

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ

Державний вищий навчальний заклад
«КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ВАДИМА ГЕТЬМАНА»

Фінанси, облік і аудит

Збірник наукових праць

Випуск 19

Заснований 2003 р.

Виходить двічі на рік

УДК 336.1:368.1:657.1

Засновник та видавець:

Державний вищий навчальний заклад

Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана

Зареєстровано в Державному комітеті

інформаційної політики, телебачення і радіомовлення України.

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ №7219 від 17.04.2003

Адреса редакційної колегії: 03680, м. Київ, проспект Перемоги, 54/1,

Державний вищий навчальний заклад

«Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»;

тел.: (044) 456-98-15

Збірник внесено до переліку наукових фахових видань України,
у яких можуть публікуватись результати дисертаційних робіт
на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук з економіки
(постанова президії ВАК України від 10 лютого 2010 р. №1-05/1)

Редакційна колегія: А. М. Мороз, д-р екон. наук (відп. ред.), Л. М. Кіндрацька, д-р екон. наук (заст. відп. ред.), А. В. Нікітін, канд. екон. наук (відп. секр.), М. Д. Алексєєнко, д-р екон. наук, М. Д. Білик, д-р екон. наук, М. І. Діба, д-р екон. наук, В. М. Добровський, канд. екон. наук, В. І. Єфіменко, канд. екон. наук, О. В. Небильцова, канд. екон. наук, В. М. Опарін, д-р екон. наук, С. С. Осадець, д-р екон. наук, О. А. Петрик, д-р екон. наук, А. М. Поплюйко, канд. екон. наук, А. М. Поддєрьогін, канд. екон. наук, Л. О. Примостка, д-р екон. наук, М. І. Савлук, д-р екон. наук, В. Я. Савченко, канд. екон. наук, В. М. Федосов, д-р екон. наук, В. К. Хлівний, канд. екон. наук.

Рекомендовано до друку Вченою радою КНЕУ

Протокол № 7 від 29 березня 2012 р.

Редактор *І. Савлук*

Художник обкладинки *Т. Зябліцева*

Коректор *Л. Гримальська*

Верстка *Д. Селезньов*

Підп. до друку 22.06.12. Формат 60×84/16. Папір офсет. № 1.

Гарнітура Тип Таймс. Друк офсетний. Ум.-друк. арк. 22,78

Обл.-вид. арк. 25,93 Наклад 100 пр. Зам. 12-4424

Державний вищий навчальний заклад

«Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»

03680, м. Київ, проспект Перемоги, 54/1

Тел./факс: (044) 537-61-41; тел.: (044) 537-61-44

E-mail: publish@kneu.kiev.ua

Розділ І. ГРОШІ, ФІНАНСИ І КРЕДИТ

<i>Алексеевко М.Д., Ярова А.В.</i> Електронні гроші: сутність і види	9
<i>Баріда Н.П.</i> Економічний зміст і функції застави в системі банківського кредитування.	15
<i>Гапонюк М.А., Стеценко Б.С.</i> Власний капітал акціонерного товариства: поємічні питання теорії	22
<i>Гойванюк М.П.</i> Досвід регулювання банківської діяльності в країнах ЄС	30
<i>Гладченко Л.П.</i> Критичний погляд на фіскальні правила діяльності уряду в українському бюджетному законодавстві	39
<i>Дегтярьова Н.В., Афоніна Є.В.</i> Інноваційні інструменти світового ринку боргових цінних паперів	46
<i>Дзюблюк О.В.</i> Перспективи оптимізації трансмісійних механізмів грошово-кредитної політики в період кризових явищ на фінансових ринках	55
<i>Залетов О.М.</i> Асистанс на страховому ринку: поняття та роль	64
<i>Запаранюк Т.В.</i> Проблеми вибору альтернативних режимів таргування у процесі реалізації грошово-кредитної політики в період фінансової кризи.	71
<i>Зубок М.І.</i> Глобалізаційні виклики фінансовій безпеці	81
<i>Кот О.В.</i> Особливості зовнішнього аудиту діяльності кредитних спілок	91
<i>Кривошилик Т.Д.</i> Сучасний стан страхування майна громадян в Україні	97
<i>Ляхова О.О.</i> Вартість лізингової послуги та її складові	105
<i>Нікітін А.В.</i> Перспективи використання інструментів фінансового інжинірингу на банківському ринку України.	111
<i>Онїкієнко С.В.</i> Особливості формування інвестиційного портфелю банку у процесі розміщення капіталу.	120
<i>Осадчий Є.С., Клокун Ю.А.</i> Світовий досвід роботи з проблемними банками	131
<i>Охрименко І.Б.</i> Необхідність та напрямки якісної трансформації банківського обслуговування клієнтів	138

<i>Пуш Л.А.</i> Організація системи управління валюти ризиками в банківських установах	145
<i>Савлук С.М.</i> Стимулятивний механізм капіталізації банку	152
<i>Самородов Б.В.</i> Результати визначення рейтингів банків з використанням модифікованого таксонометричного методу	161
<i>Смірнова О.О.</i> Фінансові інститути та їх роль в інвестиційному процесі	170
<i>Сокіл Л.М.</i> Про необхідність уточнення поняття споживач страхових послуг.	177
<i>Степаненко А.І., Чамара І.М.</i> Розвиток банківської системи регіону за умов економічних реформ.	184
<i>Сущенко О.М., Хлівний В.К.</i> Фінансові та адміністративні інструменти протидії змінам клімату.	192
<i>Фещенко О.П.</i> Аналіз ліквідності як важливий етап оцінки фінансового стану підприємств.	212
<i>Чуб О.О.</i> Концептуальні засади трансформації банківської діяльності у глобальному середовищі	221
<i>Шевалдіна В.Г.</i> Нефінансові корпорації як об'єкт банківського кредитування	230

Розділ II. БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК, АНАЛІЗ ТА АУДИТ

<i>Бабіч В.В.</i> Основні передумови та чинники, що впливають на облікову політику підприємства.	238
<i>Безверхий К.В.</i> Порядок створення і функціонування суб'єктів підприємницької діяльності — фізичних осіб-підприємців в Україні	246
<i>Гнилицька Л.В.</i> Облікові технології управління ризиками при забезпеченні економічної безпеки підприємства	253
<i>Дідик В.Л.</i> Форми бухгалтерського обліку бюджетних установ на зламі тисячоліть.	265
<i>Дунаєва М.В.</i> Особливості оцінювання виробничих запасів	271
<i>Івченко Л.В.</i> Шляхи залучення додаткових капітальних інвестицій	278
<i>Калабухова С.В.</i> Об'єкти аналітичного забезпечення управління підприємством	285
<i>Корнієнко І.Г.</i> Організація аналізу матеріальних ресурсів в сучасних системах управління	294
<i>Кудрицький Б.В.</i> Кількісна оцінка ризику невиявлення як складова контролю надійності результатів аудиту фінансової звітності.	302
<i>Кукоба О.В.</i> Новітні підходи аудиту витрат на реорганізацію підприємства	312

<i>Ларікова Т.В.</i> Управлінська інформація та її користувачі як важливі компоненти структуризації банківської діяльності	318
<i>Ларіонова А.С., Циплюк Д.Ю.</i> Виплата дивідендів засновникам-резидентам	327
<i>Лондаренко О.О.</i> Теоретичні питання управлінського обліку у науково-дослідних установах України	335
<i>Ніколенко Л.А.</i> Напрями удосконалення інформаційного забезпечення облікового процесу.	342
<i>Озеран А.В., Літвинчук А.С.</i> Суттєвість індексу інфляції в умовах коригування показників фінансової звітності	347
<i>Самборський О.В., Кім Г.М.</i> Принципи формування інформації в обліку про фонди цільового фінансування	355
<i>Свірко С.В.</i> Принципи та методи вітчизняного бухгалтерського бюджетного обліку в умовах його модернізації.	360
<i>Старченко Н.М.</i> Виплати працівникам в бюджетних установах: теоретичні основи.	369
<i>Ходзицька В.В.</i> Методичні аспекти обліку забезпечень, непередбачених активів і зобов'язань відповідно до міжнародних стандартів	375
<i>Шевелюхіна А.М.</i> Можливості бухгалтерського обліку у протидії фінансовому шахрайству	383

CONTENTS

Part I. MONEY, FINANCES AND CREDIT

<i>Alekseenko M., Yarova A.</i> Electronic money: the essence and types	9
<i>Barida N.</i> Economic meaning and function of collateral in bank lending system	15
<i>Gaponyuk M., Stetsenko B.</i> Equity capital of joint stock company: polemic questions of theory	22
<i>Goivaniuk M.</i> Experience regulation of banking activities in the EU	30
<i>Gladchenko L.</i> Critical view on the fiscal rules of the Ukrainian government activity	39
<i>Degtyaryova N., Afonina Y.</i> Financial innovative products of the world's debt securities market	46
<i>Dzyublyuk O.</i> Perspectives of optimization of transmission mechanisms of monetary policy in the period of the crisis on financial markets	55
<i>Zaletov O.</i> Assistance in the insurance market: definition and role	64
<i>Zaparanyuk T.</i> Problems of choice of the alternative modes of targeting in the process of realization of monetary policy in the period of financial crisis	71
<i>Zubok M.</i> Globalizational calls financial safety	81
<i>Kot O.</i> Features of credit union's external audit	91
<i>Kryvoshlyk T.</i> The current state of individuals' property insurance in Ukraine	97
<i>Lyakhova O.</i> Leasing cost and its components	105
<i>Nikitin A.</i> Prospects of use financial engineering instruments in the banking market of Ukraine	111
<i>Onikiienko S.</i> Features of the bank's investment portfolio forming in the process of capital allocation	120
<i>Osadchuy E., Klokun Y.</i> Disadvantageous bank: international experience	131
<i>Okhrymenko I.</i> The necessity and approaches of quality transform of bank clients service	138
<i>Push L.</i> Organization of currency risk management in banks	145

<i>Savluk S.</i> Motivation mechanism for the bank capitalization	152
<i>Samorodov B.</i> Results of determination of banks ratings with the using of modified taxonomic method	161
<i>Smirnova O.</i> Financial institutes and their role in the investment pro cess	170
<i>Sokil L.</i> About the necessity to clarify the insurance services consumer definition	177
<i>Stepanenko A., Chamara I.</i> Banking system of the region under economic reforms	184
<i>Sushchenko O., Hlivniy V.</i> Financial and administrative instruments for climate change abatement	192
<i>Feshchenko O.</i> Analysis of liquidity as an important step evaluation of the financial state of enterprises	212
<i>Chub O.</i> Conceptual foundations of transformation in the global banking environment	221
<i>Shevaldina V.</i> Non-financial corporations as an object of banking lending. .	230

Part II. ACCOUNTING, ANALYSIS AND AUDIT

<i>Babich V.</i> The main factors that affect on accounting policy of enterprise	238
<i>Bezverhiy K.</i> An order of creation of business entities — individual entrepreneurs	246
<i>Gnilichkay L.</i> Accounting technologies of management risks at providing of economic security of enterprise	253
<i>Didyk V.</i> Forms of cost accounting institutions of Ukraine in the 20th and early 21st century	265
<i>Dunayeva M.</i> Features of evaluation of production supplies	271
<i>Ivchenko L.</i> The sources of funding for capital investments	278
<i>Kalabuhova S.</i> The objects of the analytical providing of management an enterprise	285
<i>Kornienko I.</i> The organization of analysis of financial resources in modern systems	294
<i>Kudrytskyi B.</i> Quantitative risk assessment of detecting as part reliability testing results audit of financial statements	302
<i>Kukoba O.</i> New methods of audit of expenses by enterprise reorganization	312
<i>Larikova T.</i> Managerial information and its users as important components of structure of bank activity	318
<i>Larionova A., Tsyplyuk D.</i> Dividend Founder-Residents	327

<i>Londarenko O.</i> Theoretical questions of management accounting in Ukraine research establishments	335
<i>Nikolenko L.</i> Directions of improvement of the informative providing of accounting process	342
<i>Ozeran A., Litvynchuk A.</i> Importance of index of inflation is in the conditions of adjustment of indexes of the financial reporting. . .	347
<i>Samborsky O., Kyt G.</i> Principles of forming of information in accounting about budget funds	355
<i>Svirko S.</i> Principles and methods of accounting in the public sector in Ukraine in the conditions of its modernisation	360
<i>Starchenko N.</i> Payment to the workers in the public sector: theoretical bases	369
<i>Hodzytska V.</i> Methodological aspects of account of providing, unforeseen assets and obligations in accordance with international standards	375
<i>Sheveluhina A.</i> Possibilities of accounting for anticipation of financial swindle	382

Розділ І. ГРОШІ, ФІНАНСИ І КРЕДИТ

УДК 336.74

М.Д. Алексєєнко, д-р екон. наук, проф.,
професор кафедри банківської справи,
А.В. Ярова, асистент кафедри банківської справи,
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

ЕЛЕКТРОННІ ГРОШІ: СУТНІСТЬ І ВИДИ

АННОТАЦИЯ. В статье рассматриваются вопросы сущности электронных денег, предложена их классификация.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: деньги, электронные деньги, банки.

ABSTRACT. The article is considered the questions electronic money, it is offered classification.

KEY WORDS: money, electronic money, banks.

АНОТАЦІЯ. У статті розглядаються питання сутності електронних грошей, запропоновано їх класифікацію.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: гроші, електронні гроші, банки.

Упровадження сучасних електронних технологій, засобів комунікацій та інформаційних технологій впливає на діяльність фінансових посередників, що відображається на запровадженні ними нових фінансових інструментів і продуктів на ринку фінансових послуг. Це, зокрема, стосується появи нових платіжних засобів. В останні роки в Україні почали діяти емітенти електронних грошей і відповідні системи розрахунків. Зауважимо, що нові засоби платежу привернули увагу банків не тільки завдяки їх інноваційним технічним характеристикам, а й тому, що спочатку випускалися небанківськими установами. Незабаром і банки почали впроваджувати подібні проекти. Враховуючи, що електронні гроші потенційно можуть впливати на монетарну політику центрального банку, останній з метою регулювання діяльності, пов'язаної з випуском електронних грошей в Україні, розробив «Положення про електронні гроші в Україні», оновлена редакція якого затверджена постановою Правління НБУ від 4 листопада 2010 р. № 481 [1].

Дослідженню окремих аспектів складного багатопланового питання сутності електронних грошей присвячені роботи вітчизняних і зарубіжних економістів. Проте найчастіше у їх працях не висвітлюються погляди інших економістів стосовно визначення сутності тер-

міна «електронні гроші». Тому метою цієї статті є спроба комплексного висвітлення питання щодо сутності терміна «електронні гроші»

Логічна послідовність розкриття питання використання електронних грошей у розрахунках і платежах спонукає спочатку розглянути змістовну характеристику зазначеного терміну. Зазначимо, що в літературі існують різні трактування сутності електронних грошей, і залежно від контексту в це поняття вкладається різний зміст. Так, «Енциклопедія банківської справи України» містить таке визначення електронних грошей: «Електронні гроші — умовна назва грошових засобів, коштів, які використовуються їх власниками в електронній системі банківських послуг, для безготівкових платежів і розрахунків через СЕП» [2, с. 226]. У цьому визначенні наголошується, що електронні гроші є умовною назвою грошових засобів, пов'язані з електронними системами банківських послуг. Однак електронні гроші можуть емітувати і небанківські установи. Аналогічне за змістом визначення електронних грошей наведене у «Фінансово-економічному словнику»: «Гроші електронні — умовна назва грошових засобів, які використовуються їх власниками в електронній системі банківських послуг. Фактично це кредитні гроші, що обертаються не за допомогою паперових носіїв, а через запровадження до сфери розрахунків комп'ютерної техніки і сучасних систем зв'язку» [3, с. 183].

Інше визначення електронних грошей зводиться до системи грошових розрахунків, які здійснюються через використання електронної техніки [4, с. 81]. Подібне трактування сутності електронних грошей наведено у словнику «Менеджмент: Словарь-справочник»: «Електронні гроші — схема безготівкових розрахунків, яка охоплює банки, підприємства роздрібної торгівлі і побутових послуг, що забезпечує громадянам можливість з віддалених терміналів надсилати до своїх банків розпорядження про оплату товарів і послуг; розрахунки здійснюються за допомогою комп'ютерної мережі, систем зв'язку із використанням засобів кодування інформації та її автоматизованої обробки без використання таких традиційних засобів платежу, як готівкові гроші і чеки» [5, с. 793]. Зазначене визначення електронних грошей також пов'язується із системою розрахунків, котрі здійснюються із використанням електронної техніки. Крім того, електронні гроші розглядаються в контексті можливості громадян дистанційно здійснювати оплату товарів і послуг через банки. Однак застосування електронних грошей не завжди передбачає використання банків-

ських рахунків. Слід зазначити, у наведених вище визначення електронних грошей не простежується їх економічна сутність.

В окремих дослідженнях під терміном електронні гроші розуміють «різновид депозитних грошей, коли переказування грошових сум по рахунках у банках здійснюються автоматично з допомогою комп'ютерних систем за безпосередніми розпорядженнями власників поточних рахунків» [6, с. 29]. Аналогічне за суттю визначення електронних грошей належить авторам навчального посібника «Гроші та кредит»: «Електронні гроші — це різновид депозитних грошей, які існують у пам'яті комп'ютера і здійснюють свій рух автоматично з допомогою ЕОМ за розпорядженням власників поточних рахунків» [7, с. 25]. Фактично йдеться про те, що рух електронних грошей здійснюється по рахунках у банках і не виходить за межі банківської системи. Це пов'язано з тим, що під депозитними грошима зазначені автори розуміють різновид банківських грошей, який існує у вигляді певних сум, записаних на рахунках економічних суб'єктів у банках.

В економічній літературі існує погляд, згідно з яким під електронними грошима розуміють електронні готівкові гроші, тобто «цифрову готівку в електронній формі, яка використовується в мережевих розрахунках». І далі: «Являють собою електронні купюри у вигляді сукупності двоїчних кодів, існуючих в тому чи іншому носії» [8, с. 1110].

В окремих дослідженнях термін «електронні гроші» пропонується використовувати лише за умови задоволення всіх основних властивостей готівкових грошей [9, с. 37]. На думку авторів «Економічного енциклопедичного словника», «гроші електронні — електронне збереження грошової вартості за допомогою технічного пристрою, який використовується для здійснення платежів на користь емітента та інших суб'єктів, не вимагає обов'язкового використання банківських рахунків для таких платежів (діє як передоплатний інструмент для пред'явника)» [10, с. 137].

Визначення електронних грошей знайшло своє відображення в Директиві Європейського парламенту і Ради від 18.09.2000 р. № 2000/46/ЄС. Згідно із нею електронні гроші — це грошова вартість, що являє собою вимогу до емітента, котра:

а) зберігається на електронному пристрої;

б) емітується після одержання грошових коштів у розмірі не меншому, ніж обсяг прийнятих на себе зобов'язань;

в) приймається як засіб платежу не лише емітентом, а й іншими фірмами [11].

Як бачимо із наведеного вище визначення, електронні гроші, з одного боку, засіб платежу, а з другого — зобов'язання, яке має бути виконано в традиційних грошах.

Майже аналогічне за сутністю визначення терміна «електронні гроші» наведене у «Положенні про електронні гроші в Україні»: «Електронні гроші — одиниці вартості, які зберігаються на електронному пристрої, приймаються як засіб платежу іншими, ніж емітент, особами і є грошовими зобов'язаннями емітента» [1].

Неоднозначність у трактуванні сутності і багаточисельність прояву електронних грошей ускладнюють розуміння механізму їх функціонування. Глибшому усвідомленню самого поняття «електронні гроші» та механізму їх функціонування сприяє поділ електронних грошей на окремі складові з подальшим групуванням їх за однорідними ознаками, тобто класифікація. Класифікувати електронні гроші можна за різними ознаками залежно від цілі і завдань, які при цьому ставляться. Зазначимо також, що питання класифікації електронних грошей є недостатньо висвітленим в економічній літературі. Здебільшого з цією метою використовується один чи кілька критеріїв, або взагалі не наводиться класифікація видів електронних грошей. З таким підходом не можна погодитися, оскільки він істотно обмежує можливості пізнання сутності і функціонування електронних грошей.

Краще зрозуміти сутність електронних грошей дає змогу класифікація їх за різними ознаками. Обмежимо таку класифікацію лише тими ознаками, кожна з яких характеризує сутність електронних грошей з того чи іншого боку, доповнюють одна одну, прямо чи опосередковано взаємопов'язані і створюють цілісне розуміння сутності поняття «електронні гроші».

Залежно від категорії емітента вирізняють електронні гроші, котрі емітовані банками і небанківськими інститутами. При цьому слід враховувати, що небанківські інститути, які можуть емітувати електронні гроші є неоднорідними, а тому їх можна, у свою чергу, класифікувати за резидентністю, належністю до фінансових посередників тощо. Випуск електронних грошей в Україні мають право здійснювати лише банки.

Залежно від валюти підтримки, в якій номіновані емітовані електронні гроші, розрізняють електронні гроші в національній та іноземній валюті. В Україні емітенти мають право здійснюва-

ти випуск електронних грошей, виражених лише в національній валюті — гривні.

З огляду на можливість ідентифікувати власника грошей у системі, в якій використовуються електронні гроші, їх можна поділити на анонімні та не анонімні. Останні вимагають обов'язкової ідентифікації учасників розрахунків. Анонімні дозволяють здійснювати платежі без ідентифікації власника електронних грошей. Анонімність досягається зокрема використанням алгоритму «сліпого підпису», що робить неможливим ідентифікацію власника, а також збирання інформації про проведені ним платежі. Можна стверджувати, що платежі були зроблені ніби в готівковій грошовій формі.

Зважаючи на тип носія, на котрому зберігаються електронні гроші, виокремлюють електронні гроші на базі карт і на базі мереж. Електронні гроші на карткових носіях приймаються здебільшого автоматичними пристроями, наприклад, телефонними і торговими автоматами. Поява безконтактних карток, інших пристроїв безконтактного типу та відповідних технологій сприятиме інтенсивнішому використанню електронних грошей на таких носіях.

Електронні гроші на базі мереж зберігаються на серверах. Здебільшого емітентами таких електронних грошей виступають небанківські інститути, що пояснюється зокрема високою вартістю інфраструктури, необхідної для побудови карткових схем. Однак існують типи серверних схем електронних грошей, у яких використовуються картки, але, на відміну від електронних гаманців, електронні гроші насправді зберігаються на серверах, а не на картках. Зауважимо, що передача інформації може здійснюватися як через дротові, так і бездротові мережі.

З огляду на розглянуті вище і деякі інші трактування сутності терміну «електронні гроші», що існують в економічній літературі, можна висувати таке, що слід враховувати, на нашу думку, при визначенні в подальшому сутності електронних грошей:

1. У визначеннях терміну «електронні гроші» основна увага акцентується на тому, що це умовна назва грошових засобів, причому які використовуються за допомогою технічних засобів і сучасних систем зв'язку.

2. У більшості з розглянутих трактувань електронних грошей не простежується їх економічна сутність, акцент робиться на технічних характеристиках, зокрема на тому, що електронні гроші не мають речового виразу.

3. Деякі з наведених вище підходів до визначення сутності електронних грошей є однобічними, оскільки пов'язують їх лише з банками і рахунками в них та/або з банківськими картками.

4. Практично у всіх визначеннях електронні гроші пов'язують з безготівковими розрахунками чи платежами між суб'єктами, причому в деяких трактуваннях використання електронних грошей обмежується фізичними особами.

5. Характеризуючи електронні слід мати на увазі, що вони не мають субстанціональної вартості, застосовуються як гроші лише тому, що в економічних контрагентів, які одержують їх як платіж, є віра в можливість використати електронні гроші для забезпечення своїх майбутніх платежів та/або перетворити їх у «звичайні» гроші. Довіра до електронних грошей стає вирішальним для їх функціонування як грошей, завдяки чому правомірно їх відносити до кредитних грошей.

З огляду на викладене, при трактуванні поняття «електронні гроші» слід виокремлювати економічний, юридичний і матеріально-технічний аспекти. За такого підходу в економічному розумінні електронні гроші — це різновид кредитних грошей, які являють собою одиниці вартості, що зберігаються на відповідному електронному пристрої, приймаються як засіб платежу на користь емітента та інших юридичних і фізичних осіб і є грошовими зобов'язаннями емітента.

Література

1. Положення про електронні гроші в Україні : Затв. постановою Правління НБУ від 4.11.2010 р. № 481.

2. Енциклопедія банківської справи України / Редкол.: В.С. Стельмах (голова) та ін. — К. : Молодь, Ін Юре, 2001. — 680 с.

3. *Завгородній А.Г., Вознюк Г.Л.* Фінансово-економічний словник. — К.: Знання, 2007. — 1072 с.

4. Большой бухгалтерский словарь / Под ред. А.Н. Азрилияна. — М.: Институт новой экономики, 1999. — 574 с.

5. Менеджмент: Словарь-справочник. — М.: Анкил, 2005. — 808 с.

6. Гроші та кредит: Підручник / За заг. ред. М.І. Савлука. — К. : КНЕУ, 2001. — 602 с.

7. Гроші та кредит: навч. посібник / Ільїна С.Б., Шилов В.П., Кисла В.І., Шрамкова Н.І. — К. : ВД Професіонал, 2007. — 368 с.

8. Финансово-кредитный энциклопедический словарь / Под общей ред. А.Г. Грязновой. — М. : Финансы и статистика, 2004. — 1168 с.

9. Егизарян Ш.П. Электронные деньги в современной системе денежного оборота: Автореф. дис.. канд. экон. наук. — М.: Финансовая академия при Правительстве Р.Ф., 1999. — 39 с.

10. Економічний енциклопедичний словник : У 2 т. Т. 1 / За ред. С.В. Мочерного. — Львів: Світ, 2005. — 616 с.

11. Directive 2000/46/EC of European Parliament and of the Council of 18 September 2000 on the taking up pursuit of and prudential supervision of the business of electronic money institutions.- <http://euroopa.eu>.

Стаття надійшла до редакції 20.01.2012 р.

УДК 336.77

Н.П. Баріда, канд. экон. наук, доцент
кафедри банківської справи,
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

ЕКОНОМІЧНИЙ ЗМІСТ І ФУНКЦІЇ ЗАСТАВИ В СИСТЕМІ БАНКІВСЬКОГО КРЕДИТУВАННЯ

АННОТАЦИЯ. В статье основное внимание уделено исследованию залога как экономического понятия и его роли системе банковского кредитования. Автором определено два методологических подхода к изучению экономического содержания залога, а именно: стоимостный и финансовый. Обосновано функции залога на макро- и микроэкономическом уровнях кредитных отношений.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: экономическое содержание залога, залоговая стоимость, функции залога.

ABSTRACT. In the article the main attention is paid to the study of the collateral as an economic concept and its role in the system of bank lending. The author specifically mentioned two methodological approaches to studying the economic content of the collateral, namely, cost and financial. Substantiates the collateral function of macro-and microeconomic levels of credit relations.

KEY WORDS: economic sense collateral mortgage value collateral function.

АНОТАЦІЯ. У статті основну увагу приділено дослідженню застави як економічного поняття та її ролі в системі банківського кредитування. Виокремлено два методологічні підходи до вивчення економічного змісту застави, а саме: вартісний і фінансовий. Обґрунтовано функції застави на макро- та мікроекономічному рівнях кредитних відносин.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: економічний зміст застави, заставна вартість, функції застави.

Українське суспільство стоїть на шляху розбудови соціально-орієнтованих стандартів ринкових відносин. Важлива роль в успішній реалізації обраного напрямку належить банку, як суспільно-економічній інституції, яка згідно із економічною природою банку покликана сприяти розвитку економіки та підвищенню добробуту громадян. Ключову роль у реалізації зазначеного, має розвиток банківського кредитування, що ґрунтується на базових принципах кредитних відносин, а також довірі та відповідальності, збалансованості економічних інтересів між кредитором і позичальником.

Забезпечення повернення наданої у тимчасове користування позичальнику вартості є однією із фундаментальних передумов функціонування кредиту як об'єктивної економічної категорії. Основним фінансовим джерелом погашення кредиту та оплати відсотків за ним є дохід позичальника. Однак, сьогоднішня ситуація у сфері банківського кредитування свідчить про масштабність проблеми незбалансованості економічних інтересів між суб'єктами кредитних відносин, що проявляється у високій частці проблемних кредитів у структурі кредитних вкладень банків, високому обсязі сформованих резервів під кредитний ризик банку та відповідно у збитках банків, значному борговому навантаженні на позичальників доларових кредитів через зростання валютного курсу долара (за підрахунками незалежних експертів АУБ через девальвацію гривні із 5 до 8 грн за долар, боргове навантаження на позичальників становить 180 млрд грн).

Одним із способів забезпечення повернення кредиту є активне використання банками при організації кредитного процесу такого важливого фінансово-економічного інструменту ринкового господарства, як застава, котра, забезпечуючи захист інтересів кредитора, одночасно сприяє активізації економічної діяльності господарюючих суб'єктів. Як показує вітчизняна практика, майже 90 % кредитів банків видається під забезпечення, із яких 87—90 % — із заставою. Однак той факт, що на 1.10.2011 р. у загальній структурі кредитних вкладень банків тільки 29 % займає стандартна заборгованість, при якій обслуговування боргу позичальником відповідає умовам кредитної угоди, вказує на доцільність вивчення причин, низької ефективності механізму застави і чому банки не змогли відшкодувати належним чином проблемні кредити за рахунок резервного фінансового джерела — виручки від реалізації заставного майна.

Отже, глибоке теоретичне вивчення сутності застави як економічного поняття, її функцій у системі банківського кредитування є актуальним напрямом дослідження. Застава тісно пов'язана із відносинами власності, а останнє є основою функціонування ринкової економіки, що безперечно посилює значущість досліджуваної проблеми.

Варто зауважити, що недостатнє вивчення застави як економічного поняття, створює слабе економічне підґрунтя для встановлення правових норм заставних відносин. Саме тому у вітчизняній юридичній практиці є багато проблемних і неврегульованих питань, зокрема недостатній захист інтересів кредитора заставних відносин, проблемний і неефективний механізм звернення стягнень на предмет застави. А також, суспільний резонанс навколо проблеми реалізації застави, особливо проблемних доларових кредитів.

Доцільно зазначити, що взаємовідносини банків і вкладників — це також кредитні відносини, адже банк — це інституційний посередник на грошовому ринку, а тому, коли банки не повертають депозитні вклади та одночасно реалізують заставу проблемних кредитів — це формує негативний суспільний імідж банків і знижує рівень довіри до них.

Сучасна вітчизняна економічна наука має багато напрацювань з теорії кредиту. Вітчизняні науковці здійснюють достатньо ґрунтовне вивчення питань, пов'язаних із заставою майна у кредитних операціях банків. Так, професори М. Алексеєнко, А. Мороз, М. Савлук [1], В. Лагутін, О. Васюренко розкривають основи застави як способу забезпечення зобов'язань. І. Волошин, В. Галасюк і В. Галасюк досліджують питання оцінки вартості застави. Проблемами теорії та практики заставних відносин переймаються також вітчизняні науковці, такі як Д. Гриджук, В. Олійник, І. Волошин, О. Євтух та ін. Разом з тим, питання змісту поняття застави у науковій літературі є дискусійними.

Відомий російський науковець з банківської справи професор О. Лаврушин у своїх роботах [2; 3] виділяє забезпечення кредитів як один із «китів» системи кредитування серед інших, зокрема принципів кредитування, суб'єктів та об'єктів кредитування.

Серед принципів кредитування виділяють *принцип строковості*, що вимагає повернення позички в строки, передбачені кредитною угодою; *принцип цільового використання позики* — вкладання запозичених коштів у конкретні економічні господарчі процеси; *принцип платності* — за користування позиченими

коштами позичальником має бути сплачено кредитору, крім основної суми позики, додаткову суму у вигляді проценту та *принцип забезпеченості* — який полягає у відповідності між вартістю забезпечення та заборгованістю за позичкою.

Слід сказати, що як і будь-яка система, система банківського кредитування, може функціонувати лише за умови наявності всіх її елементів, а отже, можна цілком погодитись з О.І. Лаврушиним, що базові елементи системи кредитування, визначені вище, не можна відокремити один від одного. Успіх в діяльності комерційного банку з кредитних операцій приходить лише у тому випадку, якщо кожен з них (базових елементів системи) доповнює один одного, посилює надійність кредитної угоди. З іншого боку, спроба розірвати їх єдність неминуче порушує всю систему [3, с. 15].

У загальному вигляді застава — це спосіб забезпечення зобов'язань, при якому кредитор набуває право у випадку невиконання боржником зобов'язань отримати задоволення за рахунок вартості заставного об'єкту переважно перед іншими кредиторами.

Застава — це могутній фінансовий ресурс. Для банку-заставодержателя, застава виступає фінансовим джерелом покриття витрат пов'язаних із неповерненням кредиту.

Проведене дослідження сутності дефініції «застава» дало можливість виявити, що питання застави як економічного поняття вивчене недостатньо. При розгляді застави в економічній літературі дослідниками в основному акцентується увага на юридичному аспекті питання, згідно з яким застава — це спосіб забезпечення зобов'язань, коли кредитор набуває право у разі невиконання боржником зобов'язань отримати задоволення за рахунок вартості об'єкта застави переважно перед іншими кредиторами. Економічний зміст поняття «застава» майже не розглядається.

В економічній і юридичній літературі визначення поняття застави співпадає з визначенням відповідно до ст. 1 Закону України «Про Заставу» [4], а саме: застава — це спосіб забезпечення зобов'язань, у силу якого кредитор (заставодержатель) має право в разі невиконання боржником (заставаодавцем) забезпеченого заставою зобов'язання одержати задоволення з вартості заставленого майна переважно перед іншими кредиторами. На нашу думку, таке визначення розкриває виключно юридичну сторону заставних відносин.

Отже, економічна сутність застави ґрунтується на вартісному підході, згідно з яким можна стверджувати, що майно позичаль-

ника може стати предметом застави, якщо відповідає двом критеріям: прийнятності та достатності. Критерій прийнятності відбиває якісну визначеність предмета застави, а критерій достатності — кількісну. Якісна характеристика предмета застави, тобто його прийнятність, визначається рівнем ризику та рейтингу застави. Кількісна визначеність предмета застави полягає в оцінюванні його вартості. Вартість заставленого майна порівняно з основним зобов'язанням має бути більшою від суми позички і відсотків, що належить за нею сплатити.

Враховуючи вищезазначене, автор вважає за доцільне економічний зміст поняття застави розглядати виходячи із вартісного та фінансового підходів до вивчення економічного змісту застави; згідно з вартісним підходом застава — це інструмент (засіб) забезпечення зобов'язання, який має форму матеріального чи фінансового активу, може бути об'єктом купівлі-продажу на ринку та який має вартість, достатню для покриття витрат кредитора, пов'язаних з неповерненням позички, переважно перед іншими кредиторами; згідно з фінансовим підходом застава — це матеріальний або фінансовий ресурс, який має вартість, володіє ліквідністю і може бути могутнім фінансовим джерелом повернення позики.

Кредит — це об'єктивна економічна категорія. Базовими економічними характеристиками кредиту є його принципи. Економічні відносини пов'язанні із кредитом — це кредитні відносини вони здійснюються на закономірностях, в основі яких знаходяться принципи кредиту.

Банки як провідні суб'єкти кредитних відносин (грошово-кредитні посередники) змушені дотримуватись принципів кредиту, і більше того, в результаті банківської діяльності суспільство отримує важливий соціально-економічний продукт — гроші, які є втіленням мінової вартості. А тому, забезпечення поверненості кредиту має важливе соціально-економічне значення. Адже неповернений кредит — це порушені принципи та закономірності кредитних відносин, наслідком яких є диспропорції у економічній системі, несправедливий перерозподіл вартості, розвиток інфляції.

Дотримання принципу забезпечення створює економічні передумови для взаємозв'язку кредитної сфери економіки із сферою виробництва товарів і послуг (сферою реальної економіки). Виходячи із того, що сучасні гроші мають кредитну природу, тобто за характером емісії та випуску в обіг вони є результатом кредитних відносин, то принцип забезпечення (застави) є однією із форм,

наряду із цільовим характером кредиту, який забезпечує взаємозв'язок між грошовою сферою (емісією грошей на кредитних засадах) та економічними процесами в реальній сфері економіки. А це надзвичайно важливо, з огляду на забезпечення стійкості грошової системи та стабільного без інфляційного розвитку економіки.

Адже, банківська система через механізм грошової мультиплікації здійснює грошову емісію. Основою мультиплікації є випуск грошей в обіг комерційними банками, на кредитних засадах. А саме, на засадах — платності, строковості, забезпеченості, повернення та цільового використання коштів. Завдяки кредитному механізму випуску грошей в обіг, забезпечується стимул до прибуткового їх використання економічними суб'єктами та адекватність обсягу емісії реальним потребам господарського обороту. Якщо випуск банками грошей в обіг не витримує кредитних засад, то він приведе до зайвої грошової маси в обігу та зменшення вартості грошей, що знижуватиме рівень грошово-кредитної мультиплікації та монетизації ВВП.

Тому ми вважаємо, що застава як економічне поняття у межах кредитних відносин на макроекономічному рівні виконує такі дві функції: 1) функцію стерилізації грошової маси, яка полягає в тому, що з реалізацією застави проблемного кредиту вилучається зайва (інфляційна) грошова маса з обігу, та 2) функцію збереження позичкового капіталу, яка полягає в тому, що з реалізацією застави та компенсацією витрат, пов'язаних із проблемним кредитом, кредитор «зберігає» позичковий капітал.

Розглядаючи економічний зміст застави варто зазначити її роль на мікроекономічному рівні кредитного процесу, що проявляється у таких функціях застави: 1) резервна; 2) стимулююча; 3) інформаційна; 4) обмежуюча.

1) Резервна — вторинне джерело повернення кредиту. Це найпоширеніше та традиційне бачення ролі застави. Як правило, вся нормативна та методична база банку по заставній роботі формується враховуючи саме цю функцію.

2) Стимулююча — є стимулом для позичальника до повернення заборгованості. Очевидно, що у випадку, якщо цінність предмету застави для заставодавця перевищує розмір забезпечених кредитних зобов'язань, він прикладатиме усіх зусиль для того, щоб не втратити важливе для себе майно. Таким чином, можемо зробити висновок, що застава виконує і стимулюючу роль. Розуміння цієї ролі призводить до важливої практичної рекомен-

дації при визначенні активів для цілей застави, а саме — за інших рівних умов доцільніше вибирати найбільш значиме для клієнта майно. В більшості випадків вартість активу, який приносить прибуток для позичальника, у користуванні перевищує його ринкову вартість, оскільки втрата активу приводить до необхідності як його заміщення, так і відшкодування втрат, обумовлених вилученням активу з бізнесу власника.

3) Інформаційна функція, застава — це джерело інформації про стан бізнесу позичальника. Оскільки законом заставодержателеві надано право контролювати стан предмету застави, дане право може бути використане не тільки для контролю безпосередньо стану закладеного майна, але і для опосередкованого контролю стану бізнесу позичальника. Наприклад, при кредитуванні торгової компанії предметом застави частіше є товар. Оскільки кредитоспроможність такого позичальника багато у чому визначається саме станом оборотного капіталу, частиною якого і є товар, ефективний контроль динаміки руху товару й інших чинників дозволить своєчасно визначити виникнення негативних тенденцій у бізнесі позичальника. Важливість інформаційної функції застави визначається тим, що чим раніше банк діагностує проблеми, що виникають, тим більше вірогідність повернення кредитних засобів.

4) Обмежуюча, застава — як чинник, що обмежує фактор нарощення забезпеченої кредиторської заборгованості.

Обґрунтування даних функцій сприятиме кращому розумінню макро- та мікроекономічної ролі застави у системі банківських кредитних відносин, а також розробленню практичних рекомендацій щодо підвищення ролі застави в управлінні кредитним ризиком банку та оптимізації механізму банківської застави.

Література

1. Банківські операції: Підручник. — 2-ге вид., випр. і доп. / А.М. Мороз, М.І. Савлук, М.Ф. Пуховкіна та ін.; За ред. д-ра екон. наук, проф. А.М. Мороза. — К.: КНЕУ, 2008. — 476 с.
2. Банковское дело: учебник / О.И. Лаврушин, И.Д. Мамонова, Н.И. Валенцева; под ред. засл. деят. науки РФ, д-ра экон. наук, проф. О.И. Лаврушина — 5-е изд., стер. — М.: КНОРУС, 2007. — 768 с.
3. Банковское дело: современная система кредитования: учебное пособие / О.И. Лаврушин, О.Н. Афанасьева, С.Л. Корниенко; под ред. засл. деят. науки РФ, д-ра экон. наук, проф. О.И. Лаврушина. — 3-е изд., доп. — М.: КНОРУС, 2007. — 264 с.

4. Про заставу: Закон України від 10 лютого 1992 р. № 2654-ХІІ зі змінами і доповненнями від 21 грудня 2000 № 2181-ІІІ // ІПС «Ліга».

Стаття надійшла до редакції: 10.01.2012 р.

УДК 336.76

М.А. Гапонюк, канд. екон. наук, проф.,
зав. кафедри фінансових ринків,
Б.С. Стеценко, канд. екон. наук, доцент,
доцент кафедри фінансових ринків
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

ВЛАСНИЙ КАПІТАЛ АКЦІОНЕРНОГО ТОВАРИСТВА: ПОЛЕМІЧНІ ПИТАННЯ ТЕОРІЇ

АНОТАЦІЯ. У статті розглядаються проблемні питання теоретичних досліджень власного капіталу акціонерного товариства. Аналізуються сучасні наукові підходи до визначення його змісту, позитивних та негативних характеристик, виділено особливості управління власним капіталом під час формування оптимальної структури капіталу акціонерного товариства.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: акціонерне товариство, капітал, власний капітал, фінансові ресурси, інвестиції, акціонер, зобов'язання, борговий капітал, акції, обмежена відповідальність.

ABSTRACT. The article deals with the problematic issues of theoretical research on equity of the company. Analyzed modern approaches to the determination of its content, its positive and negative characteristics, selected management features of its own capital in the process of formation an optimal capital structure of the joint stock company.

KEY WORDS: joint stock company, capital, equity capital, financial resources, investment, shareholder, liabilities, debt capital, shares, restricted responsible.

АННОТАЦИЯ. В статье рассматриваются проблемные вопросы теоретических исследований собственного капитала акционерного общества. Анализируются современные подходы к определению его содержания, позитивных и негативных характеристик, выделены особенности управления собственным капиталом в процессе формирования оптимальной структуры капитала акционерного общества.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: акционерное общество, капитал, собственный капитал, финансовые ресурсы, инвестиции, акционер, обязательства, долговой капитал, акции, ограниченная ответственность.

Капітал протягом багатьох століть залишається однією із найбільш складних і неоднозначних економічних категорій. Наука про

капітал розвивається в контексті зміни історичних епох, еволюції суспільства та світової економіки, появи та поширення новітніх методів дослідження. Фактично, капітал став глобальним явищем, що вийшло далеко за межі суто економічних відносин. На сучасному етапі розвитку він визначає структурні перетворення в політичних процесах, перетворюється чи не найважливіший елемент конкурентної боротьби між економічними суб'єктами, територіями, країнами. Розмаїття думок і вчень про капітал багато в чому обумовлене його складною внутрішньою природою, яка спричиняє необхідність використання науковцями різних, інколи абсолютно відмінних за суттю, методів його дослідження.

Особливо актуальною проблематика капіталу є для корпоративного сектору економіки. Саме корпорації, які є провідною організаційно-правовою формою бізнесу, завоювали домінуючі позиції за рахунок існування можливості формувати значні капітали на фондовому ринку та вирішувати глобальні завдання. Таким чином, утворюється своєрідне поєднання «акціонерні товариства — фондові ринки», в якому існує надто багато невирішених теоретичних проблем, та прагматичних концепцій, які потребують додаткового обґрунтування.

Питання капіталу акціонерного товариства взагалі, та власного капіталу — зокрема, розглядалися в наукових роботах провідних вітчизняних та закордонних учених-фінансистів: І. Балабанова, І. Бланка, М. Білик, Л. Буряка, М. Міллера, Ф. Модільяні, В. Опаріна, А. Поддєрьогіна, В. Суторміної, О. Терещенка, В. Федосова. Проте, об'єктивна складність виділеної проблеми не дає можливості досягнути наукового компромісу з ряду питань. Насамперед, вони стосуються власного капіталу акціонерних товариств, який є базисом їх діяльності. Зокрема, існує невизначеність стосовно змістовних параметрів власного капіталу, ролі у фінансуванні акціонерних товариств, його позитивних та негативних характеристик і т. п.

Відповідно, метою статті є актуалізація існуючих теоретичних положень щодо власного капіталу акціонерного товариства, детермінація його змістовних характеристик.

Насамперед, зауважимо, що дослідження питання про сутність власного капіталу необхідно пов'язувати із проблематикою капіталу та капіталу підприємства взагалі. Розвиток науки про капітал свідчить про його своєрідну абсорбентність, здатність «акумулювати» в собі нові підходи та їх положення в економічній науці. Так, починаючи зі спроб античних філософів і майже до кінця XVIII ст. еконо-

мічна наука в питанні дослідження його сутності спрямовувала свої зусилля, насамперед, на виявлення джерела багатства (або капіталу, оскільки ці поняття тоді ототожнювалися) держави. В ролі такого джерела різними дослідниками визнавалися зовнішня торгівля, землеробство тощо. Відповідно, головною метою було розв'язання в теоретичній і суто прагматичній площині проблеми стосовно можливостей зростання капіталу (багатства) держави та факторів, що спричиняють його збільшення.

Тільки з розвитком ринкових відносин центр тяжіння економічних досліджень капіталу поступово перемістився зі сфери обігу до сфери виробництва. З початку XIX ст. та до наших днів зусилля вчених концентруються на виявленні матеріально-речового змісту капіталу і, одночасно з цим, його суспільної форми. Бурхливий розвиток корпоративного сектору глобальної економіки, що розпочався зі середини XX ст. тільки посилив науковий інтерес до капіталу, адже саме акціонерні товариства якнайкраще використовують переваги своєї організаційно-правової форми для його формування на фондових ринках.

На наш погляд, необхідно говорити про визначальний сутнісний зв'язок між дефініціями «капітал» та «акціонерне товариство». Більше того, саме через такий зв'язок проявляються головні позитивні риси корпоративної форми організації бізнесу (рис. 1).

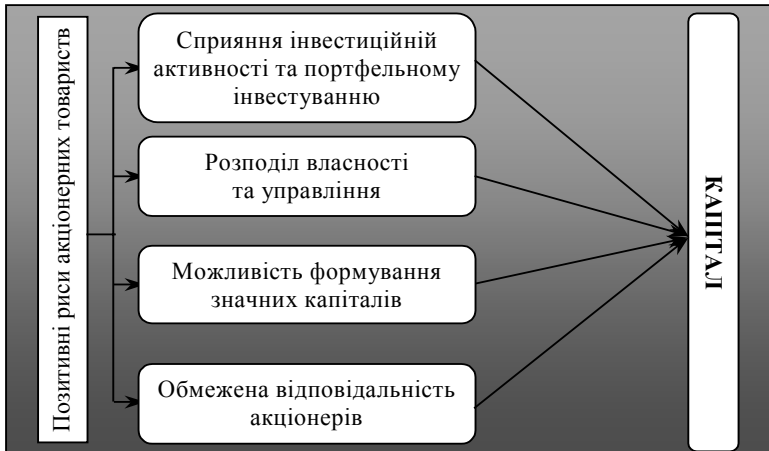

Рис. 1. Взаємозв'язок між дефініціями «капітал» і позитивними рисами акціонерного товариства*

* Джерело: систематизовано автором

Своєрідний підхід до визначення сутності капіталу підприємства використовується в більшості економічних джерел пострадянського простору та концептуально виходить з поняття «фінансові ресурси підприємства». Його прихильники підкреслюють, що хоча фінансові ресурси підприємства та капітал підприємства мають одну природу, їх матеріальний зміст дещо різниться. Зокрема, А.М. Ковальова, М.Г. Лапуста, Л.Г. Скамай наводять таке визначення: «Частина фінансових ресурсів, що задіяна фірмою в оборот і приносить доходи від цього обороту називається капіталом, який виступає як перетворена форма фінансових ресурсів» [1, с. 40]. У працях [2, 3, 4] В.Г. Белоліпецького, І.Т. Балабанова, О. Е. Вальтер, Є.Н. Понеделькової, Д.А. Корміліна в тих чи інших інтерпретаціях підтримується саме таке розуміння сутності капіталу підприємства.

В той же час, про відмінність понять «фінансові ресурси» і «капітал» говорить проф. В.М. Опарін: «...між капіталом і фінансовими ресурсами наявні суттєві відмінності. З одного боку, не вся сума капіталу виконує функції фінансових ресурсів, пов'язані із забезпеченням виробничого процесу. А з другого — не всі фінансові ресурси набувають ознак капіталу» [5, с. 10—11].

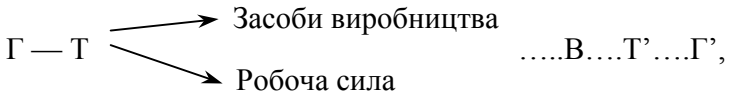
Серед прихильників іншого підходу, найбільш повно розкриває природу капіталу підприємства проф. В.М. Суторміна, яка підкреслює, що «...формування капіталу і його використання фіксуються на певну дату і виражаються... у класичному економічному рівнянні: Активи = Зобов'язання + + Власний капітал» [6, с. 24]. У наведеній рівності дефініція «зобов'язання» відмежована від претензій акціонерів (власників) на активи акціонерного товариства, і несе конкретне смислове навантаження. Це навантаження розривається зокрема в Положенні (стандарті) бухгалтерського обліку 2 «Баланс»: «Зобов'язання — заборгованість підприємства, що виникла внаслідок минулих подій і погашення якої, як очікується, призведе до зменшення ресурсів підприємства, що втілюють в собі економічні вигоди» [7]. Претензії акціонерів, як відомо, задовольняються в останню чергу, вартісно їх можна обрахувати як різницю між активами акціонерного товариства та його зобов'язаннями.

Схожої концепції дотримується багато вчених. Зокрема, вітчизняний науковець проф. О.О. Терещенко використовує поняття «вимоги». В його трактуванні: «Капітал підприємства — це засвідчені в пасивній стороні балансу вимоги на майно, яке відображено в активах; він показує джерела фінансування придбання активів підприємства» [8, с. 105—107]. Автор також наголошує, що капітал (пасиви) — це зобов'язання підприємства перед кредиторами та власниками.

На нашу думку, при визначенні природи змісту поняття «капітал акціонерного товариства» необхідно виходити з наступних моментів:

1. Існування капіталу є визначальним фактором діяльності будь-якого підприємства, тільки капітал може найбільш повно охарактеризувати всю сукупність економічних ресурсів, яка використовується у виробничому процесі на мікрорівні;

2. Оскільки загальновідома схема кругообігу капіталу фірми (що характеризує капітал як самозростаючу вартість) виглядає наступним чином:

то авансування коштів у засоби виробництва та робочу силу шляхом виходу на відповідні ринки можливе лише у випадку попереднього формування капіталу. Можна припустити, що існує кілька винятків, коли наведена послідовність порушується, зокрема, коли засоби виробництва отримуються шляхом проведення бартерних операцій, і т. п. Але такий виняток тільки підкреслює істинність правила — отримання економічним суб'єктом економічних ресурсів для здійснення економічної діяльності потребує попереднього пошуку джерел фінансування для їх придбання.

Поєднавши наведене вище, логічний ланцюг, який охоплює фінанси акціонерного товариства, можна представити так: «Утворення капіталу — інвестування капіталу — функціонування капіталу — зростання капіталу». Уточнимо, що з суто вартісних позицій результатом функціонування капіталу не обов'язково є його зростання, адже існує реальна ймовірність зниження його вартісної оцінки (яке в економічній літературі згадується як «проїдання» або «ерозія» капіталу), тому останню ланку можливо точніше представити як «зміна розміру капіталу».

Саме такий логічний ланцюг необхідно прийняти за основу при визначенні сутності поняття «капітал акціонерного товариства». Тобто капітал треба розглядати як джерело фінансування діяльності акціонерного товариства, насамперед, придбання необхідних активів.

На нашу думку, як і у питанні з капіталом підприємства, сутність окремих його частин необхідно розглядати в площині запропонованого ланцюга фінансів акціонерного товариства. Аналіз економічної літератури показав, що якщо в питанні сутності позикового капіталу та його функцій немає значних суперечностей, то для власного капіталу існують певні розбіжності.

У переважній більшості випадків власний капітал розглядають з позицій залишкового принципу. Зокрема, в Положенні (Стандарті) бухгалтерського обліку 2 «Баланс» міститься таке визначення: «Власний капітал — частина в активах підприємства, що залишається після вирахування його зобов'язань» [7]. Головна особливість такого тлумачення полягає у його виключній орієнтації на активи фірми (матеріальні та нематеріальні), що не дозволяє чітко детермінувати власний капітал з точки зору процесу його формування.

На противагу цьому вже згадувана група російських науковців оперує наступним визначенням: «Власний капітал характеризує загальну вартість коштів фірми, що належать їй на правах власності [1, с. 41]». Противники такого тлумачення, наприклад, Н.Н. Пойда-Носик і С.С. Грабарчук стверджують, що «...те, що розділ I пасиву називається «Власний капітал», у жодному разі не означає, що цей капітал належить підприємству, зменшуючи тим самим суму його зобов'язань. Цей капітал називається лише тому власним, що він належить суб'єктам, які через свою причетність до даного підприємства мають право називатися власниками підприємства» [9, с.101].

Таким чином, хоча в основі лежать відносини власності, сформовано дві протилежні позиції до визначення природи та сутності власного капіталу підприємства: з одного боку аргументується його належність підприємству, а з другого — власникам підприємства. Стосовно першого визначення, то під сумнів можна поставити наступне:

- орієнтація на «загальну вартість коштів фірми», що штучно звужує поняття;

- з точки зору правової сторони, активи, які відображені в балансі, можуть належати фірмі на правах власності, але це

жодним чином не свідчитиме про використання саме власного капіталу для їх придбання.

Другий підхід є некоректним з наступних причин:

— він суперечить принципу знеособленості акціонерного товариства. Акціонерне товариство — окрема юридична особа, якій притаманні всі риси цієї правової конструкції. Наприклад, у С.Д. Могилевського знаходимо, що акціонерне товариство «...має у власності відокремлене майно, що враховується на його самостійному балансі, може від свого імені придбавати і реалізовувати майнові та особистісні немайнові права, нести зобов'язання, бути позивачем та відповідачем у суді» [10, с. 35];

— з попереднього твердження логічно випливає, що акціонери є власниками цінних паперів — акцій — а не власниками власного капіталу, і вже через володіння ними — власниками акціонерного товариства.

При визначенні сутності власного капіталу акціонерного товариства як джерела фінансування нами пропонується враховувати наступні фактори його формування:

— по-перше, воно відбувається за рахунок вкладень власників підприємства;

— по-друге, в процесі функціонування акціонерного капіталу відбувається його самозростання і виникає можливість до самофінансування підприємства за рахунок реінвестування частини прибутку у свою діяльність;

— по-третє, формування власного капіталу може відбуватися як за рахунок внутрішніх джерел, так і на фінансовому ринку. В цьому контексті, все ж зазначимо, що незважаючи на здатність до фінансування, необхідно підкреслити можливість формування саме за рахунок додаткового випуску акцій;

— по-четверте, цей процес реалізується на умовно безповоротній основі, і пов'язано з тим, що акції є безстроковими цінними паперами.

Стосовно умовно безповоротної основи залучення власного капіталу, то це питання є дискусійним. Однак про те, щоб вважати умовну безповоротність одним із факторів, які визначають власний капітал акціонерного товариства, говорять наступні моменти:

— формування власного капіталу акціонерного товариства відбувається за рахунок пайових фінансових інструментів (за винятком випадків використання прибутку), які за своєю природою

є безстроковими цінними паперами, точніше, зі строком обігу, що дорівнює терміну існування самого акціонерного товариства;

— акціонерне товариства не має будь-яких зобов'язань стосовно викупу акцій у їх власників, окрім окремих випадків, коли вчиняються корпоративні дії, проти яких акціонер голосував і які можуть призвести до суттєвої зміни характеристик належних йому цінних паперів або навіть заміни таких цінних паперів на інші (у разі реорганізації підприємства).

Поседнання вказаних моментів дозволяє нам визначити власний капітал акціонерного товариства як частину ресурсів (у грошовій, товарній і нематеріальній формах), сформованих на умовно безповоротній основі, за рахунок внесків власників підприємства та з внутрішніх джерел, які авансуються в активи підприємства.

Таким чином, власний капітал є базисом діяльності для акціонерного товариства, і саме на цьому рівні проявляються базові переваги корпоративної форми організації бізнесу. Навіть наявність у законодавстві багатьох розвинених країн норми про мінімальний розмір статутного капіталу (часто встановлюються норми стосовно розміру власного капіталу) є доказом стосовно висунутої вище тези.

Література:

1. Ковалева А.М., Лапуста М.Г., Скамай Л.Г. Финансы фирмы: Учебник. 2-е изд. испр., допол. — М.: ИНФРА-М. 2002. — 493 с.
2. Балабанов И.Т. Основы финансового менеджмента. Как управлять капиталом? — М.: Финансы и статистика, 1995. — 384 с.
3. Белолуцкий В.Г. Финансы фирмы: курс лекций/ Под. ред. Мерзлякова И.П. — М.: ИНФРА-М., 1998. — 298 с.
4. Вальтер О.Э., Понделкова Е.Н., Кормилин Д.А. Финансовый менеджмент: Учебник. — М.: Колос, 2002. — 176 с.
5. Опарін В.М. Фінансові ресурси — проблеми визначення та розміщення// Вісник НБУ. — 2000. — № 5. — С. 10—11.
6. Суторміна В.М. Фінанси зарубіжних корпорацій: Підручник. — К.: КНЕУ, 2004. — 566 с.
7. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 2 «Баланс»// Наказ Міністерства фінансів України №87 від 31.03.99 [Електронний ресурс]/ Законодавство України. Офіційний сайт Верховної Ради України. — Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>.
8. Терещенко О.О. Фінансова діяльність суб'єктів господарювання: Навч. Посібник. — К.: КНЕУ, 2003. — 544 с.

9. Пойда-Носик Н.Н., Грабарчук С.С. Фінансові ресурси підприємства// Фінанси України — 2003. — № 1. — С. 96—103.

10. Могилевский С.Д. Акционерные общества: Комментарий, практика, нормативные акты. — М.: Дело, 1998. — 536 с.

Стаття надійшла до редакції 01.03.2012 р.

УДК 336.71

М.П. Гойванюк, асистент кафедри менеджменту банківської діяльності ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

ДОСВІД РЕГУЛЮВАННЯ БАНКІВСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В КРАЇНАХ ЄС

АННОТАЦІЯ. У статті розглянуто принципи створення ринку банківських послуг у ЄС, становлення системи нормативного регулювання за діяльністю банків, розглянуто моделі банківського регулювання і нагляду, а також роль ЄЦБ і його вплив на процеси банківського регулювання і нагляду.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: банківське регулювання, банківський нагляд, система Лафалуссі, моделі нагляду, ЄЦБ.

ABSTRACT. In the article the principles of the banking market in the EU, the establishment of regulatory framework of banks, considered a model of banking regulation and supervision, as well as the role of the ECB and its influence on the processes of banking regulation and supervision.

KEY WORDS: banking regulation, banking supervision, system Lafalussi, models of supervision, European Central Bank.

АНОТАЦІЯ. В статье рассмотрены принципы создания рынка банковских услуг в ЕС, становление системы нормативного регулирования за деятельностью банков, рассмотрены модели банковского регулирования и надзора, а также роль ЕЦБ и его влияние на процессы банковского регулирования и надзора.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: банковское регулирование, банковский надзор, система Лафалусси, модели надзора, ЕЦБ.

Формування європейської банківської системи являло собою певний процес, який був нерозривно пов'язаний із формуванням самого Європейського Союзу (ЄС). Завдання, які стояли перед ЄС, а особливо у сфері створення єдиного європейського ринку капіталу вимагали необхідності вдосконалення банківського регулювання та нагляду, наслідком чого стала уніфікація банківського законодавства країн — членів ЄС.

Створення єдиного ринку банківських послуг у ЄС стало можливим на принципах, які були встановлені первинним правом ЄС (рис. 1).

Більшість норм банківського права ЄС регулює правовідносини, що виникають у випадку нетотожності держави заснування і держави перебування банку. З метою опису обсягу цих засад у банківському праві ЄС запроваджено поняття «держави заснування»¹ («home country») і «держави перебування/надання»² («host country»).

Рис. 1. Принципи створення ринку банківських послуг у ЄС

Принцип гармонізації банківського законодавства ЄС. Така гармонізація відбувається шляхом створення директив ЄС, що регулюють банківську діяльність. Більшість директив побудовані на засаді мінімальної гармонізації, яка означає, що на рівні Євросоюзу встановлюються мінімальні базові правила, які мають стати частиною законодавства кожної з країни членів ЄС [1, с. 37—38].

Принцип єдиної банківської ліцензії заснований на доктрині взаємного визнання. Згідно даного принципу, кредитна установа,

¹ Під «державою заснування» розуміється держава, в якій кредитна установа була зареєстрована та отримала ліцензію на здійснення банківської діяльності.

² Під «державою перебування/надання» (залежно від контексту) розуміється держава, на ринку якої кредитна установа здійснює свою діяльність через власну філію або шляхом транскордонного надання послуг.

яка отримала банківську ліцензію на території однієї із держав ЄС має право здійснювати банківську діяльність на території інших держав-членів ЄС. Єдина ліцензія включає чотирнадцять видів банківських послуг, які розроблені на основі німецької моделі «універсального банку».

Принцип взаємо визнання національних систем пруденційного нагляду за банківською діяльністю. Мінімальна гармонізація законодавства, що регулює банківську діяльність є підставою взаємовизнання національних систем пруденційного банківського нагляду та встановлення взаємодовіри між компетентними національними органами банківського нагляду щодо адекватності пруденційного банківського нагляду за роботою кредитних установ у державі її заснування. Даний принцип створює рівні можливості для банків, які були засновані в країнах ЄС. Принцип взаємного визнання вимагає, щоб компетентні органи влади, в якій кредитна установа надає послуги, визнавали вимоги, які були встановлені щодо такої установи в країні її реєстрації. В ЄС чітко визначені ті види банківської діяльності, що підлягають взаємному визнанню в усьому.

Принцип здійснення нагляду державою заснування. Суть цього принципу полягає в тому, що компетентні органи банківського нагляду держави реєстрації зобов'язані здійснювати нагляд за банками, що отримали банківську ліцензію в цій країні при здійсненні кредитними установами своєї діяльності за межами держави заснування.

Банківська діяльність у ЄС регулюється міжнародним «первинним», так і національним «вторинним» правом. Таке поєднання зумовлене необхідністю задоволення потреб суб'єктів міжнародного права, держав-членів ЄС, у тіснішому економічному співробітництві для досягнення певних політичних і соціальних цілей [1, с. 21]. Вторинні джерела банківського права ЄС поділяються за формою на директиви, які є традиційною формою, регламенти та рішення.

Точкою відліку нормативного регулювання банківської діяльності ЄС прийнято вважати Директиву 73/183/ЄЕС від 28 червня 1973 р. «Про відміну обмежень на свободу організації і свободу надання послуг по відношенню до власних операцій банків інших фінансових інститутів» [2].

З 2000 року основним регулюючим правовим актом у сфері банківського регулювання та нагляду стала Директива

2000/12/ЄС від 20.03.2000 р. «Про створення та діяльність кредитних установ» або Консолідована директива, яка була прийнята в якості консолідованого документа, який акумулює директиви минулих років. Дана директива забезпечує регулювання на загальному рівні основних вимог до процесів створення та діяльності банківських установ. Дані вимоги деталізуються на рівні законодавства країн — членів ЄС.

У 2006 році до Консолідованої банківської директиви були внесені зміни, а з червня 2006 року директива мала назву: Директива Європейського парламенту і Союзу 2006/48/ЄС від 14.06.06 р. «Про створення та діяльність кредитних установ». До основних змін, які були внесені до Директиви, необхідно віднести: встановлення загальних норм пруденційного нагляду за фінансовими конгломератами; забезпечення умов для справедливої конкуренції і юридичної безпеки таких фінансових інститутів. Крім того, було значно деталізовано та змінено багато інших вимог щодо нагляду, які були обумовлені розвитком системи банківського нагляду в ЄС, а також міжнародних норм і впливом «м'якого права»¹, включно із розробками Базельського комітету.

Важливим етапом у становленні системи нормативного регулювання нагляду за діяльністю банків стала доповідь керівника Комітету мудреців (The Committee of Wise Men) Алессандра Ламфалуссі «Про законодавче регулювання європейських ринків цінних паперів». Доповідь Ламфалуссі була присвячена регулюванню ринку цінних паперів, але ЄС застосував її основні положення до всього фінансового сектора об'єднаної Європи [3]. Дана доповідь відіграла велике значення у формуванні системи банківського нагляду в ЄС.

Членами Комітету мудреців була запропонована чотирьохрівнева система законодавчого регулювання фінансових ринків (рис. 2). Така система була схвалена ЄС 23 березня 2001 р. і є повністю сприйнята європейською спільнотою та імплантована в національні системи та є механізмом у сфері нормативного регулювання банківського нагляду в ЄС.

¹ Даний термін використовується до правил, стандартів, рекомендацій, інструкцій і положень, які прийняті різного роду організаціями, вимоги яких хоч і не несуть нормативний характер, але здійснюють значний вплив на формування законодавства ЄС і законодавства країн-учасниць.

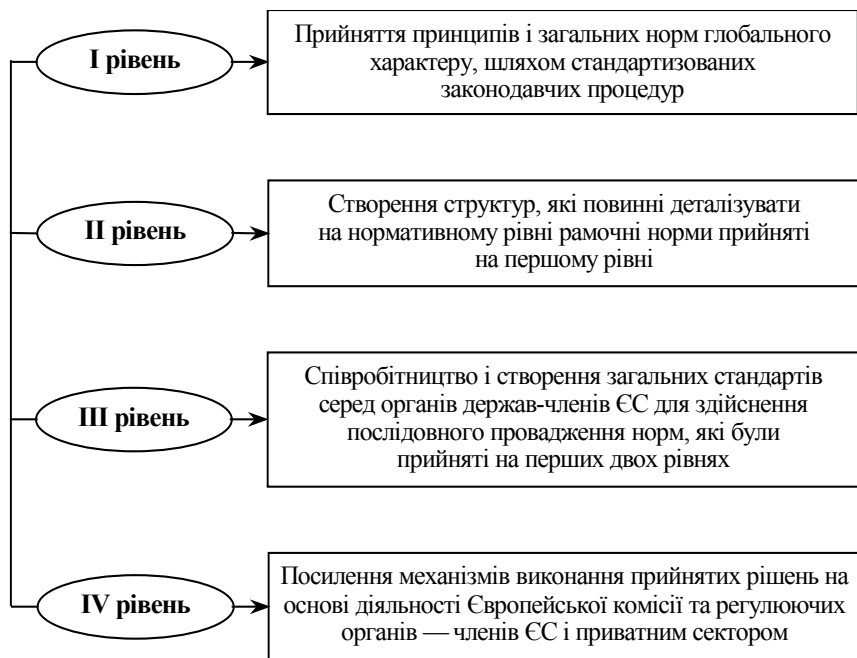

Рис. 2. Чотирьохрівнева система законодавчого регулювання фінансових ринків, запропонована А. Лафалуссі.

Вважаємо за доцільне розглянути роль Європейського центрального банку (ЄЦБ), як особливої структури в банківській системі ЄС, та його вплив на процеси банківського регулювання та нагляду.

ЄЦБ наділений статусом юридичної особи та має найбільш широку правоздатність у кожній із держав-членів ЄС. Європейська система центральних банків (ЄСЦБ) — не наділена статусом юридичної особи, хоча національні центральні банки, які утворюють її, відповідно до ст. 28(2) Статуту є єдиними підписниками і держателями капіталу ЄЦБ. Отже, в межах ЄСЦБ домінуюче становище по відношенню до рівня національних центральних банків займає ЄЦБ.

Згідно ст. 105(5) Договору про створення ЄС, ЄСЦБ здійснює свій внесок у планове проведення політики, яка ведеться компетентними органами і пов'язаних із здійсненням пруден-

ційного нагляду за кредитними установами та стабільністю банківської системи. Також у ст. 25.1 Статуту ЄЦБ наділяється правом давати рекомендації у сфері пруденційного регулювання. Таким чином, повноваження ЄЦБ щодо банківського нагляду обмежені. Стаття 105 (5) Договору про створення ЄС, була предметом багатьох дискусій щодо повноважень і функцій ЄЦБ і ЄСЦБ у здійсненні нагляду за банками. У результаті було прийнято рішення на користь національних наглядових органів. Але в ст. 105 (6) Договору про створення ЄС сказано, що ЄС за пропозицією Єврокомісії і після консультації з ЄЦБ та за умови отримання погодження Європарламенту може покласти на ЄЦБ особливі задачі, які пов'язані з політикою у сфері пруденційного нагляду за кредитними та іншими фінансовими організаціями, за винятком підприємств, які займаються страхуванням.

Отже, про наглядові функції ЄЦБ можна говорити лише з певною долею умовності. Дана можливість закладена існуючим законодавством ЄС, але ЄЦБ бере участь у надгляді тільки в частині нормативного регулювання нагляду.

Функції по здійсненні банківського нагляду безпосередньо покладені на компетентні органи¹ країн-учасниць. У межах ЄС можна виділити три основні моделі здійснення банківського регулювання та нагляду за банківським сектором:

1) здійснення нагляду центральним банком країни (секторна модель);

2) центральний банк розподіляє обов'язки щодо регулювання та нагляду із іншим державним органом (модель «двох вершин»);

3) окремий державний орган нагляду (мегарегулятор) (табл. 1).

Секторна модель на даний момент є актуальною в дев'яти країнах ЄС, а саме в Болгарії, Іспанії, Італії, Кіпрі, Литві, Люксембурзі, Румунії, Словенії, Фінляндії, однак протягом 2010—2011 рр. від такої моделі відмовились чотири країни — Португалія, Греція, Литва та Франція. У Фінляндії та Люксембурзі один наглядовий орган здійснює регулювання та надгляд двох секторів — банківського та фондового.

¹ Компетентні органи (competent authorities) — національні органи влади, вповноважені законом або регламентом здійснювати надгляд за діяльністю кредитних установ.

Таблиця 1
МОДЕЛІ ОРГАНІЗАЦІЇ БАНКІВСЬКОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТА НАГЛЯДУ В КРАЇНАХ ЄС

№ пп	Країна	Центральний банк	Змішана модель (незалеж- ний спеціальний орган, міністерство фінансів та Центральний банк	Модель єдиного нагляду		Реформи інститу- тів регулювання з посиленням ролі ЦБ протягом	
				Функції покладено на окремий орган	Функції покладені на ЦБ	2010 р.	2011 р.
На 01.01.2010 р.							
1	Бельгія	-	-	+ (2003)	-	+	-
2	Болгарія	+	-	-	-	-	-
3	Греція	+	-	-	-	-	+
4	Данія	-	-	+ (1988)	-	-	-
5	Німеччина	-	-	+ (2002)	-	+	-
6	Естонія	-	-	+ (2000)	-	-	-
7	Іспанія	+	-	-	-	-	-
8	Франція	+	+	-	-	+	-
9	Ірландія	-	-	-	+ (2000)	-	-
10	Італія	+	+	-	-	-	-
11	Кіпр	+	-	-	-	-	-
12	Латвія	-	-	+ (2000)	-	-	-
13	Литва	+	-	-	-	-	+
14	Люксембург	+	-	-	-	-	-

Закінчення табл. 1

№ п/п	Країна	Центральний банк	Змішана модель (незалеж- ний спеціальний орган, міністерство фінансів та Центральний банк	Модель єдиного нагляду			Реформи інститу- тів регулювання з посиленням ролі ЦБ протягом	
				Функції покладено на окремий орган	Функції покладені на ЦБ	2010 р.	2011 р.	
На 01.01.2010 р.								
15	Угорщина	-	-	+	(2000)	-	-	
16	Мальта	-	-	+	(2000)	-	-	
17	Нідерланди	-	+	-	-	-	-	
18	Австрія	-	-	+	(2002)	-	-	
19	Польща	-	-	+	(2003)	-	-	
20	Португалія	+	+	-	-	-	+	
21	Румунія	+	-	-	-	-	-	
22	Словенія	+	-	-	-	-	-	
23	Словаччина	-	-	-	-	+	(2003)	
24	Фінляндія	+	-	-	-	-	-	
25	Швеція	-	-	+	(1991)	-	-	
26	Великобританія	-	-	+	(1997)	-	+	
27	Чехія	-	-	-	-	+	(2003)	
ЄС — 27		12	4	11	3	4	3	

Друга модель, за якої функції щодо регулювання та нагляду розподілені між центральним банком, міністерством фінансів і спеціальним органом, прийнята в дев'яти країнах ЄС. Протягом 2010—2011 рр. до такої моделі приєдналися шість країн: Бельгія, Німеччина, Великобританія, Португалія, Франція та Греція. Третю модель використовує дванадцять країн: Естонія, Ірландія, Латвія, Угорщина, Литва, Мальта, Австрія, Польща, Чехія, Швеція та Словаччина, із них у чотирьох функції мегарегулятора виконує ЦБ країни: Ірландія, Словаччина, Чехія та з 2011 р. Литва. На протязі 2010—2011 рр. від моделі єдиного наглядового органу відмовилися Бельгія, Великобританія та Німеччина передала функції банківського нагляду ЦБ.

Специфічною рисою сучасного процесу консолідації нагляду є посилення ролі та розширення наглядових функцій і повноважень центральних банків, що пов'язано із тим, що центральні банки відіграють ключову роль у забезпеченні фінансової стабільності [4].

Співробітництво та обмін інформацією між національними регуляторами на рівні ЄС встановлюється переважно меморандумом про порозуміння, неформальними контактами, шляхом проведення спеціальних нарад і роботою в регіональних групах.

Отже, формування європейської банківської системи пов'язано з формуванням самого Європейського Союзу. Створення єдиного ринку банківських послуг у ЄС базується на принципах: гармонізації банківського законодавства ЄС, єдиної банківської ліцензії заснований на доктрині взаємного визнання, взаємо визнання національних систем пруденційного нагляду за банківською діяльністю, здійснення нагляду державою заснування. Банківська діяльність у ЄС регулюється міжнародним і національним правом. У межах ЄС можна виділити три основні моделі банківського регулювання та нагляду: секторна модель, модель «двох вершин», мегарегулятор.

Література

1. Є.Л. Прокопенко, В.Ф. Боровський, Б.М. Криволапов. Банківське право ЄС: Навчальний посібник. — К.: ІМВ КНУ імені Тараса Шевченка, 2004. — 137 с.

2. Council Directive 73/183/EEC of 28 June 1973 on the abolition of restrictions on freedom of establishment and freedom to provide services in re-

spect of self-employed activities of banks and other financial institutions //Official Journal. L 194. 1973.16 Juli.

3. Доклад Аллессандро Ламфалуссі. Режим доступу: http://ec.europa.eu/internal_market/securities/docs/lamfalussy/wisemen/final-report-wise-men_en.pdf.

4. Науменкова С.В., Міщенко В.І. Система регулювання ринків фінансових послуг зарубіжних країн: Навчальний посібник. — К.: Центр наукових досліджень НБУ, Університет банківської справи НБУ, 2010. — 170 с.

Стаття надійшла до редакції: 01.03.2012 р.

УДК 336.1

А.П. Гладченко, канд. екон. наук,
доцент кафедри фінансів,
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

КРИТИЧНИЙ ПОГЛЯД НА ФІСКАЛЬНІ ПРАВИЛА ДІЯЛЬНОСТІ УРЯДУ В УКРАЇНСЬКОМУ БЮДЖЕТНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ

АННОТАЦІЯ. *Стаття посвящена аналізу фискальних правил в українському бюджетному законодавстві. Розглянуті правила балансування бюджету, фінансування бюджетного дефіциту, боргові та резервні правила. Увагу сконцентровано на регулюванні діяльності центрального уряду.*

КЛЮЧЕВІ СЛОВА: фискальні правила, фискальна політика, бюджетний дефіцит, державний борг, правила збалансованості бюджету, правила фінансування дефіциту бюджету, боргові правила, резервні правила.

ABSTRACT. *This article is devoted to the Ukrainian fiscal rules analysis. Such questions as balanced budget rules, deficit financing rules, debt and reserve rules are considered. The attention is concentrated on the central government activity regulation.*

KEY WORDS: fiscal rules, fiscal policy, budget deficit, government debt, balanced budget rules, deficit financing rules, debt and reserve rules.

АННОТАЦІЯ. *Стаття присвячена аналізу фискальних правил в українському бюджетному законодавстві. Розглянуто правила щодо збалансованості бюджету, фінансування бюджетного дефіциту, боргові та резервні правила. Увагу сконцентровано на регулюванні діяльності центрального уряду.*

КЛЮЧОВІ СЛОВА: фискальні правила, фискальна політика, бюджетний дефіцит, державний борг, правила щодо збалансованості бюджету, правила щодо фінансування дефіциту бюджету, боргові правила, резервні правила.

Сучасна держава регламентує за допомогою правових норм фактично усі сфери господарювання за виключенням незначного кола операцій, які стосуються переважно домогосподарств. Державне регулювання спрямоване не тільки на діяльність юридичних і фізичних осіб, але й самої держави. Якщо ринкові механізми спонукають фірми до ефективного використання ресурсів і досягнення найкращих результатів господарювання, то бюрократичний апарат держави позбавлений такого механізму і є фактично необмеженим у своїх діях. У зв'язку з цим актуальним є дослідження тих норм фінансового права, які сприяють раціональній та ефективній діяльності держави.

Нормативно-правовому регулюванню податково-бюджетної політики приділяють увагу багато науковців, серед яких можна назвати В. Андрущенка, А. Даниленка, А. Крисоватого, І. Луніну, В. Опаріна, А. Соколовську, В. Федосова, І. Чугунова, А. Чухно та багатьох інших. Під впливом неоінституціоналізму [1] у фінансовій теорії було обґрунтовано поняття «фіскальні правила» як специфічні нормативно-правові правила та процедури, які обмежують і раціоналізують фінансову діяльність держави. У другій половині XX ст. фіскальні правила почали активно використовуватися провідними країнами світу у практиці державних фінансів. В Україні дослідники зверталися до вивчення цього досвіду [2; 3]. Разом з тим, належної уваги потребують фіскальні правила саме вітчизняного бюджетного законодавства.

Фіскальні правила належать до норм фінансового права. Вони мають низку особливостей, які вирізняють їх від інших правових норм:

- Ці норми завжди затверджуються законом. Мета-правила закріплені в Конституції.

- Фіскальні правила виражають самообмеження, яке добровільно накладає на себе держава. За їх допомогою можна встановити межі державної фінансової діяльності, обмежити експансію державного сектору. З іншого боку, вони мають сприяти раціоналізації ухвалення бюджетних рішень державними органами й усуненню прямих «побажань» окремих осіб, які наділені владними повноваженнями.

— Вони діють на постійній основі, не підлягають щорічному затвердженню. Фіскальні правила покликані створити організаційно-правові засади податково-бюджетної політики в середньотадовгостроковій перспективі.

У літературі пропонують різні підходи до внутрішньої побудови фіскальних правил, які дозволяють їм ефективно діяти. Зокрема, ідеальна модель структури фіскального правила має передбачати такі елементи: адресат правила, припис дії (зміст правила), обставини, які зумовлюють його дію, механізм контролю (моніторингу) дотримання правила, відповідальність / санкції за його порушення.

Основними видами фіскальних правил є: 1) правила щодо збалансованості бюджету; 2) правила щодо фінансування дефіциту бюджету; 3) боргові правила; 4) резервні правила. У даному дослідженні ми проведемо аналіз фіскальних правил діяльності вітчизняного уряду.

Правила щодо збалансованості бюджету. До них належать: граничний розмір бюджетного дефіциту відносно ВВП; правило циклічно збалансованого бюджету; бездефіцитний поточний бюджет; первинний бюджетний надлишок. В Україні законодавство встановлює наступне фіскальне правило: прагнення збалансованості бюджет України.

Конституція України в статті 95 проголошує, що «держава прагне збалансованості бюджету України» [4]. У 2008 р. Кабінет міністрів України звернувся до Конституційного Суду за роз'ясненнями змісту цієї норми. У рішенні Конституційного Суду ухвалено, що це положення «треба розуміти як намагання держави при визначенні законом про Державний бюджет України доходів і видатків та прийнятті законів, інших нормативно-правових актів, які можуть вплинути на доходну і видаткову частину бюджету, дотримуватися рівномірного співвідношення між ними та її обов'язок на засадах справедливого, неупередженого розподілу суспільного багатства між громадянами, територіальними громадами враховувати загальносуспільні потреби, необхідність забезпечення прав і свобод людини та гідних умов її життя» [5]. Отже, ми бачимо, що конституційна норма тлумачиться виключно щодо Державного бюджету України. За межами «прагнення до збалансованості» залишаються позабюджетні фонди (перш за все, Пенсійний фонд України) і місцеві бюджети. Це може призвести до нега-

тивних наслідків, зокрема до необґрунтованої експансії державного сектору¹. Розуміння бюджетного балансу як «рівномірного співвідношення між доходами і видатками Державного бюджету» з фінансової точки зору не є коректним, тому що дефіцит — це не процес, який може характеризуватися рівномірністю чи нерівномірністю. Взагалі, доречним було б говорити про бюджет з двох позицій: як про фінансовий фонд і як про фінансовий план. Управління бюджетом як фінансовим фондом об'єктивно вимагає, щоб уряд брав на себе зобов'язання, які він реально може профінансувати. Інакше кажучи, мова йде про фінансову дисципліну уряду — недопущення бюджетних неплатежів. Бюджет як фінансовий план вимагає, щоб були встановлені межі дефіциту, а також джерела його фінансування (останнє буде розглядатися в наступній групі фіскальних правил).

Бюджетним Кодексом України (далі — БКУ) [6] запроваджено низку інструментів, які сприяють збалансованості бюджету як фінансового фонду:

1) Стаття 27.1 БКУ визначає процедуру, широко відому у світі як принцип *pay-as-you-go* (PAYGO): якщо ухвалення законопроекту призведе до зміни показників бюджету в поточному бюджетному періоді, то це, по-перше, повинно мати фінансово-економічне обґрунтування; а по-друге, якщо ці зміни зменшать надходження бюджету та / або збільшать витрати бюджету, то до законопроекту подаються пропозиції змін до законодавчих актів України щодо скорочення інших *витрат* бюджету та / або джерел додаткових *надходжень* бюджету для досягнення збалансованості бюджету. Друга позиція як раз і розкриває зміст цього принципу. PAYGO закладає основу для збалансування бюджету як фінансового фонду ще на стадії його планування.

Принцип PAYGO може сприяти зниженню розміру бюджетного дефіциту завдяки вимозі вишукувати додаткові джерела *доходів* чи скорочувати бюджетні *видатки* у випадку, коли нові законопроекти погіршують баланс бюджету. Але БКУ фактично «ліквідував» цю корисну рису, тому що дозволяє застосовувати для покриття більш високих видатків саме *над-*

¹ Ми детально не зупиняємося на можливих негативних наслідках неналежної визначеності законодавством цього питання, оскільки це не є предметом даного дослідження.

ходження бюджету (а не доходи). Це означає, що уряду дозволено звертатися до запозичень, що свідчитиме про збільшення бюджетного дефіциту. В даному підході проявляється той факт, що вітчизняне бюджетне законодавство робить акцент на бюджеті як на фінансовому фонді. Жодних обмежень на експансію державного сектору принцип PAYGO в «українському» варіанті не встановлює.

2) Статті 54 і 55 БКУ регламентують процедури, пов'язані із секвестром видатків бюджету. В умовах недовиконання показників запланованих доходів уряд застосовує пропорційне скорочення видатків за всіма статтями бюджету, крім захищених. Цей механізм покликаний не допустити перевищення запланованого на поточний бюджетний період показника дефіциту бюджету.

3) Стаття 14.1 БКУ вимагає, щоб затвердження бюджетного дефіциту відбувалося лише у разі наявності обґрунтованих джерел фінансування бюджету. Це повинно не допустити утворення неплатежів за бюджетними зобов'язаннями. Разом з тим, у БКУ немає роз'яснень поняття «обґрунтованості» джерел фінансування.

Постійно діюче обмеження розміру бюджетного дефіциту українським бюджетним законодавством не передбачене. Оскільки Україна проголосила про свій стратегічний напрям вступити до ЄС, досить часто лунають пропозиції затвердити граничну норму для дефіциту, встановлену Маастрихтським договором для країн — членів ЄС — 3 % ВВП [7, с. 64]. При цьому з поля зору вітчизняних дослідників зачасти «випадає» та обставина, що маастрихтські критерії визначені не для уряду, а для сектору загального державного управління, а розраховується цей дефіцит не за даними бюджетного обліку (який побудований за касовим методом), а на основі національних рахунків (де застосовується метод нарахувань). Важливо звернути увагу на те, що дефіцит сектору загального державного управління в розмірі 3 % ВВП оцінюється в ЄС не як нормальний і допустимий, а як критичний.

Правила щодо фінансування дефіциту бюджету стосуються обмежень уряду у сфері застосування тих чи тих джерел покриття бюджетного дефіциту. Загальноприйнятим фактично в усіх країнах світу є заборона уряду вдаватися до грошової емісії з метою фінансування дефіциту. В Україні у ст. 15.2 БКУ затверджено, що «джерелом фінансування бюджету не можуть бути емісійні кошти Національного банку України».

Дане обмеження слугує одним із найважливіших інструментів макрофінансової стабільності. Але його ефективність може справдитися лише тоді, коли існує заборона центральному банку купувати державні цінні папери на первинному ринку. Така законодавча норма ухвалена в законодавствах провідних країн світу, які проводять відповідальну фінансову політику. В ЄС так само заборонено національним центральним банкам купувати на первинному ринку боргові папери національного уряду своєї країни. В Україні НБУ безпосередньо (або через державні банки) купує державні облігації на первинному ринку, кредитуючи таким чином уряд [8, с. 9]. Ці операції є свідченням безвідповідальної фінансової поведінки уряду, вони підривають основи фінансової стабільності.

При вирішенні питання про джерела фінансування бюджетного дефіциту розумною практикою з точки зору ризик-менеджменту вважається надання переваги внутрішнім державним запозиченням перед зовнішніми (це пов'язано із світовими фінансовими кризами, нестабільністю світового фінансового ринку, спекулятивними іноземними капіталами, низьким рівнем валютних надходжень від експорту тощо). Сприяти запровадженню такого порядку можна шляхом затвердження нормативних правил щодо структури державних запозичень. З одного боку, така практика не є традиційною для законодавств іноземних країн, але вона може виявитися дуже корисною для українського бюджетного менеджменту та фінансової безпеки.

Обсяг державних запозичень українське законодавство обмежує у непрямий спосіб: вони здійснюються в межах граничного обсягу державного боргу (ст. 16.1 БКУ). Оскільки граничний обсяг державного боргу України затверджується щорічно, цю норму не можна розглядати як фінансове правило.

Боргові правила стосуються нормативного затвердження лімітів щодо розміру державного боргу. Відповідно до ст. 18.2 БКУ «загальний обсяг державного боргу та гарантованого державного боргу на кінець бюджетного періоду не може перевищувати 60 % річного номінального обсягу валового внутрішнього продукту». Під державним боргом у вітчизняному бюджетному законодавстві мається на увазі борг центрального уряду, пов'язаний із борговими зобов'язаннями Державного бюджету України. Зазначена цифра (60 % ВВП), з формальної

точки зору, є прямим запозиченням європейської практики. Якщо ж розглядати змістовні аспекти, то маастрихтський борговий критерій встановлено щодо боргу сектору загального державного управління, а не лише бюджету центрального уряду. Це є одним із аргументів на користь твердження про те, що борговому правилу, яке запроваджене БКУ, бракує належного економічного обґрунтування.

Резервні правила стосуються формування спеціальних резервних фондів, які слугують дотриманню фінансової дисципліни. БКУ передбачає утворення двох видів резервів. Стаття 24 зобов'язує уряд в обов'язковому порядку утворювати у складі Державного бюджету резервний фонд. Він призначений для здійснення видатків непостійного характеру, які не могли бути передбачені під час складання проекту бюджету. Стаття 24.3 встановлює граничний розмір резервного фонду (не більше одного відсотка обсягу видатків загального фонду бюджету).

У зв'язку з наданням урядом гарантій за кредитами окремих суб'єктів господарювання, виникає гарантований державний борг. За своїм характером він є умовним, оскільки існує лише як потенційні боргові зобов'язання, які реально доведеться виконувати уряду в разі неплатоспроможності позичальника. Стаття 17.15 БКУ зобов'язує передбачати кошти на виконання гарантійних зобов'язань, термін сплати яких настає у відповідному бюджетному періоді. Запровадження цієї процедури є цілком виправданим і корисним для забезпечення платоспроможності уряду за його зобов'язаннями.

Підбиваючи підсумки, можна стверджувати, що бюджетне законодавство України містить фіскальні правила, спрямовані в першу чергу на забезпечення фінансової дисципліни уряду та його платоспроможності. Разом з тим, питання обмеження масштабів державного сектору, усунення так званого «ручного» керування бюджетом, ліквідація практики прямих побажань політиків при ухваленні бюджетних рішень тощо все ще залишаються не вирішеними. Належне розроблення і цілеспрямоване запровадження фіскальних правил є одним із ефективних інструментів вирішення цих проблем і підвищення якості податково-бюджетної політики.

Література

1. Бреннан Дж., Бьюкенен Дж. Причина правил. Конституционная политическая экономия. Выпуск 9 серии «Этическая экономия: исследования по этике, культуре и философии хозяйства» / Пер. с англ. под ред. А.П. Заостровцева. — СПб.: Экономическая школа, 2005. — 272 с.
2. Єфименко Т.І. Формування фінансового простору економічних реформ / Т.І. Єфименко // Фінанси України. — 2011. — № 4. — С. 3—23.
3. Крисоватий А.І., Кошук Т.В. Інституційне середовище фінансового регулювання соціально-економічних процесів // А.І. Крисоватий, Т.В. Кошук // Фінанси України. — 2011. — № 9. — С. 18—32.
4. Конституція України / Бюджетне законодавство України // Бюлетень законодавства і юридичної практики України. — 2011. — № 1. — 372 с.
5. Рішення Конституційного Суду України від 27.11.2008 № 26-рп / 2008 «У справі за конституційним поданням Кабінету Міністрів України про офіційне тлумачення положення частини другої статті 95 Конституції України та словосполучення «збалансованість бюджету», використаного в частині третьій цієї статті (справа про збалансованість бюджету)» // Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KS08098.html.
6. Бюджетний кодекс України / Бюджетне законодавство України // Бюлетень законодавства і юридичної практики України. — 2011. — № 1. — 372 с.
7. Зайчикова В.В. Удосконалення бюджетного законодавства в контексті Європейського досвіду скорочення дефіциту бюджету // В.В. Зайчикова // Фінанси України. — 2011. — № 5. — С. 56—67.
8. Богдан Т.П. Квазіфінансові операції та їх роль у формуванні бюджетного дефіциту / Т.П. Богдан // Фінанси України. — 2011. — № 9. — С. 3—17.

Стаття надійшла до редакції 16.01.2012 р.

УДК 336.763.3

Н.В. Дегтярьова, канд. екон. наук, доц.,
доцент кафедри фінансових ринків,
Є.В. Афоніна, аспірант кафедри фінансових ринків,
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

ІННОВАЦІЙНІ ІНСТРУМЕНТИ СВІТОВОГО РИНКУ БОРГОВИХ ЦІННИХ ПАПЕРІВ

АННОТАЦІЯ. В статті охарактеризовані основні новітні фінансові продукти мирового ринку боргових цінних паперів. Досліджені причини їх появи, еволюцію, дані пропозиції по їх впровадженню на фондовому ринку України.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: финансовые инновации, долговые ценные бумаги, мировой рынок долговых ценных бумаг, структурированные облигации, конвертируемые облигации.

ABSTRACT. *The article described the main newest financial products of the world's market debt securities. The reasons of their emergence, evolution are explored; ways of their implementation on the Ukrainian stock market are given.*

Key words: financial innovation, debt securities, the world's market of debt securities, structured bonds, convertible bonds.

АНОТАЦІЯ. *У статті охарактеризовано основні новітні фінансові продукти світового ринку боргових цінних паперів. Досліджено причини їх появи, еволюцію та надано пропозиції щодо запровадження фондів на фондовому ринку України.*

КЛЮЧОВІ СЛОВА: фінансові інновації, боргові цінні папери, світовий ринок боргових цінних паперів, структуровані облигації, конвертовані облигації.

Невід'ємною складовою економічного розвитку є фінансові інновації. За останні десятиріччя на фінансових ринках розвинених країн спостерігається бурхлива інноваційна діяльність, результатом якої стала поява нових продуктів. Учасники інноваційної діяльності намагаються створити такі продукти, які б відрізнялися від існуючих і відповідали б поступовим або стрімким змінам в економіці. Це пояснює пильну увагу зарубіжних економістів, науковців до питань фінансових інновацій, зокрема на ринку боргових цінних паперів.

Теоретичні основи вивчення ринку боргових цінних паперів заклали такі всесвітньо відомі вчені, як Р. Брейлі, Л.Дж. Гітман, М.В. Енг, Дж. М. Кейнс, Р.Дж. Т'юлз, Дж. Р. Хікс, Ф. Фабоцці й ін. Також слід виокремити великий внесок у дослідження ринку боргових цінних паперів російських учених Е. Барінова, Ю. Данилова, С. Ляліна, Я. Міркіна, Б. Рубцова, Л. Федякіної та ін. Їх попередниками були радянські дослідники А.В. Анікін, Л.Н. Красавіна, В.Т. Мусатов, Г.П.Солос й ін.

В Україні питання боргових цінних паперів і розвитку їх ринку в тих чи тих аспектах знайшли відображення в дослідженнях Т.В. Грищенко, І.О. Лютого, О.В. Любіної, С.З. Мошенського, В.М. Опаріна, А.А. Пересади, М.І. Савлука, В.М. Суторміної, В. М. Федосова. Разом з тим, нові боргові фінансові інструменти, що почали запроваджуватися на світовому ринку боргових цінних паперів, потребують осмислення та оцінки.

Мета статті — визначити причини та фактори, що сприяють інноваційній діяльності на світовому ринку боргових цінних папе-

рів, охарактеризувати основні нововведення, розкрити проблеми їх запровадження в Україні та запропонувати шляхи вирішення.

Як відомо, фінансові інновації — це створення та популяризація нових фінансових інструментів, технологій, інститутів і ринків, що також передбачає інституційні інновації, інноваційні продукти та процеси [1]. Інновації існують для того, щоб зробити ринки більш досконалими. Якби фінансовий ринок не був «недосконалим», тобто не мав би податків, регулювання, інформаційної асиметрії, трансакційних витрат, то існуючі продукти і процеси повністю б задовольняли потреби суспільства. Саме тому різні «недосконалості», що заважають учасникам економічних відносин отримувати ті результати, на які вони сподіваються, стимулюють фінансові інновації. В той же час, деякі нові фінансові інструменти стають помітними тільки після того, як макроекономічні умови змушують інвесторів бути більш поінформованими про можливості хеджування ризиків за допомогою відповідних інструментів. Так, широке застосування відсоткових свопів на початку 1980-х років призвело до стрімкого зростання відсоткових ставок. Використання кредитних дефолтних свопів на початку 2000-х років вже в 2002 році призвело до найбільших з часів «великої депресії» дефолтів по облігаціях [2].

Відомий радянський учений В. Мусатов ще у 1983 р. у своїй праці «Міжнародна міграція фіктивного капіталу» зазначав, що швидке зростання ринку єврооблігацій та його специфічні риси, що надали йому «наднаціональний характер», призвели до того, що у ряді випадків цей ринок став розглядатися як єдиний дійсно міжнародний ринок [3]. Ринок єврооблігацій є важливим утворенням на ринку міжнародних капіталів, який, виконуючи власне роль ринку, виступає ще й як інноваційний центр, оскільки саме тут концентруються зусилля найкращих міжнародних банків-андерайтерів. Саме цей ринок сприяв появі нових — структурованих боргових цінних паперів, зокрема, облігацій. Деякі з них були розроблені, щоб задовольнити потреби конкретних емітентів чи інвесторів у рамках однієї чи кількох угод, але виявилися настільки вдалими, що стали широко використовуватися ринком. До структурованих відносять усі облігації, у яких платежі поставлені у залежність від найрізноманітніших фінансових показників. Тобто, ними вважаються облігації з плаваючим купоном, індексовані на інфляцію, конвертовані облігації, облігації, що мають «вбудо-

ваний» опціон пут чи колл, облігації з варантом. Однак найчастіше термін «структуровані облігації» застосовують у більш вузькому розумінні, по відношенню до різноманітних видів гібридного фінансування, яке виникло у 1980—1990-ті роки. Структура випуску таких облігацій включає в себе власне облігацію та дериватив — опціон чи ф'ючерс. Якраз за рахунок цього «вбудованого» деривативу платежі за облігацією ставляться у залежність від якогось індексу (макроекономічного чи фондового), ціни акцій компанії, цін на певні товари (наприклад, золото).

Однією з найпопулярніших інновацій став випуск єврооблігацій з плаваючою ставкою (Floating Rate Notes, FRN). Вперше вони були випущені у 1970-ті рр., але популярності набули тільки у 1980-ті рр. Як впливає з назви, по них виплачується не фіксований купон, а ставка, що є прив'язаною до певної ставки міжнародного грошового ринку, найчастіше для цього використовується 6-місячний LIBOR. Це ставка, за якою банки на євrorинку готові надати один одному фінансування. Спочатку FRN набули популярності у Великобританії, а найбільший розквіт ринок пережив у середині 1980-х рр. З другої половини 1990-х рр. їх частка у загальному обсязі міжнародних боргових цінних паперів у обігу, яка досить довго зберігалася на рівні 14—15 %, стала збільшуватись та наприкінці 2008 р. досягла 35 %. Під впливом останньої світової фінансової кризи частка єврооблігацій з плаваючою ставкою зменшилася до 30 % (табл. 1).

Постійна конкуренція зумовлює підтримку та розвиток інноваційного середовища, яке постійно створює нові фінансові продукти. Тим не менш, незважаючи на розмаїття інновацій на фінансовому ринку, більша частина міжнародних боргових цінних паперів випускається з фіксованою ставкою, але частка таких цінних паперів поступово знижується, з 77 % у кінці 1980-х рр. до 68 % у 2010 р. (табл. 1). Причини цього ми бачимо такі: по-перше, переважну більшість міжнародних боргових цінних паперів випускають уряди розвинених країн або великі банки, і у них немає потреби структурувати свої зобов'язання, оскільки вони і так користуються попитом; по-друге, чим простіша структура боргового цінного паперу, тим вона зрозуміліша інвесторам, особливо таким, які не являються професійними учасниками фінансового ринку.

Таблиця 1

ДИНАМІКА ТА СТРУКТУРА МІЖНАРОДНОГО РИНКУ БОРГОВИХ ЦІННИХ*

	1993	1995	1998	2000	2005	2007	2008	2009	2010
Всього, млрд дол., у т. ч.:	1 993,4	2 698,4	4 179,6	5 997,6	13948,8	21 558,9	22 709,7	26 059,2	26 612,7
Проста фіксована ставка млрд дол.	1 526,5	2 115,8	3 072,4	4 285,2	9 675,8	14 003,9	14 424,3	17 267,3	18 133,1
Частка, %	76,6	78,4	73,5	71,4	69,4	65,0	63,5	66,3	68,1
Плаваюча ставка, млрд дол.	278,2	415,7	897,3	1470,7	3950,9	7164,7	7890,1	8348,2	8004,9
Частка, %	14,0	15,4	21,5	24,5	28,3	33,2	34,7	32,0	30,1
З прив'язкою до акцій, млрд дол.	188,7	166,8	209,8	241,7	322,0	390,4	395,3	443,7	474,7
Частка, %	9,5	6,2	5,0	4,0	2,3	1,8	1,7	1,7	1,8
Конвертовані, млрд дол.	74,7	89,4	186,8	230,3	314,8	383,7	390,1	439,4	471,5
Частка, %	3,7	3,3	4,5	3,8	2,3	1,8	1,7	1,7	1,8
З варантом, млрд дол.	114,0	77,4	23,0	11,4	7,3	6,7	5,2	4,2	3,2
Частка, %	5,7	2,9	0,6	0,2	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0

* Примітка: розраховано за даними [4].

Використання свопу дозволяє трансформувати валюту та/або структуру відсотка, у яких було здійснено запозичення за допомогою випуску облігацій, тому вони досить широко використовуються емітентами міжнародних боргових цінних паперів. Завдяки свопу емітенти можуть обирати ту валюту, запозичення у якій коштуватиме менше (тобто відсоткова ставка за якою нижча).

Облігації з варантом вперше були випущені на Євроринку у 1982 р., але спочатку не дуже широко використовувалися. У кінці 1980-х рр. вони стали дуже популярними у Японії та займали помітне місце на ринку єврооблігацій. Найактивніше облігації з варантом на акції використовувалися корпоративними позичальниками. Варант надає своєму власникові право вступити з емітентом в іншу фінансову транзакцію, якщо така транзакція вигідна власникові варанту. Більшість варантів може бути «відкріплено» від самої облігації: інвестор може продати варант окремо від боргового зобов'язання. Однак на початку 1990-х рр. курси японських акцій сильно впали, що призвело до різкого зменшення випуску єврооблігацій з варантом.

Існує велике розмаїття варантів: варанти на акції, боргові варанти й варанти на валюту. Варант на акцію дозволяє своєму власнику купувати акції емітента за особливою ціною. Боргові варанти дають своїм власникам право придбавати в емітента додаткові облігації за спеціальною ціною. Власникові облігацій з борговим варантом вигідне падіння ставок, оскільки в цій ситуації в «свого» емітента він зможе купити облігацію з вищим, ніж у середньому на ринку, купоном. Варант на валюту дозволяє своєму власникові обмінювати валюту за встановленою ціною (тобто за фіксованим курсом). Такий варант зменшує ризик втрат власника облігації від падіння курсу іноземної валюти, у якій деноміновані грошові потоки облігації.

В Україні на сьогодні не прийнято закон «Про похідні (деривативи)», тому неможливо й використання подібних інноваційних інструментів.

Конвертовані єврооблігації — це облігації, які можуть бути конвертовані в інший тип активів. Конвертовану облігацію можна розглядати як звичайну облігацію з безкоштовною можливістю її обміну (конвертації) на заздалегідь визначену кількість акцій (майже завжди у випадку з корпоративними облігаціями) або

на еквівалентну кількість інших облігацій (у випадку з державними цінними паперами). Залежно від можливих строків настання конвертації та інших параметрів конвертованих облігацій, виділяють ряд їх різновидів:

- конвертовані облігації з високими купонним доходом і конверсійною премією;
- конвертовані облігації з правом інвестора ініціювати викуп тільки у єдиний визначений момент (premium put convertible);
- конвертовані облігації з правом інвестора ініціювати викуп у певні визначені періоди (rolling put convertible);
- конвертовані облігації з нульовим купоном (zero coupon convertible);
- дисконтні конвертовані облігації (discount convertible);
- обмінні облігації (exchangeable bonds);
- конвертовані облігації з обов'язковою конвертацією.

Слід зазначити, що в російській практиці під терміном «конвертовані облігації» зазвичай розуміють саме облігації, що передбачають обов'язкову конвертацію. В українському законі «Про цінні папери та фондовий ринок» передбачається для облігацій, що розміщуються акціонерним товариством, можливість їх конвертації в акції акціонерного товариства (конвертовані облігації) [6]. Детальнішої інформації щодо умов конвертації закон не встановлює.

Також на міжнародному ринку популярними є облігації з опціоном пут і кол. Для єврооблігацій, які мають опціон пут, у проспекті емісії визначається дата (або дати), коли інвестор за власним бажанням може пред'явити цей цінний папір до погашення. Або дострокове погашення може бути передбачене за умови настання певних подій, таких як зміна контролю над компанією, невиконання нею певних початково визначених умов тощо. Зазвичай погашення відбувається з розрахунку 100 % від номінальної вартості, тобто, якщо ціна єврооблігації впаде значно нижче, то інвестор все одно зможе отримати назад 100 % вартості цінного паперу. Зазвичай наявність пут-опціону здешевлює вартість залучення коштів для емітента, але у той же час створює для нього ризик. Такі приклади можна було спостерігати під час фінансової кризи, що розпочалася у 2008 р. Тоді доходи багатьох підприємств зазнали різкого скорочення, у той же час ціни на їх єврооблігації також суттєво знизилися, і при настанні пут-опціону інвестори бажали ним скористатися. Не всі компанії у

той період були спроможні виконати свої зобов'язання і змушені були пропонувати інвесторам реструктуризацію, роблячи умови випуску для себе менш привабливими, щоб уникнути дефолту. В результаті їх кредитна історія вже не була такою бездоганною, як раніше, хоча у деяких випадках провини емітента у перебігу таких подій не було.

Кол-опціон, навпаки, дає емітенту право погасити єврооблігації достроково у визначену дату чи за умови настання певних подій, тобто, відкликати її. Кол-опціон зручно включати в структуру облігації тоді, коли вона випускається в умовах високих ринкових ставок, і у емітента є очікування щодо їх зниження у майбутньому. Якщо ці прогнози виявляться вірними, то він зможе відкликати цей випуск єврооблігацій та здійснити новий за нижчою ставкою. Якщо ж ні, то емітент продовжить користуватися коштами на старих умовах. На ринку єврооблігацій також обертаються бескупонні облігації та облігації з відкладеними купонними виплатами [7].

Ще одним екзотичним видом боргових цінних паперів на міжнародному ринку є бівалютні облігації, відсоток по яких виплачується в одній валюті, а номінал — в іншій. Розрізняють кілька типів бівалютних облігацій. Перший тип бівалютних облігацій допускає встановлення в момент розміщення певного курсу обміну, за яким виплати купону й номіналу будуть переводитися у валюту конкретної країни. Інвесторам у другий тип облігацій курс обміну заздалегідь невідомий: буде використаний валютний курс на момент надходження грошового потоку за єврооблігацією (тобто спот-курс на момент здійснення платежу). Третій тип пропонує або емітенту, або інвестору вибір валюти — їх прийнято називати облігаціями з опціоном вибору валюти [7].

До інноваційних у літературі також відносять цінні папери, що забезпечені активами, — наприклад, облігації, що забезпечені іпотечними активами. Зазначимо, що в Україні, згідно закону «Про іпотечні облігації» [8] можуть випускатися звичайні та структуровані іпотечні облігації. Емітентом звичайних іпотечних облігацій є іпотечний кредитор, що несе відповідальність за виконання зобов'язань за такими іпотечними облігаціями іпотечним покриттям і всім іншим своїм майном, на яке відповідно до законодавства може бути звернено стягнення. Емітентом структурованих іпотечних облігацій є спеціалізова-

на іпотечна установа, яка несе відповідальність за виконання зобов'язань за такими іпотечними облигаціями лише іпотечним покриттям. При цьому спеціалізована іпотечна установа — це фінансова установа, виключним видом діяльності якої є придбання іпотечних активів (їх продаж у випадках, передбачених законом і проспектом емісії) та випуск структурованих іпотечних облигацій. При цьому до спеціалізованих іпотечних установ не застосовуються вимоги щодо достатності капіталу, ліквідності, ліцензування діяльності. Незважаючи на те, що закон був прийнятий ще у 2005 році, не було створено таку спеціалізовану установу й не було зареєстровано випуску структурованих облигацій. На наш погляд, відсутність вимог до емітента створює загрози для потенційних інвесторів у структуровані іпотечні облигації.

Запровадження в Україні конвертованих облигацій, облигацій, що забезпечені активами та облигацій з опціонами потребує вдосконалення нормативно-правового забезпечення їх випуску та обігу виходячи з світового досвіду.

Література

1. *Tufano, P.* Financial Innovation, in Handbook of the Economics of Finance (Volume 1a: Corporate Finance), — George Constantinides, Milton Harris and Rene Stulz, eds. — Amsterdam: Elsevier, 2003. — P. 307—336.
2. Wikipedia, the free encyclopedia — http://en.wikipedia.org/wiki/Financial_innovation.
3. *Мусатов В.Т.* Международная миграция фиктивного капитала. — М.: Международные отношения, 1983. — 205 с.
4. BIS Quarterly Review, September, 2011 / Сайт у мережі Інтернет — http://www.bis.org/publ/qtrpdf/r_qt1109.htm.
5. *Краев А. О., Коньков И. Н., Малеев П. Ю.* Рынок долговых ценных бумаг. — М.: Экзамен, 2002. — С. 60—61, 71—74.
6. Про цінні папери та фондовий ринок// Закон України від 23 лютого 2006 року // Текст взято з сайту Верховної Ради — <http://rada.gov.ua>.
7. *Фабоцци Ф., Манн С.* Справочник по ценным бумагам с фиксированной процентной ставкой: 7-е изд.; Т. 1. Основы: Пер. с англ. — М.: ООО «И.Д. Вильямс», 2008. — 928 с. — С. 44.
8. Про іпотечні облигації // Закон України від 22 грудня 2005 року // Текст взято з сайту Верховної Ради — <http://zakon3.rada.gov.ua>.

Стаття надійшла до редакції 15.01.2012 р.

УДК 336.71

О.В. Дзюблук, д-р екон. наук, професор,
завідувач кафедри банківської справи
Тернопільського національного економічного університету

ПЕРСПЕКТИВИ ОПТИМІЗАЦІЇ ТРАНСМІСІЙНИХ МЕХАНІЗМІВ ГРОШОВО-КРЕДИТНОЇ ПОЛІТИКИ В ПЕРІОД КРИЗОВИХ ЯВИЩ НА ФІНАНСОВИХ РИНКАХ

АННОТАЦИЯ. В статье рассматривается механизм действия основных каналов монетарной трансмиссии и их влияние на ключевые макроэкономические параметры. Анализируются проблемы, сопровождающие практическую реализацию передаточных импульсов денежно-кредитной политики в условиях экономического кризиса и обосновываются направления наиболее эффективного влияния инструментов центрального банка на экономику ради достижения целей финансовой стабилизации.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: денежно-кредитная политика, центральный банк, трансмиссионный механизм, финансовый кризис.

ABSTRACT. In the article the mechanism of action of the basic channels of monetary transmission and their influence is examined on key macroeconomic parameters. Problems, concerning practical realization of transmission impulses of monetary policy in the conditions of economic crisis and sending of the most effective influence of instruments of central bank is grounded to the economy for the sake of achievement of aims of the financial stabilizing, are analyzed.

KEY WORDS: monetary policy, central bank, transmission mechanism, financial crisis.

АНОТАЦІЯ. У статті розглянуто механізм дії основних каналів монетарної трансмісії та їх вплив на ключові макроекономічні параметри. Проаналізовано проблеми, які супроводжують практичну реалізацію передаткових імпульсів грошово-кредитної політики в умовах економічної кризи та обґрунтовано напрями найефективнішого впливу інструментів центрального банку на економіку задля досягнення цілей фінансової стабілізації.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: грошово-кредитна політика, центральний банк, трансмісійний механізм, фінансова криза.

Сучасний етап економічного розвитку України визначається впливом кризових явищ на всі аспекти життя суспільства, що обумовлює потребу розробки й запровадження активних заходів регулятивного впливу із тим, щоб мінімізувати й локалізувати дію негативних наслідків фінансової кризи для національного господарства. За таких обставин особливо актуальним є дослі-

дження проблем, пов'язаних із оптимізацією дії інструментів впливу грошово-кредитної політики центрального банку на реальний сектор економіки. А зважаючи на те, що у центрального банку, як відомо, немає безпосередніх можливостей впливати за допомогою власних інструментів на досягнення кінцевих, стратегічних цілей грошово-кредитного регулювання, це зумовлює необхідність опосередковування їх певними тактичними цілями, досягнення яких перебуває у сфері прямого впливу центробанку, тобто передбачає застосування відповідного передавального механізму грошово-кредитного регулювання. Відтак, необхідною умовою ефективного впливу грошово-кредитної політики на перебіг економічних процесів є побудова ефективно діючого механізму монетарної трансмісії, що забезпечує передачу відповідних імпульсів монетарного регулювання на реальний сектор. Зв'язок даної проблеми із важливими макроекономічними задачами оптимізації державного впливу на економічне життя суспільства визначається ключовою роллю грошово-кредитного регулювання у всій системі заходів державної економічної політики, що набуває особливої ваги у період кризових явищ на фінансових ринках і потребує додаткових наукових обґрунтувань дії відповідних механізмів монетарної трансмісії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, свідчить про достатньо серйозну увагу, що приділяється оцінці дії механізмів монетарної трансмісії у працях як вітчизняних, так і зарубіжних науковців, зокрема таких, як Г. Габбард, Дж. М. Кейнс, Р.С. Лисенко, В.І. Міщенко, Ф.С. Мішкін, С.Р. Моїсєєв, М. Фрідмен, М.І. Савлук, А.В. Сомик і ряд ін. Проте недостатньо вирішеними частинами проблеми залишаються теоретико-методологічні обґрунтування напрямів оптимізації дії трансмісійного механізму в період розгортання кризових явищ на фінансових ринках.

Відтак метою статті є виявлення найоптимальніших каналів монетарної трансмісії, що можуть сприяти оптимізації впливу грошово-кредитної політики центрального банку не лише на функціонування банківської системи задля забезпечення її стабільності, але й реального сектора економіки, що мало б цілком сприяти довгостроковому економічному зростанню та підвищенню ефективності господарської діяльності загалом.

Дія трансмісійного механізму грошово-кредитної політики

передбачає, що застосування власного інструментарію надає можливість центральному банку впливати на окремі поточні параметри стану грошово-кредитної сфери економіки, зокрема такі, як зміна грошової бази та умов кредитування, що у кінцевому підсумку позначається на результатах регулятивного процесу у реалізації тактичних завдань (зміна грошової маси чи рівня процентних ставок) і досягненні стратегічних цілей (економічний ріст, висока зайнятість, стримування інфляції). Інакше кажучи, механізм грошової трансмісії у загальному вигляді передбачає вплив зміни грошової пропозиції на фінансовий сектор економіки, зокрема на такі його параметри, як рівень процентних ставок, валютний курс, ціни на фінансові активи, що у свою чергу позначається на стані реального сектора господарства, впливаючи на обсяги інвестицій, споживання, чистого експорту, і в такий спосіб визначаючи по суті основні параметри економічного розвитку країни.

Вивчення наукових робіт, у яких досліджуються трансмісійні механізми грошово-кредитної політики [1, с. 5; 2, с. 8; 3, с. 203; 4, с. 749], вказує на відсутність єдиного підходу до трактування не лише до сутності каналів передавального механізму грошово-кредитної політики, але і конкретного переліку його каналів, через які пропозиція грошей впливає на економічну активність у тому чи тому сегменті економіки.

Розгляд окремих каналів дії грошово-кредитної трансмісії має передбачати з'ясування тих особливостей застосування інструментів монетарної політики центрального банку, котрі слід враховувати за обставин як глобальної фінансової нестабільності, так і кризових явищ у вітчизняному банківському і реальному секторах економіки. Це означає, що на практиці конкретні умови економічного розвитку і особливості перебігу кризових явищ можуть певною мірою спотворювати існуючі за нормальних обставин і напрацьовані грошовою теорією умови функціонування відповідних каналів монетарної трансмісії, ускладнюючи прийняття відповідних рішень на рівні центрального банку у процесі реалізації грошово-кредитної політики.

Дані моменти пов'язані із дією наступних основних факторів. По-перше, в умовах розгортання фінансової кризи деякі інструменти грошово-кредитної політики можуть виявитись менш ефективними, ніж як це передбачається у грошовій теорії, оскільки багато важливих ринкових інститутів або ще недостат-

ньо розвинені або втрачають свою дієвість, що може спотворити грошову трансмісію через достатньо великі масштаби, скажімо, бюджетного дефіциту, простроченої кредитної заборгованості тощо. По-друге, дії органів грошово-кредитного регулювання під час кризових явищ можуть бути обумовлені політичними і соціальними причинами, які практично неможливо врахувати в аналізі. По-третє, у вітчизняних умовах може викликати сумніви незалежність центрального банку, виявом чого слугує, зокрема, непрозорий механізм рефінансування окремих обраних комерційних банків підчас фінансової кризи. По-четверте, сучасний період економічного розвитку України усе ще пов'язаний із незавершеними структурними змінами господарства, а відтак вести мову про однорідність впливу механізму грошової трансмісії на реальний сектор не доводиться.

Саме із таких позицій дослідження процентного, валютного, кредитного, очікувального та цінового каналів трансмісії грошово-кредитної політики має привести до обґрунтування найбільш прийнятних способів і форм ефективної взаємодії грошової влади країни в особі центрального банку, що власне і формує грошову пропозицію, із реальним сектором економіки, позначаючись на досягненні кінцевих цілей монетарного регулювання із обранням пріоритетів щодо досягнення цінової і фінансової стабільності або сприяння довгостроковому економічному росту із мінімальними показниками рівня безробіття.

Процентний канал передбачає вплив монетарної політики через офіційну облікову ставку на короткострокові і довгострокові ставки фінансового ринку, що позначається на грошових потоках кредиторів і позичальників, а відтак на динаміці інвестицій, заощаджень і сукупного попиту. Дієвість процентного каналу монетарної трансмісії в умовах вітчизняного фінансового ринку визначається принциповими відмінностями у особливостях використання процентної ставки як одного із головних інструментів реалізації грошово-кредитної політики центрального банку в розвинутих країнах і в Україні. В умовах розвинутих ринкових відносин облікова ставка центрального банку має більшою мірою індикативний характер, орієнтуючи суб'єктів грошового ринку на довгостроковий тренд зміни вартості капіталу, що визначає вагому роль і високу значимість центрального банку як провідного макроекономічного регулятора. В Україні ж умови і можливості використання даного інструмента грошово-кредитної

політики визначаються, на відміну розвинутих країн, передусім масштабами операцій із рефінансування комерційних банків. І коли обсяги відповідних операцій є незначними, то взаємозв'язок між процентною політикою центрального банку та ставками, що встановлюються за кредитами комерційних банків, зводиться практично нанівець.

Насправді активна роль Національного банку в процесах рефінансування, а відтак і підвищення значимості процентного каналу грошово-кредитної трансмісії мало б забезпечувати вплив монетарних імпульсів на зміни процентних ставок за кредитами і депозитами, що впливало б на прийняття інвестиційних рішень і зміни переваг на споживчому ринку, позначаючись на динаміці основних макроекономічних параметрів розвитку країни.

Політичний вплив на діяльність Національного банку України в період кризи, виявом чого стало збільшення обсягів рефінансування комерційних банків та участь у їхній рекапіталізації, мали своїм наслідком спотворення дії процентного каналу монетарної трансмісії, позаяк кон'юнктура грошового ринку почала складатись виходячи із наслідків прийняття відповідних адміністративних рішень, а не ринкових засад формування попиту і пропозиції на кредитні ресурси. За таких обставин офіційна облікова ставка центробанку, котра і за нормальних умов економічної діяльності не визначалася значною ефективністю, в період фінансової кризи була по суті нівельована як інструмент монетарного регулювання. Більше того динаміка офіційної ставки, котра послідовно знижувалась Національним банком у період кризи кілька разів, мала протилежну спрямованість до динаміки процентних ставок грошового ринку, котрі у цей же період зростали. З іншого боку, надлишкова ліквідність банківської системи, що виникла унаслідок небажання багатьох банків ризикувати, надаючи нові кредити, по суті призвела до зниження потреб комерційних банків у кредитах рефінансування НБУ, визначаючи низьку дієвість процентної політики останнього, а відтак і відповідного каналу монетарної трансмісії. Адже основні кредитні операції Національного банку взагалі не проводяться за офіційною обліковою ставкою.

Канал валютного курсу відображає вплив грошово-кредитної політики на сукупний попит (чистий експорт) і сукупну пропозицію (внутрішня вартість імпорту) через зміну курсу національної валюти. Дана зміна передбачає, що у разі девальвації

національної валюти відбувається здешевлення вітчизняних товарів порівняно із імпортними, що веде до збільшення чистого експорту, а відтак сприяє зростанню сукупного попиту і виробництва, а у разі ревальвації вказані процеси набувають зворотної спрямованості, тобто при зміцненні курсу вітчизняні товари стають дорожчими порівняно з імпортними, що спричиняє зміни сукупного попиту і чистого експорту. Крім того, динаміка валютного курсу впливає на рух капіталу, що позначається на величині фінансових інвестицій, котрі в свою чергу можуть сприяти як зростанню обсягів виробництва, так і стимулювати інфляцію, що створює додаткові загрози щодо контролю над ціновою динамікою з боку центрального банку.

Даний канал у вітчизняних умовах нині є найбільш дієвим і потужним у монетарній трансмісії. Це пов'язано із тим, що рівень валютного курсу в економіці із значною часткою зовнішньоторгового обороту у ВВП країни негайно позначається на інфляційній динаміці. Фактично ж нині діючий у країні режим грошово-кредитної політики засновується на керованій прив'язці гривні до долара США, а у період, що безпосередньо передував розгортанню фінансової кризи, курс національної валюти був по суті жорстко фіксованим, зумовлюючи реалізацію на практиці дії тих ризиків, які визначалися впливом зовнішніх чинників на кон'юнктуру внутрішнього валютного ринку і в кінцевому підсумку призвели до різкої девальвації гривні і породжують значні девальваційні очікування на майбутнє. І навіть попри те, що девальвація гривні надала тимчасовий позитивний ефект у вигляді конкурентних переваг для вітчизняних експортерів і вирівнювання платіжного балансу, загалом її наслідки мали більшою мірою усе ж негативний характер у вигляді недовіри до національної валюти, зростання цін на товари, погіршення якості кредитних портфелів банків, зростання величини зовнішньої заборгованості і боргового навантаження на суб'єктів підприємницької діяльності, а також залежності від політики міжнародних валютно-кредитних організацій.

Канал цін активів визначає вплив грошово-кредитної політики на реальний сектор економіки через зміну відносних цін фінансових (акцій, облігацій) і реальних (нерухомість) активів. Механізм дії даного каналу безпосередньо залежить від ефективності процентної політики центрального банку, позаяк саме процентні ставки грошового ринку впливають на економіку через

зміну цін на активи — цінні папери, іноземну валюту, нерухомість й інші активи. Згідно грошової теорії зниження процентних ставок визначає ріст цін активів і навпаки, що зумовлено перевагами економічних агентів у формуванні ними попиту на гроші із загального портфеля своїх активів. Утім вітчизняні реалії фінансового ринку, відкритість національної економіки та існуючий режим валютного курсу визначають вагому роль саме валютної складової у формуванні ціни активів, а низька дієвість процентної політики центрального банку лише посилює ці тенденції, відображаючи вагоме значення каналу валютного курсу у механізмі монетарної трансмісії, хоча деякими дослідниками ці канали й об'єднуються в один [2, с. 16].

Попри ці обставини потрібно розуміти, що і без того низька дієвість каналу ціни активів у монетарній трансмісії в умовах розгортання фінансової кризи стала ще відчутнішою, характеризуючи зменшення цін активів на ринках цінних паперів і нерухомості. Це природно позначилось на вартості забезпечення за наданими кредитами, а відтак на кредитоспроможності позичальників з усіма негативними наслідками для кредитної активності комерційних банків і дієвості відповідної монетарної трансмісії.

Кредитний канал визначає вплив грошово-кредитної політики центрального банку на доступність ресурсів на грошових ринках через дію монетарних інструментів на зміну пропозиції кредитних ресурсів банківською системою, що залежить від наявних у неї вільних резервів. Зміст даного каналу передбачає формування за допомогою відповідних інструментів центрального банку експансіоністського або рестрикційного напрямку монетарної політики, що позначається на зростанні чи зниженні обсягу кредитних ресурсів банків, що в свою чергу відображається на динаміці інвестицій і споживчих витрат, призводячи до зміни сукупного попиту і виробництва. Кредитний канал монетарної трансмісії відіграє важливу роль у країнах із високим рівнем адміністративного регулювання і вузьким кредитним ринком, що особливо є характерним для України із її банкоцентричною моделлю побудови фінансового сектора, в якому діяльність інших фінансових посередників недостатньо розвинута, а банківська система виступає по суті головним джерелом кредитних ресурсів.

Потрібно відзначити, що понад 80 % активів вітчизняної банківської системи на момент початку фінансової кризи становили саме надані кредити, причому ситуація з формування кредитних

ресурсів самими комерційними банками значною мірою ускладнювалася їх залежністю від можливості залучення коштів на зовнішніх фінансових ринках, а у кризових умовах дані можливості були вкрай обмежені. Крім того, відтік депозитів, що супроводжував початок кризових явищ, змусив комерційні банки підтримувати надлишкову ліквідність, обмежуючи кредитну активність, що як і у випадку із процентним каналом негативно позначилося на дієвості кредитного каналу монетарної трансмісії. На додачу до цього ще й переорієнтація банків на менш ризиковані об'єкти розміщення активів, зокрема такі, як валютний ринок і ринок державних цінних паперів, визначила низьку ефективність передачі саме кредитних імпульсів у монетарній трансмісії.

Дані обставини визначили скорочення масштабів банківського кредитування реального сектора, що мало негативний вплив на динаміку інвестицій, зайнятість, обсяги виробництва і темпи інфляції. А різка девальвація гривні у період вересня-грудня 2008 р. призвела до значного зростання частки проблемних позичок у структурі кредитного портфеля банків з усіма негативними наслідками щодо формування резервів на можливі втрати за кредитами, послаблення ресурсної бази, збільшення видатків і, як наслідок, зростання збитків із бажанням банків компенсувати їх завищенням процентних ставок, що мало своїм результатом скорочення масштабів кредитної діяльності банківських установ, а відтак вочевидь не могло не відобразитися на дієвості кредитного каналу монетарної трансмісії. У цих умовах експансіоністське спрямування грошово-кредитної політики Національного банку навряд чи може виявити позитивний ефект щодо активізації кредитної підтримки банківською системою реального сектора. Навпаки, нарощування обсягів грошової бази і грошової маси буде мати своїми наслідками не зростання обсягів кредитів, а надлишкову ліквідність банківського сектора, що у свою чергу зумовлюватиме підвищені ризики для курсової та цінової стабільності національної валюти.

Канал очікувань пов'язаний із тими результатами, які відображають зміну уявлень економічних агентів про майбутнє упродовж певного періоду часу. Наявність негативних очікувань економічних суб'єктів може зумовити порушення у роботі передавального механізму монетарної політики, нівелювати вплив інструментів грошово-кредитної політики, спричинити значне відхилення фактичних значень від цільових показників монетарної політики. І якщо в період кризових явищ на фінансовому ринку України Національний

банк був змушений здійснювати емісію для фінансування антикризових заходів шляхом викупу ОВДП і рефінансування комерційних банків, які кредитують програми відповідно до державних пріоритетів, то такі обставини природно породжують недовіру з боку суспільства до грошово-кредитної політики НБУ, підвищуючи рівень інфляційних та девальваційних очікувань, підриваючи дію не лише власне каналу очікувань економічних агентів, а й усього трансмісійного монетарного механізму.

У якості висновків із проведеного дослідження необхідно відзначити, що досягнення стратегічних цілей економічного розвитку й успішне застосування усього набору антикризових заходів у вирішальній мірі залежать від ефективності застосування ринкових інструментів монетарного впливу центрального банку на економіку, стандартний набір яких представлений мінімальними резервними вимогами, обліковою політикою та операціями на відкритому ринку. Однак в основі вибору конкретного каналу трансмісійного механізму такого впливу має лежати завдання досягнення максимального ефекту у відносно короткі строки. І якщо цілі грошово-кредитної політики Національного банку України у період подолання наслідків фінансової кризи лежать у площині забезпечення фінансової стійкості банківського сектора та стабільності національної грошової одиниці, то найбільш ефективним напрямом для їх досягнення є на сьогодні використання каналу валютного курсу, який поки все ще відіграє для вітчизняної економічної системи роль головного «номінального якоря» монетарної політики, сигналізуючи про наміри грошової влади забезпечувати стабільність економіки на макро- і мікрорівнях. Хоча у віддаленій перспективі за умов подолання наслідків кризових явищ можна буде вести мову і про розширення меж валютного коридору та перехід у подальшому до режиму вільного плавання обмінного курсу, що знизить потребу в активній присутності Національного банку на внутрішньому валютному ринку та обмежить роль валютного каналу у монетарному трансмісійному механізмі. Однак активізація кредитного, процентного та інших каналів грошово-кредитної трансмісії на даному етапі суспільного розвитку поки є неможливою за умов усе ще високих ризиків кредитної діяльності банківської системи та її підвищеної ліквідності, що робить нечутливими відповідні аспекти діяльності банків до монетарних імпульсів центрального банку.

Література

1. Міщенко В.І. Особливості дії трансмісійного механізму грошово-кредитної політики в умовах кризи / В.І.Міщенко, А.В.Сомик, Р.С.Лисенко. — К.: Центр наукових досліджень НБУ, УБС НБУ, 2010. — 96 с.
2. Монетарний трансмісійний механізм в Україні: Науково-аналітичні матеріали. Вип. 9 / В.І.Міщенко, О.І.Петрик, А.В.Сомик, Р.С.Лисенко та ін. — К.: Національний банк України, Центр наукових досліджень, 2008. — 144 с.
3. Монетарна політика Національного банку України: сучасний стан та перспективи змін / За ред. В.С. Стельмаха. — К.: Центр наукових досліджень Національного банку України, УБС НБУ, 2009. — 404 с.
4. Габбард Р.Г. Гроші, фінансова система та економіка: Підручник / Пер. з англ.; Наук. ред. пер. М. Савлук, Д. Олесевич. — К.: КНЕУ, 2004. — 889 с.

Стаття надійшла до редакції 18.01.2012 р.

УДК 368.02:656.087

О.М. Залєтов, канд. екон. наук,
доцент кафедри страхування
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

АСИСТАНС НА СТРАХОВОМУ РИНКУ: ПОНЯТТЯ ТА РОЛЬ

АННОТАЦИЯ. Исследовано понятие ассистанс и определена его роль на страховом рынке. Рассмотрена эволюция развития услуг ассистанса на страховом рынке в современных условиях.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: страхование, страховая компания, страховой рынок, ассистанс.

ABSTRACT. Explored the concept of assistance and determined its role in the insurance market substance. We consider the evolution of development assistance services in the insurance market in current conditions.

KEY WORDS: insurance, insurance company, insurance market, assistance.

АНОТАЦІЯ. Досліджено поняття асистанс і визначена його роль на страховому ринку. Розглянуто еволюцію розвитку послуг асистансу на страховому ринку в сучасних умовах.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: страхування, страхова компанія, страховий ринок, асистанс.

У сучасному світі надання невідкладної допомоги виступає однією з основних гарантій страхування (у сервісній формі) для страхувальників (застрахованих), які перебувають під час подорожі або в період відсутності в місці проживання. В розвинутих країнах світу послуги асистансу є складовою ряду видів страхування, а асистуючі компанії встигли перетворитися в могутні, фінансово потужні структури, що мають розгалужену мережу представництв по всьому світу. Натомість в Україні розвиток послуг асистансу перебуває лише на стадії формування. Існують прогалини в понятійному апараті цього виду економічної діяльності та недостатньо розкрита сутність і роль послуг асистансу на страховому ринку.

Вагомий внесок у дослідження теоретико-методологічних засад страхового ринку внесли вітчизняні вчені: В.Д. Базилевич, О.І. Барановський, Н.М. Внукова, О.О. Гаманкова, Ю.П. Гришан, М.С. Клапків, В.В. Корнєєв, С.С. Осадець, Р.В. Пікус, Т.А. Ротова, Я.П. Шумелда, а також зарубіжні — Т.Є. Гварліані, С.Л. Єфімов, С.К. Заврієв, О.М. Зубець, Є.В. Коломін, Л.А. Орланюк-Малицька, В.К. Райхер, Л.І. Рейтман, К.Є. Турбіна, О.А. Циганов, В.В. Шахов, Р.Т. Юлдашев та ін. Водночас теорія страхування відстає від практики. Відсутні узагальнюючі висновки про асистанс і його економічну сутність.

Метою дослідження є розгляд причин виникнення та еволюції послуг асистансу, удосконалення визначення поняття «асистанс» та розкриття економічної сутності асистансу на страховому ринку.

Поняття «асистанс» (англ. «assistance») означає допомогу, підтримку, сприяння. Виникнення «асистансу» пов'язують із Францією. Саме там з'явилася ідея організувати компанію такого роду, що на додачу до класичного страхування медичних витрат максимально забезпечувала б своїм клієнтам сервісну частину, а при необхідності відправляла (евакуювала) на батьківщину, де й лікар говорить на рідній французькій мові, і мама приносить у лікарню домашні круассани.

Вважається, що засновником асистансу як послуги був Pierre Desnos (Франція), друзі якого випробували масу незручностей, потрапивши в ДТП за межами Франції. В 1963 році в Парижі він заснував першого асистанта — компанію «Europ Assistance». Протягом першого року компанія початку працювати з багатомовним розподільним контакт-центром, групою лікарів і 12

постійними співробітниками в головному офісі й агентами в 17 інших країнах. Досить показово, як сьогодні рекламує Europ Assistance свої послуги: «Страховання з людським обличчям — негайна допомога в будь-який час і в будь-якому місці» (The Human Face of Insurance — Immediate Help at Any Time, Anywhere). Згодом «GESA» (Іспанія) та «Elvia» (Швейцарія) почали займатися розвитком асистансу у Франції. У 1971 році з'являється «France Secours International», у 1978 — «Mondial Assistance», у 1978 — «UAP Assistance» та «Garantie Assistance», у 1981 — «Transworld Medical Services Mutuade» та «Inter Mutuelles Assistance».

Ю. М. Дьячкова [1, с. 153], С. Л. Єфімов [2, с. 33—34], С. С. Осадець [3, с. 57], В. І. Рябікін [4, с. 177], М. В. Сірик [5, с. 163—164], В. В. Фещенко [6, с. 54] і В. В. Шахов [1, с. 53] визначають асистанс як перелік послуг, допомогу в рамках договору страхування, що надається в потрібний момент через технічне, медичне й фінансове сприяння.

На думку Р. Т. Юлдашева, асистанс орієнтований на акції соціального або гуманітарного характеру, що забезпечують безпеку подорожуючих при поїздках за кордон (у випадку хвороби, нещасного випадку й т.д.), надаючи послуги лікарів, санітарів, госпіталізацію в медичний стаціонар (за медичними показниками), спеціальний транспорт і ін. [8, с. 57].

Я. П. Шумелда вважає, що асистанс — це група страхування, що передбачає надання медичних, технічних і організаційних послуг фізичним особам, переважно туристам, під час знаходження за межами країни постійного проживання [9, с. 43].

Директива Ради від 10 грудня 1984 року (84/641/ЕЕС), що доповнила Першу Директиву Ради від 24 липня 1973 року (73/239/ЕЕС) у сфері координації законів, нормативних актів і адміністративного регулювання операцій по прямому страхуванню іншому, ніж страхування життя, спеціальними нормами в частині операцій по наданню асистансу туристам і визначила його як окремий новий вид страхування. Він передбачає допомогу особам, які опинились у скрутному стані в дорозі, поза місцем офіційної реєстрації або постійного місця проживання.

Наприклад, у польському законодавстві асистанс — це страхування витрат на допомогу особам, які зазнали труднощі під час подорожі або в період відсутності в місці проживання.

Т. А. Федорова [10, с. 153] визначає страхування невідкладної допомоги (англ. «assistance insurance») — як специфічний вид страхування, об'єктом якого є організація негайного надання застрахованому допомоги в певних надзвичайних обставинах. Ключовий момент даного виду страхування — не відшкодування збитку, а надання послуги у формі невідкладної допомоги.

Елемент відшкодування шкоди в цьому випадку відходить на другий план, а на перший — елемент послуги як такий. Наприклад, при поломці автомобіля у дорозі предметом страхування невідкладної допомоги буде виклик ремонтників на місце події та буксирування авто до СТО. Безпосередньо сам ремонт буде оплачений коштами автовласника чи страховиком відповідно до договору страхування каско (якщо він є) [11, с. 32].

Слід зазначити, що до прийняття Директиви Ради від 10 грудня 1984 року (84/641/ЕЕС) на території різних держав Європи існували прямо протилежні законодавчі підходи до регулювання діяльності щодо надання допомоги подорожуючим. Спектр таких послуг був надзвичайно широкий — від евакуації самого потерпілого або його транспортного засобу до проведення лікування в місці тимчасового перебування. Проте деякі країни не відносили такого роду послуги до страхових [12, с. 103].

На нашу думку, дана діяльність відноситься до страхової, тому що ґрунтується на передачі ризику виникнення необхідності організації невідкладної допомоги в обмін на попередню сплату визначеного страхового платежу. Зрозуміло, що вартість організації такої допомоги в непередбачених обставинах, викликаних нещасним випадком, завжди буде мати для страхувальника характер збитку й тому може розглядатися як страховий інтерес при укладанні договору страхування. Надаючи послуги асистансу, страховики далеко не завжди компенсують здійснені витрати, але досить часто мають спеціальні служби, що роблять такі послуги безпосередньо.

Враховуюче вищезазначене, асистанс включений у ЄС до класифікації видів страхування не по ознаці об'єкта страхування, а скоріше по ознаці особливого спеціального ризику. При цьому діяльність по наданню послуг асистансу не є предметом державного нагляду, якщо юридична особа не здійснює ніякої іншої діяльності, крім асистансу.

Справедливо зазначає О. О. Охріменко, що елемент страхування невідкладної допомоги присутній не тільки в страхуванні громадян, які виїжджають за кордон. Широкого розповсюдження в західних країнах одержало страхування технічної допомоги на дорогах, а також страхування технічної або медичної допомоги на місці постійного проживання [13, с. 73]. Так, якщо у Франції людина купує автомобіль «Крайслер-Вояджер», вона має право (у випадку його поломки протягом гарантійного строку експлуатації на відстані понад 50 км від місця постійного проживання і при терміні усунення несправності більше доби) на одержання в розпорядження автомобіля напрокат до моменту поладження власного автомобіля, буксування його до місця свого проживання та ін. [14, с. 23].

На думку Є. А. Овчиннікової, послуги асистансу надаються спеціалізованими асианс-компаніями, що є посередниками між страховою компанією та її партнерами (медичними закладами туристичними агентствами, СТО, транспортними організаціями) [15, с. 18].

Натомість Н. І. Машина вважає, що це здійснюють страхові компанії особливого типу, що поєднують страхові і сервісні функції, або звичайні страхові компанії, які працюють за договором з компаніями-асистантами [16, с. 199]. При цьому Р. Т. Юлдашев зазначає, що послуги асистансу оплачуються тільки страховиками без участі страхувальників (застрахованих осіб) [8, с. 57].

В. Д. Базилевич виділяє асиансські страхові компанії, що забезпечують організацію та координацію медичної, технічної, інформаційної, юридичної, повсякденної домашньої допомоги не тільки на території України, а й за кордоном [17, с. 173].

Закон Республіки Узбекистан «Про страхову діяльність» від 14.09.2007 р. № ЗРУ-108 (ст. 9—8) визначає, що асиансом є юридична або фізична особа, що надає послуги асианс у рамках договору страхування, технічні, медичні й інші послуги страхувальникам (застрахованим особам, вигодонабувачам) і страховикам, а також надає їм фінансове сприяння. Асианс здійснює свою діяльність відповідно до договору, укладеного зі страховиком [18, с. 158].

У цілому роль асиансу полягає в тому, щоб забезпечувати, з одного боку, сервіс безпосередньо для застрахованих, а з іншого — врегулювати страховий збиток в інтересах страховика [19, с. 62].

Для страховика співробітництво з асистантом виступає засобом підвищення конкурентоспроможності страхових продуктів, посилення їх привабливості для потенційних клієнтів, оскільки клієнт купує не тільки фінансову послугу, але й можливість отримати необхідну допомогу у будь-якій точці земної кулі.

Наприклад, асистанти сприяють подорожуючим у медичному обслуговуванні (організація госпіталізації та лікування), у технічній допомозі на дорогах і так далі. Також асистанти займаються локалізацією наслідків страхового випадку, проводять експертизу й дають експертний висновок про причини виникнення страхового випадку, оцінюють розмір шкоди та організують роботи з ліквідації наслідків страхового випадку, займаються врегулюванням претензій. Саме ця необхідність надання допомоги у міжнародному масштабі привела до виникнення асистанських мереж — компаній із розгалуженою системою філій, розташованих у різних країнах [19, с. 69].

Очевидно, що використання асистансу є для страховика одним із видів аутсорсингу. Введення додаткового сервісу в страхові продукти представляється розумною альтернативою зниженню ціни основного продукту [1, с. 62].

На нашу думку, у сучасних умовах основне завдання асистансу значно ширше. Асистанс фактично є моніторингом якості обслуговування клієнтів страхової компанії, тобто здатність гнучко реагувати на потреби клієнтського сектора, удосконалення роботи з постачальниками послуг (медичні установи, СТО, евакуатори, адвокати посольства, готелю тощо), а також розвиток регіональної системи обслуговування.

Таким чином, асистанс: 1) вид підприємницької діяльності по наданню технічної, медичної, сервісної, інформаційної, правової та фінансової допомоги фізичним і юридичним особам як у межах договору страхування, так і відповідно до договору про надання послуг асистанс; 2) специфічний вид страхування або визначена договором послуга, що передбачає звернення клієнта (страхувальника, застрахованого) за невідкладною допомогою в натурально-речовій формі та/або у вигляді коштів у зв'язку з травмою, захворюванням, технічною несправністю транспортного засобу та в інших випадках.

Послуги асистанс надаються асистантами (асистуючими компаніями) — юридичними або фізичними особами, що діють від свого імені за доручення страховика у рамках договору страху-

вання, так і за доручення клієнта в рамках договору про надання послуг асистанс.

Література

1. Дьячкова Ю. М. Страхування: Навчальний посібник. — К.: Центр учбової літератури, 2008. — С. 153.
2. Ефимов С. Л. Асистанс // Энциклопедический словарь. Экономика и страхование. — М.: Цериx-ПЭЛ, 1996. — С. 33—34
3. Страхування: Підручник / Керівник авт. колективу і наук ред. С. С. Осадець. — Вид. 2-ге, перероб. і доп. — К.: КНЕУ, 2002. — 599 с.
4. Страхование: Учеб. пособие / Под ред. проф. В. И. Рябикина. — М.: Экономистъ, 2006. — С. 177.
5. Сирик Н. В. Имущественное страхование в туризме // Вестник Оренбургского государственного университета. — Оренбург: Оренбургский государственный университет, 2006. — № 3. — С. 163—166.
6. Енциклопедія страхування / В. В.Фещенко та ін. — К.: Українське агентство фінансового розвитку, 2008. — С. 54.
7. Шахов В. В. Введение в страхование: Учеб. пособие. — 2-е изд., перераб. и доп. — М.: Финансы и статистика, 1999. — С. 53.
8. Страховой бизнес: Словарь-справочник / Р. Т. Юлдашев. — М.: Анкил, 2005. — С. 57.
9. Шумелда Я. П. Основи актуарних розрахунків. Навчальний посібник для студентів спеціальності «Фінанси» (спеціалізація «Страхова справа»). — Тернопіль: Підручники і посібники, 2003. — С. 43.
10. Основы страховой деятельности: Учебник / Отв. ред. проф. Т. А. Федорова. — М.: Издательство БЭК, 1999. — С. 153.
11. Залетов О., Піксотова О. Особливості страхування громадян, які виїжджають за кордон // Страхова справа. — 2001. — № 2 (2). — С. 32.
12. Теория и практика страхования: Учебное пособие. — М.: Анкил, 2003. — 704 с.
13. Охріменко О.О. Туристичний сегмент страхового ринку України: сучасні тенденції та технології розвитку: Монографія. — К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень НАН України, 2008. — С. 71.
14. Зимин А. Координатор действует в интересах застрахованного // Финансовые услуги. — 2000. — № 5—6. — С. 23.
15. Овчинникова Е. А. Особенности посреднической деятельности в страховании // Экономический журнал. — М.: Издательство Ипполитова, 2008. — № 15. — С. 18.
16. Машина Н. І. Страхування для туристичних підприємств: Навчальний посібник. — К.: Центр навчальної літератури, 2006. — С. 199.
17. Страхування: Підручник / За ред. В. Д. Базилевича. — К.: Знання, 2008. — С. 173.

18. Собрание законодательства Республики Узбекистан. — 2007. — № 15. — Ст. 158.

19. Носенко С. Асистанс міжнародного рівня: «підводні камені» // Страхова справа. — 2004. — №1(13). — С. 62.

Стаття надійшла до редакції 19.01.2012 р.

УДК 336.71

Т.В. Запаранюк, здобувач кафедри
банківської справи,
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

ПРОБЛЕМИ ВИБОРУ АЛЬТЕРНАТИВНИХ РЕЖИМІВ ТАРГЕТУВАННЯ У ПРОЦЕСІ РЕАЛІЗАЦІЇ ГРОШОВО-КРЕДИТНОЇ ПОЛІТИКИ В ПЕРІОД ФІНАНСОВОЇ КРИЗИ

АННОТАЦІЯ. У статті розглянуто особливості застосування альтернативних режимів реалізації грошово-кредитної політики, спрямованих на таргетування грошових агрегатів, валютного курсу або інфляції. Обґрунтовано найприйнятніші способи таргетування, виходячи із поточної ситуації сучасного економічного розвитку в Україні в період фінансової кризи.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: таргетування, грошово-кредитна політика, центральний банк, інфляція, грошова маса, валютний курс.

ABSTRACT. The features of application of the alternative modes of realization of monetary policy, directed on targeting of money aggregates, rate of exchange or inflation are examined in the article. The most acceptable methods of targeting are grounded, coming from the current situation of modern economic development in Ukraine in the period of financial crisis.

KEY WORDS: targeting, monetary policy, central bank, inflation, money aggregates, rate of exchange.

АННОТАЦИЯ. В статье рассматриваются особенности применения альтернативных режимов реализации денежно-кредитной политики, направленных на таргетирование денежных агрегатов, валютного курса или инфляции. Обосновываются наиболее приемлемые способы таргетирования, исходя из текущей ситуации современного экономического развития в Украине в период финансового кризиса.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: таргетирование, денежно-кредитная политика, центральный банк, инфляция, денежная масса, валютный курс.

Одним із найбільш важливих і актуальних завдань макроекономічного регулювання в Україні в сучасних умовах є розробка і запровадження нових підходів та інструментів для підвищення ефективності грошово-кредитної політики як основи державного впливу на перебіг економічних процесів. За таких обставин вибір адекватних цілей монетарного регулювання, що здійснюється через механізм таргетування із обранням відповідного режиму реалізації грошово-кредитної політики та функціонування центрального банку, видається одним із найважливіших завдань у процесі розробки засадничих принципів державної економічної політики в ринковій економіці, що визначає актуальність наукових розробок у даній сфері, спрямованих на вироблення адекватних теоретико-методологічних підходів до формування відповідних принципів і правил монетарної політики. Вирішення проблеми правильного вибору режиму таргетування серед кількох альтернативних варіантів є необхідною умовою пошуку найефективніших, адаптованих до вітчизняних реалій підходів до державного регулювання економічного розвитку.

Зв'язок цієї проблеми із практичними завданнями підвищення дієвості впливу грошово-кредитної політики на реальний сектор економіки визначається необхідністю обґрунтування конкретного набору інструментів грошово-кредитного регулювання, який має бути обраний центральним банком для дотримання відповідного режиму таргетування, що в кінцевому підсумку визначає ефективність усієї системи регулятивного впливу на економіку монетарними засобами, котрі є особливо важливими в період фінансової кризи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми, засвідчує, що питанням вибору оптимального режиму монетарного таргетування присвячено праці багатьох економістів, серед яких можна відзначити роботи таких вітчизняних і зарубіжних учених, як В. Міщенко, С. Моїсєєв, М. Савлук, В. Стельмах, О. Улюкаєв та ін. Однак, недостатньо уваги приділено визначенню підходів до вибору найприйнятнішого режиму монетарного таргетування з урахуванням сучасних обставин розгортання світової фінансової кризи та її наслідків для вітчизняної банківської системи та економіки, що становить невирішену частину проблеми.

Відтак метою даної статті є обґрунтування пропозицій і рекомендацій щодо вибору таких цілей грошово-кредитної політики, які здатні забезпечити ефективний вплив монетарного регулювання на реальний сектор і сприяти використанню відповідних ін-

струментів і важелів монетарного регулювання як надійних засобів протистояння впливу негативних наслідків фінансової кризи.

Сучасна теорія і практика реалізації грошово-кредитної політики центрального банку в якості основних видів режимів такої політики передбачає таргетування пропозиції грошей, курсу національної валюти або рівня інфляції. Перші два режими орієнтовано на досягнення проміжної мети: заданий темп зростання певного грошового агрегату або підтримка курсу національної валюти на заданому рівні щодо іншої, найчастіше, резервної валюти. Проміжна мета пов'язана із бажаним показником щодо стабільності цін і може бути досягнута за допомогою інструментів грошово-кредитної політики. Так, таргетування грошової пропозиції спрямоване на підтримання заздалегідь визначеного рівня грошової маси в обігу з метою забезпечення стабільного попиту на гроші з боку суспільства. А таргетування валютного курсу має на меті підтримку стабільності обмінного курсу національної валюти відносно певної іноземної валюти або кошика валют. Що ж до таргетування інфляції, то його можна назвати самим молодим видом серед режимів грошово-кредитної політики, що найбільш активно почав застосовуватись на початку 90-х років минулого століття і його проміжною ціллю є безпосередньо дотримання певного показника інфляції. Інакше кажучи, інфляційне таргетування означає обрання певного рівня інфляції, який необхідно утримувати за допомогою засобів монетарної політики центрального банку.

Потрібно відзначити, що кожен із трьох режимів грошово-кредитної політики має як свої переваги, так і свої недоліки. Так, головною перевагою режиму таргетування пропозиції грошей є його простота, а також ті широкі можливості, корті даний режим надає щодо координації монетарної і макроекономічної політики та швидкого реагування з боку центрального банку на зміну макроекономічної ситуації. У якості недоліків цього режиму таргетування можна відзначити невизначеність майбутньої динаміки цін при його застосуванні, недостатня інформативність для суспільства, що робить непрозорою політику центробанку, а також неможливість здійснення повноцінного контролю грошової маси при високій частці готівки в грошовому обігу та недовіра відповідних інструментів монетарного регулювання у разі значних коливань попиту на гроші, що є особливо важливим у період фінансової кризи, котра породжує невизначеність на усіх видах ринків, включаючи і кон'юнктуру грошового ринку.

Природно, що за таких обставин криза монетаризму як теорії, що обстоювала ідею таргетування грошової пропозиції, була пов'язана із відмовою від короткострокової стабілізації на користь регулювання економіки на довгостроковій основі, що потребувало розробки нових підходів до вибору режиму таргетування. Як справедливо зазначає російський економіст С.Р. Моїсєєв, на початку 2000-х років від колишньої величч монетаризму не лишилося і сліду, із аналітики більшості центральних банків зникли грошові агрегати, а в трансмісійному механізмі грошово-кредитної політики грошова пропозиція не відіграє незалежної ролі [1, с. 362].

Переваги таргетування валютного курсу пов'язані із меншою невизначеністю для економічних агентів на відміну від ситуації, пов'язаної із застосуванням режиму плаваючого курсу, а також можливістю імпортувати низьку інфляцію. Вочевидь даний режим має своїми позитивними рисами і високий рівень інформативності для суспільства, позаяк валютний курс є таким «номінальним якорем», за яким легко спостерігати, низькі інфляційні очікування, а також довіра суб'єктів господарювання до макроекономічних показників. Його недоліки є продовженням переваг, адже якщо фіксований курс не користується довірою, то він може піддаватися спекулятивній атаці, а в світі глобальних фінансів, де швидкість потоків капіталу багаторазово посилюється, центральний банк може відчувати серйозні труднощі при спробі захисту від подібних атак. Відтак, слабкими місцями даного режиму є серйозна залежність монетарної політики від зовнішньоекономічних факторів, можливість притоку короткострокового спекулятивного капіталу, ризики дестабілізації фінансової системи унаслідок світових валютних криз.

У даному разі не можна не погодитися із думкою вітчизняних науковців про те, що монетарна політика із фіксованим валютним курсом позбавляє центральний банк можливості використовувати її для відповіді на внутрішні шоки, а також при цьому режимі відбувається суттєве зростання значення фіскальної політики [2, с. 167].

Щодо третього виду таргетування, то потрібно наголосити, що концепція стабільності цін не є новою і може бути реалізована в рамках різних режимів грошово-кредитної політики. У теорії існує два підходи — підтримання стабільного рівня цін і підтримка стабільного темпу приросту рівня цін. Проблема оп-

тимальної інфляції та інституційного оформлення центрального банку має велике теоретичне і практичне значення для країн з перехідною економікою. Для розвинених країн у даний час вважається, що річна інфляція не повинна перевищувати двох-трьох процентів. Для країн, що розвиваються, емпіричні дослідження показали, що при інфляції вище 40 % економічне зростання припиняється. А в якості практичного орієнтиру приймається, що інфляція не повинна перевищувати 10 % на рік.

Потрібно наголосити, що уява про позитивний вплив інфляції на економічну активність і можливості інфляційного стимулювання економіки не витримало перевірку часом і досвідом у більшості розвинених країн, а більшість економістів відмовились від уявлень про зворотній зв'язок між інфляцією та безробіттям, описаний кривою Філіпса. Новітні емпіричні дослідження показують, що навіть незначне прискорення темпів зростання цін виявляє негативний вплив на динаміку економічного зростання, подавляючи інвестиційну активність.

Перевагами інфляційного таргетування можна назвати простоту оцінки ефективності грошово-кредитної політики, забезпечення гнучкої валютно-курсової політики, високий рівень довіри з боку населення до політики центрального банку, а також створення умов для збалансованого розвитку усіх секторів і галузей економіки, позаяк саме інфляція справляє найбільш негативний вплив на ефективність розподілу ресурсів і скорочує економічне зростання в довгостроковому періоді. Країни, що використовують інфляційне таргетування, вважають, що воно допомагає підвищити ефективність грошово-кредитної політики в порівнянні із стандартними прийомами, до яких вдаються центробанки.

Однак недоліки таргетування інфляції пов'язані насамперед із тим, що грошово-кредитна політика, здійснювана на основі даного режиму, може бути недостатньо гнучкою і приводити до надмірних коливань обсягу випуску і зайнятості в реальному секторі. Крім того, в якості недоліків потрібно вказати на можливий вплив на динаміку інфляції факторів, які не контролюються центральним банком, а також обмеження можливостей стимулювання економічного росту і зниження безробіття власне засобами монетарної політики.

Крім того, розглядаючи «вузькі місця» даного режиму, можна погодитися із думкою російського економіста О.В. Улюкаєва, котрий вказує на те, що існує достатньо тривалий часовий лаг

між діями грошової влади та змінами темпів росту цін. І якщо в періоди стабільного розвитку економіки це не має значення, то в умовах економічних потрясінь таргетування інфляції призводить до необхідності вирішення грошовою владою задач міжперіодної оптимізації із жорстко заданими умовами, причому доводиться боротися із наслідками своїх попередніх рішень [3, с. 81—82]. Крім того, необхідними передумовами інфляційного таргетування виступають відсутність надмірного фіскального домінування та жорстких зобов'язань грошової влади по відношенню до інших цілей економічної політики, зокрем, таких як валютний курс. Більшість же країн із перехідною економікою абсолютно не задовольняють цих вимог. Також важливо відзначити, що необхідною умовою інфляційного таргетування є відхід від таргетування інших економічних показників. Цільові орієнтири інфляції мають по суті домінувати над рештою цілей грошово-кредитної політики. З цієї причини спроби підтримки валютної стабільності докорінно суперечать принципам інфляційного таргетування. І доти, доки інфляційна мета співіснуватиме з іншими цілями грошово-кредитної політики, ефективність інфляційного таргетування буде вкрай низькою. Прийнятним виходом із цієї ситуації може бути лише запровадження плаваючого валютного курсу із одночасним посиленням контролю за потоками капіталів. Однак навряд чи реалізація цієї умови нині є можливою у вітчизняній економіці.

У цьому контексті досить проблематичними слід вважати перспективи вирішення тих завдань, що ставляться Національним банком України по переходу до інфляційного режиму таргетування в процесі реалізації грошово-кредитної політики. Наприклад, в Основних засадах грошово-кредитної політики зазначається, що у середньостроковій перспективі внутрішні аспекти стабільності гривні розглядатимуться в контексті сприяння забезпеченню цінової стабільності, головним критерієм якої слугуватиме динаміка індексу споживчих цін [4]. Однак зрозуміло, що нині для такого переходу ще немає об'єктивних передумов. За визначенням самого НБУ, остаточному переходу до використання інфляційного орієнтира як головної цілі грошово-кредитної політики має передувати певний перехідний період, що передбачає створення низки макроекономічних, фінансових та інституційних умов, серед яких макроекономічна та фінансова збалансованість, поступовий перехід до режиму вільного плаван-

ня обмінного курсу, достатній розвиток ринку цінних паперів, трансмісійних механізмів, комунікації центрального банку із суб'єктами господарювання і населенням.

Насправді, перехід до політики таргетування інфляції на сьогодні є практично неможливим із-за значної ролі регульованих цін, котрі перебувають за межами впливу Національного банку України у формуванні індексу споживчих цін, у зв'язку із чим планові показники інфляції, як правило, не виконуються. А за обставин розгортання фінансової кризи із її негативними наслідками для функціонування вітчизняної банківської системи та її впливу на розвиток реального сектора вирішення завдань із зміни режиму монетарної політики стає ще більш важким із-за впливу ряду внутрішніх і зовнішніх шоків на динаміку економічного розвитку загалом та цінову динаміку зокрема.

Відтак цілком очевидно, що на даному етапі суспільного розвитку Національний банк України навряд чи зможе відмовитися від валютного таргетування власне як режиму монетарної політики. Попри усі недоліки фіксованих валютних курсів вони залишаються одним із засадничих елементів світової валютної системи. І це навіть якщо брати до уваги той факт, що максимальна ефективність таргетування валютного курсу для відкритої економіки пов'язана із номінальними шоками або шоками попиту, а при шоках пропозиції фіксований режим взагалі важко підтримувати, позаяк економіка повинна бути порівняно малою, а її структура дуже гнучкою. Зазвичай це має місце, коли в структурі виробництва висока частка послуг.

Попри це потрібно зважити на ті обставини, які стосуються впливу грошово-кредитних важелів на динаміку інфляційних процесів, що характеризує готовність економічної системи до власне зміни режиму таргетування, у нашому випадку — з валютного на інфляційний. Тут важливо звернути увагу на сукупність факторів розвитку інфляційних процесів в Україні, котрі, як визнає сам Національний банк, мають немонетарний характер і перебувають поза впливом заходів грошово-кредитної політики та належать до компетенції Уряду. Адже в Україні нині все ще традиційною практикою є адміністративне регулювання і державний контроль над цінами. А якщо під ціновою стабільністю, на яку пропонують орієнтуватися при запровадженні режиму інфляційного таргетування, розуміти приріст споживчих цін у межах однозначного числа, то доведеться визнати,

що в Україні протягом останніх кількох років вже мала місце цінова стабільність (якщо слідувати даним офіційної статистики про коливання інфляції біля 10 %). Однак сама динаміка цін на споживчому ринку, а також тарифів на послуги за цей період свідчить про зворотне.

Відтак, спроби прив'язати грошово-кредитну політику до цінової стабільності за нинішньої структури економіки мають невеликі перспективи на ефективне втілення в життя, а Національному банку доведеться лише і надалі жорстко обмежувати грошову пропозицію, що матиме наслідками передусім скорочення виробництва та економічну стагнацію. Адже ефективність грошово-кредитної політики пов'язана не лише із динамікою цін, а й обсягами виробництва, рівнем зайнятості, курсової стабільності. А відтак головне, щоб динаміка цін утримувалась на рівні, який би стимулював стійке економічне зростання. У цьому зв'язку можна згадати, що саме успішна валютно-курсова політика НБУ як найефективніша складова монетарної політики сприяла активному насиченню економіки грошима й забезпечила підвищення рівня монетизації до понад 50 %, тоді як у середині 1990-х років він перебував у межах 10 %. Тому діючий режим монетарної політики поки ще зарано радикально змінювати, позаяк це може призвести до непередбачуваних наслідків щодо зміни кон'юнктури фінансового ринку та поведінки економічних агентів, які у своїй основній масі все ще орієнтуються на валютний курс як номінальний якір монетарного регулювання.

З іншого боку, якщо розглядати режим інфляційного таргування в якості оптимальної альтернативи, то слід звернути увагу на обмежені можливості впливу грошово-кредитного регулювання на перебіг відтворювального процесу та стан реального сектора господарства країни. Це пов'язано передусім із відсутністю або недостатністю базових, структурних реформ у реальному секторі, виявом чого є нездатність основної маси підприємств працювати в умовах гнучкої системи цін, пристосовуватися до умов конкурентного середовища та змін ринкової кон'юнктури. Саме негнучкість цін і неринкові механізми ціноутворення у вітчизняній економіці є головними обмежувальними факторами для запровадження інфляційного таргування як головного цільового орієнтира в процесі реалізації грошово-кредитної політики. За таких умов реальний сектор досить слабо реагує на передавальні імпульси монетарної

політики, навіть якщо вона проводиться за класичними ринковими принципами. Крім того, для ефективної дії режиму інфляційного таргетування в економіці має функціонувати повноцінний фінансовий ринок і бути добре розвинутою його інфраструктура, що потрібно для належного застосування усього потрібного інструментарію грошово-кредитної політики центрального банку.

Виключно монетарні засоби боротьби із інфляцією негативно позначаються і на економічному зростанні, що є особливо важливим у період розгортання фінансової кризи. Адже необхідність підтримання стабільного рівня цін може змусити центральний банк скоротити пропозицію грошової маси і тим самим викликати економічну депресію, що є неприйнятним саме тоді, коли монетарними методами потрібно стимулювати економічне зростання і забезпечити подолання наслідків фінансової кризи.

Отже, виходячи із викладеного вище, можна дійти висновку, що Національний банк нині не може відмовлятися від політики керованого плавання валютного курсу, що зумовлено, зокрема дією таких причин: по-перше, можливості значних коливань курсу гривні за умов кризових явищ на фінансових ринках може призвести не лише до дестабілізації зовнішньоекономічного сектора, але й усієї економічної системи; по-друге, відмова від керованого плавання і впливу на зовнішню вартість національної валюти може зумовити зміну привабливості активів, номінованих в іноземній валюті; по-третє, коливання обмінного курсу національної валюти спроможне негативно позначитися на динаміці внутрішніх цін через вплив імпортованої інфляції. З іншого боку, саме довгостроковий економічний ріст на основі успішно проведених структурних реформ, як це показує світовий досвід, у перспективі стає обмежувальним фактором для цінової динаміки. Це пов'язано із тим, що чим вища ефективність виробництва, тим більша частка приросту грошової маси спрямовується не на інфляційне зростання, а на інвестиційне забезпечення росту продуктивності праці. А обмежувальна монетарна політика не може цьому сприяти, позаяк негативно позначається на інвестиційній активності і робить неможливим підвищення економічної ефективності.

У якості висновків із проведеного дослідження необхідно відзначити, що сучасні особливості економічного розвитку

України за умов подолання наслідків світової фінансової кризи об'єктивно зумовлюють потребу розробки і впровадження адекватних поточній ситуації засобів та інструментів монетарного впливу на реальний сектор, задля чого має бути обрано оптимальний в нинішніх умовах режим таргетування, котрим поки що має залишатися підтримання стабільного курсу національної валюти, що є життєво необхідним для країни, економіка якої є настільки залежною від зовнішньоекономічної кон'юнктури. Тому сучасна стратегія монетарної політики Національного банку України попри збереження своєї гнучкості має бути спрямована на підтримання валютно-курсової стабільності як основи ефективної організації грошового обігу в країні. Перспективами для подальших досліджень у даному напрямі слід вважати розробку методологічних підходів щодо вдосконалення механізмів застосування основних інструментів реалізації грошово-кредитної політики центрального банку, спрямованих на реалізацію засадничих принципів обраного режиму таргетування, найбільш адекватного поточним економічним умовам відповідно до завдань обмеження наслідків кризових явищ на фінансових ринках.

Література

1. *Моисеев С.Р.* Денежно-кредитная политика: теория и практика: учеб. пособие. — М.: Московская финансово-промышленная академия, 2011. — 784 с.
2. Монетарна політика Національного банку України: сучасний стан та перспективи змін / За ред. В.С. Стельмаха. — К.: Центр наукових досліджень Національного банку України, УБС НБУ, 2009. — 404 с.
3. *Улюкаев А.В.* Современная денежно-кредитная политика: проблемы и перспективы. — М.: Издательство «Дело» АНХ, 2008. — 208 с.
4. Основні засади грошово-кредитної політики на 2010 рік / Схвалено Радою Національного банку України (рішення від 10 вересня 2009 р. № 10).
5. Монетарний трансмісійний механізм в Україні: Науково-аналітичні матеріали / В.І. Міщенко, О.І. Петрик, А.В. Сомик, Р.С. Лисенко. — К.: Національний банк України, Центр наукових досліджень, 2008. — 144 с.

Стаття надійшла до редакції 11.01.2012 р.

УДК 339.9

М. І. Зубок, канд. воен. наук, професор, професор
кафедри менеджменту банківської діяльності
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

ГЛОБАЛІЗАЦІЙНІ ВИКЛИКИ ФІНАНСОВІЙ БЕЗПЕЦІ

АННОТАЦИЯ. Автор рассматривает процесс глобализации с точки зрения обеспечения безопасности страны и ее экономических субъектов от негативного влияния глобализационных вызовов. Материалы статьи раскрывают авторский подход к характеристике основных особенностей глобализации как нового типа отношений и формирования мирового хозяйства. Особое внимание в статье уделяется финансовой сфере, влиянию процессов глобализации на развитие финансовых рынков.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: глобализация, мировое хозяйство, информационно-психологическое влияние, спекулятивные финансовые операции, транснациональные компании, капитал, безопасность, защита интересов.

ABSTRACT. An author examines the process of globalization from point of providing of safety of country and its economic subjects from negative influence of globalization calls. Materials of the article expose the author going near description of basic features of globalization as a new type of relations and forming of world economy. The special attention in the article is spared a financial sphere, influence of processes of globalization on development of financial market.

KEY WORDS: globalization, world economy, informatively psychological influence, speculative financial operations, transnational companies, capital, safety, defence of interests.

АНОТАЦІЯ. Автор розглядає процес глобалізації з точки зору забезпечення безпеки країни та її економічних суб'єктів від негативного впливу глобалізаційних викликів. Матеріали статті розкривають авторський підхід до характеристики основних особливостей глобалізації як нового типу відносин і формування світового господарства. Особлива увага в статті приділяється фінансовій сфері, впливу процесів глобалізації на розвиток фінансових ринків.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: глобалізація, світове господарство, інформаційно-психологічний вплив, спекулятивні фінансові операції, транснаціональні компанії, капітал, безпека, захист інтересів.

Глобалізація як процес не є новим явищем у міжнародному співробітництві. Міжнародна інтеграція має досить давні корені. Разом з тим зміна геополітичної структури світу, пов'язана з переходом від біполярного світоулаштування (капіталізм — соціалізм) до багатополарності, обумовила формування зовсім

інших взаємовідносин у світі. Поява нових країн, орієнтованих на капіталістичний шлях розвитку, боротьба їх за ринки і вплив на них з боку провідних країн світу, з одного боку, ущільнили економічний простір, а з іншого — лібералізували механізми економічних взаємовідносин. Це, в свою чергу, дало новий поштовх об'єднанню капіталу і формуванню транснаціональних корпорацій, що суттєво посилило міжнародне суперництво. Здійснена таким чином концентрація капіталу сприяла розвитку національних інтересів провідних країн. Капітал їх компаній і банків перетворювався у потужний засіб конкурентної боротьби в політиці, економіці, інформаційному просторі.

Основною ж особливістю сьогоденної глобалізації є суттєвий розвиток інформаційних технологій, який обумовив можливість широкого їх застосування у всіх сферах життєдіяльності, в тому числі і в міжнародних конкурентних відносинах. За допомогою спеціальних інформаційних технологій вдалось значно прискорити фінансові розрахунки, оперувати величезними потоками капіталів, особливо у сфері фінансово-спекулятивних операцій, що стало ще однією з причин об'єднання капіталу і формування величезних фінансово-промислових корпорацій. Тобто, глобалізаційний процес 21 ст. сформував величезну концентрацію капіталу, який поступово перебирає на себе роль світового лідера.

За таких умов глобалізація сьогодні не може бути тільки фінансовою чи технологічною або політичною. Це дійсно глобальний процес, що охоплює усі сфери суспільного життя і розглядати глобалізацію окремо у якійсь одній сфері без ризику отримати необ'єктивні висновки є нереальним.

На даний час існує багато напрацювань вітчизняних та іноземних науковців щодо суті, характеристик глобалізаційних процесів, які в цілому дають цікаві висновки, бачення поведінки та розвитку окремих держав, секторів економіки в умовах глобалізації (В. Михайлов, В. Бутова, О. Чуб, колектив авторів під керівництвом професора О. Білоруса, колектив авторів під керівництвом професора А. Мазаракі, О. Богомолів, В. Ключко, І. Хмелєв, В. Колесов, А. Поляруш, А. Юрченко та ін.) [1—6]. Вказані автори розкривають різні характеристики глобальних процесів у світі, вказують, який вплив вони можуть зробити на міжнародні відносини, світову економіку чи безпосередньо Україну. Разом з тим, вони акцентують свою увагу на окремих напрямках, переважно економічному, технологічному, інформацій-

ному. Важко заперечувати результати їх досліджень у цих галузях, але процес глобалізації і особливо її наслідки, на думку автора, слід розглядати у взаємозв'язку всіх складових суспільного життя, оскільки глобалізація торкається не лише конкретних його сфер. Більш того, останні події у світі вказують саме на це, фінансові кризи обумовлюють кризи політичні, супроводжуються активними інформаційними впливом на суспільство, яке в свою чергу бурхливо реагує на такі явища. Всі ці процеси поширюються на взаємовідносини країн, які періодично вирішують проблемні питання зовнішньої політики збройним шляхом. Такі дії викликають небачену до цього часу міграцію населення, а з нею і нові проблеми, але вже в інших сферах життєдіяльності.

Не заперечуючи певні прогресивні сторони глобалізації, все ж таки хотілось би подивитись на ситуацію з іншого боку, які наслідки з точки зору безпеки країни, її сфер діяльності, населення можуть мати процеси глобалізації. За таких умов метою даної статті є виявлення та аналіз тих факторів глобалізації, які можуть створювати для нас проблеми, небезпеки, а то і загрози.

Підходячи з такої точки зору до розкриття теми даної статті автор насамперед виходить із того, що глобалізація утворює зовсім інші ніж сьогоdnішні умови життєдіяльності, формує новий виробничий уклад, інші моделі світових відносин, розширює сфери міжнародного співробітництва. Не маючи знань про такі умови, складно не тільки здійснювати певну діяльність, а і взагалі забезпечувати розвиток і безпеку країни та суспільства.

Крім того, автор вважає, що глобалізація має комплексний характер, усі її процеси знаходяться у взаємозв'язку обумовлюючи вплив один на одного та об'єкти глобалізації. Виходячи з цього автор припускає, що:

1. Глобалізація здійснюється як процес реалізації відповідних інтересів, причому реалізація вказаних інтересів забезпечується або шляхом співробітництва, або через нав'язування відносин, поведінки, шляхів (моделей) розвитку. У останньому випадку глобалізаційні процеси обов'язково супроводжуються інформаційно-психологічним впливом. Причому такий вплив проводиться як на рівні країни, так і на регіональному рівні, де під його дію підпадають фінансово-промислові групи, громадські об'єднання, різні організації, корпорації, банки та інші суб'єкти, які грають відповідну роль на національному ринку або мають вплив на формування напрямів розвитку країни. Інформаційно-психоло-

гічний вплив, як правило, маскується під лозунгами інтеграції, міжнародного співробітництва, взаємодопомоги (обмін спеціалістами, технологіями, продукцією, надання кредитів, іноземних інвестицій, гуманітарної допомоги). Метою такого впливу є забезпечення реалізації інтересів саме у тих напрямках, які вигідні суб'єктам цих інтересів. За таких умов вигода від глобалізації буде на боці саме тих суб'єктів, які більш за все популяризують глобалізацію. Програють же тут ті країни, які знаходяться на шляху будівництва своєї економіки та суспільства, підприємці, які не мають потужної економічної бази та розгалуженої інфраструктури бізнесу, певна частина населення, яка задовольняла свої потреби малокваліфікованою працею.

Тобто глобалізаційні процеси більшою мірою поляризують багатих і бідних, будь це країни, суб'єкти господарювання чи безпосередньо громадяни. Причому така поляризація обґрунтовується як об'єктивний результат глобалізації у зв'язку з поширенням міжнародної конкуренції.

2. Незважаючи на різні сфери, які зачіпає глобалізація, її процеси концентруються все ж таки навколо економічних інтересів. Саме економічна складова глобалізації грає провідну роль у її розвитку.

У той же час лідируюча роль в економічній глобалізації закріпилась за фінансовою сферою. Процеси фінансової глобалізації є найпоширенішими як у кількісному, так і в якісному складі. Цьому насамперед сприяло:

а) інформатизація всіх фінансових операцій як на регіональному, так і на світовому рівні;

б) суттєве поширення спекулятивних операцій на ринку цінних паперів. До того ж необхідність мінімізації ризиків при проведенні операцій з цінними паперами на міжнародних ринках зумовила появу нових механізмів та інструментів управління ризиками. Зокрема, з'явилися так звані деривативи — похідні цінні папери, які дали змогу значно розширити спекулятивні операції. За допомогою деривативів забезпечується управління ризиками при проведенні різних видів спекулятивних операцій (валютних, з цінними паперами). Це дало досить серйозний поштовх розвитку фінансовому ринку. Ще у 2000 році сумарний обсяг деривативів, що обертались на світовому фінансовому ринку, оцінювався у 477 трлн дол. США, що було в 3 рази більше реальних фінансових активів і в 10 разів більше світового ВВП [7]. За останні 20 років що-

денний обсяг угод на світових валютних ринках зріс у 1200 разів, у той же час як обсяг торгівлі товарами і послугами збільшився всього на 50 % [8]. На сьогодні обсяги річної торгівлі валютою у 80 разів перевищують обсяги торгівлі товарами [9];

в) отримання фінансовими інститутами більш широких повноважень діяльності, що сприяло утворенню великих фінансових угруповань (фінансових холдингів), які надають клієнтам повний перелік послуг фінансового посередництва. Такі утворення вийшли за межі національних і стали формуватись як транснаціональні. Це, у свою чергу, сприяло глобалізації фінансових ринків і перетворило фінансові відносини у самостійний фактор розвитку світової економіки. Наслідком такого результату глобалізації є відрив фінансової сфери від реальної економіки і виходу першої на лідируючі позиції. Розвиток фінансового ринку, побудованого на спекулятивних операціях все більше сприяє нерегульованому, безконтрольному руху капіталу, внаслідок чого формується феномен «мильної бульбашки», коли суттєво підвищується ризик так званих системних збоїв, регіональних, а то світових фінансових криз. Активізуючи спекулятивні операції, спекулянти можуть підірвати стабільність національної валюти, особливо країн, які не можуть протистояти суттєвим коливанням валютних курсів і рухів капіталу, примушуючи зазначені країни вживати дорогі та ризикові заходи захисту національної фінансової системи. Деякі ознаки подібних явищ можна бачити уже сьогодні. За підсумками минулого року середній курс гривня/долар на міжбанку становив 7,986 грн/дол. У порівнянні з 2010 р. гривня втратила 0,5 %. У той же час така ситуація підтримувалась лише завдяки діям Національного банку України, який на підтримку національної валюти продовжує виснажувати свої золотовалютні резерви. На 31.12.2011 р. вони склали 31,8 млрд дол. скоротившись з 32,4 млрд дол. на 30.11.2011 р. Таке падіння спостерігалось протягом чотирьох місяців поспіль. Разом з тим зростає від'ємне торгове сальдо, що вказує на зменшення попиту на вітчизняну продукцію на міжнародному ринку і зменшення надходження в країну валюти [10].

3. Суб'єктом глобальних інтересів усе в більшій мірі стають недержавні утворення, такі як транснаціональні компанії, міжнародні громадські організації, глобальні корпорації, які володіють величезними обсягами фінансових ресурсів, сучасними інформаційними технологіями, мають вплив на керівництво деяких країн, володіють і контролюють великою мережею своїх

філій у різних країнах світу. Про можливості таких корпорацій у фінансовій сфері можна судити на прикладі провідних банків світу. Так, за даними американського журналу *Forbes*, який щорічно публікує рейтинг найбільших компаній світу, за підсумками 2010 р. перше місце з 2000 компаній займає банк JPMorgan Chase (США) з активами у 2 трлн 117 млрд дол. і річним прибутком у 17,37 млрд дол. На другому місці британська банківська група HSBC з прибутком у 13,3 млрд дол. У першу десятку компаній також увійшов китайський банк ICBC (прибуток — 18,84 млрд дол.). Журнал також робить висновок, що транснаціональні банки сьогодні панують на національних і міжнародних фінансових ринках і спроможні змінити взаємний паритет будь-яких двох національних валют [11].

В управлінні своєю діяльністю транснаціональні компанії та банки можуть застосовувати методи, які здатні обмежувати свободу національних суб'єктів господарювання та завдавати шкоду національним інтересам країн. Контроль над окремими сферами економіки, соціального, політичного розвитку поступово переходить до таких угруповань. У тому числі це може торкатись і контролю над окремими країнами та їх урядами, в результаті чого такі країни не тільки стають вразливими до різних криз, а й орієнтуються на неперспективні напрямки розвитку, а то і взагалі на процеси, які є некерованими (соціальні та економічні негаразди (масова непокоря, погроми, неефективні витрати і т. д.). Тут можна бачити формування так званої інформаційно-фінансової олігархії, яка встановлює міжнародний олігархічний режим, що спирається на владу грошей і світову комунікаційну мережу. Тобто глобалізація перетворює світову економіку із способу господарювання на спосіб володарювання міжнародних компаній [9]. Економічні стратегії всі більшою мірою відображають інтереси великих наднаціональних корпорацій. Маючи на увазі перш за все фінансовий інтерес, міжнародна фінансова олігархія проникає і в такі сфери, які на перший погляд не мають нічого спільного ні з економікою, ні з фінансами, але ці сфери використовуються як забезпечення досягнення мети. Джордж Сорос у своїй книзі «Криза світового капіталізму» пише, що «Капіталізм в стадії глобалізації на відміну від своїх попередніх етапів характеризується безумовним прагненням до успіху, посиленням мотивів прибутку і проникнення його туди де раніше переважали інші цінності — культурні, професійні, моральні ... гроші тепер

правлять життям людей у більшому ступені ніж коли-небудь [12]. Разом з тим суперечливий характер глобалізації формує конфлікти як обмеженого, так і масштабного характеру, наслідком яких, як правило, є фінансові кризи. Останні в епоху глобалізації стають досить небезпечними як для окремих країн, так і в цілому для світу. Серйозність подій, які можуть складатись навколо глобальної фінансової кризи, можна оцінити по змісту звіту національної розвідки США перед Сенатом. Директор цієї організації Денніс Блер у лютому 2009 року вперше за останнє десятиліття вказував, що на перше місце серед загроз національній безпеці США виходить не міжнародний тероризм, а якраз фінансова криза [6].

4. Глобалізація обумовлює зміну соціальних відносин, свідомості та духовного світу громадян, здійснюється становлення так званої нетократії, коли основною цінністю при формуванні взаємовідносин виступає інформація. У даному випадку суспільство, людина формують своє уявлення про події, суб'єктів, поведінку через відповідні інформаційні характеристики. Останні ж створюються і подаються шляхом використання спеціальних інформаційних технологій. Суб'єкти, які мають у своєму розпорядженні сучасні технології поширення інформації та інформаційно-психологічного впливу, мають можливість формувати у суспільства, громадян необхідне їм уявлення, в тому числі і про процеси глобалізації, роль певних суб'єктів і т. д. Тут може поширюватись досить впливова інформація, наприклад про недовіру вітчизняним фінансовим інститутам, негативну їх поведінку на ринку з тим, щоб завоювати їх позиції. За таких умов вітчизняна фінансова система буде зазнавати шкоди і не матиме перспектив розвитку.

5. У процесі глобалізації значно зростає роль міжнародних організацій через які впроваджується відповідна політика міжнародного капіталу та провідних держав світу (міждержавні політико-економічні союзи: ЄС, СНД, ОПЕК, міжнародні організації: ВТО, МВФ, ВБ, ООН і т.д.) Політика таких організацій не завжди може співпадати з внутрішньою політикою держав. Разом з тим, такі організації, об'єднавши у собі потужні країни та фінанси потужних корпорацій і банківських угруповань, диктують свої умови поведінки не тільки в зовнішньополітичних і зовнішньоекономічних відносинах, а й нав'язують свої правила розвитку країн та економічних суб'єктів, які не завжди співпадають з умовами, планами та можливостями країн і суб'єктів. Окупувавши певні ринки такі ор-

ганізації встановлюють відповідну монополію і реалізуючи своє домінуюче положення на них або ж не допускають на них інших країн і суб'єктів, або ж встановлюють для них неадекватні правила та умови. У таких обставинах вказані країни і суб'єкти завжди залишаються нерівноправними партнерами, як правило, залежними від провідних країн та економічних суб'єктів, що панують у тій чи іншій організації.

6. Нерівномірність розвитку та нерівність прав країн і економічних суб'єктів утворює можливість впливу більш потужних держав і фінансово-промислових угруповань на слабкі держави та їх економічні об'єкти. Є обгрунтовані думки, що в перспективі такий вплив може суттєво зачіпати і політичну сферу, коригувати напрямки розвитку держав.

7. С глобалізацією неодмінно пов'язані і втрати вітчизняними суб'єктами підприємництва значної долі внутрішнього ринку, в тому числі і ринку фінансових послуг. З одного боку в країну прийдуть більш дешеві і якісні товари, більш потужні фінансові потоки, а з іншого — будучи членом відповідних організацій країна зобов'язана надати рівні права на своєму ринку всім членам певної організації. Звичайно, що вітчизняні суб'єкти не зможуть скористатись таким правом на території інших країн насамперед через недостатні їх фінансові, виробничі, технологічні можливості. Наслідком такої ситуації може бути втрата частини вітчизняного бізнесу, який не витримає конкуренції з боку іноземних суб'єктів.

8. Глобалізаційні процеси однозначно будуть зачіпати і міграцію населення, трудових ресурсів. Можна очікувати, що в Україні значно збільшиться кількість трудових мігрантів, яких будуть активно використовувати як іноземні, так і вітчизняні господарюючі суб'єкти. Практика останніх років показує, що іноземні трударі у більшості своїй є значно дешевшими в порівнянні з нашими працівниками. Ситуація буде загрожувати не тільки зниженням економічної стійкості населення і відсутністю можливості наповнювати їхніми коштами вітчизняний фінансовий ринок, а і можливістю виникнення конфліктів на національному ґрунті. В той же час збільшиться потік громадян, які будуть шукати роботи за межами країни. Тобто, фінансовим установам окрім фінансових проблем може загрожувати кадровий голод, особливо у сфері середнього менеджменту. Банкам та іншим суб'єктам фінансового ринку буде складно формувати адекватний ситуації інтелектуальний потенціал своїх установ.

9. В умовах глобалізації на одне із провідних місць у конкретній боротьбі впливає імідж держав і господарюючих суб'єктів, їх інтелектуальний капітал. Імідж як відбиття фінансової та інтелектуальної потужності держав і компаній буде виступати в умовах глобалізації одним із провідних суб'єктів формування взаємовідносин як міждержавних, так і у сфері бізнесу. Похідним негативного іміджу є негативний інвестиційний клімат. Враховуючи ж, що важливими інструментами глобальної конкуренції будуть виступати технології інформаційно-психологічного впливу, на одне із провідних місць впливає захист власного іміджу як на рівні держави, так і на рівні господарюючих суб'єктів. Втрата іміджу однозначно буде обумовлювати і втрату перспектив розвитку.

Говорячи про імідж хотілось би навести такі приклади: у 1991 році геополітичний рейтинг України визначався наявністю ядерної зброї, 30 % союзного ВПК, трансконтинентальною транспортною інфраструктурою, потужною військово-морською базою на Чорному морі. За рівнем запасів і добування мінерально-сировинних ресурсів Україна входила до провідних країн Європи. Сьогодні ж Україна одна із самих бідних країн на європейському континенті. На кінець 2010 р. її ВВП на душу населення склав всього 260 дол. США (в Албанії — 1 370 дол., Боснії та Герцеговині — 1 240 дол., Польщі — 4 320 дол., Німеччині — 23 650 дол.) З 1999 року українські товаровиробники в результаті застосування антидемпінгових заходів втратили зовнішні ринки ємністю 1,9 млрд дол. США. Прагнення захистити вітчизняного товаровиробника в результаті вступу до ВТО далось взяти, за результатами 2008 року, дефіцитом торговельного балансу в 6,7 % від ВВП. Відсутність прагнення до збереження іміджу України як провідної країни світу призвело до втрати потужного торговельного флоту, безкомпромісного закриття працюючих блоків Чорнобильської АЕС, відмови від реалізації в Ірані «Бушерського контракту» по будівництву 8 АЕС вартістю кілька мільярдів дол. США, які нам так були б у нагоді зараз [6].

Таким чином, досліджуючи процеси глобалізації з точки зору захисту національних інтересів країни та забезпечення безпеки вітчизняного бізнесу, особливо у сфері фінансових послуг очевидними стають не зовсім втішні перспективи для України. Разом з тим, оминати глобалізаційні процеси не можливо, їх розвиток це певна закономірність сьогодення

функціонування світової економіки, до якої тим чи іншим чином має відношення і Україна. Чим глибше будуть розвиватись процеси глобалізації, тим менше вони будуть керованими. Відсутність єдиного центру управління глобалізаційним розвитком обумовлює самостійне функціонування економічних сфер, насамперед фінансової сфери, яка все більше буде ігнорувати потреби суспільства, яке в такій ситуації може прийти у занепад. За таких умов можна очікувати формування нового біполярного світу з гігантською прірвою між його багатотою і бідною частинами. Де опиниться Україна важко прогнозувати, але судячи з сьогоденішнього її стану можна думати, що не серед фаворитів.

Враховуючи неминучість глобалізації на порядок денний постає питання забезпечення безпеки всіх економічних сфер і в першу чергу фінансової, інтелектуальної сфери, а також сфери державного управління. Але це вже інша тема, її розгляду можуть бути присвячені інші матеріали.

Література

1. Михайлов В. Глобализация / В. Михайлов, В. Буянова и др. — М. : РАГС, 2008. — 544 с.
2. Білорус О. Глобалізація розвитку і безпека / О. Білорус, М. Гончаренко, В. Оленко та ін. — К.: КНЕУ, 2001. — 733 с.
3. Мазаракі А. Економічна безпека України в умовах глобалізаційних викликів : монографія / А. Мазаракі, О. Корольчук, Т. Мельник та ін. — К.: КНТЕУ, 2010. — 718 с.
4. Чуб О. Банки в глобальній економіці : монографія / О. Чуб. — К. : КНЕУ, 2009. — 340 с.
5. Гнилицкая Л. Теоретико-методологические и прикладные основы обеспечения экономической безопасности субъектов хозяйственной деятельности : монография / Л. Гнилицкая, А. Захаров, П. Прыгунов. — К.: УЭП «Крок», 2011. — 290 с.
6. Поляруш А. Информационная война против Украины: причины и социально-политические технологии / А. Поляруш, А. Юрченко. — К. : КИИ, 2011. — 200 с.
7. Феномен финансовой глобализации [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.interucd.ru.
8. Глобализация. Портрет в финансовом интерьере [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.artieles.excelion.ru.
9. Глобалізація: економічний вимір [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.bg.com.ua.

10. 2012 год смертельно опасен для карманов украинцев. — Глобалист. Новости экономики и политики. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: www.globalist.org.ua.

11. Корпорации, которые правят миром. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.rb.ru/topstory/economics/2011/08/15/173030.html>.

12. Дж. Сорос. Кризис мирового капитализма / Дж. Сорос. — М. : Инфра-М, 1999. — 197 с.

Стаття надійшла до редакції: 18.01.2012 р.

УДК 657.6

О.В. Кот, канд. екон. наук,
старший викладач кафедри банківської справи,
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

ОСОБЛИВОСТИ ЗОВНІШНЬОГО АУДИТУ ДІЯЛЬНОСТІ КРЕДИТНИХ СПІЛОК

АННОТАЦИЯ. Рассмотрены этапы проведения внешнего аудита деятельности кредитных союзов. Определены наиболее типичные ошибки, возникающие при осуществлении операций кредитными союзами, на которые следует обратить первоочередное внимание аудитору. Даны предложения относительно содержания аудиторского заключения и отчета аудитора.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: кредитный союз, финансовая отчетность, этапы аудита, отчет аудитора, аудиторское заключение.

ABSTRACT. Considered the stages of the external audit of credit unions. Determined the most common errors that arise in credit union's transactions, which should pay priority attention to the auditor. Provided suggestions on the content of the auditor's report and auditor's conclusion.

KEY WORDS: credit union, financial reporting, audit steps, auditor's report, auditor's conclusion.

АНОТАЦІЯ. Розглянуто етапи проведення зовнішнього аудиту діяльності кредитних спілок. Визначено найтипівіші помилки, що виникають при здійсненні операцій кредитними спілками, на які слід звернути першочергову увагу аудитору. Надано пропозиції щодо змісту аудиторського висновку та звіту аудитора.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: кредитна спілка, фінансова звітність, етапи аудиту, звіт аудитора, аудиторський висновок.

Зовнішній аудит як вид незалежного фінансового контролю є важливою функцією управління кредитними спілками, бо слугує

цілям перевірки правильності дій. Його основною метою є з'ясування, чи всі можливі засоби були використані для виконання управлінського рішення, чи всі умови створені для його реалізації, чи є помилки і недоліки, та які шляхи їх усунення. Стає зрозумілим, що аудит як елемент управління відіграє суттєву роль у забезпеченні функціонування кредитних спілок. Сьогодні роль аудиту як функції управління є особливо значною, бо створюються і активно використовуються ринкові механізми управління економікою, а це, в свою чергу, потребує відповідного підходу до управлінської діяльності.

Зовнішній аудит діяльності кредитних спілок є систематичною діяльністю, під час якої отримуються дані про дії та події, що оцінюються, та встановлюється рівень їх об'єктивності і відповідності чинному законодавству [1], затвердженим нормативам [2, 3]. Проводити аудит кредитних спілок можуть незалежні особи (аудитори), які виконують свої обов'язки індивідуально, займаючись приватною практикою на основі одержаних ліцензій, та аудиторські фірми, тобто організації, які мають ліцензію на право здійснення аудиторської діяльності та займаються виключно наданням аудиторських послуг.

Найвагоміші дослідження питань аудиту в кредитних установах здійснили такі українські вчені, як Ф. Ф. Бутинець, А. М. Герасимович, М. Т. Білуха, Л. М. Кіндрацька, О. С. Полетаєва, Н. П. Шульга, проте особливості аудиту діяльності кредитних спілок залишилися поза увагою науковців, а тому потребують додаткового вивчення. Отже, метою дослідження є розробка методичних рекомендацій проведення аудиту діяльності кредитної спілки як одного із шляхів поліпшення їх фінансової стійкості.

Сьогодні, в умовах фінансової кризи, спостерігається погіршення фінансового стану кредитних спілок, що виражається у суттєвому зниженні їх показників платоспроможності та ліквідності. В такій ситуації саме зовнішній аудит може зарадити ряду проблем кредитних спілок, адже високоякісний професійний аудит — це надання практичної допомоги керівництву й економічним службам спілки щодо ведення справ і управління її фінансами, а також щодо налагодження бухгалтерського (фінансового) і управлінського обліку, надання різних консультацій.

Учені розрізняють наступні види аудиту: фінансовий аудит (перевірка правильності, достовірності, точності бухгалтерського обліку та фінансової звітності); аудит діяльності (під діяльністю розуміють

усі операції, які здійснює установа); аудит відповідності (аналіз діяльності суб'єкта господарювання на предмет виконання законів, дотримання інструкцій і нормативів контролюючих органів) [2, 3]. Проте закон України «Про аудиторську діяльність» дає більш вузьке тлумачення аудиту: «аудит — перевірка даних бухгалтерського обліку і показників фінансової звітності суб'єкта господарювання з метою висловлення незалежної думки аудитора про її достовірність в усіх суттєвих аспектах і відповідність вимогам законів України, положень (стандартів) бухгалтерського обліку або інших правил (внутрішніх положень суб'єктів господарювання) згідно із вимогами користувачів» [4]. Аудит може проводитися з ініціативи суб'єктів господарювання (добровільний аудит), а також у випадках, передбачених законом (обов'язковий аудит). Так, наприклад, річна фінансова звітність кредитної спілки та річні звітні дані, які подаються до Держфінпослуг, підлягають обов'язковому зовнішньому аудиту згідно з вимогами Закону України «Про кредитні спілки». Достовірність і повнота річної звітності кредитної спілки повинна бути підтверджена незалежним аудитором (аудиторською фірмою), після чого аудиторський висновок подається Держфінпослуг і представляється загальним зборам кредитної спілки.

Розглянемо основні етапи зовнішнього аудиту діяльності кредитної спілки.

Етап 1. Перевірка правильності складання балансу: дані статей балансу на початок звітного фінансового року повинні відповідати даним балансу на кінець попереднього фінансового року. При зміні вступного балансу на початок року у порівнянні зі звітним за попередній рік у примітках мають бути наведені роз'яснення; дані заключного балансу мають відповідати залишкам за рахунками синтетичного та аналітичного обліку, записів у Головній книзі, журналах, відомостях та інших реєстрах бухгалтерського обліку на кінець звітного року.

Етап 2. Перевірка узгодженості показників форм річної фінансової звітності. Наприклад, у звітних даних «Про фінансову діяльність кредитної спілки» графа 4 рядка 092 є складником суми значень графи 3 рядка 300 «Звітні дані про доходи та витрати кредитної спілки» та графи 5 рядка 112 «Звітні дані про фінансову діяльність кредитної спілки»; у звітних даних «Про фінансову діяльність кредитної спілки» дані граф 3 та 6 рядка 110 мають дорівнювати даним граф 3 та 4 рядка 300 звітних даних «Про склад активів та пасивів кредитної спілки»; у звітних даних «Про

фінансову діяльність кредитної спілки» дані графи 4 рядка 110 мають дорівнювати даним графи 4 рядка 320 звітних даних «Про доходи та витрати кредитної спілки». Під час перевірки звітних даних «Про склад активів та пасивів кредитної спілки» необхідно звернути увагу на таке: дані рядка 030 графи 6 повинні відповідати даним графи 7 рядка 020 «Розрахунку необхідної суми резерву покриття втрат від неповернених кредитів кредитної спілки»; дані рядка 110 повинні відповідати даним рядка 060 «Розрахунку необхідної суми резерву покриття втрат від неповернених кредитів кредитної спілки» та даним рядка 050 «Звітних даних про фінансову діяльність кредитної спілки»; рядок 160 повинен завжди дорівнювати рядку 340, а саме, активи мають дорівнювати пасивам; рядок 231 є складовою частиною рядка 230, тому значення рядка 230 не може бути меншим за суму рядка 231; нараховані, але не сплачені проценти за кредитами в активах не відображаються. При перевірці заповнення звітних даних «Загальна інформація про кредитну спілку» в рядку «Код реєстрації в Державному реєстрі фінансових установ» має бути вказаний восьмизначний реєстраційний номер, за яким кредитна спілка внесена до Державного реєстру фінансових установ (наприклад — 14100072), а у рядку «Платіжна система, членом якої є кредитна спілка» має стояти прочерк, оскільки в Україні поки ще відсутня платіжна система, в якій кредитна спілка виступає як її член.

Етап 3. Перевірка Головної книги або іншого аналогічного реєстру бухгалтерського обліку: перевіряється відповідність залишків за Головною книгою сумам, вказаним у балансі та інших формах звітності; складається альтернативний баланс.

Етап 4. Перевірка відповідності оборотів і залишків по всіх журналах і відомостях синтетичного обліку з даними Головної книги.

Етап 5. Перевірка правильності відображення в обліку операцій кредитної спілки, виявлення порушень та недоліків. Найтипівшими помилками при здійсненні *операцій з капіталом* можна назвати: надходження вступних внесків за рахунок внесення членами основних засобів; неповернення обов'язкового пайового внеску при виході члена з кредитної спілки; повернення вступних внесків членам при їх виході з кредитної спілки; розподіл доходу на обов'язкові пайові внески без відповідного рішення загальних зборів до закінчення фінансового року; виплата доходів на пайові внески без утримання податку (такі доходи оподатковуються за ставкою 5 % згідно з пп. 170.12 та 167.2 Податкового кодексу Ук-

раїни) та ін. Найбільш типовими помилками при здійсненні *операцій з внесками (вкладами) на депозитні рахунки* є: повернення довгострокових депозитів без переведення їх на рахунки поточних зобов'язань; відсутність нарахованих відсотків на депозит, який після закінчення терміну було перенесено на поточний рахунок; неправильно розрахована сума відсотків на депозит за умови його дострокового закриття; неправильне нарахування відсотків за депозитами у випадку зміни фактичної кількості днів у календарному році (високосний рік) та ін. При здійсненні *операцій з кредитування* найчастіше виникають наступні помилки: відсутність додаткових угод на пролонгацію кредиту; несвоєчасне відображення в обліку прострочених позичок; несвоєчасне віднесення безнадійних кредитів на окремий 378 рахунок «Розрахунки за безнадійними кредитами»; неправильне нарахування відсотків за кредитами у випадку зміни відсоткової ставки або зміни фактичної кількості днів у календарному році (високосний рік); відсутність або недостатній розмір резерву забезпечення покриття втрат від неповернених кредитів; відсутність обліку заставних угод на позабалансових рахунках та ін. Під час перевірки облікової інформації щодо *доходів* аудитор повинен звернути увагу на такі аспекти: чи нараховує кредитна спілка відсотки за кредитами на останній день кожного місяця; чи відображені доходи у звітних даних «Про доходи та витрати кредитної спілки» за касовим методом (виключно отримані доходи); чи правильно розрахована середньозважена відсоткова ставка за кредитами у звітних даних «Про кредитну діяльність кредитної спілки». Розрахунок середньозваженої відсоткової ставки здійснюється виходячи з річної відсоткової ставки за формулою:

$$i = \frac{i_1 \cdot K_1 + i_2 \cdot K_2 + \dots + i_n \cdot K_n}{K_1 + K_2 + \dots + K_n},$$

де i — річні відсоткові ставки за кредитами; K — суми залишку за кредитами на кінець звітного періоду. Під час перевірки облікової інформації щодо *витрат*, аудитор повинен встановити: чи нараховує кредитна спілка відсотки за депозитами на останній день кожного місяця; чи відображені витрати у звітних даних «Про доходи та витрати кредитної спілки» за методом нарахування; правильність віднесення витрат на благодійну діяльність.

По закінченню аудиторської перевірки аудитор складає два підсумкових документи: аудиторський висновок і звіт про результати аудиторської перевірки. *Аудиторський висновок* призначений для широкого кола користувачів, його оприлюднення є свідченням того, що річна фінансова звітність кредитної спілки як у цілому, так і в усіх частинах відповідає чинному законодавству України, правилам ведення бухгалтерського обліку і є достовірним. Аудиторський висновок за результатом обов'язкового зовнішнього аудиту річної фінансової звітності та річних звітних даних кредитної спілки складається згідно з вимогами чинного законодавства України, міжнародних стандартів аудиту (МСА 700, МСА 800, МСЗО 2400), а також з урахуванням рекомендацій Держфінпослуг [5]. В аудиторському висновку за наслідками проведення аудиту річної фінансової звітності має міститися чітко сформульована думка аудитора з приводу того, чи фінансові звіти розкривають інформацію та відображають (або подають достовірно, в усіх суттєвих аспектах) фінансовий стан кредитної спілки, а також результат її діяльності, рух власного капіталу та рух грошових коштів згідно із застосовуваною концептуальною основою фінансової звітності. В аудиторському висновку за наслідками проведення аудиту річних звітних даних кредитної спілки має міститися думка аудитора щодо відповідності кожної складової частини річних звітних даних вимогам Держфінпослуг.

Одночасно зі складанням аудиторського висновку, аудитор (аудиторська фірма) готує і подає замовнику (керівництву кредитної спілки) *аудиторський звіт* у письмовій формі. Міжнародні стандарти аудиту не встановлюють спеціальних вимог щодо змісту та структури аудиторського звіту. Звіт аудитора перед замовником складають у довільній формі. Його розділи, зміст, кількість додатків не регламентують — кожна аудиторська фірма (аудитор) вибирає зручні для себе і клієнта форми подання інформації. Основна мета аудиторського звіту — надати практичну допомогу керівництву й економічним службам кредитної спілки щодо ведення справ і управління її фінансами, а також щодо налагодження бухгалтерського (фінансового) і управлінського обліку. В аудиторському звіті обов'язково називаються всі виявлені помилки у роботі та фінансових звітах та обов'язково надається їх характеристика щодо суттєвості, а у підсумку надаються рекомендації щодо можливого виправлення виявлених помилок.

Таким чином, запропоновані методичні рекомендації дозволять підвищити якість зовнішнього аудиту діяльності кредитних спілок і сприятимуть їх успішному розвитку на фінансовому ринку України.

Література

1. Закон України «Про аудиторську діяльність» 22 квітня 1993 року № 3125-ХІІ, зі змінами.
2. Положення про фінансові нормативи діяльності та критерії якості системи управління кредитних спілок та об'єднаних кредитних спілок: Затв. розпорядженням Держфінпослуг від 16.01.2004 року № 7, зі змінами.
3. Порядок складання та подання звітності кредитними спілками та об'єднаними кредитними спілками до Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України: Затв. розпорядженням Держфінпослуг від 25.12.2003 року № 177, зі змінами.
4. Закон України «Про аудиторську діяльність» 22 квітня 1993 року № 3125-ХІІ, зі змінами.
5. Методичні рекомендації щодо формату аудиторського висновку за наслідками проведення аудиту річної фінансової звітності та річних звітних даних кредитної спілки та об'єднаної кредитної спілки : Затв. розпорядженням Держфінпослуг від 27.12.2005 року № 5202 (є редакції від 12.10.2006 р. № 6314).

Стаття надійшла до редакції: 05.12.2011 р.

УДК 368.11(477)

Т.Д. Кривошлик, канд. екон. наук, доц.,
доцент кафедри страхування,
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

СУЧАСНИЙ СТАН СТРАХУВАННЯ МАЙНА ГРОМАДЯН В УКРАЇНІ

АННОТАЦИЯ. Раскрыты отдельные теоретические аспекты сущности страхования имущества граждан и сформулировано определение этого понятия. Исследовано современное состояние и тенденции страхования имущества граждан в Украине, а также определены основные причины, сдерживающие его развитие.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: страхование, страхование имущества граждан, рынок страховых услуг, виды страхования.

ABSTRACT. Some theoretical aspects about the nature of property insurance of individual were disclosed and the definition of this concept was formed. The current state and trends of individuals' property insurance in Ukraine was investigated and the main reasons that hinder its development were found.

KEY WORDS: insurance, individual property insurance, the market of insurance services, line of insurance.

АНОТАЦІЯ. Розкрито окремі теоретичні аспекти сутності страхування майна громадян і сформульовано визначення цього поняття. Досліджено сучасний стан і тенденції страхування майна громадян в Україні та виявлено основні причини, що стримують його розвиток.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: страхування, страхування майна громадян, ринок страхових послуг, види страхування.

У сучасних умовах проблема захисту населення від втрат, зумовлених знищенням і пошкодженням їх особистого майна внаслідок стихійних лих, пожеж, аварій та інших небезпек є надзвичайно актуальною. Провідне місце в системі страхового захисту населення займає страхування такого майна, яке з одного боку, дає можливість відшкодувати збитки внаслідок непередбачуваних подій, а з іншого — підтримати економічну безпеку держави за рахунок резервів страхових організацій без залучення бюджетних коштів.

Незважаючи на те, що питання розвитку страхування майна громадян в Україні досить активно обговорюються в економічній літературі, теоретичним аспектам такого страхування сучасна вітчизняна наука поки що не приділяє достатньої уваги. Відповідно основними завданнями статті є розгляд складу видів страхування, що пропонуються на ринку страхових послуг страховальникам — фізичним особам, виділення їх характерних ознак, визначення поняття «страхування майна громадян» і виявлення основних тенденцій розвитку страхування майна громадян і причин, що уповільнюють його розвиток.

Для цілей страхування власність, і зокрема, майно громадян поділяють на кілька груп, а саме: нерухоме майно (будинки, квартири з обладнанням та оздобленням, споруди); транспортні засоби (автотранспортні, повітряного та водного транспорту), домашнє майно й тварини.

В іноземній практиці страхування майна громадян кожна з цих груп страхується за окремими правилами. Відповідно існують самостійні види страхування, наприклад, страхування будівель, страхування домашнього майна, страхування тварин тощо.

Вітчизняне страхове законодавство [1] не передбачає поділу видів страхування майна громадян за об'єктами страхування. В

основі такого поділу лежать ризики, притаманні відповідним об'єктам. Так, Закон України «Про страхування» (ст. 6 п. 6—8) чітко визначив види страхування транспортних засобів, зокрема: страхування наземного транспорту; страхування повітряного транспорту; страхування водного транспорту.

Страхування інших видів майна громадян (нерухомого майна, домашнього майна і тварин) поглинається п. 10 ст. 6 зазначеного Закону «страхування від вогневих ризиків та ризиків стихійних явищ» і п. 11 ст. 6 «страхування майна (іншого...)», який не конкретизує перелік видів страхування, які може здійснювати страховик. Таким чином, нерухоме майно і домашнє майно може бути застраховане за такими видами? як страхування від вогневих ризиків та ризиків стихійних явищ і страхування майна (іншого, ніж передбачено страхуванням від вогню та страхуванням транспортних засобів). Страхування тварин є самостійним видом.

Особливістю зазначених видів страхування є те, що правила страхування за ними єдині для всіх страхувальників як фізичних, так і юридичних осіб.

До того ж у межах цих видів страхування страховики розробили і пропонують страхувальникам-фізичним особам різноманітні програми: класичні та експрес-страхування — з фіксованими умовами страхування, які спрямовані на швидкий, чіткий і якісний їх продаж. Але за бажанням страхувальників, у кожному конкретному випадку, можуть формуватися індивідуальні програми страхування.

Крім того, у страхуванні майна громадян можна виділити ще два напрями — страхування майна, для виконання зобов'язань перед банком («іпотечне страхування») і страхування майна (яке не є предметом іпотеки чи застави).

Таким чином, на вітчизняному ринку страхових послуг існує низка різноманітних видів (і програм) страхування майна, які враховують різні потреби і фінансові можливості громадян щодо мінімізації ними своїх ризиків. Усі види страхування майна громадян (крім страхування повітряного транспорту і страхування водного транспорту) належать до «класичних», масових видів страхування, до яких залучається більшість населення країни.

Характерними ознаками страхування майна громадян, на нашу думку, є такі:

— компенсаційна спрямованість страхування. Відшкодування збитку здійснюється лише у разі знищення чи пошкодження майна страхувальника;

— комплексність страхування. За одним договором страхування майна (страховим полісом) може прийматися на страхування кілька різнорідних об'єктів на випадок одних і тих самих страхових подій;

— короткостроковість страхування. Договори страхування майна зазвичай укладаються терміном від одного місяця до одного року;

— визначення страхової суми на основі страхової вартості (оцінки), в якості якої використовують дійсну вартість майна;

— наявність повного або часткового страхування;

— використання двох систем відповідальності (страхового забезпечення): пропорційної і першого ризику;

— обов'язковість і добровільність. До обов'язкових видів належить страхування повітряного транспорту й страхування водного транспорту (яке фактично не здійснюється, за відсутністю законодавчо-нормативних актів щодо його проведення). Решта видів страхування майна громадян (є тому числі й страхування повітряного транспорту і страхування водного транспорту) проводяться у добровільній формі.

Таким чином, можна зробити висновок, що страхування майна громадян — це комплексне поняття, яке об'єднує обов'язкові й добровільні види страхування, умови й порядок здійснення яких передбачають повне або часткове відшкодування збитків, завданих страхувальникам-громадянам унаслідок настання страхового випадку із застрахованим майном.

Незважаючи на те, що страхування майна — це один з ефективних способів фінансового захисту майнових інтересів громадян, воно ще не сприймається ними як об'єктивна необхідність. Свідченням цього є те, що частка витрат на придбання послуг страхування майна у загальному обсязі витрат населення протягом 2000—2010 рр. залишається дуже низькою: у 2001 р. — 0,1 %, у 2008 — 0,6 %, у 2009 р. — 0,4 %, у 2010 р. — 0,3 %) [2, 3]. Незначне залучення населення до послуг страхування майна є проблемою протягом усього періоду функціонування українського страхового ринку. Проте протягом 2001—2008 рр. страхування майна громадян в Україні розвивалося досить динамічно. Так, надходження валових премій зі страхування майна громадян

у 2008 р. порівняно з 2001 р. збільшилися у 27,7 разу, їх питома вага у загальному обсязі валових премій по ринку зросла з 3,3 % у 2001 р. до 19,2 % у 2008 р., а в обсязі валових премій, що надійшли на ринку від фізичних осіб зросла, відповідно, з 32 % до 60,6 % [3]. Обсяг валових страхових виплат зі страхування майна громадян за цей період збільшився у 33 рази, а кількість укладених договорів страхування — у 1,2 разу.

Починаючи з 2009 р. унаслідок світової фінансової кризи, що призвела до різкого падіння платоспроможного попиту населення, зменшення обсягів кредитування, автопродаж, будівельних робіт та інших негативних чинників макроекономічного характеру в країні, відбулося суттєве спадання показників страхування майна громадян. Обсяг надходжень валових страхових премій у 2009 р. у порівнянні з 2008 р. зменшився на 30,1 %, обсяг валових страхових виплат — на 31,5 %, а кількість укладених договорів страхування — на 7,6 %. У наступному році, незважаючи на відновлення вітчизняного ринку страхових послуг, у страхуванні майна громадян збереглася спадаюча динаміка: валові страхові премії зменшилися на 13 %, валові страхові виплати — на 29 %, а кількість укладених договорів страхування — на 3,4 %. Зниження валових страхових премій і кількості укладених договорів страхування майна було пов'язано із відмовою страхувальників від поновлення договорів, здебільшого іпотечного страхування.

Одночасно спостерігалася тенденція зменшення частки валових страхових премій зі страхування майна громадян у загальному обсязі премій по ринку: з 19,2 % у 2008 р. до 12,2 % у 2010 р. Частка цього страхування в обсязі валових премій, що надійшли на ринок від фізичних осіб, також поступово зменшувалася, але є достатньо високою: у 2009 р. — 54,3 %, у 2010 р. — 45,5 %. Частка договорів страхування майна громадян у загальній структурі договорів на ринку страхових послуг зменшилася з 28,3 % у 2001 р. до 16 % у 2010 р.

Питома вага окремих видів страхування у складі страхування майна громадян значно відрізняється між собою. У 2001 р. найбільшою була частка валових страхових премій зі страхування від вогневих ризиків і ризиків стихійних явищ (66,1 %). Проте в 2008 р. вона зменшилася до 8,5 %. Це відбулося за рахунок різкого збільшення протягом 2007—2008 рр. надходжень за договорами страхування автотранспортних засобів, застрахованих як застав-

не майно за угодами автокредитування. Відповідно частка премій зі страхування автотранспортних засобів зросла з 21,5 % у 2001 р. до 86,2 % у 2008 р. Але вже в наступні роки (2009—2010) частка цих премій зменшилася до 82,4 %, хоча й залишається абсолютно переважаючою в загальному обсязі платежів зі страхування майна громадян [3].

Частка валових страхових премій зі страхування від вогневих ризиків і ризиків стихійних явищ протягом 2008—2009 рр. була досить стабільною і коливалася в межах близько 8—9 %. Достатньо помітною була частка платежів зі страхування майна (іншого, ніж передбачено страхуванням від вогню та страхуванням автотранспортних засобів), яка збільшилася з 5,3 % у 2008 р. до 8,5 % у 2010 р., але рівня (12,4 %) 2001 р. не досягла.

У структурі виплат зі страхування майна громадян так само переважали виплати зі страхування автотранспортних засобів, частка яких протягом 2001—2010 рр. збільшилася з 21,5 % до 96,92 %. Натомість частка виплат зі страхування від вогневих ризиків і ризиків стихійних явищ різко зменшилася з 52,6 % у 2001 р. до 1,8 % у 2010 р. Незначну частку становили виплати зі страхування майна (іншого, ніж передбачено страхуванням від вогню та страхуванням автотранспортних засобів) — від 9,9 % у 2001 р. до 1,3 % у 2010 р.

У загальній кількості укладених договорів страхування майна громадян найбільша питома вага припадає на страхування від вогневих ризиків і ризиків стихійних явищ (рис. 3). У 2001 р вона становила 81,5 %. Проте зниження кількості цих договорів у наступні роки призвело до того, що їх частка зменшилася і протягом 2008—2010 рр. коливалася в межах близько 50 %. Друге місце посідає страхування майна (іншого, ніж передбачено страхуванням від вогню та страхуванням автотранспортних засобів), частка якого зросла з 17,2 % у 2001 р. до 39,8 % у 2010 р. На третьому місці — страхування автотранспортних засобів, на яке припадає від 1,3 % у 2001 р. до 9,3 % у 2010 р.

Таким чином, на підставі даних щодо структури страхування майна громадян можна зробити висновок про те, що впродовж 2008—2010 рр. вона суттєво не змінювалася. Лідерство за обсягами валових страхових премій і валових страхових виплат у сегменті страхування майна громадян належить страхуванню автотранспортних засобів. При цьому незначна частка договорів страхування автотранспортних засобів (9—12 %)

при надто великій частці валових платежів за цим страхуванням (понад 80 %) у загальному обсязі страхування майна громадян може бути пов'язана з укладенням таких договорів на великі страхові суми за високими (у порівнянні з іншими видами страхування майна громадян) тарифними ставками. За кількістю договорів страхування майна найбільшим попитом користувалися послуги страхування від вогневих ризиків і ризиків стихійних явищ і страхування майна (іншого, ніж передбачено страхуванням від вогню та страхуванням автотранспортних засобів). При цьому страхувальниками за ними здебільшого виступали фізичні особи — позичальники банків, які зобов'язані були страхувати майно на їх користь і заможні громадяни, які піклувалися про своє майно.

За рівнем валових страхових виплат так само переважає страхування автотранспортних засобів. Його розмір хоча й зменшився з 71,6 % у 2001 р. до 57,4 % у 2010 р. але є досить високим. Рівень валових виплат зі страхування від вогневих ризиків і ризиків стихійних явищ у 2001 р. становив 32,6 %, а в 2008 р. збільшився до 82 % за рахунок виплат, які були здійсненні фізичним особам-страхувальникам, постраждалим унаслідок стихійних лих у Західних областях України в 2008 р. Проте вже в наступні роки (2009—2010) він стрімко зменшився, коливаючись у межах 7—10 %. Рівень виплат зі страхування майна (іншого, ніж передбачено страхуванням від вогню та страхуванням автотранспортних засобів) у 2001 р. і 2008 р. був помірним і становив близько 33—34 %, а в 2009—2010 рр. знизився до 7,7 % [3].

Таким чином, протягом 2009—2010 рр. спостерігалася тенденція до зменшення рівня виплат зі страхування майна громадян (крім страхування автотранспортних засобів). Проте низький рівень виплат зі страхування від вогневих ризиків і ризиків стихійних явищ і страхування майна (іншого, ніж передбачено страхуванням від вогню та страхуванням автотранспортних засобів) не може вважатися нормою. Він свідчить про надлишкову сплату страхувальниками страхових премій, що порушує принцип еквівалентності у відносинах страховиків зі своїми клієнтами.

З іншого боку, низький рівень виплат робить страхування майна громадян привабливим сегментом вітчизняного страхового ринку. Адже страхування автотранспортних засобів може

балансуватися надходженнями премій зі страхування іншого майна громадян, яке є малозбитковим, як це робиться у світі.

Таким чином, потенціал страхування майна громадян використовується далеко не в повному обсязі. Серед чинників, які суттєво впливають на його розвиток виділимо низький рівень довіри населення до страхових компаній. Він обумовлений як наслідками банківської кризи (2008 р.), яка спричинила негативне ставлення населення не лише до страховиків, а й до фінансових інституцій загалом, так і негативними відгуками страхувальників щодо співпраці зі страховиками та «важкістю», а іноді й неможливістю отримати страхову виплату.

Подальший розвиток страхування майна громадян стримується низьким рівнем грошових доходів громадян. До 2008 р. зростання номінальних зарплат відбувалося досить швидкими темпами, проте криза в економіці України і, як наслідок, високий рівень інфляції спричинили падіння рівня реальної заробітної плати й відчутне падіння рівня життя громадян та скорочення чисельності представників середнього класу, які є найактивнішими споживачами цих послуг. Низький рівень грошових доходів обмежує громадян у споживанні послуг. Тому вирішення проблеми підвищення доходів громадян є надзвичайно важливою для розвитку страхування майна громадян.

Крім того, неабияке значення на розвиток цього страхування має переоцінка громадянами власних можливостей щодо захисту від можливих збитків. У більшості випадків, тих мізерних доходів, які має більша частина населення країни, вистачає в основному на задоволення самих найнеобхідніших життєвих потреб. Саме тому в сучасних умовах механізм самострахування як спосіб захисту від випадкових небезпек не діє.

Розвиток страхування майна громадян ускладнюється через низький рівень культури страхування суспільства. Поширеність у населення знань і навичок, необхідних для користування цими послугами незначна. Потенційні страхувальники особливо, які мешкають у невеликих містах і сільській місцевості неознані про страхові компанії та послуги страхування майна, не усвідомлюють їх соціальної необхідності, корисності і саме головне — доступності.

Отже, незважаючи на вищезазначені негативні чинники, які ускладнюють розвиток страхування майна громадян, цей сегмент

вітчизняного ринку страхових послуг має великі перспективи для подальшого розвитку.

Література

1. Закон України «Про внесення змін в Закон України «Про страхування» / [Електронний ресурс] // Режим доступу до матеріалів: www.zakon.rada.gov.ua.
2. Державна служба статистики України / Сайт у мережі Інтернет. / [Електронний ресурс] // Режим доступу до матеріалів: www.ukrstat.gov.ua.
3. Державна комісія з регулювання ринків фінансових послуг України / Сайт у мережі Інтернет / [Електронний ресурс] // Режим доступу до матеріалів: www.dfp.gov.ua.

Стаття надійшла до редакції 12.01.2012 р.

УДК 336.781.2

О.О. Ляхова, канд. екон. наук,
доцент кафедри банківських інвестицій,
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

ВАРТІСТЬ ЛІЗИНГОВОЇ ПОСЛУГИ ТА ЇЇ СКЛАДОВІ

АННОТАЦИЯ. Рассмотрена экономическая природа платы за лизинговые услуги, определена ее суть и стоимость, исследованы составляющие платежа за лизинговую услугу и его особенности в современных условиях Украины.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: лизинговая услуга, плата за лизинговую услугу, стоимость лизинговой услуги, лизинговый платеж.

ABSTRACT. The author considered the economic nature of the leasing payment, defined its definition and cost, and investigated components of leasing cost.

KEY WORDS: leasing, leasing payments, leasing cost.

АНОТАЦІЯ. Розглянуто економічну природу плати за лізингові послуги, визначено її сутність і вартість, досліджено складові лізингового платежу та його особливості в сучасних умовах в Україні.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: лізингова послуга, плата за лізингову послугу, вартість лізингової послуги, лізинговий платіж.

Найважливішими елементами організації лізингових послуг виступають економічно обґрунтовані вартість лізингової по-

слуги, а також склад і розмір лізингового платежу. Оскільки від правильного визначення загальної суми лізингових платежів і їх графіку залежить доцільність взаємодії лізингоотримувача та лізингодавця в процесі організації лізингу, то це питання потребує поглибленого наукового дослідження та практичного вирішення.

У своєму дослідженні автор керувався досягненнями сучасної економічної науки в галузі організації та розвитку лізингових відносин, функціонування суб'єктів лізингу на лізинговому ринку, які висвітлені у роботах Н.Н. Внукової, Г.А. Іваннікової, В.М. Кочеткова, В.І. Міщенко, О.В. Ольховікова, О.Г. Слав'янської, закордонних учених — Р. Брілі, Р. Венсіла, Дж. Вестона, В. Горемікіна, М. Лещенка, О. Кабатової, С. Маєрза, М. Міллера, Л. Прилуцького, А. Смірнова, Д. Фрашона, Р. Хігінс, В. Хойєра, О. Чекмарьової, Х. Шпіттлера.

Переважає більшість робіт вітчизняних економістів зорієнтована на дослідження загальних тенденцій розвитку лізингових операцій та їх особливостей у порівнянні з іншими формами фінансування діяльності суб'єктів господарювання. Значно менше уваги приділяється вивченню проблематики досліджень економічної природи плати за лізингові послуги, вартості лізингових послуг.

Важливість окресленої проблеми дослідження, недостатній рівень її вивчення та розробки в нових економічних умовах України визначили її актуальність.

Виходячи з того, що найбільш значущою ланкою організації лізингових послуг, що визначає відносини лізингу та їх характер, виступає економічно обґрунтований склад і розмір плати за лізингову послугу, слід ґрунтовніше розкрити це поняття. Можна стверджувати, що плата за лізингову послугу представляє собою форму кредитно-інвестиційних відносин лізингодавця та лізингоотримувача з приводу розподілу доходів, створених у процесі використання об'єкту лізингу. На наш погляд, кредитно-інвестиційний характер лізингової послуги пояснюється, з одного боку, строковим характером надання складових основного капіталу лізингоотримувачу, принципами їх платності та поверненості (у випадку операційного лізингу), а з іншого, — довгостроковим характером вкладення у матеріальній формі з метою отримання прибутку або комерційного доходу всіма суб'єктами лізингових відносин.

Тоді вартість лізингової послуги представляє собою вартість користування капіталом інвесторів в особі лізингодавця та лізингоотримувача. Така вартість виражається процентною ставкою від обсягу капіталу визначеного лізинговою угодою або лізинговим проектом. Об'єктивність вартості лізингової послуги визначається вартістю об'єкту лізингу, нормою амортизації, позичковим відсотком, податковимим пільгами та іншими умовами.

На вартість лізингових послуг впливають: рівень дохідності інших альтернативних інвестицій (зокрема, кредиту, оренди), ризик лізингу, джерела його фінансування.

Досліджуючи сучасну економічну літературу за окресленою проблематикою, слід відмітити різноманітні підходи та уявлення щодо складових вартості лізингової послуги в основі якої лежить лізинговий платіж. Так, структуру лізингового платежу розглядають через призму суми виплат лізингодавцю, які здійснюються лізингоотримувачем за надане йому право користування об'єктом лізингу. Лізингові платежі виступають саме тим механізмом, за допомогою якого лізингодавець відшкодовує свої фінансові витрати на купівлю об'єкту лізингу та отримує прибуток [1, с. 118; 2, с. 146; 3, с. 132]. При цьому лізингові платежі забезпечують відтворення вартості засобів виробництва (майна, обладнання), накопичення капіталу та стимулювання підприємницької активності суб'єктів господарювання.

Проте структура лізингового платежу в різних джерелах літератури представлена по-різному. Так, згідно ст. 16 Закону України «Про фінансовий лізинг» лізинговий платіж може включати: а) суму, яка відшкодовує частину вартості предмета лізингу; б) платіж як винагороду лізингодавцю за отримане у лізинг майно; в) компенсацію відсотків за кредитом; г) інші витрати лізингодавця, що безпосередньо пов'язані з виконанням договору лізингу [4].

Е.Н. Чекмарьова вважає, що лізингові платежі складаються з амортизаційних відрахувань, плати за використані ресурси, комісійних виплат і платежів за додаткові послуги лізингодавця [5]. Ця методика передбачає лише складання витрат лізингодавця і його маржу в процесі організації та проведення лізингу, але не відображає ринкових взаємовідносин лізингодавця та лізингоотримувача.

На думку Л.Н. Прилуцького, загальна сума лізингового платежу дає можливість як лізингодавцю, так і лізингоотримувачу оцінити вартість лізингової послуги. З приведених у методиці формул випливає, що при фіксованих значеннях вартості об'єкту лізингу, величини позички, відсотків за позичкою та комісійної винагороди, зменшення величини лізингового платежу можливо лише за умови прискореного погашення вартості лізингового майна. Збільшення норм амортизації активу скорочує загальний термін реалізації лізингового проекту і, відповідно, грошовий вираз вартості кредитних ресурсів і маржі лізингової компанії. Беручи до уваги той факт, що вартість лізингової послуги з економічної точки зору має бути порівнянна з вартістю альтернативних інструментів фінансування такого проекту, наведена методика не вирішує такого завдання, обмежується визначенням величини лізингових платежів через калькуляцію витрат лізингодавця і не враховує фактору часу через дисконтовані грошові потоки. Крім того, такі методи визначають загальну суму лізингових платежів, не показуючи їх розподіл у періоді часу.

Інші дослідники, серед яких М.І. Лещенко [6], пропонують альтернативний спосіб визначення платежу за лізингову послугу як добуток вартості об'єкту лізингу на поправочні коефіцієнти. Проте основними недоліками такого підходу є: відсутність уваги до складових частин лізингового платежу, неврахування фактору вартості грошей у періоді.

Розрахунок лізингового платежу, що забезпечує беззбитковість діяльності лізингодавця, виступає, на наш погляд, одним з оптимальних. Серед його авторів є Р.Г. Ольховська [7], В.Д. Газман, Н.Г. Славянська. Такий метод побудований на визначенні розміру платежу за лізингову послугу на основі формули аннуїтетів, в основі якої — дисконтований метод розрахунків:

$$\text{ЛП} = A * \frac{C : T}{1 - 1 : (1 + C : T)^{\text{TP}}},$$

де ЛП — розмір лізингового платежу;

A — вартість лізингової угоди;

C — ставка лізингового проценту;

T — періодичність лізингових платежів (наприклад, раз у півроку);

П — термін угоди.

Таким чином, умовно в структурі лізингового платежу можна виділити:

- 1) відтворення об'єкту лізингу;
- 2) винагороду за лізинг (відсотки, комісія).

Щодо розвитку ринку лізингових послуг в Україні, то він продовжує демонструвати стабільне зростання — за 3 квартал 2011 року для ринку було характерно зростання на 20 % чи 5,8 млрд грн у порівнянні з аналогічним періодом минулого року. За цей же звітний період вартість діючих договорів фінансового лізингу зросла на 2,6 млрд грн та досягла 34,5 млрд грн і це стало найвищим показником за всю історію ринку лізингових послуг в Україні [8]. Тенденцію щодо зміни вартості договорів фінансового лізингу за видами обладнання продемонстровано в табл. 1.

Таблиця 1

**ВАРТІСНИЙ РОЗПОДІЛ ДОГОВОРІВ ФІНАНСОВОГО
ЛІЗИНГУ ЗА ВИДАМИ ОБЛАДНАННЯ, % [9]**

Період	Транспорт	Техніка для сільського господарства	Комп'ютерне та теле комунікаційне обладнання	Поліграфічне обладнання	Торгівельне та банківське обладнання	Інше
П кв. 2010 р.	53,4	11,6	5,6	1,0	0,1	28,3
П кв. 2011 р.	50,1	14,7	5,7	0,8	0,1	28,6

Експерти вважають, що головною причиною активізації ринку лізингових послуг в Україні став бум автопродажу та положення нового Податкового кодексу у цій сфері, адже відомо, що за галузевим розподілом найбільша кількість операцій лізингу здійснюється у сфері транспорту (60,67 %). Так, якщо в 2010 р. вартість лізингової послуги складала 26 % річних, то через рік рівень позичкового відсотку склав уже 18—19 %. А 2011 рік відзначився

поступовим зниженням вартості лізингу для клієнта. В середньому з початку року вартість лізингового фінансування знизилася на 3—5 %.

При цьому більш доступними стали й інші складові вартості лізингу в Україні, в тому числі розмір авансового платежу. За думкою учасників лізингового ринку, він суттєво зменшився і залежно від терміну фінансування та рівня платоспроможності компанії перший внесок складав 15—40 % від вартості об'єкту лізингу [9].

Що стосується джерел фінансування лізингових послуг, то слід відзначити тенденцію до зростання позичкових коштів для лізингових компаній, які стали основним джерелом фінансування в 2011 році (91,77 %), при цьому питома вага збільшилася на 44 % у порівнянні з попереднім 2010 роком, а частка власних коштів, відповідно зменшилася та складає всього 8,06 % [8].

Загалом можна зробити висновок, що плата за лізингову послугу представляє собою форму кредитно-інвестиційних відносин лізингодавця та лізингоотримувача з приводу розподілу доходів, створених у процесі використання об'єкту лізингу. А вартість виражається процентною ставкою від обсягу капіталу визначеного лізинговою угодою або лізинговим проектом. Зважаючи на те, що вартість лізингової послуги носить багатоконпонентний характер, слід розглядати її складові через призму структури лізингового платежу, яка є особливою і визначається взаємовідносинами лізингодавця та лізингоотримувача у кожному конкретному випадку.

Література

1. Прилуцкий Л.Н. Финансовый лизинг. Правовые основы, экономика, практика. — М.: Издательство «Ось-89», 1997. — 272 с.
2. Внукова Н.Н., Ольховиков О.В. Мир лизинга. — Харьков: Издательство «Основа», 1994. — 224 с.
3. Горемыкин В.А. Основы технологии лизинговых операций: Учебное пособие. — М.: Ось-89, 2000. — 512 с.
4. Закон України «Про фінансовий лізинг» / Електронний ресурс. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1381-15>.
5. Чекмарева Е.Н. Лизинговый бизнес. — М.: Экономика, 1994. — 127 с.
6. Лещенко М.И. Основы лизинга: Учебное пособие. — М.: Финансы и статистика, 2001. — 336 с.

7. Отечественные методики расчета лизинговых платежей / [Електронний ресурс] // Режим доступу до матеріалів: <http://masters.donntu.edu.ua/2002/fem/chalaya/libr/chalaya.rtf>.

8. Обсяг операцій на ринку лізинга зріс на 230 % / [Електронний ресурс] // Режим доступу до матеріалів: http://www.business.ua/articles/money/Obem_sdelok_na_rynke_lizingavyros-na-23430/.

9. Українське об'єднання лізингодавців / Сайт у мережі Інтернет / [Електронний ресурс] // Режим доступу до матеріалів: <http://www.leasing.org.ua/ua/publications/?pid=4007>.

Стаття надійшла до редакції 17.01.2012 р.

УДК 336.71

А.В. Нікітін, канд. екон. наук, доцент, доцент
кафедри менеджменту банківської діяльності,
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ ІНСТРУМЕНТІВ ФІНАНСОВОГО ІНЖИНІРИНГУ НА БАНКІВСЬКОМУ РИНКУ УКРАЇНИ

АННОТАЦІЯ. Розглядається зміст і перспективи використання інструментів фінансового інжинірингу українськими банками. Здійснено огляд літератури з проблем визначення змісту деривативів. Уточнено визначення поняття «фінансовий інжиніринг у банку».

КЛЮЧОВІ СЛОВА: дериватив, фінансовий інжиніринг, банківський ринок, своп, опціон, ф'ючерс.

ABSTRACT. Consider the meaning and prospects of financial engineering instruments Ukrainian banks. Carried out a review of literature on the problems of definition of the derivatives. Specifies the definition of «financial engineering in the bank».

KEY WORDS: derivatives, financial engineering, banking market, swaps, options, futures.

АННОТАЦИЯ. Рассматривается содержание и перспективы использования инструментов финансового инжиниринга украинскими банками. Осуществлен обзор литературы по проблемам определения содержания деривативов. Уточнено определение понятия «финансовый инжиниринг в банке».

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: дериватив, финансовый инжиниринг, банковский рынок, своп, опцион, фьючерс.

Україна відносно молода країна, але всього за два десятиліття існування пройшла стрімкий розвиток. Відбувся перехід до ринкової економіки, йде процес євроінтеграції, здійснено вступ до Світової організації торгівлі. Неможливо не відмітити глобалізацію фінансового ринку, що суттєво впливає на економіку країни. В середньому за останні п'ять років Україна має приріст ВВП 3—5 % щорічно, разом із тим зростають інвестиції в основний капітал. У цілому приріст ВВП на рівні 5 % за рік — явище позитивне та відповідає рівню провідних європейських країн. Лише показник 2009 року показав падіння відносно минулого року, але причиною цього є світова фінансова криза 2007—2008 років. Через процес глобалізації фінансових ринків країн, переважно всі країни відчули на собі вплив кризи.

Отже, слід відмітити, що Українська економіка є такою що розвивається, але їй властива досить висока волатильність як валютних курсів, так і процентних ставок. Усе це являється сприятливим полем для розвитку банками фінансового інжинірингу в Україні. Фінансовий інжиніринг — це наука про процес трансформації ризиків економічного суб'єкта (в нашому випадку: банку або його клієнта) за допомогою похідних фінансових інструментів та їх комбінації.

Відповідно до міжнародного законодавства, похідним є фінансовим інструмент, який відповідає таким ознакам, як: розрахунки за ним провадитимуться у майбутньому; вартість змінюється внаслідок змін відсоткової ставки, курсу цінних паперів, валютного курсу, індексу цін, кредитного рейтингу (індексу) або інших змінних, що є базисними та який не потребує початкових інвестицій [1, 2].

Розглядаючи категорію «похідні фінансові інструменти» можна виділити наступні характеристики, які їм притаманні:

- 1) похідність (залежність вартості від зміни вартості на базисний актив);
- 2) строковість;
- 3) фіксація цін та/або мінімальна потреба в інвестиційних ресурсах.

Поняття «дериватив» зустрічається у Податковому кодексі України, де зазначається, що дериватив — стандартний документ, що засвідчує право та/або зобов'язання придбати або продати цінні папери, матеріальні або нематеріальні активи, а також кошти на визначених ним умовах у майбутньому [3].

Отже, у даному визначенні зазначаються такі характерні риси похідних фінансових інструментів, як: фіксація цін, похідність, строковість, що вказує на тотожність понять «дериватив» і «похідний фінансовий інструмент».

Проведений аналіз вказує на однозначність у визначенні таких двох основних функцій похідних фінансових інструментів, як отримання доходу та управління ризиками за допомогою здійснення операцій із похідними фінансовими інструментами. Також більшість учених [1, 4—7] притримується думки, що похідні фінансові інструменти виконують інформаційну функцію, тобто укладення строкових угод сприяє формуванню системи передбачення та аналізу змін у цінах на базисні активи. Як відомо, існує двосторонній взаємозв'язок між ринковою ціною базисного активу та ринковою вартістю похідного фінансового інструменту. З одного боку, майбутня ціна залежить від очікувань учасників реального ринку у відношенні до майбутньої ринкової ціни даного базисного активу. З іншого боку, динаміка ринку похідних фінансових інструментів впливає на визначення цін на ринку реального активу [6]. Варто відмітити точку зору І. Дарушина, який підкреслює, що інформація, яка надається ринком похідних фінансових інструментів, знижує витрати на отримання інформації щодо стану економіки в цілому, оскільки відображає очікування багатьох господарських одиниць. Більш того, похідні фінансові інструменти сприяють покращенню якості економічної інформації, що є причиною оперативного реагування цін на фінансових ринках на події, що відбуваються у реальній економіці [5].

Групою науковців, серед яких О. Б. Фельдман [1], А. С. Глущенко [4] та М. В. Кисельов [6], виокремлюється функція підвищення ліквідності та ефективності фінансового ринку. При цьому в якості ефективного розглядається ринок, ціни на якому у будь-який момент часу повністю відображають усю наявну інформацію, тобто у даному контексті її можна розглядати як інформаційну.

А. С. Глущенко [4] та М. В. Кисельов [6] звертають увагу також на інноваційну функцію похідних фінансових інструментів, що пов'язана із виникненням складних ф'ючерсних та опціонних стратегій на ринках похідних фінансових інструментів, які, доводячи свою ефективність, стають самостійними гібридними деривативами. Проте досить точним є коментар

А. С. Глушенко з цього приводу, у якому йдеться, що визначення нових засобів лише для вирішення юридичних та інформаційних питань дещо згладжує інноваційну спрямованість похідних фінансових інструментів, оскільки може розглядатися в цілому через поєднання інформаційної функції та функції підвищення ліквідності й ефективності ринку. На думку автора, сутність даної функції полягає в узагальненні інноваційної спрямованості деривативів у якості каталізатора джерел формування та розвитку фінансових інновацій, тобто коли не можна одноставно замінити інноваційну спрямованість сукупністю інших їх функцій, бо ключовим у такому визначенні постає можливість не лише досягнення, але й упровадження фінансової інновації [4].

Іншим від розглянутих є підхід О. Б. Фельдмана [1], який виділяє функцію створення фіктивного капіталу та забезпечення його руху. Фіктивний капітал, тобто той капітал, який не функціонує безпосередньо у процесі виробництва та не є позиковим капіталом, відіграє все більшу роль у економічному процесі. О. Б. Фельдман робить акцент на тому, що функція створення і забезпечення руху фіктивного капіталу має першочергове значення для забезпечення високих темпів соціально-економічного розвитку, а, відповідно, є визначальною загальною економічною функцією деривативів. Крім того, функція створення фіктивного капіталу проводить границю між похідними фінансовими інструментами та цінними паперами. Механізм формування цієї границі полягає в тому, що деривативи мають характеристики процесу інвестування (час, ціни, валюти, потоки платежів, платоспроможність і ліквідність), та надають тим самим нові варіанти у виборі рішень учасникам економічного процесу.

Таким чином, деривативи не є у більшості угод способом прямого пересування цінностей [1]. Проте М.В. Кисельовим критикується першочерговість даної функції та підлеглість їй інших. Разом з тим О. Б. Фельдман виділяє таку функцію, як можливість укладання арбітражних угод, що, на думку групи авторів на чолі із А. С. Глушенко, є недоречним, оскільки арбітраж — це пошук здійснення ринкового дисбалансу з метою мінімізації відповідних ризиків [4].

Інтегральна функція, яку виділяє М. В. Кисельов [6], полягає у тому, що оскільки у якості базисних активів можуть виступати і фі-

нансові, і реальні активи, це дає можливість хеджування широкого спектру соціальних і технологічних ризиків глобальної економіки. Перерозподіл капіталу з реальних ринків на ринки похідних фінансових інструментів і навпаки, на думку автора, сприяє їх інтеграції.

Проаналізувавши наведені вище наукові джерела, слід зробити висновок, що похідними фінансовими інструментами є інструменти фінансового ринку у формі строкових контрактів, які передбачають фіксацію умов проведення у майбутньому конкретної операції та вартість яких залежить від ціни базисного активу.

Найрозповсюдженішим є поділ похідних фінансових інструментів на ф'ючерсні, форвардні, опціонні контракти та свопи. У законодавстві України [3] наводяться наступні визначення різновидів похідних інструментів:

— форвардний контракт — цивільно-правовий договір, за яким продавець зобов'язується у майбутньому в установлений строк передати базовий актив у власність покупця на визначених умовах, а покупець зобов'язується прийняти в установлений строк базовий актив і сплатити за нього ціну, визначену таким договором;

— ф'ючерсний контракт (ф'ючерс) — стандартизований строковий контракт, за яким продавець зобов'язується у майбутньому в установлений строк (дата виконання зобов'язань за ф'ючерсним контрактом) передати базовий актив у власність покупця на визначених специфікацією умовах, а покупець зобов'язується прийняти базовий актив і сплатити за нього ціну, визначену сторонами контракту на дату його укладення;

— опціон — цивільно-правовий договір, згідно з яким одна сторона контракту одержує право на придбання (продаж) базового активу, а інша сторона бере на себе безумовне зобов'язання продати (придбати) базовий актив у майбутньому протягом строку дії опціону чи на встановлену дату (дату виконання) за визначеною під час укладання такого контракту ціною базового активу. За умовами опціону покупець виплачує продавцю премію опціону [3];

— своп — цивільно-правова угода про здійснення обміну потоками платежів (готівкових або безготівкових) чи іншими активами, розрахованими на підставі ціни (котирування) базового активу в межах суми, визначеної договором на конкретну дату платежів (дату проведення розрахунків) протягом дії контракту [3].

Банківська система України має досвід торгівлі похідними фінансовими інструментами. озглянемо спробу імплементації торгівлі на ринку деривативів. Торгівлю фінансовими деривативами було запо-

чатковано в 1994 р. на Придніпровській товарній біржі (м. Дніпропетровськ), відбулися перші торги валютними ф'ючерсними контрактами. Дещо пізніше, на товарній біржі «Єкатеринославська» (м. Дніпропетровськ), 27 грудня 1995 р. відбулися торги ф'ючерсними контрактами на безготівковий курс карбованця відносно до долара США. Надалі ф'ючерсну торгівлю було організовано на Київській універсальній біржі (КУБ), де провадились торги ф'ючерсними контрактами на іноземну валюту, а також ф'ючерсами на облігації внутрішньої державної позики. Найактивніша торгівля спостерігалася контрактами на американські долари.

Головна причина невдалої першої спроби впровадження деривативів у практичну діяльність полягала не в недосконалої запропонованих ф'ючерсних контрактів і механізмах їх реалізації, а в недостатній розвиненості внутрішнього фінансового ринку взагалі та валютного зокрема, а також у неготовності потенційних учасників до професійного ведення справ у цій сфері. З часом дрібні спекулянти, які становили переважну частину учасників ф'ючерсної торгівлі на КУБ, втратили інтерес до цієї діяльності внаслідок невеликих обсягів торгівлі та відносної стабілізації курсу гривні в той період, і в другій половині 1997 р. торгівля ф'ючерсними контрактами фактично припинилася. У грудні 1997 р. відкрилася секція строкової торгівлі на Українській міжбанківській валютній біржі (УМВБ). На початковому етапі діяльність строкової секції УМВБ викликала значний інтерес серед професійних учасників ринку, про що свідчать більші порівняно з попередніми спробами обсяги попиту та пропонування ф'ючерсних контрактів. У лютому 1998 р. членами секції були 16 банків і компаній. На УМВБ кліринг проводився акціонерним банком «Кліринговий дім» після закінчення кожної торгової сесії перерахунком варіаційної маржі з рахунка сторони, яка програла, на рахунок сторони, що виграла.

До погіршення загального стану фінансового ринку України та ринку фінансових деривативів у 1998 р. призвели як зовнішні, так і внутрішні чинники. До зовнішніх слід віднести, насамперед, світову фінансову кризу 1997—1998 рр., яка, розпочавшись в азійському регіоні, згодом набула характеру міжнародної, впливаючи на економіки практично всіх країн світу. Серед внутрішніх чинників, що негативно вплинули на стан українського фінансового ринку, насамперед макроекономічні, такі як повільні темпи розгортання економічних реформ, несприятливі політичні умови, пов'язані з виборами до Верховної Ради, нерозвиненість

внутрішнього фондового ринку, значна залежність від зовнішніх ринків, насамперед російського.

Припинення торгівлі ф'ючерсними контрактами на строковій секції УМВБ було спричинене підвищенням ризику невиконання зобов'язань його учасниками і стало одним із проявів загальної кризової ситуації. Аби запобігти дестабілізації валютного ринку, НБУ 21 серпня 1998 р. вніс зміни до правил здійснення валютних операцій, згідно з якими тимчасово призупинялося укладення уповноваженими банками нових строкових контрактів із купівлі-продажу іноземної валюти за гривню, що фактично означало припинення роботи як біржового, так і позабіржового строкового ринку. Щодо причин, пов'язаних, власне, з фінансовими деривативами, то на той час у країні не було об'єктивних передумов для успішного впровадження строкової торгівлі. Спотові ринки, які служать фундаментом для розвитку строкових контрактів, тільки починали формуватися, рівень концентрації капіталу був порівняно низький. Суспільство не було готове до сприйняття подібних нововведень, відчувався брак фахівців, не вистачало відповідної інформації.

Загальний рівень використання в Україні похідних фінансових інструментів останнім часом демонструє рис. 1. Даний показник характеризує вітчизняний ринок як пасивний, щодо використання деривативів, які підлягають реєстрації у Національній комісії з цінних паперів та фондового ринку України.

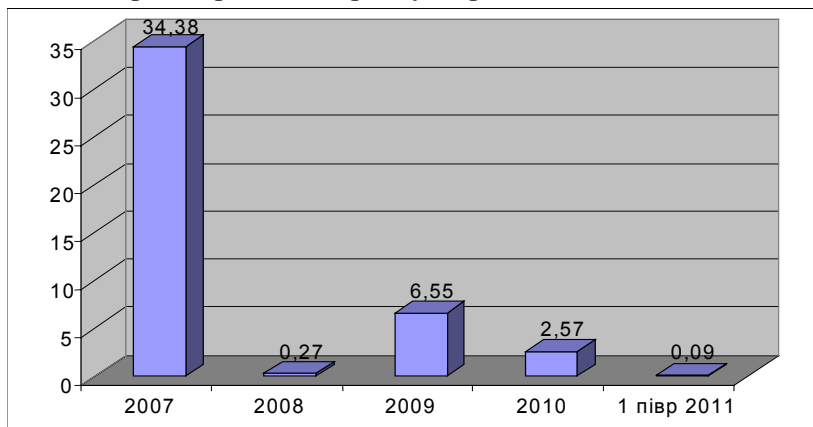

Рис. 1. Обсяг зареєстрованих НКЦПФР опціонів, млн грн [8]

Вже 27 травня 2010 року розпочалась торгівля строковими контрактами на «Українській біржі» [9]. В даний момент «Українська біржа» проводить торги ф'ючерсними контрактами на Індекс українських акцій (UX) і опціонними контрактами на ф'ючерс на Індекс українських акцій. Якщо 2010 року торгівлі опціонними контрактами взагалі не відбувалось, сумарний обсяг торгів за ф'ючерсами становив 3,6 млн грн, то вже в 2011 році було здійснено торгів ф'ючерсами обсягом 23,3 млн грн, опціонними контрактами — 0,38 млн грн [9], що свідчить про поступове поживлення даного ринку з певними перспективами на майбутнє.

Отже, необхідно зробити висновок, що в Україні на сьогодні відсутній повний спектр фінансових інструментів, притаманний більш розвинутим країнам, основними причинами цього є:

- 1) не завершено формування повноцінної нормативно-правової бази для випуску та обігу похідних (деривативів) і деяких видів цінних паперів;

- 2) цінні папери, що перебувають в обігу на фондовому ринку, не підкріплені належними механізмами хеджування ризиків інвесторів, що застосовуються у світовій практиці;

- 3) передбачені законодавством види цінних паперів не доведені до рівня деталізації їх характеристик, передбачених міжнародними стандартами класифікації фінансових інструментів тощо [10].

Подальше формування і розвиток ринку похідних фінансових інструментів України залежить від того, наскільки ефективним є теоретично-методологічний і науково-практичний підхід щодо світового досвіду функціонування ринку деривативів. Доцільним є дослідження найбільш придатного до впровадження досвіду зарубіжних країн з урахуванням сучасної національної специфіки української економіки. З урахуванням специфіки національної фінансово-кредитної системи вважаємо, що саме банки повинні стати інституціональним підґрунтям відродження ринку деривативів взагалі та фінансового інжинірингу зокрема.

Слід визначити, що найважливішими причинами зародження та розвитку фінансового інжинірингу в Україні є: міжнародна інтеграція, глобалізація світового фінансового ринку, волатильність міжнародних ринків і посилення нерівномірності економічного розвитку різних країн.

Крім цього, для України нагальною потребою виступає вдосконалення кредитно-фінансового, валютно-грошового ринку та сегменту деривативів, що сприятиме стабілізації національної економіки при її входженні у світовий фінансовий ринок.

Література

1. *Фельдман, А. Б.* Производные финансовые и товарные инструменты / А. Б. Фельдман. — М. : Экономика, 2008. — 472 с
2. Фінансові інструменти: визнання та оцінка: Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку № 39. / [Електронний ресурс] // Режим доступу до матеріалів: http://www.minfin.gov.ua/document/237506/42_IAS39_IFRS_2009_GVT.pdf.
3. Податковий Кодекс України: Кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI із змінами та доповненнями. / [Електронний ресурс] // Режим доступу до матеріалів: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2755-17>.
4. *Глуценко А. С.* Розкриття поняття «похідні фінансові інструменти» через узагальнення найбільш виражених їх властивостей та виконуваних функцій // Вісник Харківського національного університету. — 2008. — № 802. / [Електронний ресурс] // Режим доступу до матеріалів: www.nbuv.gov.ua/portal/natural/vkhnu/Ekon/802/08gbdroz.pdf.
5. *Дарушин Н.* Теоретические основы функционирования срочного рынка и его социально-экономическая роль / Н. Дарушин // Рынок ценных бумаг. — 2003. — № 4. — С. 68—73.
6. *Киселев М. В.* Функции деривативов / М. В. Киселев // Финансы и кредит. — 2008. — № 3. — С. 45—50.
7. *Крамаренко Я. Ю.* Валютні деривативи: сутність, класифікація, призначення / Я.Ю. Крамаренко // Економіст. — 2000. — № 10. — С. 44—47.
8. Звіт Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку протягом 1 півріччя 2011 р. / [Електронний ресурс] // Режим доступу до матеріалів: http://www.ssmc.gov.ua/user_files/content/58/1314361768.pdf.
9. Українська біржа. Офіційний сайт / [Електронний ресурс] // Режим доступу до матеріалів: <http://www.ux.ua>.
10. *Гоффе В. В.* Ринок деривативів: зарубіжний досвід та перспективи розвитку в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. екон. наук : спец. 08.04.01 «Фінанси, грошовий обіг і кредит» / Гоффе Валерія Вікторівна. — К., 2005. — 24 с.

Стаття надійшла до редакції 20.02.2012 р.

УДК 330.322.3:336.711.6

С.В. Онікієнко, канд. екон. наук,
докторант кафедри банківських інвестицій,
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОГО ПОРТФЕЛЮ БАНКУ У ПРОЦЕСІ РОЗМІЩЕННЯ КАПІТАЛУ

АННОТАЦИЯ. В статье рассматриваются теоретические и практические аспекты формирования инвестиционного портфеля банка в процессе размещения капитала в контексте пруденциального регулирования деятельности банка с учетом рисков.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: банковское регулирование, капитал, инвестиционный портфель, риск, RORAC.

ABSTRACT. In the article examines theoretical and practical aspects of bank's investment portfolio formation in the process of capital allocation in the context of prudential regulation of bank's activity subject to risks.

KEY WORDS: bank regulation, capital, investment portfolio, risk, RORAC.

АНОТАЦІЯ. У статті розглянуто теоретичні і практичні аспекти формування інвестиційного портфелю банку у процесі розміщення капіталу у контексті пруденційного регулювання діяльності банку з урахуванням ризиків.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: банківське регулювання, капітал, інвестиційний портфель, ризик, RORAC.

Функціонування українських банків у період світової фінансово-економічної кризи яка почалася у 2008 році показало, що існуючий нормативно-інституціональний підхід не виправдав очікувань ні регулятора, ні самих банків. Існуючі підходи до формування структури активів не убезпечили банки від впливу негативних наслідків реалізації ризиків. Така ситуація, на нашу думку, склалася тому, що при прийнятті рішень стосовно вибору об'єктів інвестування і формуванні інвестиційних портфелів банки не приділяли достатньо уваги ризиковим аспектам розміщення капіталу.

У цій статті нами пропонується підхід до формування інвестиційного портфелю банку у процесі розміщення капіталу в контексті пруденційного регулювання діяльності банку з урахуванням ризику.

Для вирішення цієї задачі нами пропонується, насамперед, розглянути процес розміщення капіталу, як форму реалізації

інвестиційної діяльності банку. На рис. 1 наведено графічну інтерпретацію процесу розміщення капіталу, що лежить в основі прийняття інвестиційних рішень і формування інвестиційного портфелю банку.

Визначення наявного капіталу (1). Першим кроком у процесі розміщення капіталу, як показано на рис. 1, є визначення загальної величини капіталу, який може бути використано. Це, у найпростішому випадку, може бути наявний регуляторний капітал, або ж варто використати більш складні підходи до розрахунку які будуть приймати до уваги схильність банку до ризику (так званий «апетит до ризику») і враховувати побажання менеджменту банку стосовно величини ризикового капіталу свого банку.

Рис. 1. Процес розміщення капіталу

Встановлення бажаного рівня дохідності (2). Після визначення доступної для інвестування суми капіталу надзвичайно важливим є встановлення цілей у формі показників дохідності, яких мають намір досягти менеджери за напрямками діяльності або на рівні структурних підрозділів з метою забезпечити приріст загальної вартості банку. Ці бажані рівні дохідності мають відображати ціну капіталу для організації і називаються пороговими рентабельностями (h). Вони можуть бути однаковими для усіх менеджерів банку, щось на зразок середньої мінімальної норми дохідності, або ж набором відмінних значень відповідно до напрямків діяльності, приймаючи до уваги, що менш ризикові інвестиції вимагають меншої дохідності ніж проекти, яким притаманна висока волатильність. Іншими причинами, що зумовлюють відмінності значень порогових рентабельностей, можуть бути рішення керівництва інвестувати в стратегічні проекти, такі як нові на-

прямки діяльності, які поки що не можуть забезпечити бажаний рівень дохідності, або ж існує потреба в підтримці певного рівня диверсифікації між напрямками діяльності, якщо навіть деякі з них не є настільки прибутковими як інші.

Ціна капіталу. Проте, з іншого боку, різні значення порогових рентабельностей вимагатимуть фундаментального обґрунтування і затвердження на найвищому рівні, так само як різні порогові рентабельності можуть призводити до конфліктів між менеджерами, що матимуть нижчі ніж інші значення порогових рентабельностей.

Важливим елементом процесу розміщення капіталу є правильне визначення ціни капіталу. Тут варто враховувати, що інвестори вимагають певних надходжень на вкладені ними інвестиції у якості компенсації за прийнятий систематичний (тобто, не диверсифікований) ризик. З цієї причини, у сучасному ризик-менеджменті точна ціна капіталу може бути розрахована на основі моделі оцінки капітальних активів (CAPM) як:

$$MVR_i = r_f + (E[r_m] - r_f) \times \beta_i, \quad (1)$$

$$\text{де } \beta_i = \frac{\text{Cov}(r_i, r_m)}{\sigma^2(r_m)} \quad (2)$$

У цій формулі MVR_i — очікувана інвесторами дохідність на свої інвестиції; r_f — безризикова процентна ставка; $E[r_m]$ — очікувана ринкова дохідність; β_i — коефіцієнт чутливості активу до зміни ринкової дохідності r_m , виражений як коваріація дохідності активу r_i з дохідністю усього ринку r_m відносно дисперсії дохідності усього ринку $\sigma^2(r_m)$. Тут варто зазначити, що MVR_i визначає ціну капіталу у випадку, коли уся ринкова вартість власних коштів банку буде розподілена між напрямками діяльності, оскільки акціонери вимагають доходів на усю суму коштів інвестованих у банк. Власне, такий підхід прийнято вважати стандартним. Проте, в дійсності економічний капітал (ЕК) банку, який буде розміщено за напрямками діяльності, є частиною власного капіталу відповідно до регуляторних положень і не є еквівалентним до ринкової вартості власного капіталу банку. Як наслідок, виникає потреба індексувати величину розподіленого економічного капіталу з урахуванням величини власного капіталу, оскільки саме власний капітал є фактичною основою для очікуваного зростання вартості банку.

Увесь процес визначення точного значення показника ціни капіталу показано на рис. 2.

Додатковий коригуючий фактор:

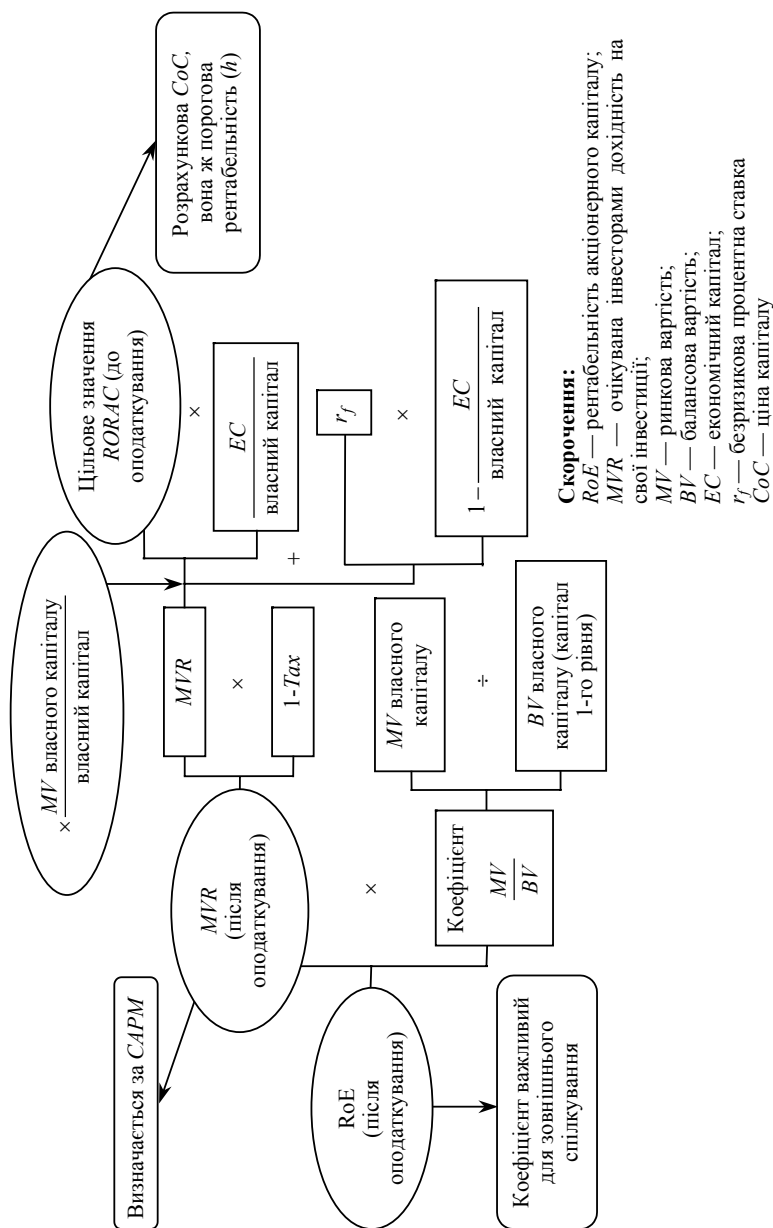

Рис. 2. Розрахунок порогової рентабельності з урахуванням ризику

На рис. 2 можна побачити, що і ставка оподаткування (оскільки інвестори хочуть бачити прибуток після оподаткування), і коефіцієнт «весь розподілений ЕС» по відношенню до «усього власного капіталу» впливають на цільове значення *RORAC*. Це розрахункове цільове значення *RORAC* і буде дійсною внутрішньою ціною капіталу (*CoC*). Варто пам'ятати, що власний капітал, відповідно до регуляторних вимог визначається як щось на зразок балансового капіталу. У цьому випадку виникає потреба розміщення надлишку власного капіталу, який не буде використано як економічний капітал в окремий штучний напрямок діяльності, маючи на увазі, що банк зміг би отримати як мінімум дохідність еквівалентну безризиковій ставці інвестуючи на ринку капіталу. Іншою можливістю впоратися з надлишком власного капіталу є його пропорціональний розподіл відповідно до напрямків розподілу економічного капіталу. У цьому випадку цільове значення *RORAC* буде еквівалентним *MVR* — очікуваній інвесторами дохідності на свої інвестиції. До тепер ми не звертали до того показника, до якого мали б звернутися для того щоб визначитися з очікуваною дохідністю для акціонерів, що має назву ринкова вартість акціонерного капіталу. Ринкова вартість акціонерного капіталу проявляє себе коли встановлено показник *RoE*, який виступає, можливо, найважливішим коефіцієнтом для зовнішніх інвесторів.

Варто зазначити, що ціна капіталу, розрахована відповідно до структурного дерева зображеного на рис. 2, може бути досить високою якщо для розрахунку використовувати увесь власний капітал. У дійсності капітал 2-го рівня не такий дорогий як акціонерний капітал. Дохідність, що має бути генерована цим типом капіталу, перевищує ринкову безризикову процентну ставку лише на кілька базових пунктів [1, с. 114] і, таким чином, може, більшою або меншою мірою, розглядатися як вільна від ризику. Тільки акціонери потребують дохідності подібної до значення отриманого з використанням моделі оцінки фінансових активів (*CAPM*) для очікуваної дохідності по своїм інвестиціям А отже, на нашу думку, варто відкоригувати цільове значення *RORAC* за допомогою додаткового коефіцієнту «ринкова вартість власного капіталу/власний капітал». Якщо ця додаткова поправка вводиться до того як встановлено цільове значення *RORAC* (див. рис.

2), нове цільове значення забезпечить прийняття ще кращих рішень оскільки враховуватиме той факт, що ринкова вартість власного капіталу відрізняється від величини власного капіталу банку. З огляду на це, якщо напрямки інвестиційної діяльності забезпечують досягнення нового бажаного значення *RORAC* відповідно до розподіленого між ними економічного капіталу, вони також задовольняють вимоги акціонерів стосовно загальної бажаної дохідності інвестицій у банк, що знайде своє відображення в ринковій вартості акціонерного капіталу.

Для того, щоб вартість банку, а відповідно і багатство акціонерів зростали необхідно, щоб виконувались дві умови:

1) чистий прибуток $\geq$ ціна капіталу (*CoC*), відкоригована на ризик;

2) чистий прибуток після врахування ціни капіталу, відкоригованої на ризик (*CoC*) ≥ 0 .

Ці дві умови на інтуїтивному рівні доводять, що ціна капіталу виражена через показник *RORAC* може бути використана у якості показника порогової рентабельності (*h*) який має бути перевищений для того, щоб реалізація проекту призвела до збільшення вартості банку.

Таким чином, перша умова для оцінки інвестиції має бути використана у випадку, коли очікуване значення *RORAC* більше ніж цільове значення *RORAC*, а друга у випадку, коли позитивними є значення *RAROC* або *EVA*.

Розміщення капіталу за напрямками інвестування (3). Оскільки усі сучасні інструменти управління ризиками базуються на *VaR*-підході, є закономірним, то розміщення капіталу має відбуватися на основі економічного капіталу.

У процесі планування розподілу капіталу на наступний період, на нашу думку, варто використовувати метод встановлення лімітів, сутність якого полягає в тому, щоб визначитися з реальними обсягами використання економічного капіталу за напрямками інвестиційної діяльності або центрами отримання прибутку і очікуваннями керівництва стосовно майбутньої діяльності в рамках горизонту планування. Знову ж таки, проявляється загальний апетит банку до ризику і встановлюється загальна сума економічного капіталу, яку керівництво має намір використати для інвестиційної діяльності. Одним з прийомів управління апетитом банку до ризику є встановлен-

ня лімітів ризику за напрямками інвестування. Різниця між наявним капіталом і капіталом, який керівництво має намір використати для інвестування, може бути зарезервована для стратегічних інвестицій, як наприклад, придбання інших компаній.

Повну пропоновану нами схему управлінських коефіцієнтів для розрахунку показників оцінки якості управління з урахуванням ризику, що включає також і ліміти ризиків, наведено на рис. 3.

Ця процедура може бути використана у процесі планування або з метою оцінки ефективності діяльності. Фактично, вона показує процес оцінки ефективності оскільки цифри показують фактичні (уже отримані) дані. У процесі планування можна використати величини очікуваних значень замість фактичних і, відповідно, отримати величини цільових значень замість фактичних.

Проте розміщення капіталу за своєю природою є інкрементальним процесом — капітал інвестований на попередньому етапі не може бути миттєво вилучений. Це є наслідком того, що вже існуючі угоди з клієнтами будуть зв'язувати інвестований капітал до тих пір, поки не закінчиться строк цих угод. Таким чином, процес розміщення капіталу складається з серії «тонких налаштувань» у часі — напрямкам діяльності, в які вже інвестовано за багато капіталу буде надаватися трохи менше капіталу, що змусить менеджерів зменшити кількість нових угод, що укладаються, на додаток до існуючих, а за напрямками діяльності які мають розвиватися — обсяг інвестицій збільшиться.

Визначення дохідності капіталу та оцінка отриманих результатів (4). Останнім кроком циклу є визначення результатів отриманих у процесі використання капіталу. Це можна зробити за показниками RAROC або EVA. Отриманий результат, у свою чергу, виступає у якості основи для прийняття рішень стосовно наступного інвестиційного циклу коли менеджмент уточнює свої очікування і, відповідно, суми капіталу, що будуть інвестовані у певні напрямки. Зазвичай процес розподілу інвестиційних ресурсів (капіталу) здійснюється щорічно як складова циклічного процесу планування і бюджетування у банку Оцінка результатів діяльності як така, звісно, повинна здійснюватися значно частіше ніж процес розміщення капіталу. В ній варто радше використовувати отримані фактичні значення доходів витрат і втрат ніж планові або оціночні величини.

Додатковий коригуючий фактор:

Скорочення:

- RoE — рентабельність акціонерного капіталу;
- MVR — очікувана інвесторами дохідність на свої інвестиції;
- MV — ринкова вартість;
- BV — балансова вартість;
- EC — економічний капітал;
- r_f — безризикова процентна ставка
- Coc — ціна капіталу

На нашу думку, оцінку результатів діяльності варто здійснювати на квартальній або місячній основі (крім, звісно, ринкового ризику, що потребує щоденної оцінки) включивши її як складову до системи зовнішньої і внутрішньої управлінської звітності. Періодична оцінка результатів діяльності є одним з найважливіших інструментів, що дає змогу бути впевненим стосовно того, що банк постійно працює в напрямку досягнення поставлених цілей. У найгіршому ж випадку, у керівництва може виникнути потреба у зміні структури розподілу капіталу між напрямками інвестування упродовж року, особливо у випадках коли фактичні результати діяльності значно відрізняються від очікуваних. Таким чином, незалежно від того, якою буде форма періодичної звітності, дані цієї звітності повинні давати відповіді на наступні питання:

— Якою є величина капіталу, що доступна на даний момент?

— Скільки капіталу задіяно на даний момент?

— Який є прогноз стосовно доступності і використання капіталу у наступному місяці/кварталі?

— Які доходи отримано за розподіленим капіталом?

— Які зміни варто внести в розподіл капіталу (як по обсягам, так і по самій процедурі)?

Нижче нами наводиться приклад розподілу економічного капіталу на основі очікуваних даних, що включає і оцінку результатів з урахуванням ризику на основі фактичних даних (табл. 1). У нашому прикладі передбачається, що гіпотетичний банк має три напрямки діяльності. Необхідні початкові дані, що внесені до рядків (1), (2), (4), (6) і (10) вже є відомими. Очікувані результати представлені у формі процентної маржі відповідно до обсягів інвестицій. Волатильність є агрегованим показником ризику притаманного інвестиційному портфелю банку, що є ключовим компонентом VaR, який, у свою чергу, базується на рівні достовірності у 99,87 %, відповідно до якого величина $z(1 - \alpha) = 3$.

Розміщення економічного капіталу у даному прикладі відображає досить консервативний погляд стосовно кореляцій між напрямками діяльності і становить 1, що дає змогу розрахувати сумарне значення економічного капіталу банку шляхом простого додавання значень за окремими видами діяльності.

Для простоти також передбачається, що капітал банку повністю представлений величиною власного капіталу, яка в точності відповідає ринковій вартості власного капіталу. Крім того, передбачається, що банк має саме стільки капіталу, скільки необхідно для розподілу економічного капіталу.

Таблиця 1

ОЦІНКА РЕЗУЛЬТАТІВ ІНВЕСТИВАННЯ З УРАХУВАННЯМ РИЗИКУ

№ рядка	Значення параметру Параметр оцінки	Напрямки інвестицій			Увесь банк	
		A	B	C		
(1)	Обсяг інвестицій	400 000,00	100 000,00	100 000,00	600 000,00	Процес планування
(2)	Очікувана нетто при- бутковість	1,075 %	5,000 %	2,500 %	3,400 %	
(3)	Очікуваний чистий прибуток = (2) × (3)	12 900,00	5 000,00	2 500,00	20 400,00	
(4)	Волатильність (σ) порт- феля	1,22 %	6,00 %	4,00 %	2,48 %	
(5)	Розміщений $EC = VaR$, де $[z(1 - \alpha) = 3] = (1) \times$ $\times (4) \times 3$	14 640,00	18 000,00	12 000,00	44 640,00	
(6)	Цільове значення $RORAC$	14,29 %				
(7)	Витрати на обслуго- вування капіталу (CoC) = (5) × (6)	2 092,06	2 572,20	1 714,80	6 379,06	
(8)	Очікуваний показник з урахуванням ризику ($RORAC$) = (3)/(5)	88,11 %	27,78 %	20,83 %	45,70 %	
(9)	Чи виконується умова нерівності за очікува- ними даними? (8) ≥ ≥ (6)? і, відповідно, (3) ≥ (7)?	ТАК	ТАК	ТАК	ТАК	
(10)	Фактичний чистий прибуток від діяльності	1 500,00	4 600,00	1 100,00	7 200,00	Оцінка результатів діяльності
(11)	Чи фактично покрито витрати на обслугову- вання капіталу? (10) ≥ (7)?	НІ	ТАК	НІ	ТАК	
(12)	Фактична $RORAC$ = = (10)/(5)	10,25 %	25,56 %	9,17 %	16,13 %	
(13)	Фактична $RAROC$ = = [(10) — (7)]/(5) і, відповідно, (12) — (6)	−4,04 %	11,27 %	−5,12 %	1,84 %	
(14)	Фактична EVA = = (10) — (7)	−592,06	2 027,80	−614,80	820,94	

Таке припущення дає змогу зробити висновок, що немає потреби інвестувати нерозміщений капітал у безризикові активи і, відповідно, цільове значення RORAC буде співпадати з дохідністю, на яку очікують інвестори (MVR). Цільове значення RORAC у нашому прикладі є наперед заданим і становить 14,29 %, але його також можна було б розрахувати за формулою (1). Також показано, що вища результативність пов'язана з вищою волатильністю. Як розраховано кінцеві результати в рядках (3), (5), (7), (8), (9), (11), (12), (13) і (14) показано у другій колонці таблиці.

Ціллю процесу планування є не тільки розподіл капіталу у процесі інвестування з огляду на пов'язаний з цим ризик, але також можливість здійснювати аудит на предмет того, чи дійсно визначені напрямки інвестування здатні забезпечити очікувану дохідність за очікуваної ціни капіталу. У процесі планування можна визначитися з тим, чи є прибутковими види діяльності, а також можуть прийматися рішення на майбутнє, які будуть свідчити стосовно того варто інвестувати в бізнес, чи ні. Рядок (9) показує, що відповідно до прогнозних даних усі три напрямки діяльності виглядають високоприбутковими і мають, таким чином, бути реалізовані.

У процесі оцінки успішності реалізації банк на періодичній основі має перевіряти як окремі напрямки інвестування (види діяльності) реалізуються відповідно до поставлених цілей і, зрештою, задовольняють очікування акціонерів на рівні банку. Упродовж року отримані результати порівнюються з плановими річними. У кінці року, коли отримано точні дані, можна здійснити кінцеву оцінку результатів діяльності. У нашому випадку з інформації рядку (7) видно, що за напрямками діяльності A і C не було досягнуто планових показників стосовно збільшення вартості банку. А ось результати інвестування за напрямком B настільки перевищили очікувані, що загалом по банку як RORAC так і EVA мають позитивне значення. Диференціальні фактичні показники діяльності показані в рядках (12), (13) і (14).

В якості висновку варто зазначити, що оскільки розміщення економічного капіталу здійснюється для внутрішніх цілей, зовнішні аналітики зможуть лише зауважити, чи банк функціонує успішно, проте внутрішні аналітики зможуть ще і побачити звідки саме банк отримує свої прибутки.

Література

1. Dowd K. Measuring market risk, 2-nd ed. New York: John Wiley & Sons, 2005, 416 с.

Стаття надійшла до редакції: 20.12.2011 р.

УДК 336.711(100)

Є.С. Осадчий, канд. екон. наук, доцент
кафедри менеджменту банківської діяльності,
Ю.А. Клокун, магістрант,
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

СВІТОВИЙ ДОСВІД РОБОТИ З ПРОБЛЕМНИМИ БАНКАМИ

АННОТАЦИЯ. В статье исследованы основные подходы к работе с проблемными банками, в частности путем продажи активов и обязательств и обоснованы теоретические и практические основы создания и функционирования «бридж-банка». Обобщен мировой опыт создания «переходного банка» и определены основные проблемы учреждения такого банка в Украине.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: проблемный банк, бридж-банк, санационный банк, банк «плохих активов», застрахованные обязательства, действующие активы.

ABSTRACT. This article outlines the main approaches of dealing with problem banks, including the sale of assets and liabilities and determines theoretical and practical principles of creation and functioning of «bridge bank.» The world experience of creating a «transitive bank» and the main problems of establishing such a bank in Ukraine are generalized.

KEY WORDS: problem bank, bridge-bank, remedial bank, bad bank, insured liabilities, operating assets.

АНОТАЦІЯ. У статті досліджено основні підходи до роботи з проблемними банками, зокрема через продаж активів і зобов'язань й обґрунтовано теоретичні і практичні засади створення і функціонування «бридж-банку». Узагальнено світовий досвід створення «перехідного банку» та визначено основні проблеми започаткування такого банку в Україні.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: проблемний банк, бридж-банк, санаційний банк, банк «поганих активів», застраховані зобов'язання, діючі активи.

Світова фінансова криза стала випробуванням для банківських систем світу на міцність і ефективність: на межі банкрутства опинилися великі системні банки — Bear Stearns, Lehman Brothers, Merrill Lynch, Morgan Stanley (США), німецький Дойче Банк; UBS (відомий швейцарськими традиціями управління капіталом), Барклайс

Банк (Великобританія). В Україні одними з проблемних банків стали «Надра», «Родовід», «Промінвест Банк» та ін. Це викликало необхідність пошуку ефективних методів роботи з проблемними банками, зокрема шляхом створення «бридж-банку».

Вивчення публікацій, присвячених питанням створення «бридж-банку»: Г.Л. Бортникова [1], М. Хатано [2], С.В. Леонов, О.Б. Афанасьєва [3] та ін., дозволяє зробити висновок про те, що основну увагу в їх роботах приділено аналізу світового досвіду створення «бридж-банків». Таким чином, напрацювання концептуальних основ щодо процедури створення «перехідного банку» в українських реаліях є особливо актуальним і необхідним.

Відповідно до визначення Базельського комітету з питань регулювання та нагляду, проблемний банк — це банк, ліквідність або платоспроможність якого ослаблена або буде залишатися такою, поки не будуть вжиті заходи щодо: значного поліпшення стану його фінансових ресурсів, корекції стратегічного напрямку діяльності, підвищення потенційних можливостей управління ризиками та/або поліпшення якості управління [4].

Агреговано, всю роботу з проблемними банками можна звести до двох основних напрямів: 1) застосування оздоровчих або коригуючих заходів, тобто «реанімація» і реорганізація проблемного банку; 2) закриття (реструктуризація) та ліквідація проблемного банку.

Перший напрямок передбачає вплив на акціонерів банку, його менеджмент і політику в цілому шляхом використання органами регулювання та нагляду певних інструментів, регламентованих у відповідних нормативно-правових документах.

Другий напрямок роботи з проблемними банками — закриття (реструктуризація) або ліквідація. Доцільність застосування даних заходів має місце, коли неплатоспроможність банку є необоротним процесом і застосування заходів щодо його «реабілітації» не принесуть позитивних результатів, а будуть носити лише витратний характер.

Ця група включає наступні механізми:

- 1) ліквідація з відкликанням ліцензії;
- 2) злиття і поглинання (від англ. Mergers and Acquisitions-M & A);
- 3) операції щодо купівлі активів і прийняття зобов'язань (від. англ. Purchase And Assumption);
- 4) створення «бридж-банку» [5].

У ситуаціях, коли на межі банкрутства знаходяться банки, які є важливими і системними для банківської системи, а отже їх ліквідація небажана, а можливості поглинання або злиття обмежені

з яких-небудь причин, застосування Р & А і створення «брідж-банку» виявляються найбільш економічно вигідними.

«Брідж-банк» — це банк, який створюється для тимчасового утримання діючих активів і застрахованих депозитів проблемного банку, який знаходиться в стані ліквідації, до моменту їх перепродажу інвесторам [5].

Як видно з даного визначення, створення «брідж-банку» нагадує процес Р&А з тією лише різницею, що в разі Р&А подальший перепродаж цих активів і зобов'язань не передбачається, а у разі «брідж-банку» це і є метою його створення. Фактично ці активи і зобов'язання знаходяться на балансі «брідж-банку» до моменту, поки не буде знайдено їх покупця. Це дає певний часовий лаг для пошуків потрібних інвесторів. Але час існування даних банків регулюється на законодавчому рівні. Для прикладу, в США і Кореї термін діяльності «брідж-банку» — 3 роки; в Японії і Тайвані — 2 роки [6].

Схему роботи з проблемним банком шляхом створення «брідж-банку» представлено на рис. 1.

Рис. 1. Схема створення «брідж-банку» [5]

Як видно зі схеми, «брідж-банку» передаються тільки «хороші» активи та застраховані зобов'язання, які в результаті продаються інвесторів. «Погані» ж активи продаються компанії з управління активами або банку «поганих активів» («bad bank», санаційний або госпітальний банк). Якщо ж це неможливо, то частина проблемних активів і незастрахованих зобов'язань ліквідуються. У цьому і полягає основна відмінність між «брідж-

банком» і санаційним банком: якщо в першому випадку «брідж-банк» створюється для подальшого перепродажу діючих активів і застрахованих зобов'язань, причому основними передумовами для його створення є банкрутство великих банків, то «bad bank» створюється з метою роботи з «поганими активами», причому може концентрувати в собі «токсичні активи», передані іншими комерційними банками з метою поліпшити якість свого балансу, шляхом їх списання. Крім того, «брідж-банк» може перебувати тільки у державній власності, в той час як санаційний банк — у державній, приватній або змішаній.

Якщо розглянути світовий досвід створення «проміжних банків», то найбільше він концентрується навколо таких країн, як США, Корея, Японія і Тайвань.

США стала першою країною, яка розробила концепцію «брідж-банку» і в 1987 році був створений перший такий банк у відповідності до прийнятого в тому ж році Акту про конкурентну рівність [6].

Також необхідно виділити основні особливості створення такого банку в США:

- у США, на відміну від європейських країн, не існує єдиного банківського законодавства, а є федеральні закони та окремі закони кожного штату. Внаслідок цього, в країні існують різні за юридичним статусом банки: національні і банки штатів. Перші обов'язково входять у Федеральну резервну систему, другі — за бажанням. Тому «брідж-банк» у США може створюватися лише для національних банків і має таке визначення: це тимчасовий національний банк, який створюється за ініціативи Служби контролера грошового ринку і організований Федеральною корпорацією страхування депозитів для приймання та обслуговування клієнтів банку-банкрута;

- створення «брідж-банку» найбільш оптимально при проблемах великих банків або навіть мультибанківських холдингових компаній, які переважно й представлені в банківському секторі США;

- щоб не допустити втрату клієнтів, у США «брідж-банку» дозволено приймати депозити та видавати виключно низькоризиковані кредити своїм постійним клієнтам.

Процес створення «брідж-банків» у США контролюється Федеральною корпорацією страхування депозитів (ФКСД). Загалом ФКСД створила 10 «брідж-банків» для вирішення проблем 119 банків-банкрутів, із загальною вартістю активів 89,9 млрд дол. США [6].

У Японії створення «брідж-банків» знаходиться в компетенції Корпорації страхування депозитів, при цьому «брідж-банк» створюється у формі дочірньої компанії Корпорації. Також особливістю створення даних банків є те, що їм передаються всі операції банку-банкрута.

Вперше «брідж-банк» в Японії був заснований у 2002 році, якому були передані активи та зобов'язання таких банків, як: Ishikawa Bank і Chubu Bank. У 2004 році було створено другий «брідж-банк» з метою управління активами і зобов'язаннями небанківських фінансових установ.

У Кореї крім Кореїнської корпорації страхування депозитів нагляд за діяльністю «брідж-банків» також здійснює Комісія з нагляду за фінансовими інституціями. Але ініціатива створення все одно належить першій.

У 1997 році в Кореї був створений перший «брідж-банк» — Hanaeum — для торговельних банків-банкрутів. У 2005 році в новий «брідж-банк» були переведені активи і зобов'язання банків Arim Mutual Savings Bank, Nanjung Mutual Savings Bank.

У Росії одним з найважливіших кроків на шляху до застосування практики створення «брідж-банків» було заснування державної корпорації АРКО — Агенства з реструктуризації кредитних організацій, яка відповідала за вирішення проблем, які виникали у соціально значущих банках. Подальшим кроком було прийняття федерального закону «Про реструктуризацію кредитних організацій», в якому правом бути засновником «брідж-банку» було наділене АРКО, при чому останнє має бути єдиним засновником такого банку [7].

Поштовхом для створення «брідж-банків» у Росії була фінансова криза 1998—1999 рр. У цей період збанкрутували такі банки, як: «Інкомбанк», «Менатеп», «Міст-банк», «Онексім банк», «Російський кредит», «СБС-Агро». Були створені два «брідж-банки»: «Менатеп-Санкт-Петербург» — на основі збанкрутілого банку «Менатеп» і банк «Онексім» — на основі банку «Онексім» відповідно. Але тут варто звернути увагу, що надалі «Онексім Банк» був закритий і на його основі був створений «банк-дублер» — «Росбанк» без державної участі. До 2002 року «Росбанк» першим з російських банків повністю вирішив усі боргові питання «Онексіма», що виникли через кризу. А «Міст Банк» в 2001 році був викуплений «Внешторгбанком», який згодом привів банк до банкрутства.

У Європейських країнах система страхування депозитів має більш приватний характер, що означає, що вона ґрунтується на

добровільному галузевому об'єднанню банків з метою страхування депозитів своїх вкладників. Таким чином профінансувати створення «брідж-банків» для них важче.

Станом на 01.12.2011 в Україні було зареєстровано 176 банків, з них 21 банк перебуває в стані ліквідації. Тимчасова адміністрація введена в «Банк Столиця» та «Інпромбанк». Станом на 01.10.2010 рік у 10 банках була введена тимчасова адміністрація, по 14 — затверджено рішення про їх ліквідацію [7]. Це пояснюється тим, що робота тимчасової адміністрації в багатьох з цих банків виявилася неефективною і вони були ліквідовані. Крім того, 2011 рік продовжує залишатися збитковим для банківської системи: і хоча збитки банків станом на 01.12.2011 знизилися з 13 до 5 млрд грн у порівнянні з початком року, показники рентабельності активів і капіталу мають значення нижче 1, що говорить про їх неефективність. Крім того в 2011 році порівняно з 2007 роком чистий спред знизився на 1.2 п.п., а от чиста процентна маржа збільшилася на 0.04 п.п., що говорить про подорожчання ресурсів для банків, в умовах згортання кредитування при підвищення процентних ставок.

Погіршення стану банківського сектора України і збільшення числа проблемних банків, ідея створення «брідж-банку» може стати альтернативою ліквідації системоутворюючих банків. На жаль, варто зазначити, що ідеї створення санаційного або «брідж-банку» в Україні були викликані як значною часткою проблемних активів у портфелях банках, у т.ч. існування особливо проблемного банку «Родовід» і пошуків методів його оздоровлення, а також унаслідок підписання «Меморандуму про економічну та фінансову політику» між Україною та Міжнародним валютним фондом, у якому українських уряд виявляє намір відмовитися від ідеї створення санаційного банку і розробити концепцію створення «проміжного банку» (брідж-банку) «як інструмент вирішення проблем банку, що опинився в скрутному становищі» [8]. Але на сьогоднішній день в українському законодавстві питання створення такого банку залишається неврегульованим. І хоча, як уже говорилося вище, у Законі України «Про банки і банківську діяльність» був внесений термін «санаційний банк» (ст. 86-1), але в його значення вкладається поняття «брідж-банку», що виходячи з економічної сутності цих двох видів фінансових інституцій, неприпустимо [9].

Фактично ніяких інших законодавчих актів або нормативно-правових документів, які хоча б уточнювали норми ЗУ «Про банки і банківську діяльність», не розроблено. Такі підміни понять

можуть мати негативний вплив на подальший процес роботи над створенням «бідж-банку», тому першочергове значення має приділятися саме розробці правильних теоретико-методологічних основ створення «бідж-банку».

Проте Національний банк України 14 вересня 2011 року подав до Кабінету Міністрів України пропозицію про створення на базі публічного акціонерного товариства «Родовід Банк» санаційний банк. Після узгодження з Комітетом Верховної Ради України з питань фінансів, банківської діяльності, податкової та митної політики, було видано розпорядження «Про створення санаційного банку» [10]. Основними завданнями даного банку будуть: продовження роботи з повернення власних активів; робота з проблемними активами державних банків і банків, капіталізованих за участі держави (на даний момент мова йде про два націоналізовані банки — «Укргазбанк» і Банк «Київ»).

В Україні для створення «бідж-банку» повинні бути наступні умови:

- необхідно чітко визначити теоретико-методологічні засади створення «бідж-банку», не підміняючи їх поняттям санаційний банк;

- прийняти відповідні законодавчі акти, які повинні чітко регламентувати кожен етап створення такого банку;

- необхідно повноваження щодо створення «бідж-банку» надати державі, при цьому враховуючи рекомендації Національного банку України, а кошти на викуп активів і зобов'язань повинні закладатися у законі «Про державний бюджет»;

- граничний строк функціонування такого банку має бути визначений на рівні 2-х років з можливою пролонгацією на 1 рік.

Література

1. Бортніков Г.Л. Модель перехідного банку (bridge-bank). — С. 10.
2. Hatanoto M. Bridge Bank Schemes in the Asian Region: Past Experience and Perspectives // International Conference on Enhancing the Effectiveness of Deposit Insurance Operation, Hanoi March, 2007.
3. Леонов С.В., Афанасьєва О.Б. Доцільність та особливості створення госпітальних та бідж-банків в банківській системі України / Електронний режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/PSPE/20112/Leonov211.htm>.
4. Руководство для органов банковского надзора по работе со слабыми банками (Базельский комитет по банковскому надзору. Отчет Группы

по работе со слабыми банками. Базель, Швейцария, март 2002 г.) — Режим доступа: http://www.orioncom.ru/demo_bkb/npsndoc2/03-baz.htm.

5. Придбання та прийняття зобов'язань, перехідний банк (санацийний банк) та інші операції з реструктуризації банків в Україні // Матеріали Спільного семінару Світового банку — МВФ — НБУ — МФУ «Робота з проблемними банками в Україні: операції з продажу/передавання активів/пасивів, перехідний/санацийний банк тощо» м. Київ, 13 жовтня 2009.

6. Турбанов А.В., Евстратенко Н.Н. Федеральной системе страхования депозитов США — 75 лет // Деньги и кредит. — 2008. — № 12. — С. 47—52.

7. Офіційний сайт Національного банку України / Електронний режим доступу: www.bank.gov.ua

8. Извлечение из «Меморандума про економічну та фінансову політику» между Украиной и Международным валютным фондом» / Режим доступа: <http://www.epravda.com.ua/publications/2010/08/11/244528/>.

9. Закон України «Про банки і банківську діяльність» від 07.12.2000 № 2121-III зі змінами та доповненнями від 16.10.2011 / Електронний режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.

10. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про створення санацийного банку» від 14.09.2011 № 880-р.

Стаття надійшла до редакції 06.02.2012 р.

УДК 336.71

І.Б. Охрименко, старший викладач
кафедри банківської справи,
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

НЕОБХІДНІСТЬ І НАПРЯМКИ ЯКІСНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ БАНКІВСЬКОГО ОБСЛУГОВУВАННЯ КЛІЄНТІВ

АННОТАЦІЯ. В статті розглядаються шляхи та проблеми трансформації банківського обслуговування клієнтів в умовах глобалізації економіки. Обґрунтовується необхідність і неминучість таких змін.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: глобалізація економіки, фінансовий кризис, системний банківський кризис, процес трансформації, банківські послуги, банківський продукт, клієнти банку, клієнтська база, інновації, фінансовий ринок, ринок банківських послуг, конкурентоспроможність банку.

ABSTRACT. The article considers the issues and possibilities of the banking client service transformation in the context of a globalized economy. Furthermore, the preliminaries as well as the inevitabilities of such changes are addressed.

KEY WORDS: globalization of the economy, financial crisis, systemic banking crisis, transformation, banking, banking product, bank customers, customer base, innovation, financial market, market of banking services, competitiveness of the bank.

АНОТАЦІЯ. У статті розглядаються шляхи та проблеми трансформації банківського обслуговування клієнтів в умовах глобалізації економіки. Обґрунтовується необхідність і неминучість таких змін.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: глобалізація економіки, фінансова криза, системна банківська криза, процес трансформації, банківські послуги, банківський продукт, клієнти банку, клієнтська база, інновації, фінансовий ринок, ринок банківських послуг, конкурентоспроможність банку

В сьогоденних умовах тотальної глобалізації економічного простору, що супроводжується почастищенням фінансових і банківських криз, одним з стратегічних завдань кожного банку є не просто забезпечення фінансової стійкості у певному часовому проміжку, а створення цілого механізму, який би забезпечував банку певний імунітет до глобальних економічних викликів і стабільність взагалі. На нашу думку, невід'ємними частинами цього механізму є стабільна клієнтська база та здатність банків до швидких змін, що вимагає сучасний світ.

Українська економіка інтегрована в міжнародний ринок, тому світова фінансова криза відобразилася й на нашій банківській системі. Вітчизняні банки є частиною світового економічного простору, і всі зміни, які несе в собі процес глобалізації, стосуються і їх. Це зумовлює необхідність дослідження і актуальність проблеми трансформації банківського обслуговування клієнтів.

Питання банківських відносин в економічній науці займають специфічне місце. Певні сутнісні характеристики можна знайти вже в працях А. Сміта, Д. Рікардо, К. Маркса, А. Маршалла, А. Пігу, І. Фішера та ін. Значний внесок у дослідження зазначеного питання в економічній політиці зробили Дж.М. Кейнс, М. Фрідмен, П. Самуельсон, Е. Долан, К. Кемпбелл та ін. Серед сучасних вітчизняних дослідників, що працюють над питаннями банківських відносин, необхідно відзначити О.Д. Василюка, А.С. Гальчинського, В.М. Гейця, В.Д. Лагутіна, Лютого, В.І. Міщенко, А.М. Мороза, М.І. Савлука, А.А. Чухна та ін. Але сучасні економічні умови, що характеризуються почастищенням кризових явищ, вимагають трансформацій у банківській діяльності, пошуку нових моделей відносин між банками і клієнтами та подальшої систематизації знань у цьому напрямку.

Вимоги до банків у цілому та по окремих сегментах діяльності постійно модифікуються. Однією з умов готовності українських банків до глобальних економічних змін є процес трансформації обслуговування клієнтів. Цей процес є багатограним. У даному

дослідженні ми зупинимося на питанні необхідності розбудови стабільних відносин банків з клієнтами на основі вдосконалення і підвищення якості банківських послуг.

Системна банківська криза спонукала порушення всього процесу функціонування банків. Її наслідками стали масове вилучення депозитів, скорочення кредитних операцій, масштабне втручання держави у діяльність банківських установ. Довіра до банківської системи була суттєво підірвана. Вчасно не скоригувавши свою політику й не вживши ефективних заходів мінімізації впливу кризи, багато банків й надалі розраховують на компенсацію втрат за рахунок держави та власних клієнтів. Характерною рисою поведінки багатьох вітчизняних банків сьогодні є націленість на миттєві вигоди, швидкі (часто чисто спекулятивні) прибутки, ігнорування напрямків довгострокового розвитку. На нашу думку, така позиція не є правильною. Забезпечити високі фінансові результати і конкурентні позиції банки зможуть завдяки ефективній діяльності на ринку банківських послуг, здійснивши певні кількісні і якісні зміни.

В умовах жорсткої конкуренції на ринку банківських послуг боротьба за клієнтів постійно посилюється, і українські банки повинні виходити на якісно новий рівень функціонування: створювати стабільну клієнтську базу та постійно вдосконалювати і підвищувати якість обслуговування. Глобальні зміни економічних відносин мають спонукати банки до таких активних дій, як удосконалення технологій, підвищення якості послуг шляхом введення інновацій, розширення їх спектру, орієнтування на клієнта. Від здатності банків до таких трансформацій, від їх гнучкості та мобільності певним чином залежить їх конкурентоспроможність і стабільність [1].

На перший погляд, а саме у історичній ретроспективі, за часи незалежності український ринок банківських послуг звичайно має певні досягнення у трансформації та розвитку. Але, у порівнянні з іноземними банками, вітчизняні значно відстають як у стандартах якості, так і за спектром наданих послуг [2].

Зарубіжній досвід свідчить, що комерційні банки, що надають клієнтам більш різноманітні послуги високої якості, звичайно мають перевагу перед банками з обмеженим набором послуг. Останнім часом все більша кількість великих комерційних банків переходить на комплексне обслуговування клієнтури. І хоча ринок банківських послуг в Україні перебуває на стадії формування попиту на нові послуги, підтвердженням

правильності такого шляху є те, що банки, які мають найбільший перелік послуг у своєму арсеналі, знаходяться на вищих рейтингових позиціях. Серед них: «Приватбанк», «Ощадбанк», «Райффайзен Банк Аваль» та ін. [3].

Але саме у питанні вдосконалення і підвищенні якості банківських послуг приховані одні з найактуальніших проблем. Їх суть полягає у тому, що сьогодні у банківському середовищі є популярним зосереджуватись на створенні позитивного іміджу як такого. При цьому, основні зміни у банку більше стосуються форми ніж змісту. Банки часто просто змінюють назви продуктів, створюють гучні салогани, надають великі переліки послуг, які на практиці не користуються попитом. Усе це створює загальне позитивне враження, але по суті не несе достатнього змістовного навантаження і, відповідно, достатніх якісних змін. Тобто, характерною ознакою сучасних банківських трансформацій у розвитку послуг в Україні є їх формальність. Причому, у цього явища є конкретні причини. Найбільш явними і актуальними є:

- зосередженість на сьогоденних проблемах швидких прибутків;
- відсутність загальної концепції в обслуговуванні клієнтів;
- низький професійний і мотиваційний рівень персоналу;
- слабе технологічне, інноваційне та методологічне забезпечення.

Незважаючи на відносну різноплановість указаних проблем, усі вони можуть призвести до відтоку клієнтів, а саме, до відтоку вкладників і зменшення ресурсної бази. Це, в свою чергу, вплине на можливості розміщення ресурсів, обсяги кредитування, призведе до впливу клієнтів-позичальників і, звичайно, відіб'ється на загальному фінансовому результаті у вигляді зменшення комісійних, процентних та інших доходів.

У кризових умовах для вітчизняних банків певним виправданям ситуації можна вважати брак коштів щодо усунення вказаних проблем. Але, по-перше, виходить замкнене коло, яке колись треба розривати, а по-друге, якщо озирнутися назад, ті ж самі проблеми стояли перед вітчизняними банками і до кризи, коли були кошти, але вони не направлялися у достатній кількості на розвиток банківських послуг. Сьогодні банки, певною мірою, пожинають плоди своєї попередньої праці.

Завершуючи це питання відмітимо, що проблема формальних трансформацій має не тільки локальне значення для окре-

мого банку, а й несе в собі проблеми всеукраїнського характеру. Як приклад: при достатньо суттєвих інвестиціях українських банків у розвиток міжнародних платіжних систем принципово не змінюються стан і тенденції розвитку безготівкових розрахунків у країні. За кількістю випущених карток на душу населення ми знаходимося майже на рівні розвинених європейських країн, але за станом безготівкових розрахунків значно відстаємо. Складається враження, що в Україні розв'язується питання автоматизації видачі заробітної плати з використанням карток, а не вдосконалюється система безготівкових розрахунків. На практиці не виконується основна функція карткових систем — переведення роздрібного грошового обороту в безготівкову форму [4]. Тобто, формально зміни відбуваються, а реально ні. Таких прикладів багато.

Розвиток і розширення асортименту на ринку банківських послуг, поряд з підвищенням якості обслуговування, є важливою умовою забезпечення надійності і стабільності банків. Розробка нових і впровадження існуючих банківських продуктів і послуг, насамперед, передбачає максимальне задоволення потреб клієнтів, на які банк реагує своєчасно та оперативно. Клієнт має звернутися до будь-якої установи банку й одержати потрібну йому послугу відповідно до сучасних стандартів і процедур, що є досить важливим за умов загострення конкурентної боротьби як на оптовому, так і на роздрібному фінансовому ринку [5].

Крім того, для забезпечення ефективної позиції банку на фінансових ринках, по-перше, необхідно здійснювати активну політику мобілізації ресурсів. Причому, якими ризиковими не були б операції у сфері залучення коштів фізичних і юридичних осіб, банки повинні постійно продовжувати проводити активні дії по залученню клієнтів до банківської установи, а їх коштів — на депозитні рахунки. По-друге, все актуальнішими мають ставати цивілізовані методи боротьби за клієнта, які б перетворювалися із заходів надзвичайного характеру в повсякденну роботу з клієнтурою.

Одним із шляхів стабілізації і збільшення клієнтської бази банків, на наш погляд, є шлях формування довготривалих відносин між банком і клієнтом на базі комплексного якісного обслуговування. У зв'язку з цим, однією з основних стратегічних задач банку має бути робота спрямована на збереження існуючої клієнтської бази та залучення нових клієнтів. Банк мо-

же забезпечити виконання цієї цілі шляхом здійснення наступних заходів:

- організація процесу постійної розробки нових банківських послуг;
- забезпечення високої якості обслуговування;
- здійснення моніторингу роботи з клієнтами у всіх підрозділах;

При реалізації цих заходів слід зосередитися на окремих блоках завдань:

- глибока сегментація клієнтської бази;
- посегментна і внутрисегментна диференціація послуг;
- розробка методичних і методологічних матеріалів по роботі з клієнтами;
- впровадження інноваційних, маркетингових технологій;
- розробка і впровадження заходів контролю і мотивації у роботі персоналу банку з клієнтами.

Варто зазначити, що всі зазначені заходи не є альтернативними один одному, вони мають розглядатися не окремо, а у комплексі. Банки, що обирають лише окремі заходи і методи вдосконалення обслуговування клієнтів значно обмежують свої можливості для розвитку.

Процес побудови відносин з клієнтами умовно можна поділити на три етапи:

- пошук клієнта і залучення його до певного виду обслуговування;
- подальше утримання клієнта у банку, пропозиція нових продуктів і послуг на основі вивчення індивідуальних потреб;
- перетворення на постійного клієнта, комплексне обслуговування.

На шляху досягнення поставлених цілей банк має так налагодити свою роботу, щоб його співпраця з клієнтом обов'язково переходила до третього етапу, коли відносини набувають постійного, а значить стабільного характеру. Перевагою таких відносин є їх надійність й стійкість, що особливо важливо у кризових умовах, тому що саме постійний клієнт має більшу довіру до свого банку при негативних змінах ринкової кон'юнктури.

Питання збереження довіри у відносинах між банком і клієнтом займає важливе місце в реалізації процесу трансформації банківських послуг у кризових і посткризових умовах. Одним з основних чинників недовіри у відносинах банку з клієнтами є інформаційний вакуум або асиметрія інформації (нерівний доступ до

достовірної інформації). Абсолютна більшість клієнтів (особливо фізичні особи) не має достатніх знань для адекватної оцінки стану банку на підставі лише його публічної звітності. Така ситуація породжує інстинктивну, невпевнену, а іноді, неадекватну поведінку не тільки вкладників, а й взагалі клієнтів, що в умовах нестабільності часто набуває панічного характеру. Відсутність інформації породжує невпевненість і недовіру, що призводить до масового вилучення вкладів і відтоку клієнтів. Банк повинен вживати превентивних заходів направлених на постійне інформування клієнтів. Ознаками цієї інформації мають бути доступність, зрозумілість і вичерпаність.

Окремою проблемою банківського обслуговування клієнтів сьогодні є недостатня прозорість у відносинах. Банки вже активізували свою діяльність після кризи, пропонують різні види послуг, але часто вдаються до хитрощів, таких як: нарахування високих відсотків по депозитах тільки в перший або останній місяць, не вигідні умови їх дострокового зняття, видавання капіталізації відсотків за вищі ніж є депозитні ставки тощо. При кредитуванні можуть приховуватись різні комісійні виплати, завищені відсотки [4]. Прикладів багато. На нашу думку, ніж приховувати різні нюанси, банки мали б більше інформувати клієнта про можливості нових продуктів і послуг. Більша інформованість і обізнаність потенційних клієнтів про банківські продукти, могла б позитивно вплинути на зростання попиту на послуги.

Остання криза багато змінила, в тому числі й клієнтів банків. Вони вже не такі довірливі, стали більш перебірливі і вимогливі, більш освіченими, тому розбудовувати стабільні відносини з клієнтами за «старими технологіями» є неефективним. Банки мають змінити своє ставлення до клієнтів і використовувати у відносинах з ними цивілізовані методи та інноваційні інструменти, реально, а не формально вдосконалювати послуги. Закріплення клієнтської бази є обов'язковою умовою збереження банком своїх ринкових позицій. Як відомо, сильний банк — це клієнтський банк, тобто, банк зі своєю власною сталою клієнтурою. В свою чергу, велике значення у збереженні клієнтської бази має постійне підвищення якості обслуговування, розширення і диференціація асортименту послуг відповідно до певних сегментів клієнтури і врахування інноваційних і ринкових змін. Завжди слід пам'ятати, що послуги, які були інновацією вчора, сьогодні вже є звичайними, а завтра стануть застарілими. Якщо не вжи-

вати заходів, нічого не змінювати — рівень задоволеності клієнтів цими послугами буде поступово падати, а відповідно будуть знижуватися попит на них і отримані доходи. Це, в свою чергу, негативно впливатиме на прибутковість і стабільність банків.

Література

1. Босак О.В. Іноваційна діяльність як основний чинник підвищення конкурентоспроможності банку // Науковий вісник НЛТУ України. — 2009. — Вип. 19.5. — С. 131—136.
2. Дзюблюк О. Ринок банківських послуг: теоретичні аспекти організації і стратегія розвитку в Україні // Банківська справа. — 2006. — № 5—6. — С. 23—35.
3. Солодка О.О. Оцінка інтенсивності конкуренції в цільовому сегменті ринку банківських послуг // Фінанси України. — 2009. — № 12. — С. 81—88.
4. Червінська О.С. Проблеми банківського обслуговування клієнтів в умовах стабілізації фінансової кризи // Науковий вісник НЛТУ України. — 2009. — Вип. 19.6 — С. 242—243.
5. Кравченко М. Інтереси клієнта понад усе // Обрій ПІБ. — 2005. — № 2 — С. 3—5.

Стаття надійшла до редакції 28.01.2011 р.

УДК 336.717

Л.А. Пуш, аспірант кафедри
грошового обігу і кредиту
Полтавського університету економіки і торгівлі

ОРГАНІЗАЦІЯ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ВАЛЮТНИМИ РИЗИКАМИ В БАНКІВСЬКИХ УСТАНОВАХ

АННОТАЦІЯ. Розглянуто сутність валютних ризиків банків. Досліджено модель організації системи управління валютними ризиками банків і відповідно запропоновано інструментарій управління ними. Розкрито компетенцію учасників системи управління валютними ризиками.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: валютний ризик, ринковий ризик, ризик-менеджмент, оцінка ризиків, відкрита валютна позиція.

ABSTRACT. The essence of currency risk banks. Studied model system of currency risk management of banks and accordingly proposed management tools. Reveals the competence of the participants of currency risk management.

KEY WORDS: currency risk, market risk, risk management, risk assessment, open currency position.

АНОТАЦІЯ. Рассмотрена сущность валютных рисков банков. Исследована модель организации системы управления валютными рисками банков и соответственно предложено инструментарий управления ими. Раскрыто компетенцию участников системы управления валютными рисками.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: валютный риск, рыночный риск, риск-менеджмент, оценка рисков, открытая валютная позиция.

Питаннями управління валютними ризиками в комерційних банках ґрунтовно досліджувались вітчизняними та зарубіжними вченими, такими як: М. Бахчеева [1], А. Косарев [1], А.А. Лобанов [2], А.В. Чугунов [2], Л.О. Примостка [3], О.Є. Шора [4], В.Б. Шатковська-Шморгай [5], В.А. Ющенко [6].

Незважаючи на широкий спектр досліджень даної проблематики малодослідженими залишаються питання організації системи управління валютними ризиками в банківських установах.

Метою статті є дослідження моделі організації управління валютними ризиками банків.

Для вирішення даної проблеми були поставлені такі завдання:

- дослідити сутність поняття «валютний ризик» як одного з видів «ринкового ризику»;
- запропонувати модель організації системи управління валютними ризиками банків, яка б враховувала особливості та специфіку окремого комерційного банку;
- визначити компетенцію учасників системи управління валютними ризиками;
- внести пропозиції щодо інструментарію управління валютними ризиками комерційних банків.

Валютний ризик належить до категорії ринкового ризику. Під валютним ризиком розуміють можливість одержання банком грошових збитків або зменшення вартості його капіталу внаслідок несприятливих змін валютних курсів між моментом придбання і моментом продажу позицій у валюті. З економічної точки зору валютний ризик є наслідком незбалансованості активів і пасивів щодо кожної з валют за термінами і сумами [4].

Діяльність банків на валютних ринках, що полягає в управлінні активами і пасивами в іноземній валюті та в банківських металах, пов'язана з валютними ризиками [7—11] (одним з елементів ринкового ризику), які виникають у зв'язку з використанням різних валют і банківських металів під час проведення банківських операцій.

Валютний ризик поряд з процентним та іншими ціновими ризиками у відповідності до Міжнародних стандартів фінансової звітності (IFRS) належить до ринкового ризику. Ринковий ризик — це ризик того, що вартість фінансових інструментів або майбутні потоки грошових коштів стосовно них будуть змінюватися відповідно до зміни ринкових цін.

Валютні ризики становлять собою частину комерційних або ринкових ризиків. Валютні ризики — це ймовірність збитків банку, що пов'язані зі зміною курсів іноземних валют, у яких банк здійснює операції по відношенню до функціональної валюти звітності.

Можна виділити дві складові валютного ризику: ризик відкритої валютної позиції та ризик конвертування. Ризик відкритої валютної позиції визначається відкритою валютною позицією банку, тобто різницею між вартістю активів і пасивів у даній валюті, з обліком позабалансових позицій. Переоцінка позицій в іноземній валюті здійснюється при використанні поточного курсу обміну гривні до іноземних валют, встановленого Національним банком України. Відкриті валютні позиції виражаються як відсоткове відношення між величиною відкритої валютної позиції та величиною сукупного нормативного капіталу. Закрита позиція — сумарна величина балансових і позабалансових зобов'язань у визначеній валюті рівна сумі величини балансових і позабалансових вимог.

Сукупна валютна позиція — сума вартості усіх довгих і коротких позицій у національній валюті. Відкрита позиція виникає, зазвичай, як частина діяльності банку з надання послуг клієнтам, а також у результаті здійснення банком арбітражних угод.

Ризик конвертування пов'язаний з обмеженнями у проведенні обмінних операцій. Даний ризик обумовлений обмеженнями, які як правило визначені нормативними актами НБУ. Головним методом управління ризиком відкритої валютної позиції є встановлення лімітів валютної позиції.

Так, на сьогодні має місце нагальна потреба у розробці моделі організації системи управління валютними ризиками банків, яка б враховувала особливості та специфіку окремого комерційного банку, використовувані ним методи управління та адаптований до них інструментарій, що приносив максимальну ефективність від запроваджених заходів (рис. 1).

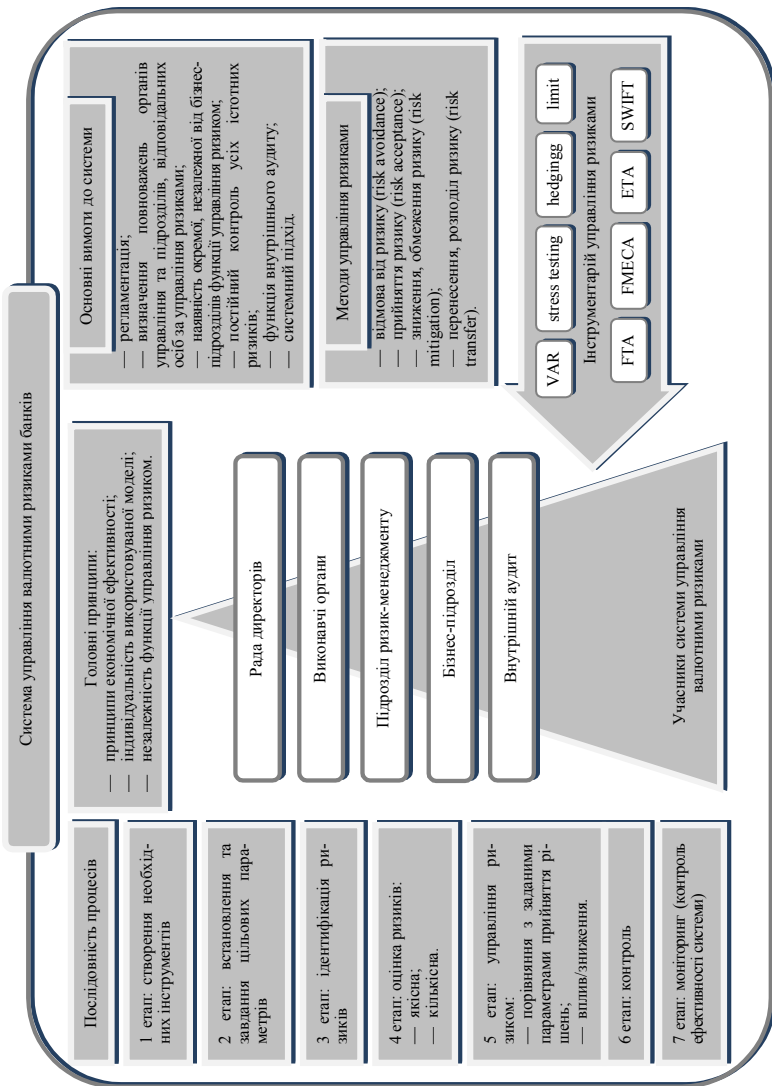

Рис. 1. Модель організації системи управління валютними ризиками банків

Складено особисто автором.

Управління ризиками та їх мінімізація є пріоритетним напрямком діяльності банків. Політика управління ризиками базується на основних принципах:

- принцип багаторівневості;
- принцип колегіальності;
- принцип інформаційної достатності прийняття рішень при управлінні ризиками;
- принцип актуалізації.

Основною метою управління та контролю над валютним ризиком є:

- мінімізація втрат капіталу банку при формуванні активів та пасивів з використанням іноземних валют;
- недопущення недотримання банком вимог валютного законодавства та органів валютного контролю при здійсненні операцій з іноземною валютою та виконанні функцій валютного контролю.

Банк здійснює управління валютним ризиком через відкриту валютну позицію. Ліміти визначаються як для кожної валюти, так і для сукупності позицій за всіма валютами. Основними шляхами закриття позиції є продаж/купівля на міжбанківському ринку у безготівковій формі або в готівковій — через операційні каси та обмінні пункти.

Процедура управління валютним ризиком здійснюється поетапно: виявлення ризику; кількісна оцінка валютного ризику; лімітування; хеджування; диверсифікація.

На основі проведеного аналізу валютного ризику:

- встановлюється максимальна величина валютної позиції;
- встановлюється максимальна величина збитків від переоцінки позиції.

Компетенція учасників системи управління валютними ризиками:

1. Рада директорів:

- створення контрольного середовища;
- постановка цілей;
- визначення контрольних параметрів;
- контроль найбільш важливих ризиків;
- контроль за ефективністю системи.

2. Виконавчі органи:

- реалізація цілей;
- підтримка ризиків у визначених межах;
- організація системи управління ризиками;
- забезпечення інформацією.

3. Підрозділ ризик-менеджменту:

- основна робота з управління ризиками: ідентифікація;
- розробка та/або вибір методології;

- координація діяльності бізнес-підрозділів;
- управління портфелем ризиків;
- інформаційне забезпечення.

4. Бізнес-підрозділи:

- управління «власними» ризиками в завданих межах.

5. Внутрішній аудит:

- оцінка ефективності системи.

На практиці використовується зазвичай наступний інструментарій управління валютними ризиками комерційних банків:

- VAR (Value at risk) — методика призначена для вимірювання валютних ринкових ризиків негативної переоцінки відкритих валютних позицій у банку (в умовах відсутності глобальних стресів на валютному ринку) і може використовуватися при управлінні ринковими валютними ризиками;

- Stress-testing — моделювання ризикової поведінки, за якої визначається ступінь стійкості за заданих умов;

- hedging — спосіб впливу на структуру фінансових активів і зобов'язань з метою обмеження рівня ризику або створення систем захисту від ризику укладанням додаткових фінансових угод;

- limit — механізм лімітування концентрації валютних ризиків використовується зазвичай за тими їх видами, які виходять за межі допустимого рівня, тобто за операціями, які здійснюються в зоні критичного чи катастрофічного ризику;

- FTA (Fault Tree Analysis) — аналіз дерева помилок — експертна методика аналізу ризиків у їх взаємозв'язку та можливості виникнення ефекту «доміно»;

- FMECA (Failure Mode Effect and Cause Analysis) — перекресний аналіз помилок та їх причин — аналітична методика попередження ризиків;

- ETA (Event Tree Analysis) — аналіз дерева взаємопов'язаних подій — методика аналізу можливих сценаріїв, що виникають при одних і тих самих обставинах, але які по різному управляються та призводять до різних наслідків;

- SWIFT (Structured what-if technique) — структурований аналіз сценаріїв, один з методів мозкового штурму сценаріїв, при якому одна група експертів ставить запитання, а інша — шукає відповіді.

Стратегія управління ризиками повинна бути підкріплена наявністю інтегрованої, комплексної системи управління ризиками, що включає в себе визначення необхідних обов'язків і функцій, що охоплює усі ризики.

Отже, управління валютним ризиком полягає в здійсненні контролю відкритих валютних позицій по кожній іноземній ва-

люті при проведенні валютних операцій, у тому числі торгових. Ліміти, на підставі яких регулюється рівень валютного ризику банку, відповідають лімітам та обмеженням, встановленим Національним банком України. Використання банками запропонованих методик оцінки валютного ризику дасть можливість не лише знизити загрозу його виникнення, але й при необхідності мінімізувати його. Таким чином, використання цих інструментів для страхування валютних операцій дає можливість убезпечити майбутні грошові надходження і зробити їх більш прогнозованими.

Література

1. Бахчеева М. Принципы управления валютными рисками / М. Бахчеева, А. Косарев // Консультант. — № 11. — 2005. — С. 12—16.
2. Энциклопедия финансового риск-менеджмента / под ред. А.А. Лобанова и А.В. Чугунова. — 3-е изд. — М. : Изд-во «Альпина Бизнес Букс», 2007. — 878 с.
3. Управління банківськими ризиками : навч. посібн. / Л.О. Примостка, П.М. Чуб, Г.Т. Карчева та ін. / за заг. ред. Л.О. Примостки. — К. : Вид-во КНЕУ, 2007. — 600 с.
4. Шора О.Є. Методики оцінки валютних ризиків і встановлення та контролю лімітів відкритої валютної позиції в практичній діяльності комерційних банків України / О.Є. Шора // Наукові доповіді НАУ. — 2006. — Вип. 2 (3). — С. 1—8.
5. Шатковська-Шморгай В.Б. Принципи формування та місце моніторингу в стратегії управління валютним ризиком в банках / В.Б. Шатковська-Шморгай // Науковий вісник ПНТУ ім. Ю. Кондратюка. — Сер. : Економіка і регіон. — 2008. — № 4(19). — С. 119—123.
6. Ющенко В.А. Управління валютними ризиками : навч. посібн. / В.А. Ющенко, В.І. Міщенко. — К. : Вид-во «Знання», 1998. — 444 с.
7. Про банки і банківську діяльність. [Закон України]. — Документ 2121-14, остання редакція від 18.12.2011 на підставі 3394-17, чинний. — [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?user=xml>.
8. Про систему валютного регулювання і валютного контролю. [Дekret Кабінету Міністрів України]. — Документ 15-93, остання редакція від 12.01.2011 на підставі 2778-17, чинний. — [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=15-93>.
9. Про порядок регулювання діяльності банків в Україні: інструкція затверджена постановою Правління Національного банку України від 28.08.2001 № 368 [Електронний ресурс] — Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/REG6032.html.

10. Методичні вказівки з інспектування банків «Система оцінки ризиків»: Схвалено Постановою Правління Національного банку України 15.03.2004 №104. [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=v0361500-04>.

11. Методичні рекомендації щодо організації та функціонування систем ризик-менеджменту у банках України: Схвалені Постановою Правління НБУ від 02.08.04 № 361. [Електронний ресурс] — Режим доступу: http://uazakon.com/documents/date_1/pg_imchsx/index.htm.

Стаття надійшла до редакції 27.12.2011 р.

УДК 336.717.061.2

С.М. Савлук, канд. екон. наук, директор
департаменту Промінвестбанку,
докторант кафедри банківської справи
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

СТИМУЛЯТИВНИЙ МЕХАНІЗМ КАПІТАЛІЗАЦІЇ БАНКУ

АННОТАЦИЯ. Рассматриваются основные инструменты стимулирования увеличения собственного капитала банков, анализируется зарубежный опыт их использования и возможности применения его в Украине.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: собственный капитал, экономические нормативы, участие в капитале, участие в прибыли, индивидуальное и коллективное стимулирование.

ABSTRACT. Main levers of stimulation for the bank capital growth are reviewed, foreign experience of theirs usage is analyzed and possibilities of it implementation in Ukraine are reviled.

KEY WORDS: equity capital, economic standards, equity stake, participation in profits, individual and collective incentives.

АНОТАЦІЯ. Досліджуються основні важелі стимулювання збільшення власного капіталу банків, аналізується іноземний досвід їх використання, визначаються можливості його використання в Україні.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: власний капітал, економічні нормативи, участь у капіталі, участь у прибутку, індивідуальне та колективне стимулювання.

Нарощування власного капіталу є однією з ключових передумов стабільного і динамічного розвитку банків, що наочно проявилось під час світової фінансової кризи 2007—2009 рр. і післякризового відновлення їх діяльності. В сучасній вітчизняній літературі широко дискутуються шляхи збільшення капіталізації банків, але основна увага науковців приділяється пошуку додат-

кових фінансових ресурсів, а стимулятивний механізм вирішення цієї проблеми залишився поза увагою. Це й спонукало нас до дослідження цієї проблеми. Першочерговою задачею на цьому етапі став пошук конкретних каналів впливу на капіталізацію банків тих стимулятивних інструментів, які вже застосовуються в світовому та вітчизняному банківництві.

Виходячи з прийнятих у літературі трактувань понять стимулювання та мотивація [1, с. 158; 2, с. 258, 427], стимулятивний механізм капіталізації банку можна трактувати як комплекс економічних, адміністративних і моральних важелів впливу на банк, включаючи мотивацію його персоналу, в напрямку нарощування власного капіталу. Склад важелів, що формують структуру цього механізму, наведено в табл. 1.

Таблиця 1

СТИМУЛИ НАРОЩУВАННЯ ВЛАСНОГО КАПІТАЛУ БАНКУ

Види стимулювання	Зовнішні	Внутрішні
Адміністративне	Нормативи обсягу капіталу, нормативи відрахувань до фонду гарантування вкладів, нормативні вимоги щодо структури капіталу, норматив відрахувань з прибутку до резервного фонду.	Нормативні вимоги банку щодо розміру і структури капіталу, адміністративна відповідальність за збитки та втрати капіталу, система бюджетування.
Економічне	Податкові стимули, монетарні стимули; економічний вплив на котирування акцій банку на приплив іноземного капіталу	Матеріальне заохочення персоналу на прибуткову діяльність, на придбання акцій банку, мотивація клієнтів, акціонерів
Моральне	Зовнішні рейтинги, публікації, перемоги банку в різних номінаціях	Нематеріальне заохочення персоналу: навчання, участь в конференціях, нагороди

Джерело: розроблено автором.

Сьогодні в Україні, та й у світовій банківській практиці домінують адміністративні важелі нарощування капіталу, зокрема нормативи капіталу, що закріплено Базельськими угодами. Проте, як показала світова фінансова криза, не всі нормативи капіталу відіграли позитивну роль у таких умовах. Це

стосується перш за все нормативу адекватності капіталу відносно загальних активів, який стримував формування достатніх обсягів ліквідності.

Недостатньо розвинені в Україні зовнішні відносно банку економічні стимули нарощування його капіталу. Перш за все це стосується системи оподаткування нарощування капіталу. В Україні немає цілісного податкового механізму стимулювання нарощування капіталу взагалі і банківського зокрема. Цей механізм обмежується лише ст. 165.1.18 Податкового кодексу, за якою дивіденди, які виплачені у вигляді акцій і спрямовані на збільшення статутного фонду при його незмінній структурі між акціонерами, не включаються до валового доходу інвестора з метою оподаткування [3, ст. 165.1.18].

До зовнішніх економічних стимулів відноситься і сприяння залученню іноземного капіталу в банківський сектор України. Таке сприяння частково забезпечується адміністративними заходами з боку держави і в більшій мірі — сприятливою ситуацією в банківській сфері. Зокрема, інтенсивний притік іноземного капіталу в банківську систему України в період економічного підйому 2004—2007 рр. стимулювався перш за все підвищеними процентними ставками за активними операціями порівняно з європейськими країнами, зростанням вартості акцій банків, вигідним споживчим кредитуванням в іновалюті на закупку імпорتنих товарів. Найбільш вагомими чинниками нарощування капіталів банків, як і фірм та компаній, вважаються внутрішні системи стимулювання працівників, спрямовані на підвищення ефективності діяльності та збільшення статутного капіталу. Всі адміністративні та економічні заходи внутрішнього стимулювання нарощування капіталу можна розділити на 2 основні підгрупи:

- стимулювання нарощення акціонерного капіталу;
- заохочення працівників на підвищення прибутковості діяльності як джерела збільшення обсягу власного капіталу банків.

Адміністративні важелі на рівні банку можна класифікувати відповідно до складових капіталу:

- для статутного капіталу це чіткий регламент взаємодії відповідальних працівників банку з акціонерами, постійне інформування останніх про події і перспективи банку, ефективна робота наглядової ради як представника акціонерів. Не виключається можливість зобов'язувати працівників придбавати акції банку, в тому числі за пільговими цінами, і навіть пропонувати

клієнтам стати акціонерами або збільшити наявний пакет акцій банку;

— для резервного капіталу це встановлення порядку розподілу прибутку на користь резервних фондів, а не виплати дивідендів. Мажоритарні акціонери, які є контролерами банку, можуть адміністративно нав'язати міноритарним акціонерам рішення не виплачувати (або встановити мінімальний відсоток) дивіденди і спрямувати прибуток у резервні фонди банку;

— для поточного прибутку це чіткі регламенти роботи підрозділів банку, оптимізація структури, посадові обов'язки працівників, організація роботи комітетів, комплекс нормативних документів, які визначають обов'язки підрозділів, мінімізують ризики банківської діяльності, дають можливість визначити ефективність роботи кожного підрозділу, кожного банківського продукту, кожного працівника. Дані документи створюють основу для запровадження економічних механізмів стимулювання нарощування прибутку банку.

До адміністративних важелів на рівні банку також слід віднести покарання працівників за порушення в роботі та нанесення збитків банку. Основними різновидами таких заходів є догана, пониження в посаді, звільнення з роботи. Проте ключовими у внутрішньобанківському стимулюванні є економічні важелі нарощування капіталу через збільшення прибутку банку. На наш погляд, їх можливо розділити на 2 підгрупи: стимулювання клієнтів і стимулювання персоналу банку.

Стимулювання клієнтів є відносно новим інструментом нарощування банківського капіталу. Клієнт може стимулюватися прямою участю в статутному капіталі шляхом продажу йому акцій банку. Така практика була досить поширена в Україні в 1990-х рр. Зокрема, Промінвестбанк продавав свої акції клієнтам банку. Найбільший ефект від таких операцій досягається тоді, коли право на придбання акцій надається клієнтам, які приносять значний прибуток або будуть його давати в перспективі. Банк може зменшити свої відсоткові витрати, надаючи ВПІ — клієнтам замість високих відсотків за депозитами власні акції. Проте правового механізму для продажу банками акцій пріоритетним клієнтам не створено.

Аналіз публікацій з питань стимулювання персоналу дає можливість виділити два основних варіанти зв'язку між стимулюванням і власним капіталом банку. Перший передбачає встановлення прямого зв'язку між результатами праці банківців і капіталом банку, тобто акціонери свідомо пов'язують

систему стимулювання з нарощуванням власного капіталу банку. Найпоширенішим інструментом такої системи є преміювання найкращих співробітників акціями банку або надання їм опціонів на право придбання акцій банку в майбутньому за фіксованою ціною. Шляхом надання працівникам можливостей придбання акцій банку за пільговими цінами стимулюється зростання ефективності їх діяльності, в результаті чого зростає прибуток та рівень ринкової капіталізації банку в наслідок зростання курсу його акцій. Такий підхід можна визначити як стимулювання участю в капіталі, яке досить широко використовується в США [4, с. 232; 5].

Плани заохочення за допомогою акцій надають співробітникам пільговий з точки зору оподаткування механізм придбання акцій своєї компанії. Ключовим моментом такої системи стимулювання є податкові пільги, тобто преміювання у вигляді акцій до певної межі не включається до доходу працівника і не оподатковується, а від банку не вимагає додаткових витрат готівки. Крім того, винагорода акціями не включається до складу витрат банку і тим самим не зменшує його прибуток, у тому числі і прибуток як базу оподаткування. Завдяки цьому податкові органи більше зацікавлені в стимулюванні банкірів акціями, ніж грошовими виплатами.

Другим варіантом зв'язку між стимулюванням і зростанням капіталу є участь працівників у прибутках банку, тобто отримання премій, бонусів і додаткових виплат з прибутку. Як правило, таке заохочення здійснюється за результатами року, коли стає відомим фінансовий результат діяльності банку, але може здійснюватись і поквартально / щомісячно для того, щоб стимулювати поточні результати діяльності. Найбільш простим і поширеним варіантом такої системи є визначення частки прибутку, яка може бути розподілена між працівниками банку.

Така система найефективніше працює у тих самостійних підрозділах, для яких обчислюється фінансовий результат. Якщо колектив і керівництво бізнес-одиниці банку знає, що отримає 25—30 % від заробленого прибутку (чітких нормативів розподілу прибутку немає і вони визначаються банками самостійно залежно від їх політики та співвідношення прибутку до фонду зарплати), то вони будуть максимально нарощувати доходи та зменшувати витрати, щоб збільшити прибутки. Але негативною стороною такої системи є стимулювання «апетиту» до ризиків, які погоджуються приймати на себе підрозділи задля максимізації прибутку.

Противагою цьому може бути ефективна система ризик-менеджменту з ідентифікацією і контролем за всіма видами ризиків усіх підрозділів банку.

Оскільки оцінка банку базується на трьох ключових чинниках: прибуток — ліквідність — управління ризиками, за такою ж схемою слід будувати і систему стимулювання для банку і його підрозділів, для яких можливо обчислити всі три чинники, перш за все це філії банку. При великій кількості можливих варіантів побудови такої системи, найбільш доступним для реалізації є встановлення частки прибутку, яка спрямовується на стимулювання працівників з її коригуванням на показники ліквідності та рівень ризику.

На відміну від системи участі в капіталі, участь в розподілі прибутків набула більш широкого використання в українських банках. Проте вона більше підходить до найвищої ланки банківського менеджменту та бізнес-підрозділів, для яких можливо визначити прибуток навіть у дещо зміненій порівняно з балансовим прибутком формі. В будь-якому випадку для обчислення прибутку цих підрозділів з метою стимулювання слід використовувати доходи та витрати, які залежать від їх діяльності, за винятком накладних витрат, зменшення яких знаходиться поза їх компетенцією. Для інших підрозділів, перш за все центрів витрат банку, необхідно створювати специфічні системи стимулювання відповідно до їх функцій. Компонентами системи стимулювання для таких підрозділів можуть бути:

- зменшення витрат у порівнянні з планом та (або) попереднім періодом;

- відсутність фінансових втрат і порушень діяльності;

- чітке виконання покладених функцій і завдань керівництва.

Приймати рішення про розмір стимулювання таких підрозділів може спеціально створена комісія, яка щомісячно або щоквартально оцінює результати роботи всіх структурних одиниць банку.

Аналіз публікацій з питань стимулювання засвідчує, що більшість дослідників визнає зв'язок між системою мотивації персоналу та зростанням ефективності і відповідно капіталу компаній, а значить і банків. Проте чітких критеріїв такого зв'язку не наводиться, обмеженою є і статистична база для проведення дослідження. Щоб заповнити цю прогалину ми провели оцінку зв'язку між стимулюванням і зростанням капіталу банків на підставі двох видів показників: відношення

витрат на персонал до всіх витрат і до загального обсягу активів (показники стимулювання) і відношення прибутку до капіталу та капіталу до активів (показники прибутковості та капіталізації), визначених за статистичними даними українських банків.

Виходячи з наявної статистики по банках України, можливо визначити залежності між витратами на персонал відносно всіх витрат банку чи його активів та прибутковістю банку і його капіталізацією відносно обсягу активів. Суто теоретично можна припустити, що якщо банк має ефективну систему мотивації, то при збільшенні питомої ваги витрат на персонал у загальній сумі витрат чи їх відношення до маси активів банку повинна зростати прибутковість капіталу та відношення капіталу до активів банку. Проте кореляційний аналіз співвідношення між цими показниками на підставі даних по банківській системі України за 2008 рік, коли вона була прибутковою, не виявив такої залежності (табл. 2).

Таблиця 2

**ЗАЛЕЖНІСТЬ ЕФЕКТИВНОСТІ ТА КАПІТАЛІЗАЦІЇ
ВІД РІВНЯ ОПЛАТИ ПРАЦІ В БАНКАХ**

Коефіцієнти кореляції

	Прибуток / Капітал	Капітал / Активи
Зарплата / всі витрати	0,08	0,03
Зарплата / активи	-0,19	0,18

Розраховано за: http://bank.gov.ua/Bank_supervision/index.htm

Як слідує з наведених у табл. 2 даних, залежність між рівнем стимулювання праці, рівнем прибутковості капіталу та фінансовим левериджем не прослідковується. Лише рівень капіталізації активів має незначний зв'язок з співвідношенням зарплати та активів на рівні 18 %, що значно нижче стандартного рівня зв'язку в 70—100 %. Тобто українським банкам необхідно приділити більше уваги мотиваційним системам, спрямованим на встановлення рівня оплати праці у залежності від прибутковості діяльності бізнес — підрозділів і банку в цілому.

Окремої уваги заслуговує дослідження впливу «людського капіталу» банку на ринкову вартість його капіталу. В кінці минулого століття компанія Watson Wyatt розробила

спеціальну методику оцінки «Індексу людського капіталу», яка дає можливість прогнозувати зміни вартості акціонерного капіталу компанії [6]. Дослідження зв'язку між 49 показниками, які характеризують рівень менеджменту персоналу 750 американських і європейських компаній та ринкову вартість їх акцій в 1999—2001 рр., продемонстрували досить значну залежність між цими показниками. Методами кореляції було доведено, що компанії з низьким рівнем показника людського капіталу мали найнижчий рівень доходу на акції, а компанії з високим рівнем показника людського капіталу — найвищий рівень доходу на акції. Ці дослідження довели, що найбільший вплив на ринкову вартість акцій компаній мають фактори, пов'язані з стимулюванням працівників та ієрархією управління.

Проте вказані результати аналізу компаній не можна механічно перенести на банки, тому що ролева структура чинників впливу на вартість акцій у них істотно відрізняється: у компаній вирішальний вплив мали соціальні і моральні чинники (пклування про здоров'я і безпеку, гнучкість робочого графіка, удосконалення системи підтримки персоналу), а економічні (участь у капіталі і прибутку) мали другорядне значення. Для банків, враховуючи їх специфіку діяльності, можна припустити, що ці чинники за рівнем впливу на вартість акцій можуть помінятися місцями.

Якщо максимальну значимість чинника впливу прийняти за 1, а мінімальну за 0,1, то ключові чинники впливу системи менеджменту персоналу на вартість акцій банку можна розмістити в наступній послідовності:

- участь керівництва в програмах придбання акцій та (або) в прибутках банку — 1,0, оскільки вона напряду стимулює керівництво банку збільшувати його капітал;

- наявність ефективної системи колективного та індивідуального стимулювання, спрямованої на збільшення прибутку, зменшення ризиків і покращення якості обслуговування клієнтів — 0,9;

- система підвищення в посаді, бонусні програми для найкращих працівників банку — 0,8;

- наявність соціального забезпечення працівників, — пенсійні плани, медичне страхування, забезпечення путівками, проїзними квитками та інші соціальні програми — 0,7;

- наявність високої культури та корпоративних цінностей банку, чіткої стратегії його розвитку, зрозумілої всім

працівникам, створеної за їх участю з визначенням ролі підрозділів банку в її виконанні та системою заохочення за її досягнення — 0,7;

— наявність чіткої системи регламентації процедур діяльності всіх підрозділів банку та системи контролінгу за всіма напрямками діяльності банку — 0,5;

— сприятливі умови організації роботи всіх категорій працівників — 0,5;

— наявність дієвої системи підготовки та перепідготовки кадрів — 0,4.

Хоча даний перелік чинників впливу не є вичерпним, він переконливо свідчить про важливість удосконалення системи менеджменту персоналу банку як передумову його розвитку. Тому банкам важливо не тільки побудувати ефективну систему менеджменту та організаційну структуру, а й довести свої переваги перед конкурентами як клієнтам, так і потенційним інвесторам. Публічність систем банківського менеджменту стає важливим чинником зростання капіталізації українських банків.

Отже, стимулятивний механізм нарощування власного капіталу банків необхідно вдосконалювати як на рівні окремих банків, так і на макrorівні. На рівні держави необхідно розробити відповідний закон, у якому чітко визначити порядок надання опціонів та використання інших стимулятивних інструментів при придбанні та продажу працівниками акцій свого банку або компанії, податкові стимули цього процесу, правовідносини між акціонерами та інші аспекти системи заохочення працівників на основі розподілу акцій, як це зроблено в США та інших країнах. На рівні банку мотиваційний механізм повинен концентруватись на заохоченні прибуткової діяльності, а преміювання акціями розглядатись як один з інструментів цього механізму.

Література

1. Алавердов А. Р. Менеджмент персонала в коммерческом банке. — М.: Маркет ДС, 2008. — 360 с.
2. Oxford advanced learner's dictionary. — Oxford university press. Fifth edition, 1995. — 1427 с.
3. Податковий кодекс України. — Харків: Фактор, 2010. — 457 с.
4. Оплата по результату. Под общ. ред. П. Чингоса. — М.: Диалектика, 2004. — 404 с.

5. www.winningworkplaces.org.

6. <http://au.hudson.com/documents/Watson-Wyatt-Capital-Index.pdf>.

Стаття надійшла до редакції 02.02.2012 р.

УДК 336.71:519.866

Б.В. Самородов, канд. техн. наук, доцент, докторант
Університету банківської справи
Національного банку України (м. Київ)

РЕЗУЛЬТАТИ ВИЗНАЧЕННЯ РЕЙТИНГІВ БАНКІВ З ВИКОРИСТАННЯМ МОДИФІКОВАНОГО ТАКСОНОМЕТРИЧНОГО МЕТОДУ

АННОТАЦИЯ. В статье проведено рейтингование банков по показателям надежности, используя модифицированный таксонометрический метод. Рейтинг построен на основе методики анализа надежности банка, которая учитывает общий анализ менеджмента, отток депозитов и текущее состояние банка по выдаче долгосрочных кредитов, а также анализ активов и прибыльности банка и объем валютной составляющей его деятельности. Проведен анализ полученных численных результатов рейтингования.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: банк, анализ, надежность банка, рейтинговый подход, критерии надежности, таксонометрический метод.

ABSTRACT. In the paper the rating of banks is conducted by indicators of reliability with the using of modified taxonomic method. The rating is built on the basis of bank reliability methodology, which takes into account the global analysis of management, outflow of deposits and current condition of the bank on assignment of long-term credits, and also analysis of assets and profitability of bank and value of currency constituent of its activity.

KEY WORDS: bank, analysis, reliability of bank, rating approach, criteria of reliability, taxonomic method.

АНОТАЦІЯ. В статті проведено рейтингування банків по показникам надійності, використовуючи модифікований таксонометричний метод. Рейтинг побудований на основі методики аналізу надійності банку, що враховує загальний аналіз менеджменту, відтік депозитів та поточний стан банку щодо надання довгострокових кредитів, а також аналіз активів і прибутковості банку та об'єм валютної складової його діяльності. Проведено аналіз отриманих чисельних результатів рейтингування.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: банк, аналіз, надійність банку, рейтинговий підхід, критерії надійності, таксонометричний метод.

Керівництво банку, клієнти банку і, що не менш важливо для фінансового розвитку банку, інвестори повинні мати прозору «кар-

тину» щодо питання — чи надійним є конкретний банк, чи ні — у порівнянні із іншими банками. Важливим питанням є — куди вкладати гроші, в ненадійний банк гроші ніхто не вклате. Фінансовий розвиток банку має за мету, як мінімум, стабільний його розвиток і, як максимум, ефективне його функціонування. Результатом кризових явищ, що впливають на банківську систему України, є недовіра до банків, вкладники та інвестори ретельно оцінюють ситуацію, і тому перехід банку із стану ненадійного до групи надійних банків, підвищення рівня надійності є важливою задачею для власників банківського бізнесу та керівництва банків.

Експерти, вкладники, акціонери, інвестори тощо повинні мати змогу бути ознайомленими із прозорою і деталізованою інформацією щодо дійсного стану окремо взятого банку і перспектив його подальшого розвитку. Це можливо реалізувати, маючи відповідний апарат по дослідженню діяльності банків на основі даних публічної фінансової звітності та проводячи рейтингування надійності банків [4, 5].

Методики визначення рейтингів банків створюють систему оцінки, яка робить зрозумілим механізм порівняння досліджуваних банків по набору конкретних фінансових показників. Результати застосування таких методик служать об'єктивною інформаційною базою для прийняття управлінських рішень.

При виборі методики визначення рейтингової оцінки банків на ряду із іншими підходами використовується таксонометричний метод (метод евклідових відстаней) [2, 10, 12]. Рейтинги, що складені на основі використання цього методу, дають комплексну оцінку діяльності банків, дозволяючи визначити кращі з них по ряду показників, набір яких, у свою чергу, може бути різним залежно від конкретної поставленої задачі.

Існує певна кількість методик щодо аналізу та оцінки надійності банків, які у більшості випадків використовують рейтинговий підхід. Одними з останніх робіт, що присвячено детальному огляду сучасних методик рейтингування банків України є роботи Т.М. Гордіца [3], А.М. Турило та І.С. Вчешаньої [12], в яких автори також наводять перелік і характеристики основних підходів до визначення надійності банків. У висновках автори зазначених робіт [12] віддають перевагу рейтинговій системі CAMELS [1, 6] та все ж таки [3, 12] роблять висновок про те, що кожна з аналізованих методик має певні переваги й недоліки, однак відсутність єдиної уніфікованої методики аналізу надійності банків є одним із факторів, що призводять до проявів критерію асиметрії інформації.

Проблемами рейтингової оцінки надійності банків, питаннями банківського менеджменту і аудиту, проблемами аналітичного забезпечення ефективної діяльності комерційних банків, фінансовим аналізом комерційних банків, способами визначення фінансової стійкості та надійності комерційних банків займаються також і такі відомі вчені-економісти, як Бєлих Л., Вітлінський В., Кочетков А., Кромонов В., Лаврушин О., Лернер Ю., Мазаракі А., Мороз А., Раєвський К., Ширинська Є., Шматов О., Сінкі Дж.Ф. та ін.

Метою дослідження є проведення рейтингування банків по показникам, що характеризують надійність банків, використовуючи модифікований таксонометричний метод для розрахунку рейтингу банків.

У класичному таксонометричному методі [2, 7, 10] використовується матриця:

$$P = \begin{pmatrix} p_{11} & \dots & p_{1i} & \dots & p_{1n} \\ \dots & \dots & \dots & \dots & \dots \\ p_{s1} & \dots & p_{si} & \dots & p_{sn} \\ \dots & \dots & \dots & \dots & \dots \\ p_{b1} & \dots & p_{bi} & \dots & p_{bn} \end{pmatrix}. \quad (1)$$

Для матриці P фінансових показників діяльності банків (1) i -тий вектор-стовпець елементів — список значень однорідного i -го показника (число показників n) для кожного з b банків, а s -тий вектор-рядок елементів — список різнорідних значень показників для s -того банку ($i = \overline{1, n}$; $s = \overline{1, b}$).

Для того, щоб порівнювати чисельні значення показників між собою, необхідно привести їх до безрозмірного вигляду. Це пропонується здійснити шляхом нормування значень показників.

Для чисельного значення, з яким буде порівнюватися кожний показник, зручно взяти норму вектору-стовпця (норму кожного критерію) по досліджуваним банкам:

$$P'_{s,i} = \frac{p_{s,i}}{\sqrt{\sum_{s=1}^b p_{s,i}^2}}. \quad (2)$$

де $p_{s,i}$ — чисельне значення i -го показника ($i = \overline{1, n}$) по s -му банку ($s = \overline{1, b}$);

n — кількість показників, що розглядаються;

b — кількість банків, що досліджуються.

Наведений підхід відрізняється від підходу, що використовує нормування завдяки врахуванню середньоквадратичного відхилення [2, 7, 10].

Другим важливим етапом є формування «еталонного» банку [7, 10]. Для формування «еталонного» банку, з яким будуть порівнюватися всі інші, визначаються оптимальні значення нормалізованих i -тих показників за всіма банками. Вибираються відповідно максимальні або мінімальні значення залежно від напрямку впливу на результативну ознаку [7, 10]. Обрані оптимальні значення формують матрицю-рядок:

$$Pet_i = \left(\left[\begin{array}{c} \max_s \{p'_{s,i}\} \\ \min_s \{p'_{s,i}\} \end{array} \right] \dots \left[\begin{array}{c} \max_s \{p'_{s,i}\} \\ \min_s \{p'_{s,i}\} \end{array} \right] \dots \left[\begin{array}{c} \max_s \{p'_{s,n}\} \\ \min_s \{p'_{s,n}\} \end{array} \right] \right), \quad (3)$$

де $\left[\begin{array}{c} \max_s \{p'_{s,i}\} \\ \min_s \{p'_{s,i}\} \end{array} \right]$ — визначення максимального або мінімального нормалізованого значення i -го показника залежно від напрямку впливу на результативну ознаку ($s = \overline{1, b}; i = \overline{1, n}$).

Наступною зміною, що пропонується здійснити, це не корегувати оптимальні значення i -го нормалізованого показника на величину середньоквадратичного відхилення [10], а для розрахунків взяти тільки значення (3), розуміючи їх зміст як оптимальні («еталонні») значення i -го нормалізованого показника, що не потребують ніякого корегування. Рейтингова позиція банку визначається на основі співвідношення, що уявляє собою відстані D_s між s -тим банком та «еталонним»:

$$D_s = \sqrt{\sum_{s=1}^b (p'_{s,i} - pet_i)^2}. \quad (4)$$

Рейтинги банків визначаються на основі (4) — чим значення відстані D_s менше, тим вище рейтинг банку. Однак, для зручності подальшого аналізу рейтингів банків, а також для більш адекватної деталізації отриманих даних у графічній формі пропонується використовувати співвідношення, що характеризує сумарне рейтингове число R_s для кожного з банків:

$$R_s = 1 - \frac{D_s}{\sqrt{\sum_{s=1}^b D_s^2}}. \quad (5)$$

У цьому випадку, чим значення сумарного рейтингового числа R_s вище, тим вище рейтинг банку.

Надійність банку пропонується оцінювати та аналізувати, використовуючи наступні критерії [8, 9]:

1) K_1 — відтік депозитів фізичних осіб $K_{1,1}$ та юридичних осіб $K_{1,2}$ з банку;

2) K_2 — чи здійснює банк видачу довгострокових кредитів;

3) K_3 — достатність капіталу;

4) K_4 — об'єм сформованих резервів під видані кредити, а також інші активи;

5) K_5 — прибутковість або збитковість банківської структури;

6) K_6 — валютна складова банківської діяльності;

7) K_7 — співвідношення кредитів виданих юридичним $K_{7,1}$ і фізичним особам $K_{7,2}$ від об'єму всіх активів банку;

8) K_8 — співвідношення залучених коштів від населення і юридичних осіб.

Методику визначення рейтингів надійності банків пропонується застосовувати при рейтингуванні 9 умовних банків.

Дані фінансової звітності для умовних банків взято для розрахунків з відкритих джерел [11]. У табл. 1 наведено дані щодо розміру капіталу та активів банків, що досліджуються.

Таблиця 1

КАПІТАЛ ТА АКТИВИ БАНКІВ [11]

№ з/п	Назва банку	Капітал банку, тис.грн	Активи банку, тис.грн	Чистий прибуток (збиток), тис.грн
1	Банк № 1	140 178	1 262 161	-21 579
2	Банк № 2	113 234	591 209	5 453
3	Банк № 3	105 846	1 270 479	485
4	Банк № 4	216 050	1 310 625	321
5	Банк № 5	126 121	811 082	-100 276
6	Банк № 6	648 635	3 603 064	1 375
7	Банк № 7	126 141	396 800	715
8	Банк № 8	67 753	355 625	224
9	Банк № 9	4 469 762	46 285 966	-558 965
Усього по банкам групи		6 013 720	55 887 011	-672 247
Усього по банкам України		147 816 550	1 019 811 043	-1 062 004

Також, на основі публічних даних щодо фінансової звітності банків [11] розраховуються значення критеріїв K_1 — K_8 , що наведені у табл. 2.

Таблиця 2

ЗВЕДЕНІ ДАНІ ЩОДО ЗНАЧЕНЬ КРИТЕРІЇВ K_1 — K_8 *)

Критерії	Банки								
	№ 1	№ 2	№ 3	№ 4	№ 5	№ 6	№ 7	№ 8	№ 9
$K_{1,1}$	7,02	2,1	-3,5	4,81	-14,59	2,18	2,29	1,41	-1,04
$K_{1,2}$	-6,43	6,09	15,48	5	-0,27	1,26	-3,58	4,86	-1,38
K_3	0,9255	1,5961	0,6943	1,3737	1,2958	1,5002	2,6491	1,5877	0,8047
K_4	-4,545	-1,418	-9,356	-1,464	-45,44	-4,581	-0,408	-3,793	-21,79
K_5	-1,709	0,922	0,038	0,024	-12,36	0,038	0,180	0,063	-1,207
K_6	-0,052	0,0705	-0,08	-0,002	-0,453	-0,019	0,0158	0,0494	-0,299
$K_{7,1}$	0,9827	0,9773	0,8874	0,7455	0,8092	0,8644	0,9995	0,817	0,4509
$K_{7,2}$	0,743	0,8504	0,2681	0,8676	0,6886	0,8077	0,1346	0,8429	0,1045
K_8	0,7249	0,8837	0,7443	0,6756	0,1927	0,9027	0,4854	0,7921	0,9354

* Дані, що розраховані автором згідно методики [8, 9]

На основі даних, представлених у загальній табл. 2 щодо значень критеріїв, розраховуються сумарні рейтингові числа (5) (що характеризують рейтинг банків) та будується діаграма рейтингів досліджуваних банків. У табл. 3 наведено значення сумарного рейтингового числа та місця досліджуваних банків у рейтингу. На рис. 1 представлено діаграму рейтингів банків.

Таблиця 3

РЕЙТИНГИ БАНКІВ ЗА ДАНИМИ НА 01.07.20XX РОКУ

№ з/п	Назва банку	Значення сумарного рейтингового числа R_s , од.	Місце в рейтингу
1	Банк № 1	0,58888	8
2	Банк № 2	0,79091	1
3	Банк № 3	0,74409	4

Закінчення табл. 3

№ з/п	Назва банку	Значення сумарного рейтингового числа R_s , од.	Місце в рейтингу
4	Банк № 4	0,78488	2
5	Банк № 5	0,46817	9
6	Банк № 6	0,71615	5
7	Банк № 7	0,64951	6
8	Банк № 8	0,76688	3
9	Банк № 9	0,63273	7

Сумарне
рейтингове
число, од.

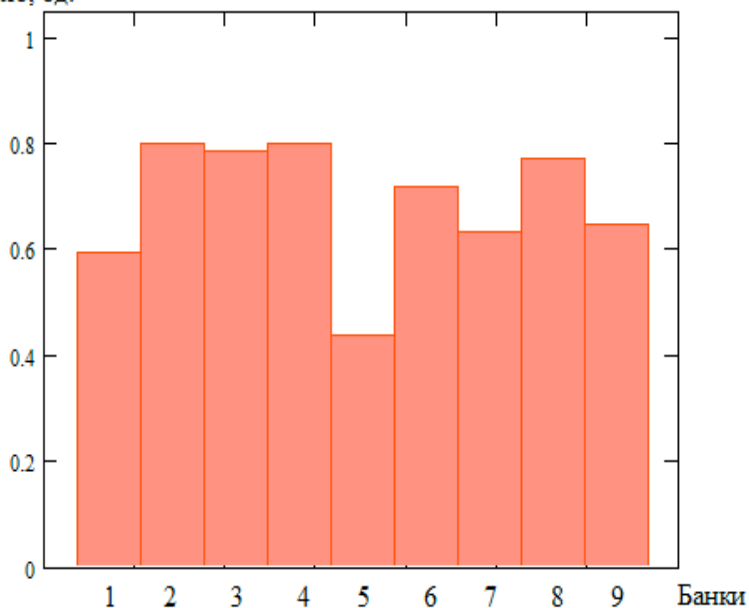

Рис. 1. Діаграма рейтингу банків

Здійснення кредитних стосунків вимагає від банку проведення оцінки та аналізу надійності не лише власне своєї, а надійності

своїх партнерів (в основному позикопозичальників, серед яких можуть бути і інші банки). При цьому особливу увагу приділяють аналізу діяльності банків-позикопозичальників, оскільки їх кредитні стосунки в сучасних кризових умовах загострюються, міжбанківський кредит стає небезпечним і ризикованим. Тому деякі банки створюють у себе аналітичні служби для проведення аналізу балансів і іншої звітності таких банків.

Для наочного прикладу проаналізуємо результати, отримані для умовного банку «Банк № 2». Проведений аналіз надійності банку «Банк № 2» показав, що в рейтингу надійності банків, банк знаходиться на I місці із значенням сумарного рейтингового числа $R_s = 0,79091$.

Якщо порівнювати банки, що посідають I та II місце, то слід зазначити, що у банку «Банк № 2» капітал банку нижче майже у 2 рази та активи банку нижче у 2,2 раза, однак чистий прибуток вищий майже у 17 разів (табл. 1).

Дуже вагомим є той факт, що у порівнянні із банком «Банк № 9», банком, який віднесено до I групи згідно із класифікацією НБУ (табл. 1, [11]), банк «Банк № 2» випереджає перший на 6 позицій у рейтингу надійності, що не може не констатувати високий рівень менеджменту банку у проведенні банківської діяльності.

Отримані результати дають змогу оцінити місце банку «Банк № 2» серед своїх конкурентів — умовних банків досліджуваної групи. При цьому I місце в рейтингу повинно використовуватись як досить вагома інформація при проведенні піар-компанії, що здійснюється банком.

Аналізуючи показників своєї фінансової діяльності, які складають критерії надійності банку та використовуються при рейтингуванні банків згідно із вищенаведеною методикою, керівництво банку та/або аналітичний відділ банку має змогу оцінити їх значення та застосувати превентивні дії щодо підтримки поточної позиції у рейтингу банків на майбутній період (як мінімум) або підвищення своєї поточної позиції в рейтингу, зважаючи на те, що результати фінансової діяльності банків-конкурентів можуть бути кращими ніж станом на 01.07.20XX.

Література

1. Аналіз діяльності комерційного банку: Навч. посібник [Текст] / За ред. д-ра екон. наук, проф. Ф. Ф. Бутинця, д-ра екон. наук, проф. А. М. Герасимовича. — Житомир: Рута, 2001. — 384 с.

2. Бубенко П.Т., Владимірова М.С. Оценка инновационного потенциала регионов на основе таксонометрического метода [Текст] / П.Т. Бубенко, М.С. Владимірова // Науковий інформаційний журнал «Бізнес-інформ». — №4 (2). — 2009. — Харків: ХНЕУ. — С. 86—88.

3. Гордіца Т.М. Сучасні методики рейтингування банків України: теорія і практика інформаційної відкритості для вкладників грошових коштів / Т.М. Гордіца // Збірник наукових праць «Економічні науки». — Випуск 7, 2011 р. [Електронний ресурс] // Режим доступу до матеріалів:

http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/znpen/2011_7/23SMR.pdf.

4. Досяк О.І. Система автоматизованого аналізу фінансового стану підприємства [Текст] / О.І. Досяк // Науковий вісник НЛТУ України: Збірник науково-технічних праць. — Львів : РВВ НЛТУ України, 2009. — Вип. 19.3. — С. 286—294.

5. Лернер Ю.І. Оценка финансовой устойчивости банковской структуры [Текст] / Ю.І. Лернер // Вісник економічної науки України. — №2. — 2010. — С.69—73.

6. Про порядок визначення рейтингових оцінок за рейтинговою системою CAMELS: Положення: Затверджене Постановою НБУ від 08.05.2002 № 171.

7. Просветов Г.И. Финансовый менеджмент: Задачи и решения: Учебно-методическое пособие. — М.: Издательство РДЛ, 2005. — 376 с.

8. Самородов Б.В. Підходи до аналізу надійності комерційного банку [Текст] / Б.В. Самородов // Механізми реалізації стратегії розвитку національної економіки [Текст]: Матеріали міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції (20—21 жовтня 2011 р.). — Тернопіль: Крок, 2011. — С. 292—294.

9. Самородов Б.В. Аналіз надійності банку в розрізі комплексної оцінки фінансового стану банку / Б.В. Самородов // Становлення сучасної науки — 2011 [Текст]: Матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції (27 вересня — 5 жовтня 2011 р.). — Том. 1. Економічні науки. — Прага.: Видавничий дім «Освіта та наука», 2011. — С. 11—13.

10. Сенченко О. Рейтингова оцінка банків у розрізі аналізу їх фінансової безпеки на основі таксонометричного методу [Текст] / О. Сенченко // Вісник НБУ. — 2011. — № 1 (179). — С. 58—60.

11. Структура активів, зобов'язань, власного капіталу, фінансових результатів діяльності банків України / [Електронний ресурс] // Режим доступу до матеріалів: <http://www.bank.gov.ua>.

12. Турило А.М. Рейтингова система оцінки фінансового стану комерційного банку [Текст] / А.М. Турило, І.С. Вчєрашня // Вісник КТУ, вип. 28. — 2011. — С. 260—263.

Стаття надійшла до редакції 15.12.2011 р.

УДК 336.371

О.О. Смірнова, канд. екон. наук, доцент,
доцент кафедри банківських інвестицій
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

ФІНАНСОВІ ІНСТИТУТИ ТА ЇХ РОЛЬ В ІНВЕСТИЦІЙНОМУ ПРОЦЕСІ

АНОТАЦІЯ. Досліджується сучасна роль фінансових інститутів в інвестиційному процесі та підвищення їх ефективності в сучасних умовах.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: фінансові інститути, фондовий ринок, інститути спільного інвестування, компанія управління активами.

ABSTRACT. The modern role of financial institutes in an investment process and increase of their efficiency is investigated in modern terms.

KEY WORDS: financial institutes, financial market, institutes of common investment.

АНОТАЦІЯ. Исследуется современная роль финансовых институтов в инвестиционном процессе и повышение их эффективности в современных условиях.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: финансовые институты, фондовый рынок, институты совместного инвестирования, компания управления активами.

Основною умовою зростання кількості інвестиційних фондів, розвитку інфраструктури фондового ринку та підвищенню захищеності акціонерів є проведення ефективної державної політики. Проте відсутність до теперішнього часу цілісного державного бачення ефективної моделі розвитку ІСІ призводить до вад у їх функціонуванні, що в свою чергу впливає на загальний стан економіки.

Роль інвестиційних інститутів виражається через виконання ними ряду функцій на фондовому ринку країни, а також у політичній, економічній та соціальній сферах.

Так, ефективна діяльність інститутів спільного інвестування на ринку цінних паперів прискорює обіг надлишкового капіталу, акумулює його для інвестування у виробничу та соціальну сфери, забезпечує переміщення вільних коштів між галузями та залучення заощаджень населення.

У соціальній сфері інвестиційні фонди сприяють формуванню так званого «середнього» класу, який в індустріальних країнах є основою розвитку. Крім того, працюючи на акумуляцію коштів, інвестиційні фонди спрямовують їх не лише у виробничу, а й у

соціальну сферу. Це інвестування перш за все направлене на створення нових видів послуг, товарів, виробництв, що в свою чергу сприяє поліпшенню добробуту людей, створенню нових робочих місць.

Сьогодні у високорозвинених країнах світу ІСІ є професійними інвесторами, які здатні акумулювати значні обсяги капіталу, що створює передумови для здійснення різноманітних видів інвестування та надає їм можливості конкурувати з банківським сектором [1].

В Україні хоча і закладено основні передумови для розвитку інвестиційних фондів, проте вони ще не досягли такого рівня розвитку, як інвестиційні фонди розвинутих країн, і не виконують покладених на них інвестиційних функцій. Основною причиною останнього є нестача інвестиційних коштів і несприятливий інвестиційний клімат. Проте, протягом останніх років на ринку спільного інвестування відбулися позитивні зрушення, до яких слід віднести зростання конкуренції серед фондів і компаній, що ними управляють, розширення асортименту, зростання кількості публічних інвестиційних фондів, підвищення рівня інвестиційної культури серед населення тощо.

Особливої уваги на шляху визначення основних напрямків активізації ролі ІСІ на ринку цінних паперів є підвищення ефективності їх господарювання, що в свою чергу неможливе без ефективної державної політики в даному секторі. Розвиток інвестиційних фондів повинен стати одним з пріоритетних напрямків державної інвестиційної політики, що в свою чергу призведе до активізації інвестиційної діяльності. Для розробки даної політики повинен бути використаний досвід країн з розвинутим інвестиційним сектором враховуючи український менталітет. Крім того, необхідним є проведення ґрунтовного реформування законодавчої бази в сфері інвестицій та надання інвесторам певних гарантій щодо їх вкладень.

Фінансово-економічна криза, що розгорнулася у 2008 році, безумовно, дуже суттєво вплинула на діяльність відкритих інститутів спільного інвестування в Україні. Переоцінений у 2008 році український фондовий ринок, на думку багатьох експертів, у 2009 впав нижче справедливого рівня цін. Таким чином, сформувався значний потенціал для майбутнього росту як ринку в цілому, так і галузі відкритих ІСІ. Поліпшити ситуацію покликаний прийнятий наприкінці 2008 року Закон

України «Про внесення змін до Закону України «Про інститути спільного інвестування (пайові та корпоративні інвестиційні фонди)», який, зокрема, дозволить управляючим відкритими фондами формувати більш гнучку структуру їхніх активів та розширити можливості для уникнення втрат на ринку, що падає [2].

Станом на 30 грудня 2009 року, за даними УАІБ, в Україні було зареєстровано 36 відкритих інститутів спільного інвестування, що перебували в управлінні 25 компаній з управління активами. Таким чином, на ринок відкритих ІСІ протягом року вийшли 8 нових КУА. Кількість відкритих фондів, які досягли нормативів щодо мінімального обсягу активів у 2008 році, склала 32, а кількість їхніх КУА — 22. Єдиний фонд «СЕМ Індекс» ТОВ «КУА «Співдружність Ессет Менеджмент» було визнано таким, що не відповідає нормативу мінімального обсягу активів, та виключено з ЄДРІСІ. Сукупний обсяг зареєстрованої емісії відкритих фондів у 2009 році зріс на 27,7 % і досяг понад 2,9 млрд грн. При цьому сума емісії за 2009-й рік була приблизно удвічі меншою, ніж за 2008-й. Через затяжний глибокий спад ринку цінних паперів, послаблення довіри до фінансових інститутів, у т. ч. інвестиційних фондів, високу чутливість відкритих ІСІ до ринкової кон'юнктури, результати їхньої діяльності у 2009 році були слабкими. Динаміка кількості сертифікатів відкритих ІСІ в обігу протягом року, як правило, була пов'язана з періодами посилення спаду на фондовому ринку, що спонукало інвесторів до виведення своїх активів з фондів. Крім того, вихід інвесторів з відкритих ІСІ «підтримувала» висока інфляція та підвищення доходності за банківськими депозитними продуктами. Показники динаміки вартості вкладень у відкриті фонди, депозити у різних валютах та зміна індексу ПФТС за 2009 рік з урахуванням інфляції залишають поза конкуренцією депозитні вкладення у євро та доларах США. Ці депозити стали надприбутковими для вкладників, які відкрили їх до різкої девальвації гривні з вересня 2009 року. Водночас, на тлі різних коливань індексу ПФТС, динаміка середньої доходності відкритих ІСІ демонструвала більшу стійкість, хоча факторами тиску були нормативні обмеження структури активів фондів і значний відтік коштів інвесторів. У 2008-му році суттєво змінилася картина розподілу вартості чистих активів за категоріями вкладників. Майже удвічі скоротилася участь в ІСІ відкритого типу юридичних осіб-нерезидентів. Такі зміни зу-

мовлені, з одного боку, тим, що інвестори зазначеної категорії найбільше виходили з фондів протягом року. З іншого боку, на зменшення частки юридичних осіб-нерезидентів, як і фізичних осіб-резидентів, суттєво вплинуло поповнення ринку новим великим фондом, кошти якого майже повністю належать юридичним особам-резидентам («Спарта Збалансований», 98,88 %). Це призвело до зростання їхньої частки в сукупних активах ринку у 6,5 разу.

У 2010 році світова фондова спільнота переживала етап подолання наслідків глобальної фінансової кризи, що сповна позначилися і на українській економіці та інвестиційній сфері зокрема [3]. І хоча, відповідно до світового досвіду, після одного з найбільших у світі провалів у 2009 році, український фондовий ринок у 2010 році був одним із лідерів росту, вплив кризи вітчизняна сфера спільного інвестування продовжувала відчувати упродовж усього року. Це виявилось у подальшому скороченні числа учасників ринку спільного інвестування — як компаній з управління активами, так і фондів, частина яких «згортала» свою діяльність унаслідок тривалого відтоку коштів інвесторів, інша — так і не вийшла на норматив. Щодо КУА, то додатковий тиск на кількість учасників ринку надалі чинитиме необхідність дотримуватися підвищених вимог до мінімального обсягу власних коштів компанії (з 1 січня 2011 року — 7 млн грн). До кінця року галузь спільного інвестування відносно «адаптувалася» до нових фінансово-економічних умов діяльності, відтік вкладень інвесторів почав згасати, а сектор невенчурних ІСІ — «наздоганяти» зростання індексів акцій. Активи продовжували збільшуватися: +19,28 млрд грн (+30,47 %) сукупно для всього ринку ІСІ та +2,25 млрд грн (+52,69 %) для невенчурних ІСІ за рік. Вкладники фондів отримували доходи від своїх інвестицій завдяки росту фондового ринку (в середньому від 18 % у відкритих до майже 100 % у закритих невенчурних ІСІ за 2010 рік). Однією з ключових тенденцій на ринку наприкінці 2010 року було те, що диверсифіковані відкриті та інтервальні фонди почали активніше переорієнтовуватися на більш агресивні стратегії, збільшуючи вкладення в акції. Водночас, через надзвичайно високі ставки за державними цінними паперами, фонди нарошували й інвестиції в ОВДП, які забезпечували привабливе співвідношення доходності та рівня ризику. Помітними були і зміни у галузевій структурі вкладень фондів, у яких зростає частка промисловості, причому ця галузь економіки продемон-

струвала найліпшу динаміку в активах невенчурних ІСІ, що, ймовірно, було пов'язано з поступовим оздоровленням сектора на тлі відновлення попиту на промислову продукцію, у тому числі, на міжнародному ринку. В умовах очікування визначення політичного курсу і, відповідно, напрямків розвитку економічної ситуації в Україні після завершення президентських виборів і формування уряду, дещо активізувався інтерес іноземних інвесторів до вітчизняного фондового ринку. Це призвело, зокрема, до збільшення їхньої частки у ВЧА закритих фондів майже у сім разів (із 1,24 % до 9,76 %). Однак, як і прогнозувалося, до кінця 2010 року у соціально-економічному й політичному середовищі загалом залишалася невизначеність. Зростання фондових індексів, а разом з ними й інвестицій в ІСІ, протягом 2010 року помітно випереджало темпи економічного росту в Україні, що, ймовірно, було однією з причин періодичного фіксування прибутку інвесторами та виходу із фондів.

Таким чином, останніми роками на ринку інвестиційних фондів України спостерігаються, з одного боку, певні позитивні зміни, а з іншого — залишається ряд невирішених проблем структурного характеру:

- незначні обсяги, порівняно з банківським сектором, залучення інвестиційних ресурсів;

- обмежена кількість надійних фінансових інструментів привабливих для інвестування. Державні облігації хоча і є надійними, проте їх дохідність залишається на низькому рівні не завжди перевищуючи темпи інфляції;

- незавершеність податкової реформи та нестабільність чинного податкового законодавства, що не дає змогу прогнозувати витрати і доходи ІСІ;

- нерозвинутість та низька ліквідність та капіталізація фондового ринку. Переважання неорганізованого ринку над організованим свідчить про низьку прозорість фондового ринку і відштовхує інвесторів;

- невідповідність законодавчої бази міжнародним стандартам що стримує притік іноземних інвесторів на вітчизняний ринок;

- відсутність механізму участі ІСІ в приватизаційних процесах;

- недостатній рівень прозорості інститутів, що не дає достатньо реально оцінити їх фінансовий стан, а через це низький рівень довіри до фінансових інститутів з боку інвесторів.

Проблема інформаційної прозорості колективних інвесторів є надзвичайно актуальною в процесі подолання наслідків світової фінансової кризи на фондовому ринку України. Інвестиційна активність населення в даному секторі залишається досить низькою, головною причиною чого є низький рівень обізнаності потенційних інвесторів про діяльність інститутів спільного інвестування та їх упереджене ставлення до останніх. Така позиція громадян стримує розвиток вітчизняного фондового ринку через затримку просування заощаджень сімейних господарств до емітентів цінних паперів. Вирішення даної проблеми призведе до припливу коштів у сектор спільного інвестування, а отже забезпечить вітчизняну економіку ресурсами, необхідними для подолання наслідків кризи.

Хоча в українській економічній думці дослідження інформаційної прозорості перебуває на початковій стадії, важливість підвищення якості доступної інформації зазначається в працях вітчизняних науковців, державних програмах, дослідженнях інформаційних агентств. Основними напрямками підвищення рівня інформаційної прозорості ІСІ вони вважають забезпечення інвесторів інформацією в обсязі, достатньому для прийняття інвестиційного рішення і оцінки ризику. При чому це стосується не лише ІСІ, але й КУА що нею управляє.

На сьогоднішній день рівень інформаційної прозорості ринку спільного інвестування є доволі низьким і складає в середньому 20 % [4]. Інформація розкривається виключно в обсяга, що вимагає чинне законодавство. Проте її обсягу недостатньо для підвищення довіри інвесторів.

Особливої уваги заслуговує не лише обсяг інформації, що розкривається інвестиційними фондами, але й способи доведення даної інформації до потенційних інвесторів. На сьогоднішній день основним і майже єдиним джерелом отримання інформації щодо діяльності певного ІСІ є інтернет. Увага зовнішній рекламі та рекламі у засобах масової інформації майже не приділяється. Це в свою чергу дещо звужує коло вкладників.

Таким чином, основними заходами щодо підвищення рівня розвитку інститутів спільного інвестування та ефективності залучення ними вільних грошових коштів до інвестиційного процесу є:

- підвищення рівня організованості позабіржового ринку;
- розвиток вторинного ринку цінних паперів, особливо в рамках організованого ринку;

- формування у населення позитивного сприйняття діяльності ІСІ та забезпечення інформаційної прозорості діяльності інвестиційних фондів;
- розширення пропозиції цінних паперів на фондовому ринку, зокрема повноцінне впровадження похідних цінних паперів;
- поліпшення податкових та регуляторних умов для портфельних інвесторів та населення;
- подальше вдосконалення методики обчислення вартості чистих активів ІСІ;
- розробка та введення для всіх учасників даного ринку єдиних стандартів розкриття інформації щодо фінансового стану та напрямків діяльності на законодавчому рівні;
- впровадження ефективних компенсаційних механізмів гарантування законних інтересів вкладників;
- лібералізація валютного регулювання у сфері діяльності інвестиційних фондів в напрямку здійснення інвестицій у іноземні цінні папери та залучення до інвестиційного процесу коштів в іноземній валюті.

Реалізація запропонованих заходів дозволить забезпечити створення сприятливих умов для інвестиційної діяльності, забезпечить розвиток спільного інвестування та заохотить вітчизняних та іноземних інвесторів до фінансування реального сектору економіки.

Таким чином, ефективно функціонуюча система фінансового посередництва прискорює темпи економічного розвитку держави через формування конкурентоспроможного інвестиційного потенціалу. Розвиток фінансового посередництва дозволить сформувати потужний фондовий ринок, який, у свою чергу, є складовою процесу забезпечення економіки інвестиційними ресурсами і є базовим інститутом фінансової системи. Для підвищення ролі інвестиційних фондів в інвестиційному процесі державна політика сприяння розвитку ІСІ повинна бути збалансованою, довгостроковою та орієнтованою на реальні потреби і можливості вітчизняного бізнесу.

Література

1. Аналітичний огляд ринку спільного інвестування у 2009 році [Електронний ресурс] // Українська асоціація інвестиційного бізнесу. — Режим доступу до ресурсу: <http://www.uaib.com.ua/files/articles/1085>.
2. Аналітичний огляд ринку спільного інвестування у 2010 році [Електронний ресурс] // Українська асоціація інвестиційного бізнесу. — Режим доступу до ресурсу: <http://www.uaib.com.ua/files/articles/1084>.

3. *Бережна І.Ю.* Вплив фінансових інститутів на формування інвестиційного потенціалу // Актуальні проблеми економіки. — 2009. — № 9 (99). — С. 190—195.

4. *Савченко Л.* Ренкінг прозорості КУА // Цінні папери України. — 2010. — № 26 (620). — С. 17.

Стаття надійшла до редакції 29.11.2011 р.

УДК 368.01

А.М. Сокіл, аспірант кафедри страхування
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

ПРО НЕОБХІДНІСТЬ УТОЧНЕННЯ ПОНЯТТЯ СПОЖИВАЧ СТРАХОВИХ ПОСЛУГ

АННОТАЦІЯ. У статті досліджено сутність поняття споживача страхових послуг, проаналізовано існуючі моделі трактування даного поняття і на основі українських та європейських законодавчих напрацювань представлено авторське визначення споживача страхових послуг.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: споживач страхових послуг, страхування, страхові послуги, страхове законодавство, норми європейського права.

ABSTRACT. В статье исследовано сущность понятия потребитель страховых услуг, проанализировано существующие модели интерпретации данного понятия и на основании украинских и европейских законодательных наработок представлено авторское определение потребителя страховых услуг.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: потребитель страховых услуг, страхование, страховые услуги, страховое законодательство, нормы европейского права.

АННОТАЦІЯ. The author of the article provides researches on the essence of insurance services consumer definition. The existent ways of the definition is examined and on the basis of Ukrainian and European legislative framework the author's vision of insurance services consumer definition is suggested in the article.

KEY WORDS: insurance services consumer, insurance, insurance services, insurance legislation, rules of European law.

Питання захисту інтересів споживачів страхових послуг стало своєрідним модним трендом на ринку страхування. Фактично більшість розроблених останнім часом нормативно-правових актів, програм і концепцій розвитку ринку страхових послуг пронизані ідеями захисту їх споживачів, а самі споживачі страхових послуг стали ключовим аспектом тенденцій його розвитку. В значній мірі поштовхом цьому процесові стало прийняття Кон-

цепції захисту прав споживачів небанківських фінансових послуг в Україні.

Роздуми щодо дотримання зобов'язань перед споживачами страхових послуг варто розпочати з аналізу: кого саме ми вбачаємо споживачем страхових послуг? Останнім часом це поняття дедалі частіше зустрічається у наукових статтях, програмах розвитку страхового ринку, чи навіть у поточному вжитку, проте чіткого тлумачення сутності терміну немає. В західній літературі, зокрема польській, це питання було темою чисельних обговорень (Є. Лентовська, С. Роговський, Г. Рокіцка, М. Орліцкі, Д. Фухс). В українській фаховій літературі та діючому законодавстві не представлено конкретних пропозицій і варіантів трактування терміну. Розмитість підходів може суттєво вплинути на викривлення визначення меж захисту. Це зумовлює необхідність проведення наукових досліджень щодо сутності споживача страхових послуг і представлення науково обґрунтованого визначення цього поняття, що відповідно становить ключову ідею даної статті.

Захист споживачів є широким поняттям, що охоплює діяльність у багатьох площинах, реалізованих інституціями різної компетенції. Охорона інтересів споживачів базується на двоякості передумов, зокрема економічного і суспільного характерів.

В європейській літературі не має однозначного підходу до визначення бенефіціанта інструментів захисту. В одній директиві розглядається споживач індивідуальний, тоді як в іншій директиві — фізична особа. Так у Трилітньому плані дій Комісії Європейського Співтовариства на 1993—1995 роки, пропонується дотримуватися тлумачення, що «споживачами є фізичні чи юридичні особи, котрі, володіючи більшою чи меншою купівельною спроможністю, придбавають чи користуються товарами і послугами з непрофесійною метою» [7, с. 12].

Загалом, розглядають три варіанта визначення споживача страхових послуг [6, с. 7]:

- застосування багатозначного тлумачення «споживач» залежно від окремих законодавчих актів, що регулюють визначені сфери діяльності учасників господарського обороту;

- формування єдиного універсального поняття «споживач», що відповідає усім суб'єктам, незалежно від характеру укладеного договору чи здійсненої діяльності;

— можливість однозначного трактування споживача, що має ґрунтуватися на засадах однієї мови і бути зрозумілим у поточній діяльності для всіх, хто вживає цей термін.

Щоправда сучасна правова система почала поволі відходити від третьої моделі. Захист прав споживачів, будучи істотною складовою прав людини, стає невід’ємною рисою поточної її життєдіяльності і потребує вищого ступеня визначення охорони. В правовій системі більшості країн ЄС дотримуються першого підходу до трактування сутності споживача. В той же час польське страхове право відповідно до європейських вимог прийняло засади зміцнення позиції споживача, котрі відносяться також до споживача страхової послуги. Їх ціллю є намагання зрівняти позицію споживача з позицією професіонала, уособленням якого виступає страхова компанія. В польському праві до 2003 року не було однозначного визначення поняття «споживач». Функціонувала модель багатозначності: в різних законодавчих актах різні трактування залежно від специфіки діяльності [6, с. 8—9]. Як зазначає Ева Лентовська (перший у Польщі Речник з захисту прав громадян), на перешкоді включення до Цивільного кодексу споживчих умов¹ стали дві обставини [5, с. XXIX]. По-перше, відмінна систематика Цивільного кодексу і впроваджених нормативно-правових актів. По-друге, в Польщі існувала тенденція до розміщення проблематики споживчих умов у галузевому законодавстві. З цієї причини включення споживчих умов до цивільного кодексу потребувало б подолання не тільки перешкод, але і підготовки модернізації відомчого законодавства.

Адаптація українського законодавства до норм європейського права здійснюється відповідно до Програми адаптації законодавства, де сфери фінансових послуг та захисту прав споживачів становить перший етап її виконання. Проблемою імплементації європейського страхового права до права українського є недостатньо високий рівень відповідності останнього, що потребує в окремих випадках значних змін. З іншого боку, повинна враховуватися українська специфіка, а не автоматичне копіювання законодавства ЄС.

Закон України «Про захист прав споживачів» [4] прямо зазначає, що споживачем можна вважати фізичну особу, яка придбаває, замовляє, використовує або має намір придбати чи

¹ Згідно з науковою позицією Познанської страхової школи договір страхування, залежно від того хто виступає страхувальником (застрахованим), зараховують до групи економічних (господарчих) договорів, коли користувачем послуг є підприємство, або споживчих договорів, коли користувачем страхових послуг підприємство не являється.

замовити продукцію для особистих потреб, безпосередньо не пов'язаних з підприємницькою діяльністю або виконанням обов'язків найманого працівника. Тут виникають два застереження. По-перше, особливістю вищезазначеного закону є те, що він фактично не регулює взаємовідносини у страховій сфері. По-друге, чітко вказує, що споживачем можна вважати лише фізичну особу, виключаючи при цьому юридичну особу. В Цивільному кодексі України споживач також розглядається як фізична особа (п. 2 ст. 627).

Трактування споживача виключно фізичною особою не є українською специфікою, а поширеною європейською практикою. Так, наприклад, у польському законодавстві дефініцію споживача регулює ст. 22¹ Цивільного кодексу, згідно з якою споживачем може бути тільки фізична особа [5, с. 1]. Це пояснюється тим, що фізична особа на відміну від юридичної особи є непрофесійною стороною страхового договору, тобто зазвичай не залучає правових консультантів і є менш інформаційно досвідченою. При цьому як в українському законодавстві, так і в польському, фізична особа повинна мати наступні передумови, а саме: здійснювати правову діяльність, при цьому не пов'язану з професійною чи господарською діяльністю.

Такий підхід породжує сумніви щодо забезпечення дотримання інтересів усіх учасників страхового договору. З економічної точки зору кожен хто уклав договір і користується послугами страхування трактується як споживач, однак з правової — ми знаходимо певні обмеження. Ці обмеження стосуються лише додаткової протекції і підтримки у захисті прав споживача і вирішенні суперечок. Для нас важливо наголосити, що страхова компанія зобов'язана дотримуватися і виконати взяті на себе зобов'язання у разі настання випадків, обумовлених договором страхування, що підписаний з протилежною стороною договору, незалежно від того, чи це фізична чи юридична особа.

При цьому, як зазначає доктор Даріуш Фухс (університет ім. Кардинала С. Вишинського у Польщі), у страховій практиці існують суб'єкти, що виступають непрофесійними одержувачами страхових послуг і потребують захисту споживача, як наприклад, застраховані, які при цьому не є споживачами через наступні причини [4]:

- не є сторонами страхового договору;
- не здійснюють правової діяльності в рамках страхових відносин, що унеможливорює скористатися захистом на підставі ст. 22¹ Цивільного кодексу.

Резонанс викликало впровадження з 1 січня 2004 року до Цивільного кодексу Польщі положення ст. 384 § 5 згідно з котрим: «у випадку страхового договору дані положення відносяться до сторін договору, навіть коли страхувальник не є споживачем». Існує обов'язковість виконання положень для кожного суб'єкта, що укладає страховий договір, незалежно від мети на підставі котрої його укладено. Ця незначна зміна породжує суттєві наслідки, а саме: передбачає однаковий захист для всіх сторін укладеного страхового договору. З цього випливає, що підприємець також може потребувати аналогічний рівень захисту як і споживач.

Поширення захисту споживачів на юридичні особи також існує в практиці окремих європейських країн. Так, у Великій Британії у сфері захисту споживачів фінансових послуг юридичні особи (мікро підприємства) мають право складати скарги і звертатися з питань досудового вирішення проблеми до установи Фінансового омбудсмана, при цьому кількість працівників не повинна перевищувати 10 чоловік, а річний оборот компанії — 2 млн фунтів (з листопада 2009 року відповідно до Payment Services Directive (2007/64/EC) [7, с. 12]. Звісно, у кожній країні ця межа є індивідуальною залежно від рівня економічного розвитку держави.

Обґрунтування підтримки часткового включення юридичних осіб до сфери захисту споживачів знаходять пояснення на користь одноосібних підприємств. Фактично, одноосібне підприємство представляє собою домогосподарство, а прибуток, який це підприємство отримує, становить дохід, фактично основу бюджету домогосподарства так само, як заробітна плата у найманих працівників. Дії власника одноосібного підприємства, який уособлює також працівника, у більшості випадків є непрофесійним користувачем страхових послуг, котрий без допомоги кваліфікованих спеціалістів у сфері страхування чи юристів не може оцінити на професійному рівні умови договору страхування. Тут досить часто знаходить реалізацію асиметрія сил і асиметрія інформації. Шкода, завдана одноосібному підприємству фактично є шкодою завданою фізичній особі (домогосподарству). Тому, здавалося б допустимо розширене тлумачення сфери захисту споживачів з включенням до нього одноосібних і малих підприємств.

Такий варіант трактування співзвучний з поглядами Нацфінпослуг України, де «споживач фінансових послуг — фізична особа, яка придбаває, замовляє, використовує або має намір

придбати чи замовити фінансову послугу з метою, яка безпосередньо не пов'язана з підприємницькою діяльністю, за винятком випадків, якщо підприємцем є фізична особа, яка здійснює підприємницьку діяльність без створення юридичної особи» [3]. Дещо іншої думки дотримується народний депутат Ю. Полунєєв [2]. Він вважає, що «споживач — фізична особа, яка придбаває або має намір придбати фінансову послугу або посередницьку послугу на ринках фінансових послуг для особистих потреб, безпосередньо не пов'язаних з підприємницькою діяльністю або виконанням обов'язків працівника у трудових відносинах».

Можна виділити дві основні характерні риси у вітчизняному законодавчому баченні споживача страхових послуг. По-перше, споживач страхових послуг розглядається лише як фізична особа. По-друге, трактування споживача має галузевий характер, тобто має багатогранну термінологічну адаптивність відповідно до видів фінансових послуг.

Враховуючи вищезазначене, найбільш обґрунтованим є така версія трактування споживача страхових послуг, яка, на наш погляд, відповідає загальноєвропейському баченню споживача:

— споживачем страхових послуг є фізична особа, що є стороною укладеного договору страхування і на його підставі користується послугами страхування не пов'язаними безпосередньо з її господарською чи професійною діяльністю. Суб'єкти малого підприємництва можна вважати споживачами страхових послуг у разі, коли:

1) загальний обсяг валових доходів не перевищує 3 млн грн для фізичних осіб-підприємців без створення юридичної особи та 5 млн грн для юридичних осіб — суб'єктів господарювання;

2) юридична особа — суб'єкт господарювання є одноосібним малим підприємством, приватної форми власності, з максимальною кількістю працівників не більше 10 чоловік;

3) фізичні особи-підприємці та юридичні особи — суб'єкти господарювання не здійснюють діяльність у сфері фінансового посередництва чи права.

Акцент спрямовано на суб'єкти господарювання, які обмежені фінансовими можливостями, а також не мають відповідної фахової фінансової та правової підготовки, що робить їх вразливими до ризику невиконання страховиком страхових зобов'язань. А тому їх включення до переліку споживачів страхових послуг здійснено з метою забезпечення правової, фінансової та страхової підтримки вітчизняного малого підприємництва. Особливої уваги

потребують суб'єкти малого підприємництва, що здійснюють суспільно важливу діяльність для населення. Зокрема, до цієї групи можна віднести, наприклад, соціальне підприємство, підприємства релігійних організацій, суб'єкти господарювання, що надають побутові послуги населенню чи здійснюють науково-дослідну діяльність.

Еволюція поняття споживача страхових послуг свідчить про його дискусійний характер як у вітчизняному, так і європейській законодавстві. У широкому розумінні споживачами страхових послуг слід вважати всіх, хто придбав їх для власних потреб незалежно від статусу страхувальника: фізичної чи юридичної особи. Іншим питанням є те, що держава може посилити ступінь захисту та обмежити діапазон нагляду за виконанням страховиками зобов'язань стосовно споживачів, які, як правило, не мають належних можливостей здійснити це зусиллями власних фахівців. Це охопить фізичні особи, а також малі підприємства, які застрахували свої ризики, насамперед, як непрофесійні користувачі страхових послуг. Саме непрофесійний статус споживача та асиметрія сторін договору страхування є тими додатковими аргументами, що визначають потребу у додатковому механізмі захисту цієї категорії страхувальників та застрахованих.

Виходячи з цього, слід внести відповідні зміни до діючого законодавства, зокрема законодавчо визначити поняття споживача страхових послуг. Беручи до уваги те, що наразі йде опрацювання нової редакції Закону України «Про страхування», включення запропонованого тлумачення споживача страхових послуг у глосарії страхових термінів було б найбільш логічним шляхом вирішення цього питання. Таке законодавче регулювання не передбачає визначення фаворитів між суб'єктами страхових відносин, а спрямоване на забезпечення рівності сторін договору страхування та високих стандартів захисту страхувальників і застрахованих на ринку страхових послуг.

Література

1. Закон України «Про захист прав споживачів» від 12.05.1991 № 1023-XII. / [Електронний ресурс] // Режим доступу до матеріалів: www.rada.gov.ua.

2. Проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення на фінансових ринках України системи захисту користувачів фінансових послуг» від 15.12.2011 № 9594. /[Електронний ресурс] // Режим доступу до матеріалів: www.rada.gov.ua.

3. Проект розпорядження Держфінпослуг «Про погодження проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законів України» (щодо захисту прав споживачів фінансових послуг)» від 22.12.2010. /[Електронний ресурс] // Режим доступу до матеріалів: <http://www.dfp.gov.ua/62.html>.

4. *Fuchs D.*, Ochrona ubezpieczeniowa a ochrona konsumencka, [Електронний ресурс] // Режим доступу до матеріалів: www.gu.com.pl.

5. *Łętowska E.*, Prawo konsumenckie i inne teksty prawne, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2006.

6. *Mrozowska B., Wnęk A., Glabas E.*, Ochrona klienta zakładu ubezpieczeń w prawie polskim na tle porządku prawnego Unii Europejskiej (cz.1), «Prawo Asekuracyjne» 2005, nr 1.

7. *Niepokulczycka M., Sieliwanowicz E.*, Prawa konsumenta, Difin, Warszawa 2000.

Стаття надійшла до редакції 13.01.2012 р.

УДК 336.712:338.24.021.8

А.І. Степаненко, канд. екон. наук,
здобувач ступеню доктора наук
кафедри банківської справи
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

І.М. Чамара, канд. екон. наук,
доцент кафедри економіки
Національного транспортного університету, м. Київ

РОЗВИТОК БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ РЕГІОНУ ЗА УМОВ ЕКОНОМІЧНИХ РЕФОРМ

АННОТАЦІЯ. Суттєві економічні перетворення в нашій країні потребують адекватних змін у структурі банківської системи, спрямованих на її ефективне та безперебійне функціонування, здатне сприяти стійкому соціально-економічному розвитку кожного підприємства, регіону, держави в цілому.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: банківська система, розвиток банківської системи регіону, економічні реформи, сектор економіки.

ABSTRACT. Significant economic changes in our country requires adequate changes in the structure of the banking system, aiming at its efficient and uninterrupted operation, capable of sustainable economic and social development of each company, region, state in general.

KEY WORDS: banking system, banking system development in the region, economic reforms, the sector of the economy.

АНОТАЦІЯ. Существенные экономические преобразования в нашей стране требуют адекватных изменений в структуре банковской системы, которые устремлены на ее эффективное и бесперебойное функционирование, способствующее стабильному социально-экономическому развитию каждого предприятия, региона, страны в целом.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: банковская система, развитие банковской системы региона, экономические реформы, сектор экономики.

У даний час банківська система регіонів України не відповідає вимогам ефективного проведення реформ за наступними найважливішими напрямками.

По-перше, обсяг наданих кредитів банківської системи не відповідає потребам реального сектора економіки регіонів, тобто вона не виконує свою головну функцію — кредитора економіки.

По-друге, рівні розвитку банківської системи регіонів України в цілому за міжнародними стандартами є дуже низькими. Вони значно поступаються зарубіжним за розміром капіталу, величиною акумульованих активів, масштабами застосування сучасних банківських технологій і т.д.

По-третє, концентрація банківських установ і капіталу в центрах підприємницької активності і регіонах породжує внутрішню диференціацію регіональних банківських систем, що стримує розвиток економіки країни.

По-четверте, відсутність великих банків перешкоджає перетоків капіталу до виробничих регіонів, скорочуючи джерела поповнення регіонів фінансовими ресурсами.

За таких умов структурна перебудова банківської системи, спрямована на формування в регіонах фінансово-кредитної інфраструктури, є одним із найважливіших аргументів на користь актуальності даного дослідження.

Проблеми функціонування банків і банківської системи, їх структурної перебудови завжди були в полі зору видатних українських і зарубіжних вчених. Однак, більшість питань підвищення ефективності функціонування банківської системи, пов'язані зі структурною перебудовою в умовах розвитку ринкових відносин, особливо теоретичного і методологічного характеру, ще недостатньо вивчені.

Питання наявності причинної залежності між рівнем фінансового і економічного розвитку залишається відкритим, хоча і зростає кількість емпіричних досліджень, які підтверджують її наявність. Зокрема, R.G. King і R. Levine на основі даних по 80 країнах за період з 1960 по 1989 роки досліджували залежність

між фінансовим і економічним розвитком. Вони показали, що початковий рівень фінансового розвитку є суттєвим фактором передбачення темпів росту за наступні 10—30 років, а це означає, що фінансовий розвиток не є лише наслідком економічного розвитку [1, 2].

Тим не менш, якщо з приводу наявності причинного зв'язку між розвитком фінансового сектору і темпами економічного росту згоди ще не досягнуто, то той факт, що банки виконують в економіці ряд унікальних макроекономічних функцій, загально визнаний. Банки надають платіжні послуги і сприяють зниженню транзакційних витрат в економіці, пов'язаних з готівково-грошовим обігом, і частка ВВП, яка обслуговується банками, є одним із найважливіших індикаторів, що характеризує ефективність виконання банками цієї функції. Також банки, виконуючи функцію посередництва в кредиті, сприяють трансформації ресурсів за строками, в результаті чого стає можливою реалізація більш довгострокових проєктів, ніж за відсутності фінансових посередників, і переводу ресурсів від осіб, які мають вільні ресурси, до осіб, які потребують кредиту. Фондовий ринок не може повністю замінити банківську систему з точки зору акумуляції і розподілу ресурсів. Доступ до фінансування на фондовому ринку мають лише найбільші корпорації, з високим кредитним рейтингом і більшим обсягом операцій. Найважливішою причиною, за якої фондовий ринок не зможе витіснити навіть у віддаленій перспективі банки з кредитного ринку, є проблема асиметрії інформації між кредитором і позичальником, тому частина позичальників не може отримати безготівковий кредит з фондового ринку і вимушена погоджуватися на моніторинг зі сторони банку [3]. Банки також виконують ряд функцій, пов'язаних із регулюванням реального сектору економіки, перш за все, це функції збору та аналізу інформації про позичальників, моніторинг менеджерів, який є важливим в умовах низької інформаційної прозорості підприємств і високої асиметричності інформації, реструктуризація підприємств і ініціювання банкрутств. В умовах структурної перебудови економіки і високої невизначеності саме банки стають практично єдиним механізмом, здатним вирішити комплекс завдань з лібералізації і підвищення ефективності економіки.

Метою написання даної статті є розробка теоретичних і методологічних основ досконалості структурної перебудови регіональної банківської системи в умовах розвитку ринкових

відносин, орієнтованих на підвищення соціально-економічної ефективності її функціонування.

Значна роль, яку банки відіграють в економіці, обумовлює актуальність проблеми переосмислення сучасного етапу розвитку теорії грошей, кредиту і банків для пошуку напрямків подальших досліджень питань теорії і методології реструктуризації банківської системи.

Теоретичний аналіз попиту на гроші і вивчення умов рівноваги на ринку дозволяють виділити в наш час кілька основних економічних шкіл.

До середини 1970-х років існували дві основні макроекономічні моделі: монетаристська і кейнсіанська. Монетаристська теорія попиту на гроші базується на неокласичних традиціях і постулатах кількісної теорії грошей. Основні ідеї цієї школи були запропоновані англійськими вченими Д. Юмом, Дж. Міллем, А. Маршалом, американським вченим І. Фішером, шведськими Г. Касселем і Б. Хансеном. Сучасний монетаризм зародився як варіант кількісної теорії в працях М. Фрідмена, К. Бруннера та ін. Монетаристи підкреслюють важливу роль грошей у процесі господарського розвитку. Їх лозунг: «Гроші мають значення», а деякі з них вважають, що лише гроші і мають значення [4].

Макроекономічна модель монетаристів надає пріоритетне значення в регулюванні сукупного попиту грошової і монетарної політики державі. Монетаристи вбачають у грошовій пропозиції єдиний важливий фактор, який визначає рівень виробництва, зайнятості та цін. Монетаристська модель виходить з того, що зміна грошової пропозиції безпосередньо впливає на сукупний попит і, відповідно, на номінальний ВВП [5].

На думку М. Фрідмена, основою впливу національного банку на небанківський сектор — промисловість, торгівлю та інші галузі господарства — є відносно висока частка депозитних грошей у грошовій масі (наприклад, у США — 90 %). У зв'язку з тим, що засоби депозитів до вимоги, а також термінових та ощадних вкладів знаходяться в приватних банках, вплив на них через національний банк досить ускладнений. Ця проблема вирішується національним банком шляхом обмеження і заохочення приватних банків до процесу кредитно-розрахункового обслуговування господарства країни, а також застосування національним банком адміністративних методів впливу на їх кредитну діяльність [6].

Кейнсіанська теорія попиту на гроші — теорія, згідно якої надається перевага ліквідності — грошам відводиться друго-

рядна роль. Кейнсіанці підкреслюють важливість, поряд з грошовою, також фінансової політики. Пояснюючи, як зміна грошової пропозиції впливає на номінальний ВВП, кейнсіанці підкреслюють роль відсоткових ставок і інвестиційних затрат. Як вони стверджують, в ланцюгу причинно-наслідкових зв'язків кредитно-грошової політики забагато слабких місць (складових), у результаті чого кредитно-грошова політика здається ненадійним і менш дієвим, порівняно з фінансовою політикою, засобом стабілізації економіки.

Теоретичні дискусії між кейнсіанцями і монетаристами фокусуються не на питаннях ціноутворення чи попиту на гроші, а на проблемах впливу грошей на розвиток ринкового господарства. Ці школи по-різному уявляють собі механізм функціонування ринкової економіки. Монетаристи, як і неокласики, стверджують, що ринкове господарство в умовах повного використання всіх ресурсів автоматично прагне до утримання рівноважного стану, в якому безвідмовно діють деякі вбудовані «стабілізатори» економічного розвитку. Звідси рекомендація для державної політики: зменшити втручання в процеси відтворення, так як це є лише перешкодою. Протилежно монетаристам, Кейнс заснував теорію дефіцитного фінансування, в якій запропонував для запобігання економічних криз і забезпечення зайнятості необхідність постійного і широкого втручання держави в економічне життя за допомогою переважно фінансових інструментів регулювання. Кейнсіанці заявляють, що внутрішні механізми ринкового господарства не здатні вивести економіку з тривалих періодів застою і криз. Тому вони пропагандують активну політику державного регулювання ринкового господарства.

Однак з середини 1970-х років суттєво змінилась економічна ситуація і з'явилися зовсім нові проблеми, котрі знаходяться поза межами прикладних кейнсіанських і монетаристських розробок. Ніхто не може заперечити, що вся академічна наука і практика розвинених держав визнає і здійснює життєдіяльність у системі змішаних економік, тобто тією чи іншою мірою, віддаючи перевагу одним чи іншим формам, які регулюються державою. Розуміння цієї об'єктивної реальності сприяло створенню нових напрямків, які розвивають теорію фінансів в умовах вже змішаної економіки. Це концепції інституціонально-соціологічного напрямку, які доводять ідею державного регулювання до вимог соціальної політики і індикативного планування.

Принципи і концепції, які створюють різні напрямки інституціональної теорії побудовані на ідеї впливу соціальних норм на економічний і технологічний розвиток. Центром досліджень є інститути — сукупність створених людьми правил і норм, які виступають, з одного боку, як обмеження для економічних агентів, а з іншого, як передписання дій, що сприяють формуванню в них очікувань досягнень взаємокорисного результату в різного роду обмінних операціях. Відповідно до даної теорії, економіці притаманні два рівні динаміки: рівень організаційних структур (банки, страхові компанії, фірми і т.д.), а також їх взаємовідносини (ринки) і рівень інституціональних норм і правил (економічне і громадянське законодавство, ділова етика, права власності та ін.).

Коли суспільство стикається з економічними проблемами, то, як правило, виявляється, що вирішити ці проблеми неможливо за допомогою однієї лише економіки. Більш того, витоки цих проблем часто знаходяться поза економічною сферою. Тому виникає потреба впливу на суб'єкти економіки інших сфер суспільства, і ефективність подолання економічних проблем буде залежати від того, наскільки добре налагоджені шляхи взаємодії між підсистемами суспільства, як розвинене в суспільстві розуміння того, що економіка не має чітко визначених меж, які відокремлюють її від інших сфер суспільства.

Взаємопроникнення економіки і суспільства відбувається завдяки існуючим прикордонним інституціональним одиницям, в яких має місце накладення підсистем. Таким інститутом і є банківська система, особливо діяльність національного банку, в якій економічні процеси невід'ємні від політичних.

Отже, ми розглянули три основні напрямки сучасної економічної думки — монетаризм, кейнсіанство і інституціоналізм. Виходячи з їх теоретичних поглядів, прослідковуються відмінності в позиції стосовно питання ролі банківської системи в стабілізації економіки.

Якщо вважати, що попиту на гроші властиві стабільність і передбаченість, а пропозиція грошей — екзогенна, як припускали монетаристи, відповідно, національний банк може шляхом грошової політики збільшити чи, навпаки, скоротити витрати господарюючих агентів, тобто через банківську систему може проводитись ефективно регулювання економічного розвитку.

Розглядаючи кейнсіанську концепцію і припускаючи, що попит на гроші нестійкий, а пропозиція грошей має ендегенний характер, то грошова політика національного банку буде неефек-

тивною і більш надійно можна регулювати економіку шляхом фінансової політики.

Із розгляду банківської системи як інституціональної одиниці, котра за допомогою фінансових інструментів опосередковує взаємозв'язок з іншими підсистемами суспільства і економіки, витікає необхідність наявності розгалуженої банківської системи, здатної сприяти продуктивному використанню всіх наявних ресурсів і їх розвитку.

Для формування ринкової економіки в Україні була обрана концепція монетаризму, постулати якої були перенесені на українську економіку не замислюючись про необхідність експериментальної перевірки. Однак, одна із основних тез — «жити по средствам» — може бути реалізована лише за умови попереднього забезпечення мінімального для нормальної життєдіяльності людей рівня оплати їх праці. ООН визнала, що погодинна зарплата нижча 3 дол. виштовхує працівника за межу його життєдіяльності, за якою починається розпад трудового потенціалу, зникають мотивації до праці і досягнення позитивних результатів. В Україні середня заробітна плата у три рази нижча за порогові значення, а внутрішні ціни близькі чи вже порівняні з світовими. Такої експлуатації праці і, перш за все, інтелектуальної, не має у жодній цивілізованій країні. У зв'язку з низьким рівнем доходів близько 70 % від них населення витрачає на придбання товарів першої необхідності, тому неправомірно перекладати додаткове соціальне навантаження на населення. Монетаристська концепція займала домінуюче положення на Заході, оскільки обсяг і структура розподілу особистого доходу там принципово інші, ніж у нас. На наш погляд, монетаризм можна застосовувати лише в тих випадках, коли суспільство розбагатіло і може дозволити собі регулювання економіки за рахунок інфляції, що не відповідає українській економічній практиці [7, 8].

Проведені реформи призвели до того, що відповідно міжнародним стандартам українська банківська система не сумісна з системами розвинених країн. Вітчизняні банки значно поступаються зарубіжним за розміром капіталу, величиною акумульованих активів, масштабом застосування сучасних банківських технологій.

Велика кількість проблем української економіки відображає низький рівень розвитку національних кредитних відносин і обслуговуючої їх банківської системи. Досягнення довіри як з боку клієнтів до банків, так і кредиторів до позичальників в Україні

потребує фундаментальної перебудови всієї структури вітчизняних кредитних відносин.

У зв'язку з цим найважливішим завданням на сучасному етапі є за допомогою державної участі налагодження взаємозв'язку фінансової сфери з реальним сектором економіки, створення інфраструктури банківської системи, заснованої на принципах корпоративного управління і сучасних технологіях банківського бізнесу, котра необхідна для ефективного функціонування ринкового механізму. Це передбачає зміцнення і розвиток регіональних банківських систем, капіталізацію банків, безперебійне здійснення розрахунків, розширення спектру фінансових послуг і кредитування виробництва, розробку нових банківських продуктів і т.д.

Таким чином, розглянута нами проблема структурної перебудови банківської системи на даний час має найголовніше значення для соціально-економічного розвитку країни і потребує подальших досліджень уже сьогодні.

Література

1. King R.G. and Levine R. Finance and Growth. Schumpeter might be right // The Quarterly Journal of Economics. — 1993. — August.
2. Greenwood J., Jovanovic B. Financial Development, Growth and the Distribution of Income // Journal of Political Economy. — 1990. — vol. 98. — № 5. — Part. 1; Bencivenga V.R., Smith B.D. Financial Intermediation and Endogenous Growth//Review of Economic Studies. — 1991. — № 58.
3. Fama E. What is Different about Banks? // Journal of Monetary Economics. — 1985. — 15 January.
4. Курс экономической теории: Учебное пособие / Под ред. проф. Чепурина М.Н., проф. Киселевой Е.А. — Киров: Издательство «Вятка», 1994. — С. 374—385.
5. Макконел К.Р., Брю С.Л. Экономикс: Принципы, проблемы и политика. В 2т.: Пер с англ. Т.1. — Таллин: АП «Таллполиграфкомбинат», 1995. — С. 320—335.
6. Банки и банковские операции: Учебник для вузов / Е.Ф. Жуков, Л.М. Максимова, О.М. Маркова и др. — М. : Банки и биржи, ЮНИТИ, 1997. — С. 70.
7. Криклій А.С. Банківська система України в умовах розбалансування фінансових ринків: реалії та очікування/ А.С. Криклій // Економіка та держава. — 2008. — № 4. — С. 14—18.
8. Люзняк М. Щодо оптимізації регіональної структури банківської системи / М. Люзняк // Економіст. — 2008. — № 8. — С. 54—57.

Стаття надійшла до редакції 20.01.2012 р.

УДК 336:027

О.М. Сущенко, канд. екон. наук,
старший викладач кафедри фінансів,
В.К. Хлівний, канд. екон. наук, професор,
декан фінансово-економічного факультету,
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

ФІНАНСОВІ ТА АДМІНІСТРАТИВНІ ІНСТРУМЕНТИ ПРОТИДІЇ ЗМІНАМ КЛІМАТУ

АННОТАЦІЯ. У даній статті досліджено особливості застосування фінансових інструментів з метою регулювання стану навколишнього середовища. Зроблено узагальнення всієї сукупності методів боротьби з негативними екологічними екстерналіями.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: негативні екологічні екстерналії, фінансові інструменти, екологічне оподаткування, податок на паливні елементи, видатки бюджету, ринкові механізми гнучкості, Киотський протокол.

ABSTRACT. The purpose of this paper is to explore the particular features of financial instruments usage for safeguarding the environment. Also the main methods for preventing negative environmental externalities are generalized.

KEY WORDS: negative environmental externalities, financial instruments, environmental taxation, brennelementsteuer, budget expenditures, flexible mechanisms, Kyoto Protocol.

АНОТАЦИЯ. В данной статье исследуются особенности использования финансовых инструментов с целью регулирования состояния окружающей среды. Также производится обобщение всей совокупности методов борьбы с негативными экологическими экстерналиями.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: негативные экологические экстерналии, финансовые инструменты, экологическое налогообложение, налог на топливные элементы, расходы бюджета, гибкие рыночные механизмы, Киотский протокол.

Наприкінці минулого сторіччя увагу світової громадськості привернули проблеми, пов'язані з погіршенням стану навколишнього середовища. Пошук причин привів до виробничої та господарської діяльності як виробників, так і домогосподарств. Сьогодні численні дослідження з цього приводу розділили світ на два табори: одні схилиються до думки, що зміни клімату є наслідком впливу антропогенного фактору (звіт Н. Штерна, директора Інституту досліджень змін клімату та навколишнього середовища при Лондонській школі економіки), інші — доводять відсутність такого зв'язку і вказують на вплив інших, відмінних від людської діяльності чинників.

На міжнародно мурівні бажання протидіяти кліматичним змінам знайшло своє відображення у підписаному 1997 року в

м. Кіото (Японія) Протоколі до Рамкової конвенції ООН зі зміни клімату (на сьогоднішній день цей документ ратифікували 191 країна світу). Даний протокол дає широкий перелік різних інструментів, які дозволяють за найменших витрат досягти максимального поліпшення стану навколишнього середовища, а головне — компенсувати негативний вплив діяльності одних суб'єктів на умови життєдіяльності інших (негативні екологічні екстерналії).

Питанню протидії кліматичним змінам перші роботи були присвячені ще на початку ХХ сторіччя. Загалом, йдеться про внесок таких дослідників, як: А. Пігу, Р. Коуз, П. Друкер, М.С. Андерсен, П. Ескін, А. Брое, Н. Ейр, Н. Ховарт, М.С. Като та ін. Серед вітчизняних науковців слід виділити роботи В.Л. Андрущенко, А.П. Букіна та В.М. Федосова. Дану проблему було розкрито також у роботах міжнародних організацій і фінансових інституцій: ООН, Організації економічного співробітництва та розвитку, Міжнародної фінансової корпорації, Міжнародної енергетичної агенції та ін.

Метою є оцінка існуючих інструментів протидії змінам клімату та виокремлення найбільш дієвих та ефективних, застосування яких дозволить спинити вплив антропогенного фактору на викиди парникових газів в атмосферу.

За визначенням Г. Манківа (голова Ради економічних консультантів Дж. Буша-молодшого) екстерналії є результатом «впливудій однієї особи на благополуччя людей, які знаходяться поряд» [1, р. 11]. Вплив може бути не тільки негативним, а й позитивним — наукові винаходи дають можливість покращити загальний рівень добробуту в суспільстві, оскільки ними можуть користуватись широке коло осіб.

У випадку із негативними екстерналіями приклад із забрудненням фабрикаю повітря і впливом, який при цьому чиниться на здоров'я громадян, є класичним. Фабрика при цьому перекладає витрати на відновлення навколишнього середовища на плечі суспільства і зменшує тим самим власні виробничі витрати.

Негативними наслідками існування екологічних екстерналій є загроза обмеження подальшого збільшення норми прибутку та поглиблення економічних і соціальних проблем суспільства. Зменшення норми прибутку пов'язано із зростанням у довгостроковій перспективі середніх витрат виробництва при зростанні його масштабів [2, с. 84, 89].

Зокрема, Н. Штерн наголошує, що зміни клімату мають значний негативний вплив на економіку країни в цілому та на повсякденне життя людей, зокрема. Важливим при цьому за-

лишається також і соціальний аспект від підвищення кількості викидів парникових газів в атмосферу. У зв'язку із цим, пропонується поступова розбудова енергетичної системи з низьким вмістом двоокису вуглецю, що матиме позитивні наслідки для всіх сфер суспільного життя.

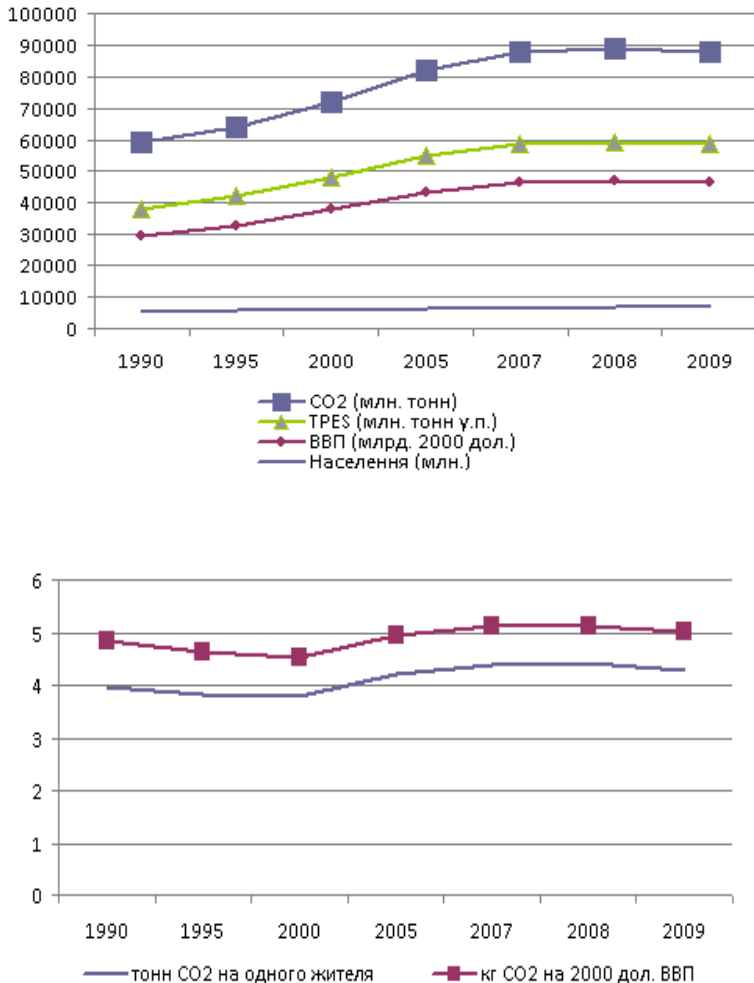

Рис. 1. Основні абсолютні (а) та відносні (б) показники соціально-економічного розвитку (світ у цілому) [3, р. 48—57]

Аналіз даних розвитку основних показників в світі свідчить, що зростання викидів двоокису вуглецю знаходиться в прямій залежності від кількості спожитої енергії. Зокрема, за період 1990—2009 рр. темпи приросту обсягів шкідливих викидів і споживання енергії були однаковими (38,3 %).

Головною причиною такого стану речей є існування безмежної жадоби наживи, гонитва монополій за максимізацією прибутку в короткі строки, без урахування наслідків для навколишнього середовища, держави чи громадян [2, с. 83]. Боротьба з подібного роду поведінкою передбачає інтерналізацію витрат (виробник змушений відшкодувати збитки) на усунення негативного впливу — забезпечення відповідальності винуватців забруднення.

З цією метою в світі використовується низка фінансових інструментів, які знайшли своє відображення у міжнародних документах та національних законодавчих актах (рис. 2).

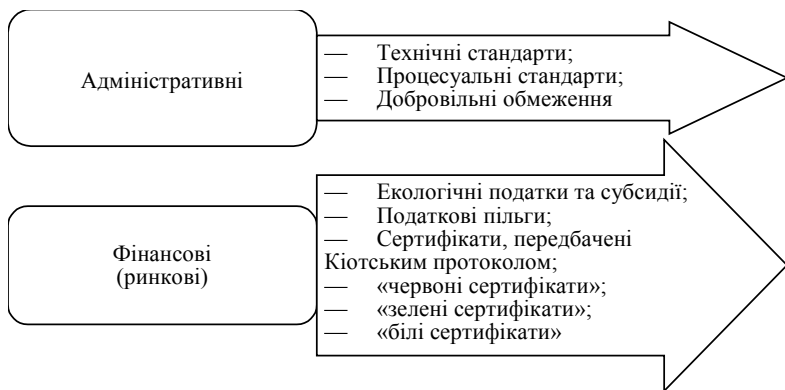

Рис. 2. Фінансові (ринкові) та адміністративні інструменти попередження та інтерналізації негативних екологічних екстерналій

Основним критерієм розмежування адміністративних та фінансових інструментів інтерналізації негативних екологічних екстерналій є наявність чи відсутність «цінових сигналів» (прямий вплив на зміну ринкової ціни).

Адміністративні інструменти, здебільшого, виявляються у запровадженні технічних і виробничих стандартів, які змушують виробників перебудовувати власну діяльність у відповідності до існуючих обмежень. Найбільш жорсткими та неефективними є технологічні обмеження, які проявляються у встановленні вимог стосовно використання чітко визначеного

обладнання, процедур, процесів. У такому випадку для виробника не залишається вільного простору. По-іншому діють виробничі стандарти, які пов'язані із встановлення необхідного рівня шкідливих викидів, проте залишають простір для виробника, який може самостійно вирішувати яким шляхом він буде в змозі виконувати визначені вимоги, шукаючи при цьому найефективніший з його точки зору спосіб [4, р. 297].

Прикладом ефективного впровадження виробничих стандартів є політика ЄС у галузі регулювання шкідливих викидів легковими та вантажними автомобілями. На сьогоднішній день мова йде про запровадження стандарту Євро-6, який повинен бути запроваджений з початку 2013 року (перший стандарт Євро-1 запроваджував з 1993 року). Так, згідно з Положенням №595/2009, встановлюються ліміти на викиди двоокису вуглецю (4 г/КВт-год), окису азоту (0,4 г/КВт-год), сумарної кількості всіх часток, які виробляються протягом КВт-год (0,01 г) [5, р. L188/10].

Встановлення обмежень стосовно викидів окремих видів шкідливих газів за свідченнями автовиробників призведе до стимулювання науково-дослідницької діяльності компаній-виробників автомобілів. Зокрема, мова йде про впровадження таких технологій як: SCR (вибіркова каталітична нейтралізація), EGR (система рециркуляції відпрацьованих газів) та ін.

У цілому, заходи в рамках виконання вимог стандартів викидів шкідливих газів автомобільним транспортом дозволили суттєво знизити споживання пального. Шкідливі викиди однієї вантажівки тридцять років тому можна порівняти з обсягами забруднення навколишнього середовища 50 вантажівок сьогодні. Запровадження ж стандарту Євро-6 вимагатиме зниження шкідливих викидів ще на 50 % [6].

Добровільні обмеження є наслідком власної ініціативи громадян або вимушених дій виробників, які побоюються більш жорстких кроків з боку держави в питаннях обмеження шкідливих викидів в атмосферу. Зокрема, створення у 2000 році Адміністрації Великого Лондона (органу, який обирається шляхом прямого голосування) дало можливість започаткувати Енергетичне товариство м. Лондона, стимулювати використання відновлюваних джерел енергії для опалення та виробництва гарячої води, ввести платню за в'їзд до окремих районів міста. Згодом, вдалося розробити План протидії змінам клімату та створити Кліматичну Агенцію м. Лондон у 2005 році, на яку було покладено завдання піклуватися про політику захистку навколишнього середовища міста.

Іншим прикладом муніципальних екологічних ініціатив є м. Портленд (штат Орегон, США), де керівний орган також обирається шляхом прямого голосування, тому саме це місто було першим, де прийнято регіональний план із протидії екологічним змінам [7, р. 191].

Проте не завжди адміністративні заходи можуть забезпечити досягнення поставлених цільових показників у галузі регулювання обсягів шкідливих викидів (не в останню чергу через супротив виробників), а також не дають можливість забезпечити фінансовими ресурсами державні програми. В такому випадку вдаються до застосування ринкових інструментів, які прямо впливатимуть на ціноутворення на ринку.

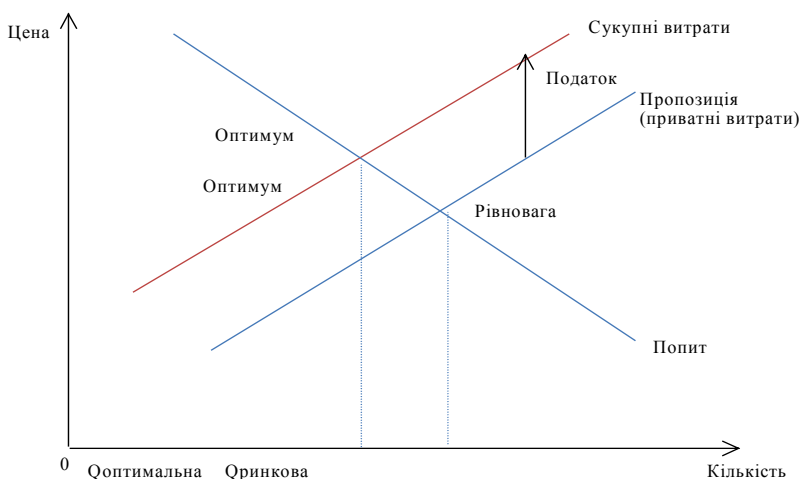

Рис. 3. Механізм дії екологічного оподаткування на ринкову кон'юнктуру [8, р. 198]

Основним призначенням ринкових інструментів є інтерналізація витрат, пов'язаних із забрудненням навколишнього середовища. Історично першою формою ринкових інструментів протидії змінам клімату були екологічні податки. А. Пігу у своїй роботі під назвою «Політична економія благополуччя» запропонував ввести податок, який би був рівний граничній (маржинальній) оцінці збитку, який заподіяв окремий суб'єкт для навколишнього середовища.

Дія екологічного податку спрямована в першу чергу на компенсацію збитків, які спричинює діяльність виробників на навколишнє середовище. Запровадження механізму компенсації витрат призво-

дить до зростання ціни реалізації продукції і, як наслідок, до скорочення обсягів виробництва до оптимального рівня (рис. 3).

Фактично, мова йде про інтреналізацію витрат, пов'язаних із відновленням навколишнього середовища в результаті негативного впливу окремих суб'єктів господарської діяльності. Без існування податку виробникам вигідно виробляти такий обсяг продукції, за якого вони продукуватимуть більше за нижчою ціною. За наявності екологічного податку виробництво скорочується до оптимального рівня, за якого обмежується негативний вплив на стан клімату і враховуються витрати на ліквідацію негативного впливу підприємства.

Використання екологічного оподаткування пов'язано з існуванням низки позитивних характеристик, які притаманні даного роду фінансових інструментів (рис. 4).

Хоча податки на шкідливі викиди і змушують забруднювачів вдаватися до інноваційної діяльності з метою зменшення податкового навантаження, проте в деяких випадках дія даного інструменту є обмеженою. Зокрема, мова йде про те, що інновації в даній галузі важко піддаються оцінці, оскільки вони є відносно новими. Також важливим обмежувачим фактором є широкий спектр дії даного інструменту протидії негативним змінам навколишнього середовища.

Це має місце, оскільки податки запроваджуються не для окремих галузей чи виробників, а для всіх емітентів шкідливих викидів. У деяких випадках екологічні податки не дають можливість забезпечити ініціативу для потенційних інвесторів, а відповідно і умови для інноваційної діяльності.

Рис. 4. Переваги екологічного оподаткування [9, р. 12]

На сьогоднішній день ОЕСР виділяє кілька форм екологічного оподаткування: акцизи на паливо, податки під час реєстрації автомобільного транспорту, податки для забруднювачів води та податки на сміття [9, р. 32]. Проте недоліком такої класифікації є відсутність окремо виділеного податку на викиди парникових газів (хоча з самого початку він існував як надбавка до акцизів на паливо). Серед країн ОЕСР найбільшу частку податкових надходжень формують екологічні податки в Данії та Нідерландах (майже 5 % від ВВП країн). У середньому по країнах ОЕСР частка екологічних податків по відношенню до ВВП складає 2,18 %. Ця цифра зменшилася у порівнянні із 1994 роком майже на 0,4 % [11, р. 41].

Прикладом високого рівня екологічного оподаткування є Данія, де основну частку надходжень забезпечує податок на гідро-карбон. Цей податок залежить від прибутку підприємства, тому в результаті фінансової кризи відбулося скорочення надходжень від даного податку майже на 1 %. Високий рівень надходжень за даною групою податків забезпечується за рахунок оподаткування енергетичних проектів, оскільки є предметом оподаткуванням не тільки податків на викиди двоокису вуглецю, а й цілої низки енергетичних податків (табл. 1).

Таблиця 1

РІВЕНЬ ЕКОЛОГІЧНОГО ОПОДАТКУВАННЯ В ДАНІЇ (% ВІД ВВП)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2009 млрд євро
Екологічні податки (всього)	5,3	5,2	5,4	5,2	5,6	6,0	6,2	5,9	5,7	4,8	10,7
Енергетика	2,5	2,7	2,6	2,6	2,5	2,3	2,2	2,1	2,1	2,2	4,9
з них податки на паливо	–	1,2	1,2	1,2	1,2	1,1	1,0	1,0	1,0	1,1	–
Транспорт	1,8	1,7	1,9	1,8	2,0	2,2	2,3	2,2	1,8	1,5	3,4
Забруднення / ресурси	0,9	0,9	0,9	0,9	1,1	1,4	1,7	1,5	1,8	1,1	2,4

Примітка. Джерело: Taxation and trends in the European Union: Data for the Member States, Iceland and Norway. — Luxembourg: Publications Office for European Union, 2011. — Р. 174-176.

При цьому розмір енергетичного податку залежить від кількості спожитого палива (літри, кг) або виробленої електроенергії (МВат). З метою регулювання шкідливих викидів, які відбуваються під час використання різних джерел енергії, 1992 року в Данії було запроваджено надбавки до енергетичного податку (першою країною була Фінляндія). Загалом, оподаткування викидів двоокису вуглецю для населення і малих підприємств відбувається в залежності від джерел енергії (табл. 2), а промисловості — від фактичної кількості вивільнених тонн даної речовини [12, р. 27—32].

При оподаткуванні споживання енергії в промисловості виділяють три компоненти: опалення приміщень, освітлення та важке виробництво. Так, для всіх видів діяльності, окрім опалення, з 1992 року існувала ставка у розмірі 100 датських крон (6,7 євро) за тону двоокису вуглецю, а з 2005 року — 90 датських крон (12,1 євро) за тону двоокису вуглецю [12, р. 27—32].

Таблиця 2

**ОСНОВНІ ПОКАЗНИКИ ЕКОЛОГІЧНОГО
ОПОДАТКУВАННЯ В ДАНІЇ (В ЄВРО)**

Тип палива	Одиниця виміру	Базовий податок	Податок на CO ₂	Загальна сума
Неетилований бензин	1000 л	521,7	30	551,7
Дизельне пальне	1000 л	—	—	364,7
Легке паливо для котелень	1000 л	253,5	33,1	386,7
Кам'яне вугілля та кокс	1000 кг	197,9	297,4	495,3
Електроенергія	1 МВат	78,7	11,8	90,5

Примітка. Джерело: Ptak, Michal. Environmentally motivated energy taxes in Scandinavian countries / Michal Ptak // *Economic and Environmental Studies*, Vol. 10, No. 3 (15/2010), Sept. 2010. — Opole University. — P. 258.

З огляду на недостатність фінансових ресурсів у посткризовий період, які необхідні для стимулювання розвитку відновлюваної енергетики, уряд Німеччини запровадив податок на паливні елементи. Цей податок повинен щороку давати майже 2,3 млрд євро податкових надходжень. Оподатковуватись повинні нові паливні

елементи атомних електростанцій, що є частиною домовленості власників енергетичних концернів з урядом в обмін на продовження часу експлуатації існуючих енергоблоків (табл. 3).

Проте вже протягом жовтня 2011 року Фінансові суди м. Гамбург і м. Мюнхен стали на бік енергетичних концернів, визнавши неправомірним рішення уряду про запровадження податку на паливні елементи. Таким чином, держава може втратити суттєве джерело для наповнення фондів із стимулювання розвитку відновлювальної енергетики.

Таблиця 3

ПОДАТОК НА ПАЛИВНІ ЕЛЕМЕНТИ (МЛН ЄВРО)

Концерн	Для 17 атомних електростанцій	Без застарілих атомних електростанцій
E.on	921,3	590,5
RWE	609,6	347,9
VattenfallEurope	155	29,7
EnBW	476,2	295

Примітка. Джерело: Institut für angewandte Ökologie <http://www.oeko.de/aktuelles/dok/544.php>.

Отже, дія податків спрямована на обмеження негативних екологічних екстерналій. Якщо ж дія податків виявляється обмеженою, або не дає можливість досягти поставлених цілей, то в такому випадку держава може використовувати субсидії. За своєю суттю екологічна субсидія — «інструмент, який дозволяє зменшити використання однієї або більше фізичних одиниць, які чинять специфічний негативний вплив на стан навколишнього середовища». За визначенням ОЕСР, екологічна субсидія повинна бути «екологічно мотивованою» [12, р. 20—21].

Субсидування може відбуватися за кількома напрямками, залежно від яких можна поділити субсидії на наступні види: ресурсні, енергетичні, транспортні та субсидії, які пов'язані з попередженням забруднення навколишнього середовища.

Сьогодні особливої ваги набувають так звані енергетичні субсидії, які передбачають компенсацію витрат, і пов'язані із будівництвом та експлуатацією установок з виробництва «зеленої енергії». Першою країною, в якій було запроваджено зелений тариф — основний інструмент субсидування енергетичного сектору економіки, були США. Так, у 1978 році за президенства Д. Картера було прийнято «Національний енергетичний план», який став першим нормативно-

правовим актом у даній царині державної політики і був спрямований на підтримку виробників відновлюваної енергії. В Європі подібний закон було імплементовано лише наприкінці 1990 року в Німеччині (закон «Про забезпечення електроенергії») [13, р. 9].

Сучасні особливості надання та користування зеленим тарифом у Німеччині регулюються Законом «Про відновлювальну енергетику» від 29 березня 2000 року із змінами, які було внесено у 2009 та 2011 роках. Зокрема, згідно із звітом Федерального міністерства з питань захисту навколишнього середовища та атомної безпеки, у Німеччині до 2020 року повинно до 35 % спожитої електроенергії вироблятися із відновлювальних джерел (до 2050 — 80 %) [14, s. 3].

В Україні система зеленого тарифу вступила в дію разом із останніми змінами до ЗУ «Про електроенергетику» від 25 вересня 2008 року. Ці зміни передбачають встановлення коефіцієнтів до існуючого тарифу для виробників відновлюваної електроенергії. Особливістю та суттєвою відмінністю даного підходу є те, що в Україні регулювання цін відбувається за допомогою адміністративних методів, а у країнах Західної Європи використовуються фіксовані ставки для виробників відновлюваної енергії у грошовому вимірі.

Проте, якщо проаналізувати загальний підхід до встановлення «зеленого тарифу», то можна виявити багато його спільних рис, які присутні в іноземному і відповідному вітчизняному законодавстві (табл. 4).

Таблиця 4

«ЗЕЛЕНИЙ ТАРИФ» У НІМЕЧЧИНІ ТА УКРАЇНІ

	Німеччина (надбавка)		Україна	
	Значення (є)	Категорія	Значення (коефіцієнт)	Категорія
Максимальне	28,74	Сонячна електроенергія (установки від 30 КВт)	4,8	Сонячна електроенергія
Мінімальне	3,5	Вітрова енергія (офшор), гідроелектроенергія (установки понад 50 МВт)	0,8	Гідро-електроенергія

Примітка. Джерело: 1. ЗУ «Про електроенергетику» // Офіційний вісник України. — 1997. — №46. — С. 1. — Код акту 4330/1997;
2. Erneuerbare-Energien-Gesetz vom 25. Oktober 2008 (BGBl. I S. 2074)

Важливою спільною особливістю обох нормативно-правових актів є той факт, що стимулювання виробництва сонячної електроенергії посідає пріоритетне місце. Ситуація в Німеччині виглядає доволі неоднозначною, оскільки багато науковців вказує на обмежену кількість сонячних днів на рік, що не дає можливість повністю реалізувати потенціал сонячних батарей. З іншого боку, в країні налічується майже 70 компаній з виробництва сонячних батарей і пов'язаного обладнання, деякі з них належать до найбільших виробників у світі (Q-Cells, PhoenixSolar та ін.).

Іншим важливим фактором у стимулюванні розвитку даної галузі є допомога з боку державної кредитної установи KfW, яка тільки в першому півріччі 2010 року виділила близько 5 млрд євро для підприємств, які належать до даної сфери. В той же час, загальна сума кредитного портфелю установи, пов'язаного із стимулюванням підприємства галузі відновлювальної енергетики, за той самий період склала 5,6 млрд євро [16].

Масивна підтримка з боку держави даної галузі призвела до суттєвого погіршення позицій вітчизняних виробників сонячних батарей. Так, компанія Q-Cells за підсумками першого півріччя 2011 року отримала від'ємний фінансовий результат у розмірі 450 млн євро. Попри зростання існуючих потужностей з виробництва енергії сонця з 3,9 до 4,5 ГВт, майже третина вироблених батарей пішла на зберігання до складських приміщень. Усе це разом із зростанням конкуренції з боку китайських виробників сонячних батарей призвело до стрімкого падіння цін на даний вид продукції майже на третину [Die Zeit vom 8.12.11, s. 33].

Стимулювання інвестицій у відновлювальну енергетику та проекти з підвищення енергоефективності виробництва відбувається також за рахунок численних податкових ініціатив (податкові знижки та інвестиційний податковий кредит) (табл. 5).

Для прикладу, можна проаналізувати політику податкових витрат Китаю, який разом із США є найбільшими емітентами парникових газів. Зокрема, підприємства, які належать до категорії таких, що виробляють передові та нові технології (стосується сонячної, вітрової, біотермальної та геотермальної енергетики) мають можливість сплачувати податок на прибуток корпорацій у розмірі 15 %. На три роки прибуток корпорацій, який походить із проектів Механізму чистого розвитку (CDM), проектів з консервації водних та енергетичних ресурсів, звільняється від оподаткування, а на наступні три роки застосовується 50 % знижка до існуючої ставки. В додаток до цього, на 10 % від суми інвестицій в обладнання для даної категорії підприємств надається податковий кредит на поточний період.

Таблиця 5

ПОДАТКОВІ ЗНИЖКИ ТА ІНВЕСТИЦІЙНИЙ ПОДАТКОВИЙ
КРЕДИТ В ОКРЕМИХ КРАЇНАХ СВІТУ

Країна	Інвестиційний податковий кредит	Податкові знижки
Бразилія	*	
Канада	*	*
Чилі	*	*
Китай	*	*
Франція	*	*
Німеччина	*	*
Греція	*	
Мексика	*	
Нідерланди	*	*
Польща		*
Іспанія	*	*
Велика Британія	*	*
США	*	

Примітка. Джерело: Taxes and Incentives for Renewable Energy // Energy & Natural Resources, June 2011. — KPMG. — P. 4.

У частині оподаткування непрямыми податками Китай також використовує суттєві інструменти стимулювання інвестиційної та ділової активності в галузі відновлюваної енергетики. Так, 50 % ПДВ з операцій продажу вітрової електроенергії підлягають відшкодуванню, 100 % відшкодування ПДВ передбачено для операцій з продажу біодизелю (тваринні та рослинні жири) та ін. [16, р. 16].

В Україні податкові пільги для суб'єктів, діяльність яких пов'язана із галуззю «зеленої енергетики», стосуються звільнення від оподаткування податком на додану вартість імпорту окремих категорій устаткування та матеріалів, сировини, які використовуються для виробництва енергії з відновлювальних джерел (п. 197.16 ст. 197 Податкового Кодексу України). Та-

кож передбачені знижки при оподаткуванні податком на прибуток у розмірі 80 % і 50 % на 5 років від діяльності, пов'язаної із реалізацією на митній території України устаткування та матеріалів, необхідних при виробництві енергії з відновлюваних джерел і від заходів із підвищення енергоефективності, відповідно (п. 158.1, 158.2 ст. 158 Податкового Кодексу України).

Загалом, за оцінками Міжнародної енергетичної агенції, в світі у 2009 році на підтримку виробників відновлюваної електроенергії з боку держави було витрачено 37 млрд дол., виробників біопалива — 20 млрд дол., що дасть можливість з 2010 по 2035 рр. досягти темпів щорічного зростання виробництва «зеленої електроенергії» на рівні 3 % і довести частку відновлювальних джерел енергії у виробництві електроенергії до 33 % у 2035 році. У 2010 році інвестиції у зниження вмісту карбону у світовому ВВП склали 243 млрд дол. [16, р. 1].

Оскільки екологічне оподаткування та субсидування є державними інструментами протидії змінам клімату, то їх використання обмежує виробничу діяльність. З метою залучення додаткових фінансових ресурсів і забезпечення більшої свободи для власників виробничих об'єктів у процесі скорочення викидів парникових газів було підписано Кіотський протокол (почав діяти у 2005 році) — додатковий документ до Рамкової Конвенції ООН про зміну клімату.

Даний документ передбачає використання низки фінансових інструментів, які дозволять здійснити гнучкий перехід до використання відновлювальних джерел енергії та підвищення рівня енергетичної ефективності виробничих одиниць (табл. 6).

Ідея запровадження ринкових механізмів задля забезпечення умов більш гнучкого та «дешевого» переходу до «економіки з низьким вмістом вуглецю» сягає своїм корінням ще середини минулого сторіччя. Між 1967 та 1970 роками у США було розроблено низку комп'ютерних моделей для прогнозування стану навколишнього середовища з використанням методу «saw-and-trade» (обмежуй і торгуй). Авторами цих моделей були Еллісон Бартон та Уільям Сенджур, які працювали на замовлення Національної агенції з контролю за забрудненням повітря [17, р. 48—69].

Таблиця 6

**ТИПИ РИНКОВИХ ФІНАНСОВИХ ІНСТРУМЕНТІВ
У РАМКАХ КІОТСЬКОГО ПРОТОКОЛУ**

Тип інструменту	Скорочене позначення	Код за Кіото	Місце торгівлі		Можливість отримання прибутку
			ЄС	Міжнар.	
Assigned Amount Unit	AAU	1	(*)	*	(*)
Removal Unit	RMU	2	*	*	
Emission Reduction Unit (converted from AAU)	ERU	3	*	*	*
Emission Reduction Unit (converted from RMU)	ERU	4	*	*	*
Certified Emission Reduction	CER	5	*	*	*
Temporary CER	tCER	6	*	*	
Long-term CER	ICER	7	*	*	
European Union Allowances	EUA	8	*		*

Примітка. Джерело: Singh Gurmit. Understanding Carbon Credits / Gurmit Singh—NewDehli: Aditya Books Pvt. Ltd., 2009. — P. 51.

Наприкінці 2011 року система торгівлі в межах Кіотського протоколу опинилася під загрозою через закінчення терміну її функціонування і небажання багатьох основних країн — забруднювачів навколишнього середовища підписувати нову. Проте сам Протокол передбачає можливість створювати та провадити систему торгівлі дозволами між окремими країнами. Саме це дало можливість у 2005 році запровадити Схему торгівлі викидами Європейського Союзу (EUETS), яка сьогодні функціонує в межах другого етапу (2008—2012 рр.) [18, р. 4].

Саме EUETS становить основу сучасного ринку карбону, на якому обертається дозволів та сертифікатів різного типу на суму майже 140 млрд євро (рис. 5).

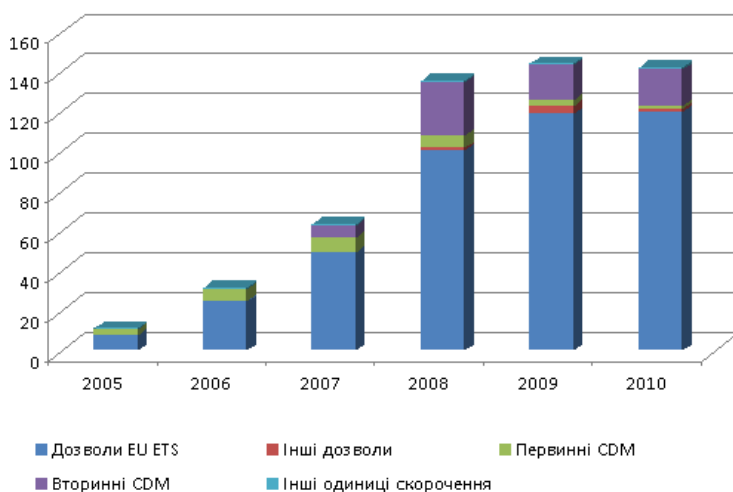

Рис. 5. Обсяги торгівлі на світовому ринку карбону (млрд євро) [19, р. 9].

Особливістю європейської системи є той факт, що в її межах функціонує так звана система «червоної торгівлі». В межах даної системи промислові підприємства повинні мати на балансі emissionunitallowances (EUAs) в кількості, яка відповідає обсягам емісії парникових газів. Кожна країна розробляє національний план із розподілу таких одиниць між підприємствами, які увійшли до Додатку 1 Директиви 2003/87/ЄС. Потім він підлягає затвердженню Європейською Комісією. Під час першої та другої фаз функціонування EUETS більше 90 % таких дозволів роздавалися на безкоштовній основі. Ситуація зміниться після настання у 2013 році третьої фази, за якої лівова частка таких дозволів буде реалізовуватись з аукціону, що за оцінками окремих фахівців, призведе до зростання ціни до 100 і більше дол. за тону двоокису вуглецю.

Україна, маючи запаси ААУ на рівні 1990 року, в умовах тривалого падіння ВВП протягом 90-років, отримала надлишок «гарячого повітря». Загалом, таких одиниць було реалізовано більше ніж на 70 млн дол. (середня ціна у 2008 році становила близько 15 дол. США, наприкінці 2011 року — майже 7 дол. США) на користь Японії та Іспанії. Зокрема, Японії було продано майже на 400 млн дол. — гроші, які повинні були піти на так звані «зелені інвестиції» в країні. За інформацією РБК-Україна, зацікавленість

у купівлі 150 млн одиниць AAU виявили також Нова Зеландія та Швейцарія.

Більш перспективними є проекти спільного впровадження, оскільки на одиниці скорочення, отримані в результаті таких проектів, є значний попит з боку учасників EUETS. Так, за даними CarbonMarketDataLtd, у 2009 році 73 % сертифікатів ERU на європейському ринку мали українське походження (2,2 млн тонн). За даними Державного агентства з екологічних інвестицій, на кінець 2010 року було зареєстровано 37 проектів спільного впровадження, з яких 25 вже мають підтверджені одиниці скорочення шкідливих викидів в обсязі майже 14,5 млн тонн в еквіваленті двоокису вуглецю.

З метою стимулювання виробництва електроенергії з відновлювальних джерел, підвищення ефективності її споживання в окремих країнах ЄС було запроваджено «зелені» та «білі сертифікати» (система квот і торговельних сертифікатів, скорочено TRECс) [Fus-аго, р. 356]. Зокрема, мова йде про такі країни, як: Польща, Швеція, Нідерланди, Італія, Велика Британія, Бельгія та Франція.

Серед ринкових інструментів особливе місце посідають «зелені сертифікати», які перебувають в обігу в окремих країнах Європи і є частиною внутрішньої політики стимулювання виробництва та споживання електроенергії, виробленої з відновлюваних джерел енергії. Так, у Великій Британії національні виробники електроенергії повинні продукувати 3 % енергії відновлювальних джерел. Якщо ж виробник не спроможний задовольняти виставлені вимоги, то він повинен купувати необхідну кількість «зелених сертифікатів» (Renewableobligationscertificates (ROCs)) на ринку [20, р. 357]. За даними торговельного онлайн-серверу E-Ros, ціна на такі сертифікати у Великій Британії наприкінці 2011 року сягнула 45 фунтів стерлінгів за одиницю.

Згідно із ст. 14 та 17 Директиви ЄС 2006/32/EC, країни-члени ЄС можуть запроваджувати так звані «білі сертифікати», які повинні мати енергорозподільчі компанії та компанії, які займаються постачанням газу, нафти. Вони засвідчують внесок конкретного суб'єкта до справи підвищення енергоефективності. Подібні системи реалізовані лише в окремих країнах ЄС і США. На відміну від «зелених сертифікатів», «білі сертифікати» показують не кількість виробленої «чистої електроенергії», а обсяги збережених первинних ресурсів (виражені в млн т умовного палива) [21, р. 82].

Першою країною, яка запровадила «білі сертифікати», була Італія, де у 2005 році почала функціонувати національна система «білих

сертифікатів». Сторонами, на які було покладено зобов'язання, були нафтові та газові розподільчі компанії. До прикладу, у Франції на період 2006—2008 років було започатковано програму з енергозбереження, в межах якої планувалося зберегти 54 ТВт/год. електроенергії. З цією метою загальний плановий показник було розподілено між енергорозподільчими компаніями країни [20, р. 358].

Всі перелічені заходи спрямовані на збільшення частки відновлювальних джерел енергії в загальному обсязі спожитої енергії та підвищенні рівня енергоефективності економіки. Якщо подивитися на показники енергоємності економіки різних країн світу, які провадять цілеспрямовану політику, спрямовану на підтримку «зеленої енергетики» та побудову енергоефективного виробництва, то можна побачити, як поступове збільшення обсягів використання енергії відновлювальних джерел, так і зменшення енергоємності ВВП (табл. 7).

Таблиця 7

ЧАСТКА ВІДНОВЛЮВАЛЬНИХ ДЖЕРЕЛ У ВИРОБНИЦТВІ ЕЛЕКТРОЕНЕРГІЇ (%) І ПОКАЗНИК ЕНЕРГОЄМНОСТІ ВВП (ТОНН У.П. НА 2000 ДОЛ. США) ОКРЕМИХ КРАЇН СВІТУ (OECD FACKBOOK, Р. 109; IEA, р. 55—57)

Країна	Показник	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Бельгія	%	1,6	2,25	3,08	3,65	4,6	—
	тонн у.п.	0,2	0,19	0,18	0,18	0,18	0,18
Данія	%	25,5	26,26	23,96	27,03	26,71	—
	тонн у.п.	0,12	0,11	0,12	0,11	0,11	0,12
Фінляндія	%	28,22	26,77	23,93	25,9	30,8	—
	тонн у.п.	0,25	0,23	0,23	0,22	0,21	0,22
Франція	%	12,55	10,97	12,17	12,95	14,15	—
	тонн у.п.	0,17	0,16	0,16	0,15	0,15	0,15
Німеччина	%	9,22	10	11,37	14,11	14,63	16,3
	тонн у.п.	0,16	0,15	0,14	0,14	0,14	0,14
Італія	%	15,43	13,72	14,1	13,24	16,19	—
	тонн у.п.	0,12	0,12	0,12	0,11	0,11	0,11
Велика Британія	%	3,5	4,16	4,47	4,88	5,39	-
	тонн у.п.	0,13	0,13	0,13	0,12	0,11	0,11

Як засвідчило дослідження, розбудова «зеленої економіки» стала пріоритетом урядів багатьох країн світу. При цьому використовуються інструменти як фіскальної політики, так і політики в сфері фінансового ринку, що дозволяє забезпечити комплексний та ефективний вплив на процеси підвищення енергоефективності виробництва та збільшення розвитку відновлювальної енергетики.

Все це сприяє створенню умов для сталого економічного розвитку країн, підвищенню рівня їх енергетичної та загальної економічної безпеки, а головне, — на фінансовому ринку з'являються нові привабливі активи, що в умовах частих фінансових потрясінь дає стійкі сигнали для інвесторів. Поряд із цим, держава також стає активним учасником фінансової інноваційної діяльності, запроваджуючи нові податки та інструменти стимулювання ділової активності. На рівні громадян формується культура поведінки з обмеженими природними ресурсами та захисту навколишнього природного середовища.

Поряд із цим, суттєвою загрозою ринку карбону, який формується як супутній продукт політики формування «зеленої економіки», є той факт, що основні інвестиційні банки США та світу розглядають цей сегмент ринку як можливість для використання «зброї масового знищення». Мова йде про новітні похідні цінні папери (кредитні деривативи, зокрема), які сприяли поглибленню останньої фінансової кризи.

І якщо попередня фінансова бульбашка, сформована за рахунок таких цінних паперів, призвела до збільшення обсягів неорганізованого ринку похідних цінних паперів до майже 600 трлн дол., то ринок, який формується сьогодні, дасть можливість розвивати фінансову економіку до небачених розмірів (оскільки йдеться про повітря).

Література

1. Mankiw N. Gregory, Taylor P. Mark. Economics / G.N. Mankiw, M.P. Taylor. — London: Thomson Learning, 2006. — P. 831.
2. Андрущенко В.Л., Букин А.П., Федосов В.М. Защита окружающей среды: финансовый аспект // В.Л. Андрущенко, А.П.Букин, Федосов В.М. // Финансы СССР. — 1976. — № 4. — С. 83—89.
3. Key World Energy Statistics. International Energy Agency. — Paris: IEA, 2011. — P. 80.
4. Stavinst N. Robert. Policy Instruments for Climate Change: How Can National Governments Address a Global Problem? / Robert N. Stavinst // The University of Chicago Legal Forum. — Chicago: Chicago University Press, 1997. — P. 293—329.

5. REGULATION (EC) No 595/2009 OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL of 18 June 2009 / Official Journal of the European Union, 2009. — P. L188/1—L188/13.

6. Euro 6 Standards pose a tough challenge for truck manufacturers / European Motor News [Електронний режим доступу:

<http://europeanmotornews.com/2010/03/01/euro-6-standards-pose-a-tough-challenge-for-truck-manufacturers/>].

7. Cities and Climate Change. — OECD Publishing, 2010. — P. 274.

8. *Mankiw N. Gregory*. Principles of Economics / G.N. Mankiw, Sixth edition. — South-Western, Cengage Learning, 2011. — P. 856.

9. Taxation, Innovation and Environment. OECD Green Growth Strategy. — OECD Publishing, 2010. — P. 249.

10. Revenue Statistics 1965—2009. — OECD Publishing, 2010. — P. 340.

11. *Andersen Mikael Skou, Ekins Palu*. Carbon Energy Taxation: Lessons from Europe / M.S. Andersen, P. Ekins. — Oxford University Press, 2009. — P. 313.

12. Environmental subsidies — a review of subsidies in Sweden between 1993 and 2000. — Statistics Sweden, 2003. — P. 68.

13. *Couture Toby D., Cory Karlynn, Kreycik Claire, Williams Emily*. A Policymaker's Guide to Feed-in Tariff Policy Design / T.D. Couture, K. Cory, E. Williams. — NREL, 2010. — P. 127.

14. Erfahrungsbericht 2011 zum Erneuerbare-Energie-Gesetz (EEG-Erfahrungsbericht). — Bundesregierung, 2011. — S. 187.

15. *Schultz Stefan*. Solar Boom treibt KfW-Förderung in die Höhe / S. Schultz // Der Spiegel, vom 18.08.2010 [Електронний режим доступу: <http://www.spiegel.de/wirtschaft/unternehmen/0,1518,712571,00.html>].

16. Taxes and Incentives for Renewable Energy // Energy & Natural Resources, June 2011. — KPMG. — P. 42.

17. *Burton Ellison, Sanjour William*. An Economic Analysis of the Control of Sulphur Oxides Air Pollution / E. Burton, W. Sanjour // DHEW Program Analysis Report No. 1967-69. — Washington, DC: Ernst and Ernst, 1967. — P. 48—69.

18. DIRECTIVE 2003/87/EC OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL of 13 June 2003 / Official Journal of the European Union, 2003. — P. L 275/32-L275/46.

19. *Kossov Alexandre, Ambrosi Philippe*. State and Trends of the Carbon Market 2010. — Washington DC: World Bank, 2010. — P. 78.

20. *Fusaro Peter*. The Professional Risk Managers' Guide to The Energy Market / P. Fusaro. — The McGraw-Hill Companies, 2008. — P. 362.

21. *Senk Gudrun*. Linking certificate trading schemes for greenhouse gas emissions, renewable energy and energy efficiency / G. Senk. — Grin Verlag, 2008. — P. 101.

Стаття надійшла до редакції 15.01.2012 р.

УДК 336.64

О.П. Фещенко, здобувач кафедри фінансів
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»,
заступник директора з фінансів і економіки
ТзОВ «Папір-Мал», м. Малин

АНАЛІЗ ЛІКВІДНОСТІ ЯК ВАЖЛИВИЙ ЕТАП ОЦІНКИ ФІНАНСОВОГО СТАНУ ПІДПРИЄМСТВ

АННОТАЦИЯ. *Определены природа и сущность ликвидности, обоснована необходимость проведения анализа ликвидности на предприятиях, приведена характеристика основных коэффициентов ликвидности с указанием нормативных значений, рассмотрены преимущества и недостатки применения системы показателей ликвидности на предприятиях.*

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: финансовое состояние, ликвидность предприятия, платежеспособность, анализ, предприятие.

ABSTRACT. *Analysis of liquidity as important stage of financial firmness of enterprise estimation the aim of this article is to determine the nature of the liquidity, reasoning of necessity of conducting of analysis of liquidity on enterprises, characterization of basic coefficients of liquidity with its normative rates. The article describes advantages and disadvantages of use of figures system of liquidity on enterprises.*

KEY WORDS: financial position, liquidity of the company, solvency, analysis, enterprise.

АНОТАЦІЯ. *Визначено природу та сутність ліквідності, обґрунтовано необхідність проведення аналізу ліквідності на підприємствах, наведено характеристику основних коефіцієнтів ліквідності із зазначенням нормативних значень, розглянуто переваги та недоліки застосування системи показників ліквідності на підприємствах.*

КЛЮЧОВІ СЛОВА: фінансовий стан, ліквідність підприємства, платоспроможність, аналіз, підприємство.

На сучасному етапі економічного розвитку будь-якого підприємства, значну роль відіграє фінансова стійкість, яка формується в процесі всієї господарської діяльності. Особливе значення при цьому набуває своєчасна та об'єктивна оцінка ліквідності підприємства, оскільки жодний керівник не повинен нехтувати потенційними можливостями підвищення фінансової стійкості свого господарства.

Останніми роками питання аналізу ліквідності підприємства знайшли своє відображення у роботах західних учених — Хелферта Е., Де Ковні Ш., Роуза П.С., Таккі К., Уайтинга Д.П., російських дослідників — Черкасова В.Е., Ширінської Е.Б., Астахова В.П. В Україні дослідження цієї проблеми найшли своє

місце в роботах Кизима М.О., Крейніної М.Н., Лапішко М.Л., Смовженко Т.С., Поддєрьогіна А.М. та ін.

На основі опрацьованого матеріалу, визначимо природу та сутність ліквідності, обґрунтуємо необхідність проведення такого аналізу на підприємствах, охарактеризуємо основні коефіцієнти ліквідності із зазначенням нормативних значень, а також розглянемо переваги та недоліки застосування системи показників ліквідності на підприємствах, що в свою чергу і являтиме основну мету даної роботи.

Предметом розгляду даної статті є сутність аналізу ліквідності, як важливого етапу оцінки фінансового стану підприємства. Основними завданнями такого аналізу виступають — оцінка господарської ситуації; виявлення факторів і причин досягнутого стану; підготовка і обґрунтування майбутніх рішень; вироблення стратегії і тактики розвитку за рахунок викриття і мобілізації резервів підвищення ліквідності.

Під ліквідністю розуміють спроможність підприємства перетворювати свої активи на гроші без втрат їх ринкової вартості для покриття всіх необхідних платежів у міру настання їх строків і швидкість здійснення цього перетворення [1, с. 88]. Таким чином, ліквідність можна розглядати, як час, необхідний для продажу активу, і суму, одержану від продажу активу.

Важливо, що ці аспекти тісно пов'язані між собою, оскільки часто можна продати актив дуже швидко за короткий час, але із значною знижкою в ціні. Відмітимо також, що суттєвою ознакою ліквідності є формальне перевищення (у вартісній оцінці) оборотних активів над короткостроковими пасивами.

Чим більше це перевищення, тим сприятливіший фінансовий стан підприємства. Водночас варто уникати ситуації збереження залишків коштів та інших резервів високоліквідних активів на довгий термін поза виробничим процесом, бо це призводить до зниження рентабельності виробництва. Про погіршення можливостей ліквідності компанії свідчить збільшення імобілізації власних активів, що виявляється в появі неліквідів, простроченої дебіторської заборгованості, векселів одержаних, прострочених тощо [2, с. 69—74].

Для оцінки реального ступеня ліквідності підприємства необхідно провести аналіз ліквідності балансу. Ліквідність балансу визначається як ступінь покриття зобов'язань підприємства його активами, термін перетворення яких у гроші відповідає терміну погашення зобов'язань. Для визначення ліквідності балансу варто зіставити результати по кожній групі активів і пасивів.

Всі активи підприємства залежно від ступеня ліквідності, тобто швидкості перетворення в кошти, можна умовно поділити на такі групи:

1. Найбільш ліквідні активи (A1) — суми по всіх статтях коштів, що можуть бути використані для виконання поточних розрахунків негайно. В цю групу включають також короткострокові фінансові вкладення (цінні папери).

2. Швидкоореалізовані активи (A2) — активи, для обертання яких у наявні кошти потрібен певний час. У цю групу можна включити дебіторську заборгованість та інші оборотні активи.

3. Повільноореалізовані активи (A3) — найменш ліквідні активи. Це запаси, дебіторська заборгованість, податок на додану вартість тощо.

4. Важкоореалізовані активи (A4) — активи, що призначені для використання в господарській діяльності протягом тривалого періоду часу. В цю групу можна включити статті I розділу активу балансу «Необоротні активи».

Перші три групи активів протягом усього господарського періоду можуть постійно змінюватися і відносяться до поточних активів підприємства. Поточні активи більш ліквідні, ніж всі інші активи підприємства.

Пасиви балансу по мірі зростання строків погашення зобов'язань групуються наступним чином:

1. Найбільш термінові зобов'язання (П1) — кредиторська заборгованість, розрахунки по дивідендах, інші короткострокові зобов'язання, а також позики не погашені в термін (за даними додатків до бухгалтерського балансу).

2. Короткострокові пасиви (П2) — короткострокові кредити банків та інші позики, які підлягають погашенню на протязі 12 місяців після звітної дати.

3. Довгострокові пасиви (П3) — довгострокові кредити та інші довгострокові пасиви — статті III розділу пасиву балансу «Довгострокові зобов'язання».

4. Постійні пасиви (П4) — статті I розділу балансу «Власний капітал».

Підприємство вважається ліквідним, якщо його поточні активи перевищують його короткострокові зобов'язання. Баланс вважається абсолютно ліквідним, якщо виконуються умови: $A1 > П1$, $A2 > П2$, $A3 > П3$, $A4 < П4$.

Для прикладу проаналізуємо ліквідність балансу ТзОВ «Папір Мал» за період 2008—2011 років на основі фінансової звітності (Форма 1 «Баланс») і представимо дані у табл. 1.

Таблиця 1

**АГРЕГОВАНИЙ БАЛАНС ДЛЯ АНАЛІЗУ ЛІКВІДНОСТІ
ТЗОВ «ПАПІР-МАЛ» ТИС. ГРН**

Період, роки		Актив	Зіставлення на кінець періоду	Пасив	Період, роки		Платіжний надлишок (+), або нестача (-)	
2008	2011				2008	2011		
1	2	3	4	5	6	7	8	9
ТЗОВ «Папір-Мал»								
66	107	A1	<	П1	9480	18568	-9414	-18461
7983	14389	A2	>	П2	4211	2770	+3772	+11619
4500	8694	A3	<	П3	69782	92236	-65282	-83542
49700	101108	A4	>	П4	-21224	10724	+70924	+90384
62249	124298	Баланс	—	Баланс	62249	124298	0	0

Аналіз даних табл. 1 свідчить про недостатню ліквідність балансу. Так, наявні грошові кошти в багато разів менше термінових зобов'язань. Це означає, що підприємство, якщо всі кредитори водночас пред'являть вимогу погасити заборгованість, буде не в змозі розрахуватися в повному обсязі. У даному випадку найбільш ймовірним виходом буде вимушене користування іншим джерелом (менш ліквідним — дебіторською заборгованістю). В цілому, можна сказати, ТЗОВ «Папір-Мал» не забезпечене оборотними коштами, і всі вони мобілізовані в дебіторську заборгованість і в активи, які повільно реалізуються. У результаті чого, в період діяльності з 2008 по 2011 роки підприємство заради виживання значно збільшило свої довгострокові пасиви, за рахунок залучення додаткових кредитів, які призводять до росту боргових зобов'язань. Невиконання останньої умови (A4>П4) свідчить про відсутність у підприємства достатньої величини власних оборотних коштів, що в свою чергу означає про невиконання мінімальної умови для фінансової стійкості ТЗОВ «Папір-Мал».

Для порівняння ступеня ліквідності різних господарських одиниць розроблено коефіцієнти ліквідності. Залежно від того, які види оборотних активів беруться до уваги, ліквідність оцінюється за різними коефіцієнтами. Загальна ж ідея лишається незмінною: зіставлення короткострокових (до одного року) пасивів і активів, що використовуються для їх погашення. При цьому обов'язково слід мати на увазі, що в балансі підприємства части-

ну довгострокових позик за кредитними угодами, які мають бути погашені протягом найближчих дванадцяти місяців (у деяких випадках і протягом трьох місяців), варто відображати в розділі короткострокових пасивів.

Так, узагальнюючим показником ліквідності є коефіцієнт покриття, або загальний коефіцієнт ліквідності (розраховується як відношення оборотних активів до поточних зобов'язань підприємства та показує достатність ресурсів підприємства, які можуть бути використані для погашення його поточних зобов'язань):

$$\text{Кпокриття} = \frac{\text{ф1(Баланс) р.260}}{\text{ф1(Баланс) р.620}} (\text{Currentratio}).$$

Найбільш часто цей коефіцієнт використовується для оцінки ризикованості надання кредиту. З точки зору кредитора, вище значення коефіцієнта, безсумнівно, забезпечить більш надійний захист від можливих втрат. З іншої сторони, надмірно високе значення коефіцієнта може бути ознакою в'ялого управління. Він може сигналізувати про те, що грошові кошти бездіяльно осіли на рахунку, про надмірний рівень виробничих запасів порівняно з потребами компанії, про неправильну кредитну політику, результатом якої стало непомірне зростання дебіторської заборгованості. В той же час підприємство, можливо, не повністю використовує свої можливості з отримання кредитів [3, с. 157—158].

Теоретичне значення цього показника більше одиниці. Нижня межа обумовлена тим, що поточних активів повинно бути достатньо принаймні для погашення короткострокових зобов'язань, інакше підприємство може виявитися неплатоспроможним. Також, необхідно зауважити й те, що значення цього коефіцієнта змінюється залежно від галузі та структури капіталу компанії [4, с. 31]. Зауважимо, що чисельник показника поточної ліквідності (покриття) відображає запаси і дебіторську заборгованість. А різноманіття методів оцінки запасів і принципів обліку сумнівних боргових зобов'язань ускладнюють практику зіставлення цього показника на підприємствах навіть однієї галузі [2, с. 72].

У країнах з розвинутою ринковою економікою коефіцієнту загальної ліквідності надається особлива увага при оцінці фінансової стійкості підприємства, оскільки він має ряд позитивних рис:

- відношення відображає ступінь покриття поточними активами поточних пасивів;

- перевищення поточних активів над поточними пасивами, яке забезпечує буфер проти збитків, що можуть виникнути при продажу або ліквідації поточних активів (крім грошових коштів). Як наслідок, відношення вимірює поле безпеки для покриття будь-якого можливого знецінення поточних активів. Наприклад,

страйки та інші випадкові, непередбачені обставини можуть тимчасово призупинити надходження коштів;

— легкість отримання інформації для розрахунку, зручність і простота його обчислення.

Поряд із цим, існують і деякі обмеження використання даного показника:

— при розрахунку коефіцієнта не враховуються такі важливі фактори, як обсяг реалізації, витрати, прибуток, зміни умов господарювання, а ліквідність лише в деякому ступені залежить від наявних грошових коштів і в суттєво більшому — від майбутніх надходжень;

— політика адміністрації підприємства в першу чергу направлена на оптимізацію рівня виробничих запасів, витрат і дебіторської заборгованості, ефективно використання активів і, як наслідок, тільки в другу чергу, на ліквідність;

— поточний коефіцієнт не враховує мобільність капіталу фірми. Фірма, що має на рахунку значні кошти та велику кількість цінних паперів, має вищий рівень ліквідності ніж та, у якої в складі оборотних активів накопичені значні товарно-матеріальні запаси.

У зв'язку з цим, необхідний розрахунок ліквідності, який виключав би з оборотних активів найменш ліквідний компонент. Це властиво миттєвому показнику ліквідності, який називається — коефіцієнт швидкої ліквідності і розраховується як відношення найбільш ліквідних оборотних засобів (грошових засобів та їх еквівалентів, поточних фінансових інвестицій і дебіторської заборгованості) до поточних зобов'язань підприємства. Він відображає платіжні можливості підприємства щодо сплати поточних зобов'язань за умови своєчасного проведення розрахунків з дебіторами:

$$\text{Кшв. ліквідності} = \frac{\phi 1(p.260 - p.100 - p.110 - p.120 - p.130 - p.140)}{\phi 1p.620 (\text{Quickratio})}.$$

Оптимальним рівнем цього показника є 0,6—0,8, але на практиці багато підприємств мають і більш низький коефіцієнт, наприклад 0,5. Тому для оцінки їх ліквідності необхідно проаналізувати тенденції зміни показника за певний період часу. Так, якщо зростання коефіцієнта було пов'язано із зростанням невинновданой дебіторської заборгованості, то це свідчатиме про серйозні фінансові проблеми підприємства. З огляду на практику

фінансових аналітиків Німеччини, величина цього показника змінюється залежно від галузі промисловості [2, с. 72].

Найбільш жорстким критерієм платоспроможності підприємства є коефіцієнт абсолютної ліквідності (обчислюється як відношення грошових засобів та їхніх еквівалентів і поточних фінансових інвестицій до поточних зобов'язань. Коефіцієнт абсолютної ліквідності показує, яка частина боргів підприємства може бути сплачена негайно):

$$\text{Кабсолютної ліквідності} = \phi 1(p.220 + p.230 + p.240) / \phi 1 p.620.$$

Теоретично достатнім вважається, якщо коефіцієнт вище 0,2—0,35. Це означає, що підприємство може в поточний момент погасити 20—35 % усіх своїх короткострокових боргів. Але, зазначимо, що в умовах інфляції багато підприємств заради збереження своєї фінансової стійкості намагається не тримати великих сум у грошовій формі.

При оцінці ліквідності підприємства необхідно приділяти увагу показнику величини чистого оборотного капіталу та його динаміці, який розраховується як різниця між оборотними активами підприємства та його поточними зобов'язаннями:

$$\text{Чистий оборотний кап.} = \phi 1(p.260 - p.620).$$

Його наявність і величина свідчать про спроможність підприємства сплачувати свої поточні зобов'язання та розширювати подальшу діяльність.

Вищенаведені показники (коефіцієнти) розрахуємо на прикладі ТзОВ «Папір-Мал» і представимо у табл. 2, після чого зробимо загальні висновки.

Таблиця 2

**ЗВЕДЕНА ТАБЛИЦЯ ФІНАНСОВИХ ПОКАЗНИКІВ
ОЦІНКИ ЛІКВІДНОСТІ ТЗОВ «ПАПІР-МАЛ»**

Підприємство	Формула	Значення, роки		Норматив	Абсолютне відхилення
		2008	2011		
1	2	3	4	5	6
<i>Коефіцієнт покриття</i>					
ТзОВ «Папір-Мал»	Кпокриття = $\phi 1 p.260 / \phi 1 p.620$	0,9	1,1	>1	+0,13

Закінчення табл. 2

Підприємство	Формула	Значення, роки		Норматив	Абсолютне відхилення
		2008	2011		
1	2	3	4	5	6
<i>Коефіцієнт швидкої ліквідності</i>					
ТзОВ «Папір-Мал»	$\text{Кшв.ліквідності} = \frac{\phi 1(\text{p.260-p.100-p.110-p.120-p.130-p.140})}{\phi 1\text{p.620}}$	1,25	1,42	0,6-0,8	+0,17
<i>Коефіцієнт абсолютної ліквідності</i>					
ТзОВ «Папір-Мал»	$\text{Кабсолютної ліквідності} = \frac{\phi 1(\text{p.220+p.230+p.240})}{\phi 1\text{p.620}}$	0,0048	0,0050	>0 збільшення	+0,000194
<i>Чистий оборотний капітал</i>					
ТзОВ «Папір-Мал»	$\text{Чистий оборотний кап.} = \phi 1(\text{p.260-p.620})$	-1142	1013	>0 збільшення	+2155

Розрахувавши показники ліквідності можна зробити висновок, що коефіцієнт покриття став відповідати нормативу і показує, що дане підприємство теоретично має достатню кількість ресурсів, які можуть бути використані для погашення зобов'язань. Також можна стверджувати, що даний показник мав тенденцію до збільшення + 0,13 за період 2008—2011 років.

Коефіцієнт швидкої ліквідності за досліджуваний період значно більший за нормативне значення і має тенденцію до збільшення. Таким чином, платіжні можливості підприємства щодо оплати поточних зобов'язань у короткий період є не досить великі.

Коефіцієнт абсолютної ліквідності має тенденцію до зростання та показує, яка частина боргів підприємств може бути сплачена негайно. Як видно з даних табл. 2 — ця частина мізерна.

У свою чергу чистий оборотний капітал в порівнянні з 2008 роком збільшився на 2155 тис. грн, що є позитивним фактором у діяльності підприємства. Від'ємне значення у 2008 році (-1142 тис. грн) — свідчить, що підприємство працювало виключно на залученому капіталі, але за три роки ситуація змінилася і величина власного оборотного капіталу у 2011 році становить 1013 тис. грн. Проаналізувавши дані та тенденції змін табл. 2, можна ствер-

джувати, що спроможність сплачувати свої поточні зобов'язання у ТзОВ «Папір-Мал» не досить висока.

Підсумовуючи, зазначимо, що завжди необхідно пам'ятати — на практиці фактичні значення коефіцієнтів ліквідності бувають значно нижчими, і за цими показниками не можна робити відразу негативні висновки щодо можливості підприємства негайно погасити свої борги, бо малоімовірно, що усі кредитори підприємства водночас пред'являть свої боргові вимоги.

При використанні показників ліквідності у межах оцінки фінансової стійкості підприємства не варто нехтувати й іншими доволі суттєвими чинниками. По-перше, розрахунок показників ліквідності базується на даних фінансової звітності, що відбиває результати обліку станом на звітну дату. Тобто, при обчисленні цих показників враховується не справжній рівень фінансової ліквідності підприємства, а орієнтований на минулі дані. По-друге, показник ліквідності не відбиває «платіжної моралі» підприємства та ставлення до власності на майно (наприклад, заставлене майно). Окрім цього, не враховуються резерви ліквідності у формі не використаних кредитних ліній або овердрафту. Та й сама інтерпретація цього показника не видається дуже простою справою: при надто низьких показниках існують ризик неліквідності, при надто високих — незадовільним стає рівень менеджменту оборотних активів. Отож, для правильних висновків про рівень ліквідності підприємства необхідно брати до уваги наступні фактори:

- характер діяльності підприємства. Так, у підприємств промисловості та будівництва великі залишки запасів і малі грошових коштів; у підприємств роздрібною торгівлі велика умовна вага грошових коштів, хоча можуть бути і значними розміри товарів для перепродажу;

- стан запасів. У підприємства може бути надлишок або нестача запасів, порівняно з величиною, необхідною для безперервної діяльності;

- умови розрахунків з дебіторами. Надходження дебіторської заборгованості через короткі проміжки часу після купівлі товарів призводить до невеликої їх частки в складі оборотних активів підприємства, і, навпаки;

- стан дебіторської заборгованості: наявність чи відсутність у її складі прострочених і безнадійних боргів.

Література

1. Чупис А. В., Царенко А. М., Кашенко О. Л., Закоморный С. Н., Борисова В. А. Финансовое положение предприятия (оценка, анализ, планирование). — Сумы: Сумский гос. аграрный ун-т: Университетская книга, 1998. — 331 с.
2. Терещенко С. І. Моделі оцінки платоспроможності підприємств // Фінанси України. — 2001. — № 7. — С. 69—74.
3. Хелферт Э. Техника фінансового анализа. — М.: Аудит, 1996. — 663 с.
4. Заруба О. Д. Основы фінансового аналізу та менеджменту: практичний посібник. — К.: УФІМБ, 1995. — 106 с.

Стаття надійшла до редакції: 18.01.2011 р.

УДК 336.71

О.О. Чуб, д-р екон. наук, професор
кафедри банківської справи,
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ТРАНСФОРМАЦІЇ БАНКІВСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ГЛОБАЛЬНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

АННОТАЦИЯ. Проаналізовано сутність поняття глобалізації, наведено індекси глобалізації різних країн, визначено позитивні та негативні наслідки глобалізації, визначено концептуальні напрями трансформації банківської діяльності під впливом глобалізації. Структуризовано процеси інтеграції міжнародних фінансових відносин (мікрорівень, макрорівень, мегарівень).

КЛЮЧОВІ СЛОВА: Глобалізація, регіоналізація, індекс глобалізації, мікрорівень, макрорівень, мегарівень.

ABSTRACT. Analyzed the essence of globalization, are global indices of different countries, defined positive and negative consequences of globalization, defined areas of conceptual transformation of banking under the influence of globalization. Structured processes of integration of international financial relations. (micro level, macro level, mehariven)

KEY WORDS: globalization, regionalization, globalization index, micro level, macro level, meha level.

АНОТАЦИЯ. Проанализированы сущность понятия глобализации, приведены индексы глобализации различных стран, определены положительные и отрицательные последствия глобализации, определены концептуальные направления трансформации банковской деятельности под влиянием глобализации. Структуризованы процессы интеграции международных финансовых отношений. (микроуровень, макроуровень, мегауровень).

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: глобализация, регионализация, индекс глобализации, микроуровень, макроуровень, мегауровень.

Активізація глобалізаційних процесів відбулася під впливом формування сучасної політичної картини світу, а саме геополітичної ситуації, яка стала результатом реставрації капіталізму в більшості країн соціалістичного табору наприкінці ХХ ст. Це призвело світову спільноту до втрати політичної (і ширше — культурної) біполярності, пов'язаної з відносним балансом, що мав місце між соціалістичними і капіталістичними країнами. За порівняно короткий період біполярність світу все більше поступається місцем однополярності, тенденція до якої сучасного світу й отримала назву глобалізації.

Сутнісний зміст поняття «глобалізація» багатогранний і у найширшому сенсі під ним розуміють переростання національних і регіональних проблем у загальносвітові та формування нового господарського, соціального і природно-біологічного глобального середовища. Конкретними сферами глобалізації є економіка, науково-технічні технології, етичні цінності (глобальна етика), нові загрози міжнародній стабільності та безпеці (міжнародний тероризм, транснаціональна злочинність, глобальне розповсюдження зброї масового знищення) й ін.

У процесі дослідження такого складного явища як глобалізація найбільш конструктивним видається підхід, за яким сутність процесу визначається через виявлення складових і характерних особливостей його прояву. Так, за критеріями Світового Банку глобалізація характеризується такими рисами: інтернаціоналізація господарського життя, яке почалася з обміну товарами; становлення і розвиток міжнародних фінансових ринків; міжнародний обмін технологіями; об'єднання культур; глобалізація політичних процесів.

З погляду особливостей прояву глобалізації в економічній сфері виокремлюють три основні напрями [1].

І. Міжнародна торгівля: товарами; послугами; технологіями; об'єктами інтелектуальної власності.

ІІ. Міжнародні фінансові операції: кредити приватних, державних міжнародних організацій; операції з цінними паперами — акціями, облігаціями та іншими фінансовими інструментами; фінансові операції — ф'ючерсні, форвардні та опіоні.

ІІІ. Міжнародний рух чинників виробництва — капіталу і праці.

Близькою є позиція, за якою до сутнісних чинників глобалізації, віднесено такі, як рух товарів, капіталу та людей між країнами і секторами, спричинений потребою реалізації економічних функцій, валютні операції і рух інтелектуальної продукції між дослідницькими осередками [2]. Проте не завжди безперешкодне функці-

онування міжнародного ринку капіталів і зняття обмежень у фінансовій сфері активізує фінансову інтеграцію ринків, дозволяючи внутрішній нормі інвестицій значно відхилитися від норми заощаджень. Цю тенденцію пояснює так званий парадокс Фільштейна—Харіока, суть якого полягає у тому, що між внутрішніми заощадженнями і внутрішніми інвестиціями існує висока кореляція. Відтак, учені дійшли висновку, що фінансові ринки прагнуть не до експорту надмірного капіталу, а до споживання надлишку заощаджень на внутрішньому ринку, що частково спростовує твердження про всеосяжну фінансову інтеграцію ринків [3—5].

Важливим аспектом досліджуваної проблеми, на якому варто зупинитися, є кількісне вимірювання ступеня розвитку глобалізаційних процесів. У світовій практиці для цього використовується індекс глобалізації, за допомогою якого оцінюється ступінь залучення в інтеграційні процеси різних країн світу, де сукупно проживає більша частина населення планети. На цей час розроблено дві системи кількісного і якісного вимірювання ступеня глобалізації, кожна з яких дає змогу щорічно розраховувати індекс глобалізації країни. Першу систему розробив швейцарський Інститут дослідження бізнесу (KOF Konjunkturforschungsstel der ETH Zurich), другу — Міжнародна організація Carnegie Endowment for International Peace (CEIP).

За першою системою (система KOF) індекс розраховується для 123 країн світу [6], за другою (система CEIP) — для 62 [7]. Індекс глобалізації за системою KOF визначається за трьома категоріями, або інтеграційними «пулами»: економічним, політичним і соціальним — і обчислюється як сума цих трьох індексів, зважених за відповідними коефіцієнтами. У цій системі додатково використовуються показники портфельних інвестицій у вигляді абсолютних сум їх припливу і відпливу, а також доходи нерезидентів у формі заробітної плати або прибутки від інвестицій, виражені у відсотках до ВВП.

За системою CEIP індекс визначається з урахуванням 12 позицій, поділених на чотири інтегровані корзини, які обчислюються як сума складових із рівними ваговими коефіцієнтами: економічна корзина, або економічна інтеграція; персональна корзина, або інтенсивність міжособистісних контактів; політична корзина, або рівень залучення країни у світові політичні процеси; технологічна корзина, або якість та кількість використання технічних систем зв'язку.

Порівняння індексів глобалізації окремих країн за системами КОФ і СЕІР показує, що вони можуть суттєво відрізнятися для однієї і тієї ж країни, наприклад для США майже вдвічі (табл. 1).

Серед проблем, породжених динамізмом глобалізаційних процесів, чи не найважливішим і найбільш дискусійним залишається передбачення впливу та наслідків глобалізації для світової спільноти та окремих країн. За результатами вивчення поглядів науковців можна виділити дві групи.

Перші вважають, що глобалізація приводить до уніфікації економічних, політичних, культурних систем у всьому світі та стимулює розвиток сегментів єдиного світового ринку за єдиним вектором [8]. Інші дотримуються думки, що глобалізація є діалектичним явищем і певні економічні події в окремому регіоні викликають протилежні явища у інших, а тому глобалізація не впливає на національні особливості країн у соціально-економічній сфері [9].

Таблиця 1

**ІНДЕКС ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ДЛЯ ОКРЕМИХ КРАЇН
ЗА СИСТЕМАМИ КОФ І СЕІР СТАНОМ НА 01.01.2007 р.**

№ з/п	Назва країни	Рейтинг за системою КОФ	Рейтинг за системою СЕІР
1	Люксембург	1	Не визначено
2	Гонконг	2	Не визначено
3	Ірландія	3	3
4	Нідерланди	4	4
5	Сінгапур	5	1
6	США	28	52

На нашу думку, в умовах глобалізації кожна країна повинна реалізовувати таку структурну політику, щоб потрапити в категорію країн, які «глобалізуються», рухатися у напрямі світової структурної динаміки, дотримуючись при цьому еталонної траєкторії світового структурного розвитку, але за умови збереження національних особливостей. Зараз уже цілком очевидно, що в сучасному світі жодна національна економіка не може існувати відокремлено, відірвано від інших держав, від світового господарства, яке переплелася в єдину світову економіку, котра за своєю суттю перетворилася в складну закриту планетарну систему.

Проведене дослідження дозволяє визначити глобалізацію як комплексне явище, що відображає сукупний ефект взаємодії різноманітних процесів, пов'язаних зі зростанням потоків капіталу, товарів, робочої сили, інформації, які перетинають національні кордони. Це дає підстави розглядати глобалізацію як кумулятивний процес перетворення національних економік (національних держав) у структурно пов'язані сегменти єдиного світового простору. Вважаємо, що глобалізацію слід трактувати як вектор світового структурного розвитку, тобто єдиний напрям економічного розвитку будь-якої країни у межах закритої планетарної економіки з позицій вибору ефективної стратегії соціально-економічного розвитку, спрямування якої полягає в максимізації позитивних і мінімізації негативних наслідків глобалізаційних процесів.

До позитивних наслідків глобалізації можна віднести такі: вільний рух трудових ресурсів та переміщення капіталу, активний розвиток міжнародних фінансових ринків і міжнародної торгівлі і, як наслідок, посилення конкуренції, поширення технологій і їх інтенсивне використання. Негативною стороною глобалізації є збагачення окремих країн за рахунок країн, що розвиваються, фінансові піраміди (понад 90 % капіталу у світі — це спекулятивний капітал), збільшення диференціації доходів між країнами, посилення фінансової залежності країн, які розвиваються, що виявляється, насамперед, у збільшенні зовнішніх боргів останніх, суттєве зростання різновидів та рівня ризиків.

У зв'язку з використанням нових банківських технологій експерти чекають у найближчі десятиліття кардинальних змін у взаєминах банків і клієнтів. У деяких західних країнах ці зміни вже почалися, зокрема, з появою так званих дистанційних банків. Дистанційний банк, використовуючи телефонні канали зв'язку і комп'ютерні технології, надає своїм клієнтам три види класичних банківських послуг: управління платіжними засобами, кредитування і управління заощадженнями. Сьогодні інформаційні і комунікаційні технології все ширше використовуються для залучення клієнтів, фінансові послуги активно пропонуються через Інтернет, а фізичні контакти банків з клієнтами поступово витісняються електронною поштою і зв'язками через комп'ютерні мережі. Це дозволяє добитися більшої індивідуалізації пропозиції банківських продуктів і послуг і надавати їх клієнтові в будь-якому місці та у будь-який час на його запит. У зв'язку з цим учені, експерти,

практики все частіше ведуть мову про формування нової концепції віртуального банку, заснованого на інформаційних і комунікаційних технологіях.

За результатами узагальнення розглянутих напрямів трансформації банківської діяльності в епоху глобалізації здійснено їх систематизацію (рис. 1). Вплив глобалізаційних процесів на національні банківські системи проявляється на двох рівнях: на макрорівні — через зміни у діяльності центральних банків і на мікрорівні — через реструктуризацію і трансформацію діяльності ділових банків.

На макрорівні такі зміни зумовлюють еволюцію цілей і завдань центральних банків, коригування грошово-кредитної політики в напрямі переходу до режиму таргетування інфляції, впровадження політики транспарентності, розробку механізмів запобігання та подолання кризових явищ у банківській діяльності, удосконалення регулювання та нагляду за діяльністю ділових банків. На мікрорівні вплив глобалізації проявляється у реструктуризації національних банківських систем через активізацію операцій злиття, придбання та поглинання банків, концентрацію банківського капіталу, впровадження глобальних інноваційних технологій, появу нових банківських послуг і технологій, зокрема таких, як дистанційний банкінг.

Процес фінансової глобалізації і формування «світової банківської індустрії», на думку деяких економістів [10], сприяють стандартизації національних банківських систем і появі єдиної, домінуючої моделі банку. Так, французький банкір Х. де Кармуа вважає, що такою моделлю стане банк, який орієнтується виключно на максимізацію доходів акціонерів, або «банк-дивіденд» (*banque-dividende*) [11]. Такі банки з'явилися в США в 1980-ті рр., у Великобританії в 1990-ті після реструктуризації банківської системи, а їх головним стратегічним завданням стало захоплення найбільш прибуткових сегментів банківського ринку. До пріоритетних завдань потрапили також ретельний контроль витрат і прибутковості операцій, встановлення гранично точних тарифів на послуги, прозорість бухгалтерської звітності, оптимізація розмірів банку в ході процесу концентрації. Все це дозволяє розраховувати в тривалій перспективі на високий рівень прибутковості власного капіталу (до 15—20 %).

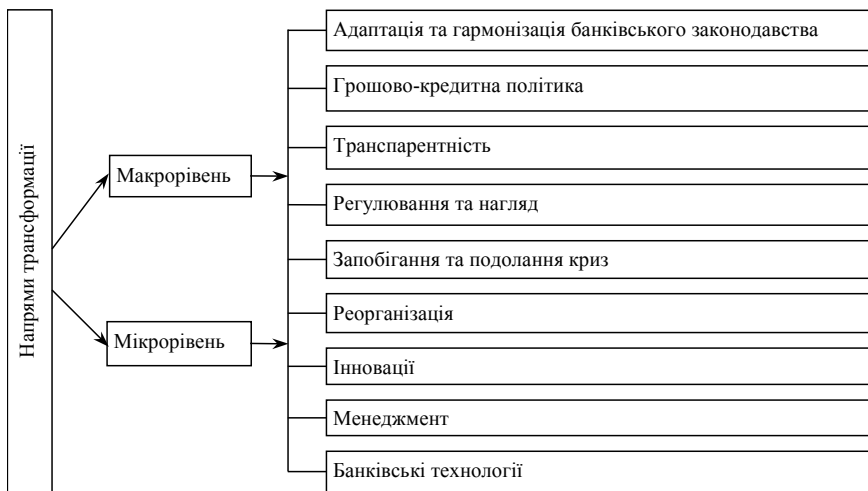

Рис. 1. Концептуальні напрями трансформації банківської діяльності під впливом глобалізації

Однак такі погляди поділяють не всі вчені. Так, зокрема, Д. Пліон вважає концепцію Х. де Кармуа недостатньо обґрунтованою, вказуючи на недоказовість тез про оптимізацію розміру банку на основі процесу концентрації, про рівень прибутковості і про неминучість домінування в майбутньому такої моделі банку [11]. Як справедливо зазначає Д. Пліхон, класичне положення економічної теорії про те, що концентрація забезпечує компаніям домінуючі позиції на ринку і економію на масштабах виробництва, не застосовне до банків через специфіку їх діяльності [10]. Бурхливий процес формування мегабанків в останні десятиліття створює лише ілюзію оптимізації розмірів банків.

Сучасні дослідження показали, що панівні позиції банку на ринку визначаються не стільки його величиною і чисельністю конкурентів, скільки можливістю вільного доступу на ринок і виходу з нього. Крім того, принцип економії на масштабах не можна поширювати на всі види банківської діяльності, оскільки багато банківських послуг і продуктів не піддаються аналізу з погляду витрат. Банки можуть підвищувати прибутковість за рахунок розширення клієнтури і диверсифікації своєї діяльності ефективніше, ніж через збільшення своїх розмірів.

Важливо звернути увагу й на те, що позитивний і негативний вплив глобалізації тісно пов'язані між собою. Так, процеси глобалізації світового господарства посилюють конкуренцію між

державами, що можна оцінювати як негатив. Разом з тим присутність на території тієї або іншої держави транснаціональних корпорацій сприяє зростанню інвестицій, створенню нових робочих місць, збільшенню податкових надходжень у національний бюджет, підвищенню конкурентоспроможності країни, що одночасно слід розцінювати як позитивний вплив. Тому вивчення наслідків глобалізації пропонуємо проводити в трьох основних напрямках, що відображають внутрішню логіку суперечливого розвитку світової економіки як системи, а саме: фінансово-економічному, соціально-політичному та інформаційному.

Вважаємо, що в процесі дослідження феномену глобалізації як основної тенденції світових трансформаційних процесів доцільно дотримуватися логіки розвитку світової економіки як єдиної системи, у межах якої практично не існує економічної відокремленості держав; активізується обмін продуктами праці і науково-технічними досягненнями; виробництво стає інтернаціональним, виникають міжнародні компанії-монополісти; з'являється міжнародний капітал, що вільно переміщається між країнами.

Однією з найважливіших сфер прояву глобалізаційних процесів є фінансова глобалізація, під якою розуміють вільний та ефективний рух капіталів між країнами і регіонами, функціонування глобального фінансового ринку, формування системи наднаціонального регулювання міжнародних фінансів, реалізацію глобальних фінансових стратегій транснаціональних корпорацій (ТНК). Розвиток фінансової глобалізації забезпечує розширення кредитно-інвестиційної діяльності транснаціональних корпорацій і банків, формування міжнародних фінансових ринків.

Структуризація процесів інтеграції міжнародних фінансових відносин, полягає у виокремленні трьох рівнів її прояву (мікрорівень, макрорівень, мегарівень) та відповідних форм інтеграційних процесів. На мегарівні інтеграція фінансового сектору набуває форми глобалізації, тобто створення об'єднаного світового економічного простору, в межах якого виникає єдиний глобальний відтворювальний процес. На макрорівні інтеграційні процеси набувають форми регіоналізації — інтеграційного процесу на рівні національних ринків зі схожими макроекономічними і структурними показниками розвитку економік (об'єднання на рівні країн регіону), в результаті якого межі країн регіону поступово стираються, країни втрачають свою відокремленість, формується єдиний економічний простір на території даного регіону, який поступово розширюється.

На мікрорівні фінансова інтеграція набуває форми операцій злиття, придбання та поглинання — об'єднання фінансових компаній, у т.ч. й банківських установ. Активний процес реалізації цих операцій на національному і міжнародному рівнях привів до виникнення банків світового масштабу, які надають широкий спектр фінансових послуг і пропонують різноманітні банківські продукти. Операції злиття забезпечили банківським установам відносну фінансову стабільність, зменшення рівня чутливості до ринкової кон'юнктури, можливість протистояти ринковим коливанням і циклічним спадам в економіці, підвищили рівень стійкості банків до короткострокових ризиків.

Вплив глобалізаційних процесів на національні банківські системи проявляється на двох рівнях: на макрорівні — через зміни у діяльності центральних банків і на мікрорівні — через реструктуризацію та трансформацію діяльності ділових банків. На макрорівні такі зміни зумовлюють еволюцію цілей і завдань центральних банків, коригування грошово-кредитної політики та механізмів її реалізації, широке впровадження політики транспарентності, реформування банківського нагляду. На мікрорівні вплив глобалізації проявляється у реструктуризації національних банківських систем через активізацію операцій злиття, придбання та поглинання банків, концентрацію банківського капіталу, впровадження глобальних інноваційних технологій, появу нових банківських послуг, зокрема таких, як дистанційний банкінг.

Література

1. Центр Стратегических разработок «Северо-Запад» // <http://www.csr.spb.ru>.
2. Колодко Г. Глобализация и экономический рост / Г. Колодко // Мир перемен. — 2004. — № 1. — С. 140.
3. Globalization for development: trade, finance, aid, migration, and policy / Jan Goldin, Kenneth Reinert. // <http://ebooks.ebookmall.com/ebook/211987-ebook.htm>.
4. Орлова Н. Особливості розвитку світового фінансового ринку в умовах глобалізації / Н. Орлова, А. Свечкіна // Схід. — № 5(83). — 2007.
5. Колтунов В.М. Глобализация экономики (вопросы теории и методологии) / В. М. Колтунов, К. В. Мальцев. — Н. Новгород : Изд-во ВВАГС, 2004.
6. Офіційний сайт «KOF Index of Globalization» / <http://globalization.kof.ethz.ch/>.
7. Офіційний сайт консалтингової компанії «A.T. Kearney» / www.atkearney.com.

8. Meyer J.W., Boli J., Thomas G.M., Ramirez F.O. World society and the nation-state // American Journal of Sociology, 1997. — № 130 (1). — P. 144—181.

9. Albrow M. The Global Age. — Stanford University Press: Stanford. Appleby, S. 2000.

10. Plihon D. Quel module de banque pour l'avenir? // Plihon D. Les banques: Nouveaux enjeux, nouvelles stratégies. — P., 1998, p. 161—175.

11. La banque du XXI siècle: монографія / H. de Carmoy. — Paris : Editions Odile Jacob, 1995. — 250 p.

Стаття надійшла до редакції 18.01.2012 р.

УДК 336.77:334.72

В.Г. Шевалдіна, доцент кафедри менеджменту
банківської діяльності,
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

НЕФІНАНСОВІ КОРПОРАЦІЇ ЯК ОБ'ЄКТ БАНКІВСЬКОГО КРЕДИТУВАННЯ

АННОТАЦИЯ. В статье исследованы направления и объемы кредитов, предоставленных банками нефинансовым корпорациям. Определены основные тенденции, сложившиеся в сфере кредитования нефинансовых корпораций.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: нефинансовые корпорации, кредиты в поточную деятельность, кредиты в инвестиционную деятельность.

ABSTRACT. The article research areas and volumes of loans granted by banks to non-financial corporations. The main trends that have developed in lending by non-financial corporations.

KEY WORDS: non-financial corporations, credits in threading operations, credits in investing activities.

АНОТАЦІЯ. У статті здійснено дослідження напрямів та обсягів кредитів, наданих банками нефінансовим корпораціям. Визначені основні тенденції, які склалися у сфері кредитування нефінансових корпорацій.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: нефінансові корпорації, кредити у поточну діяльність, кредити у інвестиційну діяльність.

У ринковій економіці важливе місце серед джерел забезпечення структурних зрушень в економіці належить банківському кредиту. Через механізм кредитної системи позичковий капітал перерозподіляється між різними секторами економіки.

Відповідно до Класифікації інституційних секторів економіки України (KICE), затвердженої наказом Державного комітету ста-

тики України від 18.04.2005 р. № 96, інституційні одиниці резиденти групуються у п'ять секторів економіки [1]: 1) фінансові корпорації; 2) сектор загального державного управління; 3) нефінансові корпорації; 4) домашні господарства; 5) некомерційні організації, що обслуговують домашні господарства.

До сектору нефінансових корпорацій відносяться корпорації, основним видом діяльності яких є виробництво товарів чи надання нефінансових послуг, тобто це суб'єкти підприємницької діяльності реального сектору економіки. Нефінансові корпорації розподіляються на підсектори: державні нефінансові корпорації, приватні нефінансові корпорації, нефінансові корпорації під іноземним контролем.

Таблиця 1

**ДИНАМІКА ТА СТРУКТУРА КРЕДИТІВ, НАДАНИХ РЕЗИДЕНТАМ
У РОЗРІЗІ СЕКТОРІВ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ ЗА 2007—2011 р.***

Показники	2007		2008		2009		2010		2011	
	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%
Інші фінансові корпорації	5932	1,4	9789	1,3	14014	1,9	13430	1,8	16441	2,1
Сектор загального державного управління	4	0,001	12	0,002	5755	0,8	8817	1,2	8532	1,1
Нефінансові корпорації	260476	61,0	443665	60,4	462215	63,9	500961	68,4	575545	71,8
Інші сектори економіки (у т.ч.: — домашні господарства; — некомерційні організації, що обслуговують домашні господарства)	160455	37,6	280556	38,2	241311	33,4	209615	28,6	201291	25,1
Усього кредитів, наданих банками	426867	100	734022	100	723295	100	732823	100	801809	100

* Розраховано за даними НБУ [1]

Найбільшу частку в структурі усіх кредитів, що були надані банками у секторі економіки України на протязі 2007—2011 років, як видно з таблиці 1, займають кредити нефінансовим корпораціям. Суб'єкти підприємництва постійно відчують нестачу грошових коштів і виступають їх позичальниками для реалізації своїх виробничих цілей. У 2008 р. частка кредитів наданих нефінансовим корпораціям зменшилася до 60,4 %. Однак у 2009 р., як наслідок впливу фінансово-економічної кризи відбувається значне скорочення кредитування сектору домогосподарств через зменшення отриманих ними реальних доходів, а частка кредитів суб'єктам підприємництва збільшується до 63,9 %. В наступні роки зростання частки кредитів наданих нефінансовим корпораціям продовжується і у 2011 р. вона склала майже 72 %.

Таблиця 2

**ДИНАМІКА ТА СТРУКТУРА КРЕДИТІВ, НАДАНИХ БАНКАМИ УКРАЇНИ
НЕФІНАНСОВИМ КОРПОРАЦІЯМ ЗА 2007—2011 рр.***

Рік		Кредити в поточну діяльність	На придбання, будівництво та реконструкцію нерухомості	Інші кредити в інвести- ційну діяль- ність	Усього кредитів, наданих банками	Іпотечні кредити (із загаль- ної суми)
2007	млн грн	217271	10618	32587	260476	49095
	%	83,4	4,1	12,5	100	18,9
2008	млн грн	359140	18262	66263	443665	79193
	%	80,9	4,1	14,9	100	17,9
	темп прирос- ту, %	65,2	71,9	103,3	70,3	61,3
2009	млн грн	373759	17670	70786	462215	75648
	%	80,9	3,8	15,3	100	16,4
	темп при- росту/ знижен- ня, %	4,1	-3,2	6,8	4,2	-4,5

Закінчення табл. 2

Рік		Кредити в поточну діяльність	На придбання, будівництво та реконструкцію нерухомості	Інші кредити в інвести- ційну діяль- ність	Усього кредитів, наданих банкками	Іпотечні кредити (із загаль- ної суми)
2010	млн грн	415706	13612	71643	500961	74508
	%	82,9	2,7	14,3	100	14,9
	темп при- росту/ знижен- ня, %	11,2	-22,9	1,2	8,4	-1,5
2011	млн грн	484243	10318	80985	575545	74390
	%	84,2	1,8	14,1	100	12,9
	темп при- росту/ знижен- ня, %	16,5	-24,2	13,0	14,9	-0,2

* Розраховано за даними НБУ [1]

Загальний обсяг кредитів наданих нефінансовим корпораціям на протязі 2007—2011 років зростає, що наведено в таблиці 2. Найбільше значення темп приросту наданих кредитів має у 2008 році і становить 70,3 %. Особливо цей процес прискорився наприкінці року, що було викликано переоцінкою валютних кредитів, а також окремими випадками виведення капіталу з проблемних банків їх власниками через кредитування підставних компаній [2]. Неможливість запозичати кошти на міжнародному фінансовому ринку, неконтрольований відплив депозитів населення, одного з основних джерел формування ресурсної бази банків, у кінці 2008 року і зменшення у 2009 році загального обсягу депозитів населення на 3,762 млрд грн зумовили зниження ліквідності банківського сектору, що спричинило згортання нормального процесу кредитування нефінансових корпорацій. Після кризи обсяги кредитування відновлюються поступово через невпевненість банків у кредитоспроможності позичальників. Однак поступово темпи приросту обсягів кредитів зростають.

Кредитування банками нефінансових корпорацій поділяється на два основні напрями: 1) кредити для здійснення поточної діяль-

ності; 2) кредити для інвестиційної діяльності. Згідно з правилами обліку за цільовим спрямування Національний банк України виділяє такі напрями кредитів нефінансовим корпораціям:

- кредити в поточну діяльність;
- на придбання, будівництво та реконструкцію нерухомості;
- інші кредити в інвестиційну діяльність;
- іпотечні кредити.

Переважна частка кредитів банків (понад 80 %) спрямована у поточну діяльність суб'єктів підприємництва. За рахунок кредитування поточної діяльності банки впливають на обсяги товарної продукції підприємств, обсяги виручки від реалізації продукції, товарів і послуг, собівартість продукції, товарів, робіт і послуг [3, с. 58].

Кредити для інвестиційної діяльності нефінансовим корпораціям забезпечують динамічний розвиток підприємств і дозволяють вирішувати такі задачі, як: розширення підприємницької діяльності (збільшення обсягів виробництва товарів і послуг, вихід на нові ринки); створення нових підприємств (освоєння нових сфер підприємницької діяльності); систематичне відновлення основних виробничих фондів підприємства та підвищення ефективності виробництва (зниження витрат за рахунок модернізації обладнання, реконструкції підприємств, підвищення кваліфікації персоналу); забезпечення вимог державних органів управління (задоволення вимог щодо екологічних стандартів, безпеки продукції) [4, с. 93]. Саме інвестиційна діяльність суб'єктів підприємництва відіграє ключову роль у забезпеченні стійкого економічного зростання в країні, здійсненні модернізації економіки та підвищенні її конкурентоспроможності.

Кредити банків на придбання, будівництво та реконструкцію нерухомості суб'єктів підприємництва в докризовий період склали 4 %, а нині скоротилися до 1,8 %. Будівництво об'єктів виробничого і соціального призначення в країні, у тому числі проектування будівель і споруд, реконструкція нерухомості забезпечує роботу будівельним компаніям, створює нові робочі місця, підвищує рівень виробництва будівельних матеріалів та збільшує попит на вітчизняну металопродукцію на внутрішньому ринку, сприяючи підтримці процесів економічного зростання. Тому кредитування однієї із складових інвестиційної діяльності нефінансових корпорації у таких незначних розмірах є неприйнятним.

Активніше банки кредитують іншу інвестиційну діяльність нефінансових корпорацій. На технічне і технологічне переозброєння діючих підприємств, удосконалення технологічних процесів, придбання обладнання, його монтаж і налагодження, рекон-

трукцію виробництва банками направляється близько 14 % загального обсягу кредитів нефінансовим корпораціям.

Загалом по Україні найбільше кредитних ресурсів сконцентровано у такому виді економічної діяльності як торгівля, ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку — 36,5 % всіх виданих кредитів, в тому числі компаніям оптової торгівлі — 27,5 %. Тобто, це значить, що українська економіка, як і у 90-х роках ХХ ст. залишається економікою торгівлі та обслуговування [3, с. 61].

Найменше кредитів надано компаніям в галузі освіти (0,02 %), рибальства і рибництва (0,07 %), охорони здоров'я (0,28 %), а також на діяльність у сфері готелів і ресторанів (0,87 %). Якщо незначні обсяги кредитування соціальних сфер можна пояснити незначною кількістю і розміром кредитоспроможних позичальників, то низькі обсяги кредитування рибальства і рибництва та готелів і ресторанів — високою часткою прострочених кредитів у цих видах економічної діяльності. 61,6 % кредитів, наданих підприємствам рибальства і рибництва є простроченими. Ризикованим є і надання кредитів ресторанам і готелям — прострочені кредити строком до 1 року за станом на 31.12.2012 року складають 22,9 %.

Незадовільне забезпечення кредитними ресурсами модернізаційних процесів нефінансових корпорацій призвело до того, що ступінь зносу основних засобів окремих видів економічної діяльності досягає 60% і більше. Так, загальний ступінь зносу основних засобів підприємств промислових видів діяльності досяг у 2010 році 63,8%: машинобудування — 84,3 %, хімічне виробництво — 72,8 %, виробництво та розподілення електроенергії, газу та води — 62,3 %; діяльності транспорту та зв'язку — 94,4 %, у сфері освіти — 62,5 % [5]. Грань у 80 % — це майже фактичне знищення виробничого потенціалу окремих видів економічної діяльності.

Неможливість оновлення основних засобів і гальмування розвитку нових високотехнологічних виробництв призводить до задоволення потреб внутрішнього ринку на високотехнологічні товари, в основному, за рахунок імпорту цих товарів, який у 2005-2010 рр. зріс з 1,6 млрд дол. США до 3,3 млрд дол. США [6].

Відсутність необхідних інвестицій у сектор нефінансових корпорацій виступає однією із перешкод стійкого довгострокового економічного зростання країни та підвищення рівня добробуту населення. Погіршення стану багатьох видів економічної діяльності, зокрема зношеності основних засобів, технічної та технологічної відсталості, низького рівня використання виробничих потужностей, відсутності або незначного рівня впровадження інновацій призводить до зниження конкурентоспроможності укра-

їнських підприємств та послаблення конкурентних позицій вітчизняної продукції на зовнішніх ринках. За даними Всесвітнього економічного форуму, Україна за технологічною конкурентоспроможністю серед 139 країн світу посідає 83 місце, а за інноваційною спроможністю — 63 місце [7].

Головним фактором, що стримує відновлення кредитування економіки є збереження у банків дефіциту внутрішніх середньо- та довгострокових ресурсів. Сьогоднішні можливості банків по кредитуванню потреб нефінансових корпорацій не в змозі забезпечити ресурсами модернізацію основних засобів виробництва, сільського господарства, будівництва, розвиток інфраструктури країни. В останні чотири роки як загальний обсяг кредитів нефінансовим корпораціям перевищує залучені на депозити кошти нефінансових корпорацій і населення, так і обсяг кредитів, виданих на термін понад 1 рік, перевищує обсяг депозитів з тим же терміном (рис. 1). Різницю банки змушені формувати за рахунок більш коротких пасивів, що несе у собі потенційні ризики втрати ліквідності.

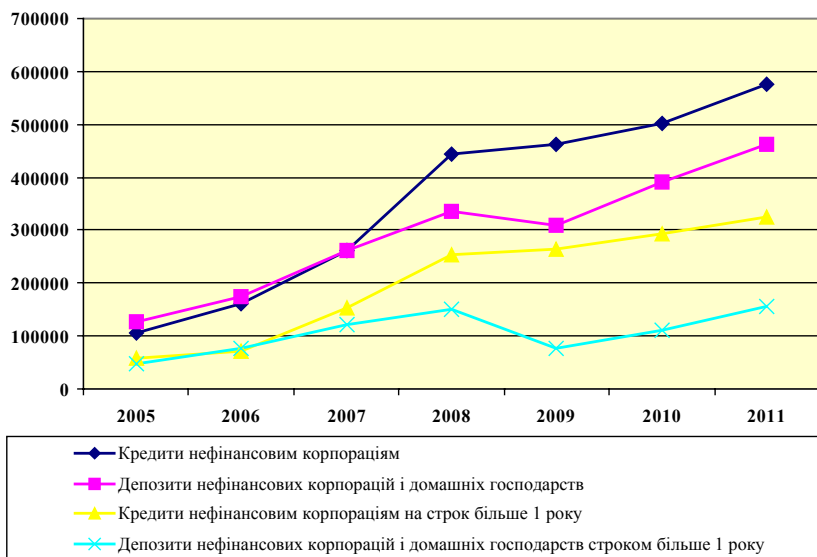

Рис. 1. Динаміка кредитів нефінансовим корпораціям і депозитів нефінансових корпорацій і домашніх господарств за 2005—2011 рр., млн грн *

* За даними НБУ [1].

Недоступність кредитів пов'язується також з їх високою вартістю. Існуючий порядок встановлення процентних ставок орієнтований на ризики неповернення коштів, а не на корисний результат, який має бути врахований при визначенні ціни кредиту. До того ж значні інфляційно-девальваційні ризики підтримують високі процентні ставки та посилюють вимоги до забезпечення кредиту, що знижує попит на кредит зі сторони суб'єктів підприємництва.

Таким чином, постає необхідність розробки заходів щодо надання кредитів на модернізаційні процеси нефінансових корпорацій. Однією з необхідних існуючих передумов реалізації таких заходів є збереження довіри вкладників до банківської системи і національної валюти, про що свідчить тенденція до збільшення обсягів коштів на депозитних рахунках як населення, так і нефінансових корпорацій, за подовження термінів депозитних вкладень.

Література

1. Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]: Національний банк України. — Режим доступу до сайту: <http://www.bank.gov.ua>.
2. *Рисін В.В.* Особливості кредитування банками нефінансових корпорацій у 2008—2009 рр. // Вісник Львівської державної фінансової академії — 2010. — № 1.
3. *Воробйова О.І.* Визначення рівня та концентрації кредитних вкладень в соціально-економічну систему держави. // http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nvfbi/2010_2/0210st10.pdf.
4. *Вовк В.Я., Хмеленко О.В.* Кредитування і контроль: Навч. посіб. — К. : Знання, 2008. — 463 с.
5. Офіційний сайт Державного комітету статистики України: [Електронний ресурс]: Державний комітет статистики України. — Режим доступу до сайту: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
6. Аналітична записка Національного інституту стратегічних досліджень при Президенті України «Щодо розвитку науково-технічного потенціалу промислового сектору України // <http://www.niss.gov.ua/articles/677/>.
7. Постанова Кабінету Міністрів України № 389 від 2 лютого 2011 р. «Про затвердження програми розвитку інвестиційної та інноваційної діяльності в Україні» // <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/389-2011-%D0%BF>.

Стаття надійшла до редакції 01.03.2012 р.

Розділ II. БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК, АНАЛІЗ ТА АУДИТ

УДК 657.471

В.В. Бабіч, канд. екон. наук,
доц., професор кафедри обліку
підприємницької діяльності,
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

ОСНОВНІ ПЕРЕДУМОВИ ТА ЧИННИКИ, ЩО ВПЛИВАЮТЬ НА ОБЛІКОВУ ПОЛІТИКУ ПІДПРИЄМСТВ

АННОТАЦИЯ. Рассмотрены основные факторы, которые влияют на структуру, содержание и методические основы учетной политики предприятия и на порядок ее формирования.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: учетная политика предприятия, бухгалтерский учет, распорядительный документ об учетной политике.

ABSTRACT. The main factors that affect the structure, content and methodological foundations of accounting policy and procedure for the formation of accounting policy

KEY WORDS: enterprise accounting policies, accounting, administrative document on accounting policy

АННОТАЦІЯ. Розглянуто основні чинники, що впливають на структуру, зміст і методичні засади облікової політики підприємства і на порядок її формування.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: облікова політика підприємства, бухгалтерський облік, розпорядчий документ про облікову політику.

Законом України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» визначено, що облікова політика — це сукупність принципів, методів і процедур, що використовуються підприємством для складання та подання фінансової звітності. З наведеного визначення видно, що сфера ведення бухгалтерського обліку і складання фінансової звітності — це підприємство, і тому загальноприйняті принципи, методи і процедури ведення обліку і складання фінансової звітності, які визначені в законодавчо-правових актах і нормативних документах необхідно «прив'язати» до умов господарювання на підприємстві, визначити напрямки і конкретизувати шляхи і можливості використання

цих активів і документів на підприємстві. Тому облікова політика й розробляється (формується) на кожному підприємстві.

Законодавчо-правові і нормативні акти являються передумовою (базою) формування облікової політики підприємства. Це перш за все, норми Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні», Цивільного кодексу України, Господарського кодексу України, Податкового кодексу України, постанови Кабінету Міністрів України щодо подання фінансової звітності, національні Положення (стандarti) бухгалтерського обліку та інші нормативні документи Міністерства фінансів України, нормативно-правові акти інших державних органів управління (Національного банку України, Державного комітету статистики України та ін.), які безпосередньо або опосередковано регулюють питання ведення обліку і складання фінансової звітності в Україні, рекомендації галузевих міністерств і відомств України, в яких визначаються особливості бухгалтерського обліку в конкретній галузі народного господарства України. Безумовно, при розробці облікової політики підприємства враховуються і норми Міжнародних стандартів бухгалтерського обліку (фінансової звітності).

На зміст і структуру облікової політики підприємства визначальний вплив здійснюють певні фактори (чинники), які мають місце на даному підприємстві. Такі фактори можуть впливати на організацію, методику і техніку ведення бухгалтерського обліку та складання фінансової звітності.

При розробці облікової політики враховується стратегія фінансово-господарської діяльності підприємства.

На зміст облікової політики підприємства безпосередньо впливає ряд факторів, до яких відносяться:

1) вид та організаційна форма підприємства. Стаття 63 Господарського кодексу України визначає, що залежно від форм власності підприємства можуть бути таких видів: приватне, що діє на основі приватної власності громадян чи юридичних осіб; підприємство колективної форми власності; комунальне підприємство; державне підприємство; підприємство, яке засноване на змішаній формі власності.

Залежно від способу утворення (заснування) та формування статутного капіталу підприємства поділяються на унітарні (один засновник) і корпоративні (створюються, як правило, двома або більше засновниками). До цих підприємств відносяться підпри-

ємства, що створюються у формі господарських товариств (товариств з обмеженою відповідальністю, відкритих і закритих акціонерних товариств та інших видів господарських товариств), кооперативні підприємства.

В Україні діють підприємства й інших видів, наприклад, спільні підприємства з іноземними інвестиціями, іноземні підприємства.

Правовий статус унітарних і корпоративних підприємств встановлюється Господарським кодексом України та іншими законодавчими актами України.

Вид та організаційна форма підприємства впливає на організацію та методику обліку і, в першу чергу, на методику обліку статутного капіталу, формування і розподіл доходу і прибутку (погашення збитку) підприємства;

2) розмір підприємства. Залежно від кількості працюючих та обсягу валового доходу від реалізації продукції за рік підприємства поділяються на великі, середні та малі.

Розмір підприємства за чисельністю працюючих і обсягом доходу впливає, в першу чергу, на організацію бухгалтерського обліку і на методику обліку окремих видів активів, зобов'язань і господарських операцій;

3) організаційна структура підприємства. Наявність у складі підприємства виробничих структурних підрозділів (виробництв, цехів, відділень, дільниць, бригад, бюро, лабораторій тощо), функціональних структурних підрозділів (департаментів, управлінь, відділів, служб тощо) впливає на організаційну форму ведення бухгалтерського обліку на підприємстві (централізована, децентралізована форми);

4) галузеві особливості (вид діяльності, організаційно-технологічні особливості діяльності) впливають, у першу чергу, на методику обліку витрат виробництва і калькулювання собівартості продукції (робіт, послуг);

5) організація матеріально-технічного постачання підприємства, умови зберігання матеріальних ресурсів впливають на організацію та методику обліку наявності та руху виробничих запасів і на порядок розрахунків з постачальниками;

6) порядок збуту (реалізації) продукції (робіт, послуг) впливають на методику обліку готової продукції та її реалізації і розрахунки з покупцями, а умови виконання робіт і надання послуг безпосередньо впливають на методику обліку доходів і розрахунків із замовниками;

7) матеріально-технічна база підприємства, її структура являється фактором впливу на методичні засади обліку основних засобів, нематеріальних активів, на вибір методу нарахування амортизації, на методику обліку витрат на ремонти, реконструкцію, модернізацію й інші види поліпшення основних засобів;

8) система оподаткування (склад загальнодержавних та місцевих податків, зборів (обов'язкових платежів) являється визначальним чинником у методиці формування інформації про об'єкт і базу кожного з податків, зборів, платежів, а також визначення сум податкових зобов'язань і розрахунки з бюджетом;

9) суттєвий вплив на організацію бухгалтерського обліку і формування інформації для прийняття управлінських рішень має *система управління підприємством*. Воно може здійснюватися безпосередньо власником або уповноваженим органом (особою) відповідно до статуту підприємства чи інших установчих документів. Діюча система управління підприємством (наявність управлінських служб) являється визначальним фактором у формуванні інформації в бухгалтерському обліку за показниками, визначеними управлінськими структурами чи певними менеджерами та форми її подання.

На організацію, методику і техніку бухгалтерського обліку окремих об'єктів, на порядок формування інформації для складання фінансової звітності впливають і інші чинники (обставини, умови), які діють на підприємстві і безпосередньо пов'язані з веденням бухгалтерського обліку зокрема, вибрана підприємством форма бухгалтерського обліку, а також система бухгалтерського обліку, рівень кваліфікації бухгалтерського апарату, наявність комп'ютерної техніки та застосування прогресивних комп'ютерних технологій для формування облікової інформації та інші фактори, які безпосередньо або опосередковано впливають на організацію, методику і техніку ведення бухгалтерського обліку та складання фінансової звітності.

Відповідно до ст. 8 Закону про бухгалтерський облік підприємство самостійно визначає, за погодженням з власником (власниками) або уповноваженим ним органом (посадовою особою) відповідно до установчих документів, облікову політику підприємства.

Із наведеної норми не видно, яка конкретно служба підприємства розробляє облікову політику підприємства і хто несе відповідальність за її формування.

У наведеній ст. Закону про бухгалтерський облік зазначено, що відповідальність за організацію бухгалтерського обліку несе власник (власники) або уповноважений орган (посадова особа), який здійснює керівництво підприємством відповідно до законодавства та установчих документів. І далі, для забезпечення ведення бухгалтерського обліку підприємство самостійно обирає форми його організації, а саме:

- введення до штату підприємства посади бухгалтера або створення бухгалтерської служби на чолі з головним бухгалтером;

- користування послугами спеціаліста з бухгалтерського обліку, зареєстрованого як підприємець, який здійснює підприємницьку діяльність без створення юридичної особи;

- ведення на договірних засадах бухгалтерського обліку централізованою бухгалтерією або аудиторською фірмою;

- самостійне ведення бухгалтерського обліку та складання фінансової звітності безпосередньо власником або керівником підприємства, за умови, що звітність підприємства не повинна оприлюднюватися.

Таким чином, із вищенаведеного видно, хто несе відповідальність за ведення бухгалтерського обліку на підприємстві і в якій організаційній формі може він вестись, а звідси можна зробити висновок, що розробляти (формувати) облікову політику підприємства і відповідати за неї може:

- бухгалтерська служба підприємства на чолі з головним бухгалтером;

- бухгалтер, як посадова особа підприємства;
- спеціаліст з бухгалтерського обліку — підприємець;
- централізована бухгалтерія;
- аудиторська форма — юридична особа;
- власник або керівник підприємства.

Незалежно від того, хто розробляє облікову політику підприємства, вона повинна бути погоджена з власником (власниками) або уповноваженим органом (уповноваженою особою), який несе відповідальність за всю діяльність підприємства, в тому числі і за ведення бухгалтерського обліку.

Формування облікової політики підприємства — це складний процес, який умовно можна розбити на кілька етапів: підготовчий, формування облікової політики; оформлення облікової політики в розпорядчому документі (наказі, положенні) про облікову

політику; узгодження облікової політики з власником (власниками) або уповноваженим органом (уповноваженою особою) і затвердження розпорядчого документа про облікову політику підприємства.

На першому етапі власником (власниками) або керівником підприємства формується робоча група з розроблення облікової політики підприємства, призначається керівник цієї групи, встановлюється коло обов'язків кожного із членів групи, встановлюються строки виконання роботи та підготовки проекту наказу чи положення про облікову політику підприємства, а також оцінюється стан бухгалтерського обліку на підприємстві та рівень виконання (дотримання) діючого розпорядчого документа про облікову політику підприємства.

У разі розроблення облікової політики однією посадовою особою — бухгалтером підприємства, наказом встановлюється строк подання проекту розпорядчого документа про облікову політику підприємства, а якщо цю політику розробляє аудиторська чи інша спеціалізована фірма, яка веде бухгалтерський облік на підприємстві, то окремим договором (угодою) чи додатком до нього власник або керівник підприємства видає завдання і встановлює строк підготовки проекту розпорядчого документа про облікову політику.

При розробленні облікової політики підприємства враховується наявність на підприємстві внутрішніх розпорядчих документів (наказів, розпоряджень, положень), які регулюють ведення бухгалтерського обліку, серед них можна виділити:

- про вибір форми організації ведення бухгалтерського обліку (бухгалтерська служба, бухгалтер, аудиторська чи інша фірма — юридична особа, власник чи уповноважена особа);
- про затвердження структури бухгалтерії;
- про затвердження посадових інструкцій бухгалтерів, касира;
- про затвердження Робочого плану рахунків бухгалтерського обліку;
- про затвердження положення про архів підприємства і строки зберігання в ньому первинних документів, реєстрів бухгалтерського обліку і фінансових звітів;
- про затвердження посадових осіб з матеріальною відповідальністю;
- про затвердження переліку посадових осіб, уповноважених підписувати грошові та інші первинні документи;

- про затвердження форм первинних документів, створених на підприємстві;
- про затвердження графіку документообігу;
- про призначення постійно діючої інвентаризаційної комісії;
- про затвердження строків проведення щорічної інвентаризації за видами активів і розрахунків;
- про ведення внутрішньогосподарського (управлінського) обліку;
- про ведення податкового обліку і призначення осіб, уповноважених виписувати і реєструвати податкові накладні.

Наведений перелік розпорядчих документів, якими регулюються окремі питання ведення бухгалтерського обліку не є вичерпним. На підприємстві можуть затверджуватись і інші регулюючі документи з ведення бухгалтерського обліку або ж ці питання найдуть відображення в розпорядчому документі про облікову політику підприємства (наказі, положенні).

Наказом оформляється облікова політика на підприємствах малого бізнесу або на середніх і великих підприємствах, на яких облікова політика сформована і діє на протязі кількох років і в неї вносяться тільки окремі зміни.

Положення про облікову політику слід розробляти на великих підприємствах зі складною організаційною структурою управління, зі значною кількістю об'єктів обліку. Наприклад, на підприємствах за наявності філій, у материнських (холдингових) компаніях з дочірніми підприємствами тощо.

У розпорядчому документі (наказі, положенні) про облікову політику підприємства відображають, як правило, методичні засади обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій.

При формуванні методичних засад облікової політики підприємство повинно визначитись, у першу чергу, з тими положеннями, які можуть мати альтернативні рішення по кожному об'єкту обліку.

У розпорядчому документі про облікову політику підприємство визначає межу суттєвості для ведення обліку господарських операцій і складання фінансової звітності. При цьому підприємство виходить з власних обсягів діяльності і рекомендацій Міністерства фінансів України з цього питання. Підприємство може встановлювати поріг суттєвості різний для окремих об'єктів обліку.

У цьому документі про облікову політику підприємства можуть бути виділені в окремі пункти (розділи) питання облікової політики щодо внутрішньогосподарського (управлінського) обліку і податкового обліку. Зміст цих пунктів (розділів) залежить від особливостей діяльності підприємства та системи його оподаткування. При формуванні методичних засад, у першу чергу, вирішуються питання вибору об'єктів такого обліку та показників, інформація за якими узагальнюється у внутрішній звітності підприємства.

У податковому обліку визначається порядок формування інформації про об'єкт і базу оподаткування за кожним з видів податків, зборів, обов'язкових платежів.

Облікова політика підприємства затверджується наказом по підприємству, який підписує власник (уповноважена особа). Якщо облікова політика підприємства сформована у вигляді окремого положення, то воно затверджується також окремим наказом.

З розпорядчим документом про облікову політику ознайомлюються всі керівники підрозділів (посадові особи), діяльність яких пов'язана з формуванням облікової, складанням та поданням фінансової звітності підприємства.

За умови, що підприємство не змінює облікову політику у наступному році, то наказ про облікову політику може не видаватися, а при наявності змін — видається наказ про зміну облікової політики.

Література

1. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. № 436-IV.
2. Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» від 16.07.1999 р. № 996-XIV зі змінами.
3. *Коцупатрий М.М.* Облікова політика підприємства: Навч.-метод. посібник для самост. вивч. дисц. / М.М. Коцупатрий, О.Г. Бірюк. — К.: КНЕУ, 2010. — 273 с.
4. Про облікову політику: Лист МФУ від 21.12.2005 р. № 31-34000-10-5/277993.

Стаття надійшла до редакції 15.01.2012 р.

УДК 332.122

К.В. Безверхий, головний бухгалтер
ТОВ «Паріс-Мережі», м. Київ

ПОРЯДОК СТВОРЕННЯ І ФУНКЦІОНУВАННЯ СУБ'ЄКТІВ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ — ФІЗИЧНИХ ОСІБ-ПІДПРИЄМЦІВ В УКРАЇНІ

АННОТАЦИЯ. В статье выяснен порядок создания субъектов предпринимательской деятельности — физических лиц-предпринимателей. Выделены особенности их деятельности в сельском хозяйстве Украины.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: субъект предпринимательской деятельности, физическое лицо-предприниматель, предпринимательство, сельское хозяйство.

ABSTRACT. An order of creation of business entities — individual entrepreneurs is clarified in the article. Features of their activities in agriculture of Ukraine are outlined.

KEY WORDS: entrepreneur, individual entrepreneur, entrepreneurship, agriculture.

АНОТАЦІЯ. У статті з'ясовано порядок створення суб'єктів підприємницької діяльності — фізичних осіб-підприємців. Виокремлено особливості їх діяльності у сільському господарстві України.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: суб'єкт підприємницької діяльності, фізична особа-підприємець, підприємництво, сільське господарство.

За умов роздержавлення економіки і переходу до ринкових механізмів господарювання одним із головних способів подолання відлучення громадян України від засобів виробництва та реальної приватної власності є підприємництво. Поступово, особливо-го значення набуває підприємницька діяльність фізичних осіб у сільському господарстві з використанням земель сільськогосподарського призначення як основного засобу виробництва. Відтак, порядок створення і функціонування суб'єктів підприємницької діяльності — фізичних осіб-підприємців у сільському господарстві набуває актуальності.

Порядок створення і функціонування суб'єктів підприємницької діяльності — фізичних осіб-підприємців як предмет дослідження знаходились у полі наукових інтересів багатьох вітчизняних учених, зокрема в працях Т.В. Блащук, Ю.А. Голик, Ю.С. Горяйнова, М.П. Гурковського, О.І. Іванійчук, Я.М. Кибальника, О.О. Коломієць, Л.В. Соловйової, І.В. Труша, А.В. Шурука, Ю.О.

Яремчука та ін. Це цілком зрозуміло, оскільки ФОП відіграють значну роль у цілому в економіці України. Поряд з цим відбулися суттєві зміни в порядку створення і функціонування суб'єктів підприємницької діяльності — фізичних осіб-підприємці (надалі — ФОП).

Отже, метою дослідження є спроба з'ясувати порядок створення і функціонування ФОП в Україні, в тому числі виокремити особливості для ФОП у сільському господарстві.

Розглянемо правовий статус господарювання ФОП України детальніше. Відповідно до ст. 2 ГКУ учасниками відносин у сфері господарювання визнаються фізичні і юридичні особи [1]. Зазначена стаття Закону залишає поза полем зору таку численну групу учасників цивільних відносин, як ФОП, які в сукупності теж охоплюються поняттям «фізичні особи», але в силу свого статусу мають певні відмінності в їх правовому регулюванні. При цьому правовий статус фізичної особи є набагато ширшим, ніж правовий статус ФОП.

У зв'язку із цим виникає питання: яке місце у сфері правовідносин займає ФОП і які норми законодавства треба до нього застосовувати: норми, що регулюють відносини фізичних осіб, чи норми, що регулюють відносини юридичних осіб?

У пошуках відповіді на це питання, насамперед, звертаємо увагу на п.п. 3.8.1 розділу III Класифікації організаційно-правових форм господарювання ДК 002:2004 [2]. У ньому визначено, що підприємцем є фізична особа, що є громадянином України, іноземним громадянином, особою без громадянства, що здійснює підприємницьку діяльність. Тобто підприємцем є фізична особа — громадянин. Разом з тим, кожний громадянин має право на підприємницьку діяльність, що не заборонена законом (ст. 42 Конституції України [3]). Це право закріплене й у ст. 50 ГКУ [1]. Фізична особа здійснює своє право на підприємницьку діяльність за умови її державної реєстрації в порядку, встановленому законом. Тобто громадянин, що бажає реалізувати своє конституційне право на підприємницьку діяльність, після проходження відповідних реєстраційних й інших передбачених законодавством процедур ні за яких умов не втрачає й не змінює свій статус фізичної особи, що він набув з моменту народження, а тільки одержує до нього нову ознаку — «підприємець». Статус ФОП — це юридичний статус, що засвідчує право особистості на заняття підприємницькою діяльністю, а саме: самостійної, ініціативної, систематичної, на власний

ризик господарської діяльності, що здійснюється суб'єктами ведення господарювання підприємцями з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку. При цьому юридичний статус ФОП сам по собі не впливає й жодним чином не обмежує будь-які правочини особи, які випливають із його цивільної право- і дієздатності.

Керуючись ст. 44 ГКУ підприємництво в Україні здійснюється на основі:

- вільного вибору підприємцем видів підприємницької діяльності;

- самостійного формування підприємцем програми діяльності, вибору постачальників і споживачів продукції, що виробляється, залучення матеріально-технічних, фінансових та інших видів ресурсів, використання яких не обмежено законом, встановлення цін на продукцію та послуги відповідно до закону;

- вільного найму підприємцем працівників;

- комерційного розрахунку та власного комерційного ризику;

- вільного розпорядження прибутком, що залишається у підприємця після сплати податків, зборів та інших платежів, передбачених законом;

- самостійного здійснення підприємцем зовнішньоекономічної діяльності, використання підприємцем належної йому частки валютної виручки на свій розсуд [1].

Відповідно до ст. 51 ЦКУ передбачено, що до підприємницької діяльності фізичних осіб застосовуються нормативно-правові акти, які регулюють підприємницьку діяльність юридичних осіб, якщо інше не встановлене законом або не впливає із суті відносин [4]. Правоздатність індивідуального підприємця практично прирівнюється до правоздатності юридичних осіб — комерційних організацій. Згідно ст. 50 ЦКУ він може мати права й обов'язки, необхідні для здійснення будь-яких видів діяльності, незаборонених законом, і щодо яких законом не передбачено обмежень [4].

Відповідно до п. 6 ст. 128 ГКУ громадянин-підприємець зобов'язаний:

- у передбачених законом випадках і порядку одержати ліцензію на здійснення певних видів господарської діяльності;

- повідомляти органи державної реєстрації про зміну його адреси, зазначеної в реєстраційних документах, предмета діяльності, інших суттєвих умов своєї підприємницької діяльності, що підлягають відображенню у реєстраційних документах;

— додержуватися прав і законних інтересів споживачів, забезпечувати належну якість товарів (робіт, послуг), що ним виготовляються, додержуватися правил обов'язкової сертифікації продукції, встановлених законодавством;

— не допускати недобросовісної конкуренції, інших порушень антимонопольно-конкурентного законодавства;

— вести облік результатів своєї підприємницької діяльності відповідно до вимог законодавства;

— своєчасно надавати податковим органам декларацію про майновий стан і доходи (податкову декларацію), інші необхідні відомості для нарахування податків та інших обов'язкових платежів;

— сплачувати податки та інші обов'язкові платежі в порядку і в розмірах, встановлених законом [1].

Отже, ФОП у цивільно-господарських відносинах є різнобічним учасником. Принципи здійснення ним підприємницької діяльності роблять його подібним до юридичних осіб, тоді як у приватних відносинах, незважаючи на будь-які зміни в його статусі, він залишається громадянином — фізичною особою. А тому варто чітко розмежовувати ці різні сфери відносин.

Визначальним для отримання статусу підприємця, у тому числі в сфері сільського господарства, є державна реєстрація відповідної фізичної особи шляхом внесення відповідних записів до Єдиного державного реєстру згідно п. 4.1 ст.4 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб — підприємців» (далі — Закон № 755) [5].

Відповідно до п. 4.2 ст. 4 Закону № 755 порядок проведення державної реєстрації юридичних осіб та ФОП включає, зокрема:

— перевірку комплектності документів, які подаються державному реєстратору, та повноти відомостей, що вказані в реєстраційній картці;

— перевірку документів, які подаються державному реєстратору, на відсутність підстав для відмови у проведенні державної реєстрації;

— внесення відомостей про юридичну особу або фізичну особу — підприємця до Єдиного державного реєстру;

— оформлення і видачу виписки з Єдиного державного реєстру [5].

За проведення державної реєстрації ФОП справляється реєстраційний збір відповідно до абз. 2 п. 10.1 ст. 10 Закону № 755 у розмірі двох неоподатковуваних мінімумів доходів громадян [5].

Після отримання свідоцтва про державну реєстрацію ФОП має стати на облік в органах державної податкової служби та Пенсійного фонду України для реєстрації платником податків та єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування відповідно.

Відповідно до положень Податкового кодексу України ФОП для цілей оподаткування можуть застосовувати загальну систему оподаткування доходу та спрощену [6].

Процедура нарахування і сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування ФОП визначається Законом України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» [7] та розробленою на його виконання Інструкцією про порядок нарахування і сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування [8].

У разі потреби, ФОП може виготовити печатку без дозволів МВС [9], а також відкрити в банківській установі для здійснення розрахункових операцій поточний рахунок. За загальним правилом після проходження усіх зазначених процедур ФОП може розпочинати свою господарську діяльність.

У тому ж разі, якщо ФОП буде здійснювати види господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню, то така діяльність може здійснюватися лише після отримання у встановленому порядку ліцензії.

Згідно ст. 9 Закону України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності» до видів сільськогосподарської діяльності ФОП, що підлягають ліцензуванню, належать:

- виробництво пестицидів і агрохімікатів (тільки регуляторів росту рослин);
- торгівля пестицидами та агрохімікатами (тільки регуляторами росту рослин);
- культивування рослин, включених до таблиці I Переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, затвердженого Кабінетом Міністрів України, розроблення, виробництво, виготовлення, зберігання, перевезення, придбання, реалізація (відпуск), ввезення на територію України, вивезення з території України, використання, знищення наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, включених до зазначеного Переліку;
- ветеринарна практика;
- діяльність, пов'язана з промисловим виловом риби, крім внутрішніх водойм (ставків) господарств;

— проведення робіт із землеустрою, землеоціночних робіт і земельних торгів;

— торгівля племінними (генетичними) ресурсами, проведення генетичної експертизи походження та аномалій тварин [10].

В аграрно-правовій літературі були висловлені думки, що підприємницьку діяльність у сільському господарстві можна вважати окремим, самостійним видом підприємництва, визначальною ознакою якого є використання земельних ділянок сільськогосподарського призначення як основного засобу виробництва. Право на підприємництво у сільському господарстві тісно пов'язано з правом власності чи правом користування землями сільськогосподарського призначення, що, в свою чергу, зумовлює значний вплив природно-кліматичних факторів на підприємницьку діяльність в аграрному секторі економіки [11, с. 79—80].

Викладене додатково підкреслює, що однією з визначальних рис діяльності ФОП у сільському господарстві є використання ними при провадженні господарської діяльності земель сільськогосподарського призначення. Такі землі можуть використовуватися ФОП у сільському господарстві на підставі права власності або ж на підставі їх оренди.

Проведене дослідження дозволяє стверджувати, що правовий статус ФОП характеризуються наявністю наступних елементів: проходження державної реєстрації як суб'єкта господарювання, облік в органах державної податкової служби та Пенсійного фонду України як платника податків та єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування відповідно, виготовлення печатки (за необхідністю), відкриття в банківській установі поточного рахунку (за потребою), отримання ліцензії (у разі провадження ліцензійних видів діяльності), для ФОП у сільському господарстві — використання при провадженні господарської діяльності земель сільськогосподарського призначення. Остання ознака є визначальною, такою що виокремлює приватних підприємців у сільському господарстві від таких суб'єктів господарювання в інших галузях економіки.

Література

1. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. № 436-IV [Електронний ресурс]. — <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=436-15&p=1325929236848879>.

2. Наказ Державного комітету з питань технічного регулювання та споживчої політики «Про затвердження національних стандартів України, державних класифікаторів України, національних змін до міждержавних стандартів, внесення зміни до наказу Держспоживстандарту України від 31 березня 2004 р. № 59 та скасування нормативних документів» від 28.05.2004 р. № 97 [Електронний ресурс]. — Режим доступу до ресурсу: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1041.8682.9&nobreak=1>.

3. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР [Електронний ресурс]. — Режим доступу до ресурсу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=254%EA%2F96-%E2%F0&p=1325929236848879>.

4. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV [Електронний ресурс]. — Режим доступу до ресурсу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=435-15&p=1325929236848879>.

5. Закон України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб - підприємців» від 15.05.2003 № 755-IV [Електронний ресурс]. — Режим доступу до ресурсу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=755-15&p=1322842924709229>.

6. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI [Електронний ресурс]. — Режим доступу до ресурсу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2755-17&p=1325929236848879>.

7. Наказ МВС України «Про визнання таким, що втратив чинність, наказу МВС від 11.01.99 № 17» № 5 від 11.01.2011 р. IV [Електронний ресурс]. — Режим доступу до ресурсу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0158-11&p=1325929236848879>.

8. Закон України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» від 08.07.2010 р. № 2464-VI [Електронний ресурс]. — Режим доступу до ресурсу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2464-17&p=1325929236848879>.

9. Інструкція про порядок нарахування і сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, затверджена постановою ПФУ від 27.09.2010 р. № 21-5 [Електронний ресурс]. — Режим доступу до ресурсу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0994-10&p=1325949417687676>.

10. Закон України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності» від 01.06.2000 № 1775-III [Електронний ресурс]. — Режим доступу до ресурсу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1775-14&p=1325929236848879>.

11. Землі сільськогосподарського призначення: права громадян України: Науково-навчальний посібник // За ред. докт. юрид. наук, проф. Н.І. Титової. — Львів: ПАІС, 2005. — 368 с.

Стаття надійшла до редакції 15.01.2012 р.

УДК 65.012.8

А.В. Гнилицька, канд. екон. наук, доц.,
доцент кафедри обліку
підприємницької діяльності,
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

ОБЛІКОВІ ТЕХНОЛОГІЇ УПРАВЛІННЯ РИЗИКАМИ ПРИ ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА

АННОТАЦИЯ. В статье обоснована необходимость исследований сущности рисков предпринимательской деятельности, которые влияют на состояние экономической безопасности предприятия, с целью отражения информации о них в системе бухгалтерского учета. Определены приоритеты усовершенствования учетных технологий управления рисками, которые обеспечат повышение достоверности финансовой отчетности предприятия и сделают ее более привлекательной для разных групп пользователей.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: экономическая безопасность, учетные технологии, риски предпринимательской деятельности, неопределенность, принципы признания риска.

ABSTRACT. The necessity of researches of essence of risks of entrepreneurial activity, which influence on the state of economic security of enterprise, is grounded in the article, with the purpose of reflection of information about them in the system of accounting. Priorities are certain of improvement of registration technologies of management risks which will provide the increase of authenticity of the financial reporting of enterprise and will do it more attractive for the different groups of users.

KEY WORDS: economic security, accounting technologies, risks of entrepreneurial activity, vagueness, principles of confession of risk.

АНОТАЦІЯ. У статті обґрунтовано необхідність досліджень сутності ризиків підприємницької діяльності, що впливають на стан економічної безпеки підприємства, з метою відображення інформації про них у системі бухгалтерського обліку. Визначено пріоритети удосконалення облікових технологій управління ризиками, що забезпечать підвищення достовірності фінансової звітності підприємства та зроблять її більш привабливою для різних груп користувачів.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: економічна безпека, облікові технології, ризики підприємницької діяльності, невизначеність, принципи визнання ризику.

Ефективність управління будь-яким підприємством багато в чому залежить від здатності управляти ризиками, притаманними його діяльності. При цьому, з позицій економічної безпеки під ризиками розуміють подію чи групу взаємопов'язаних подій, що є наслідком невизначеності у внутрішньому та зовнішньому середовищі чи/та результатом прийняття рішень, які не забезпечують досягнення поставленої мети і супроводжуються отриманням незапланованих втрат і збитків.

В основу управління ризиками в системі економічної безпеки покладено їх ідентифікацію, під якою розуміють процес виявлення ризиків, властивих підприємству та оцінку ймовірності їх настання. Чим повніше в результаті ідентифікації будуть встановлені ризики, тим точніше будуть вибрані методи управління ними, а отже ефективнішим буде процес забезпечення захисту підприємства від впливу загроз, породжених ризиками.

Разом з тим, результати проведених досліджень на підприємствах — членах УСПП за 2008—2010 роки дають можливість стверджувати, що ідентифікація ризику на основі облікових даних відбувається лише в 2 % випадків, тобто у своїй переважаючій більшості виявлення ризиків здійснюється у відриві від системи бухгалтерського обліку. Така ситуація пояснюється, в першу чергу, тим, що на більшості опитаних підприємств відсутнє облікове забезпечення управління ризиками, що є наслідком проблемних питань визнання ризиків у системі бухгалтерському обліку.

Разом з тим сучасні тенденції розвитку бухгалтерського обліку свідчать про наростаючу необхідність досліджень сутності ризику, спрямованих на виявлення наслідків їх впливу на показники діяльності підприємства та вартість його капіталу. Зокрема в Моделі всеохоплюючої звітності бізнесу, запропонованої Інститутом сертифікованих фінансових аналітиків Великобританії [1], серед основних резервів підвищення вартості бізнесу названо мінімізацію ризиків. При цьому розробники Моделі зазначають, що для управління ризиком слід використовувати інструменти бухгалтерського обліку. Це означає, що облікова система повинна забезпечити оцінку можливих наслідків ризиків (загроз) і сприяти розробці заходів для їх мінімізації.

Ще більш глибоко до цього питання підійшли в Росії. Зокрема, в «Концепції розвитку бухгалтерського обліку та звітності в Російській Федерації на тривалу перспективу» [2] вказується, що стратегічні напрями реформування системи бухгалтерського об-

ліку, як основного інформаційного джерела задоволення інтересів різних груп користувачів, повинні пролягати в площині підтримки цілісності системи обліку та виявлення впливу ризиків на стабільність функціонування та розвитку підприємства.

Обґрунтування припущення, що бухгалтерський облік може виступати інструментом управління ризиками підприємства, потребує вирішення наступних взаємопов'язаних завдань:

- визнання ризику (фактів господарської діяльності, пов'язаних з ризиком) у системі бухгалтерського обліку;
- вибір методичного інструментарію управління ризиками, притаманного системі бухгалтерського обліку.

При розв'язанні поставлених завдань ми виходили з необхідності розвитку аналітичних функцій бухгалтерського обліку та його взаємодії з системою економічної безпеки на основі обміну інформацією про події, які пов'язані з ризиками. При цьому, якщо менеджмент визнає наявність ризиків і здійснює заходи, спрямовані на управління ними, то і система бухгалтерського обліку повинна відображати інформацію про ризики на рахунках та/або у звітності. Разом з тим, вирішення поставленої проблеми ускладнюється відсутністю у вітчизняному бухгалтерському законодавстві системності щодо термінології, принципів відображення в системі рахунків та оцінки ймовірності проявів ризику.

Дослідження національних стандартів бухгалтерського обліку показало, що для характеристики ризику, зазвичай, використовується категорія невизначеності. Це цілком зрозуміло, адже невизначеність неодмінно притаманна фактам господарської діяльності, що знаходять своє відображення у системі бухгалтерському обліку. Та не слід забувати, що невизначеність це лише передумова ризику. Розробники ж стандартів обліку ототожнюють ризик з невизначеністю і наголошують на відображенні інформації про неї в обліку, а в разі її суттєвості ще й у фінансовій звітності. Ми ж схильні стверджувати, що для того, щоб ототожнювати невизначеність з ризиком вона повинна носити прогнозований (повторюваний) характер і мати високий ступінь ймовірності настання, що дозволить оцінити (виміряти) рівень її впливу на показники діяльності підприємства та стан його економічної безпеки.

Проблема підсилюється ще й тим, що сам ризик не є об'єктом бухгалтерського обліку, а в системі рахунків відображається інформація про факти господарської діяльності спричинені його впливом. Тому постає питання обґрунтування взаємозв'язку ри-

зику, ідентифікованого в системі економічної безпеки, і фактів господарської діяльності, викликаних його впливом.

Дослідження сутності ризику та порядку його відображення в системі бухгалтерського обліку дозволило розмежовувати причини, що спричиняють його виникнення (ризик-причина) та наслідки дії ризику (ризик-наслідок), що дало можливість встановити співвідношення ризик-причини з умовним фактом господарської діяльності, а ризик-наслідок з дійсним (реальним) фактом господарської діяльності (рис. 1).

Відповідно до існуючого законодавства, підґрунтям визнання підприємницьких ризиків у системі бухгалтерського обліку виступає принцип обачності дій, який передбачає при оцінюванні наданої у звітності інформації недопущення завищення активів і доходів або заниження витрат і зобов'язань підприємства. Іншими словами, принцип обачності дозволяє зменшити ризик суб'єктивізму при застосуванні облікових оцінок.

Разом з тим, як підтверджує практика, фактичне використання принципу обачності може породжувати невідповідність витрат і доходів звітного періоду, втрату збалансованості окремих показників активів і зобов'язань. Крім того, даний принцип нерідко використовують як інструмент маніпулювання обліковими даними, коли мова йде про створення завищених резервів сумнівних боргів або забезпечень майбутніх витрат.

Рис. 1. Взаємозв'язок господарських фактів, викликаних підприємницькими ризиками та об'єктів бухгалтерського обліку

У зв'язку з цим коректніші результати можна отримати при оцінюванні ступеню чутливості окремих об'єктів бухгалтерського

обліку до ризику. Під принципом чутливості до ризику слід розуміти відображення у звітності фактичних та потенційних наслідків господарських операцій і подій, спираючись на оцінку їх чутливості до ризиків, пов'язаних з діяльністю підприємства [3, с. 10].

Поглиблений аналіз вітчизняних стандартів бухгалтерського обліку показав, що майже за всіма об'єктами обліку передбачено здійснювати перевірку інформації щодо впливу на неї невизначеності підприємницької діяльності, що дасть можливість оцінити чутливість цих об'єктів до дії ризику. При цьому можна справедливо стверджувати про становлення у вітчизняній обліковій системі нової концепції звітності орієнтованої на оцінку ризику, яка б адекватно відображала реальний стан капіталу підприємства та була б корисною різним групам користувачів.

Вплив ризику на капітал підприємства через зміну вартісного виміру об'єктів бухгалтерського обліку відображено в табл. 1.

Таблиця 1

**АНАЛІЗ ВПЛИВУ РИЗИКУ НА ВАРТІСНИЙ ВИМІР
ОБ'ЄКТІВ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ**

Об'єкти бухгалтерського обліку	Вплив ризику на формування інформації про об'єкти бухгалтерського обліку	Вплив на капітал підприємства
1	2	3
Основні засоби, нематеріальні активи	<i>Ризик зміни вартості основних засобів і нематеріальних активів</i> Вплив ризику проявляється через методи подальшої оцінки (переоцінки) активів. Результатом переоцінки є коригування їх первісної вартості та суми нарахованого зносу	Збільшення чи зменшення капіталу. Вплив на додатковий капітал та витрати звітного періоду
Запаси	<i>Ризик зміни вартості виробничих запасів</i> Вплив ризику проявляється через методи подальшої оцінки. Результатом подальшої оцінки є зміна (зменшення) з віднесенням результату такої зміни до складу витрат іншої операційної діяльності. Крім того, вплив ризику проявляється через вибір методів оцінки списання запасів у випадку, якщо вибраний метод оцінки не відповідає умовам ринкового середовища	Зменшення капіталу. Вплив на показник інших витрат операційної діяльності

Продовження табл. 1

Об'єкти бух-галтерського обліку	Вплив ризику на формування інформації про об'єкти бухгалтерського обліку	Вплив на капітал підприємства
1	2	3
Фінансові інвестиції	<i>Ризик зміни вартості фінансових інвестицій</i> Вплив ризику для фінансових інвестицій, проявляється при зміні їх поточної ринкової вартості. В даному випадку наслідки ризику можуть спонукати як до збільшення так і зменшення поточної вартості фінансових інвестицій і призводити до збільшення інших доходів та інших витрат підприємства	Збільшення чи зменшення капіталу. Вплив на показники інших доходів та витрат
Грошові кошти	<i>Ризик платоспроможності</i> Вплив ризику проявляється при зміні платоспроможності грошових коштів <i>Валютний ризик</i> Вплив ризику проявляється в зміні гривневої оцінки грошових коштів чи активів і зобов'язань, які будуть отримані або сплачені у фіксованій сумі грошових коштів під впливом зміни курсу іноземної валюти	Збільшення чи зменшення капіталу. Вплив на показники доходів і витрат іншої операційної діяльності та інших доходів і витрат
Дебіторська заборгованість	<i>Кредитний ризик</i> Вплив ризику проявляється шляхом зростання безнадійної та сумнівної дебіторської заборгованості у складі первісної вартості дебіторської заборгованості, що не підтверджена резервом сумнівних боргів	Зменшення капіталу. Впливає на показник інших витрат операційної діяльності
Кредити та позики	<i>Відсотковий ризик</i> Вплив ризику викликаний можливими змінами ставок за кредитами та позиками, а також необхідністю сплати додаткових сум при не своєчасному чи неповному погашенні платежів за кредитами та позиками	Зменшення капіталу. Вплив на показник інших витрат операційної діяльності

Закінчення табл. 1

Об'єкти бухгалтерського обліку	Вплив ризику на формування інформації про об'єкти бухгалтерського обліку	Вплив на капітал підприємства
1	2	3
Кредиторська заборгованість	<i>Ризик процесу заготівлі</i> Ризик полягає в тому, що у підприємства може з'явитися необхідність сплати штрафів, пені, неустойок у випадку несвоєчасного або неповного погашення зобов'язань перед постачальниками та іншими кредиторами	Зменшення капіталу. Вплив на показник інших витрат операційної діяльності
Основні засоби, грошові кошти, запаси	<i>Майновий ризик</i> Ризик полягає у зниженні вартості майна підприємства пов'язаному з крадіжками та нестачами, втратами, що перевищують норми природного убутку	Зменшення капіталу. Вплив на показники витрат операційної діяльності
Собівартість продукції	<i>Виробничий ризик</i> Ризик полягає у збільшенні витрат діяльності підприємства у зв'язку з не обґрунтованими перевитратами ресурсів	Зменшення капіталу. Вплив на показник витрат виробництва
Витрати діяльності	<i>Комерційний ризик</i> Ризик полягає у збільшенні витрат підприємства пов'язаних із втрати від псування продукції на складах та під час транспортування, втратами від заміни неякісних товарів; сплатою штрафів, пені, неустойки за порушення умов господарських договорів	Зменшення капіталу. Вплив на показник витрат на збут
Витрати діяльності	<i>Ризик надзвичайної діяльності</i> Ризик полягає у виникненні не прогнозованих ситуацій, що супроводжуються втратами активів підприємства, додатковими витратами на усунення наслідків надзвичайних ситуацій; витрати на відшкодування збитків нанесених навколишньому середовищу	Зменшення капіталу. Вплив на показник надзвичайних витрат

Для управління ризиками в системі економічної безпеки підприємства використовують такі інструменти бухгалтерського обліку, як оцінка та резервування.

Проведені нами дослідження довели, що з метою забезпечення підвищення достовірності облікової інформації та мінімізації впливу ризику на капітал підприємства оцінка об'єктів обліку повинна здійснюватися за їх справедливою вартістю. Відповідно до норм П(С)БО 19 «Об'єднання підприємств» під справедливою вартістю розуміють суму, за якою може бути здійснений обмін активу, або оплата зобов'язання в результаті операції між обізнаними, зацікавленими та незалежними сторонами [4]. Виходячи з вказаного визначення, з впевненістю можна вважати, що справедлива вартість є індикатором оцінки спеціалістами служби економічної безпеки угод між обізнаними сторонами при прийнятті тих чи інших управлінських рішень щодо взаємодій з окремими контрагентами.

Таким чином, з позицій забезпечення економічної безпеки під **справедливою вартістю** розуміють поточну вартість об'єкта обліку на момент складання звітності (чи укладання угоди) з урахуванням впливу на цей об'єкт факторів зовнішнього середовища. Як слушно зазначає професор Я. Соколов, «...відображення фінансового стану, що базується на справедливій вартості перестає залежати виключно від діяльності компанії... і включає зміни самого ринку» [5, с. 142].

Разом з тим, аналіз вітчизняної облікової практики, доводить, що процеси оцінювання за справедливою вартістю у більшості випадків так і залишаються на рівні задекларованих бажань. Пояснюється це, на наш погляд, двома причинами:

- концептуальними підходами до складання фінансової звітності;
- значними труднощами та підвищеними витратами при встановленні експертних оцінок на об'єкти, що потребують переоцінки.

В основу концептуальних підходів до складання традиційної фінансової звітності в Україні покладено фінансову концепцію збереження капіталу, яка передбачає ретроспективний погляд на інформацію про факти господарської діяльності та орієнтацію на показник прибутку, що дає можливість оцінити ефективність використання вкладеного капіталу з позицій інвесторів підприємства. Для дотримання цих підходів і задоволення внутрішніх потреб користувачів інформації зовсім не обов'язковою є регулярна та досить трудомістка переоцінка окремих об'єктів обліку з метою визначення їх справедливої вартості, навіть якщо така переоцінка має суттєвий вплив на показники капіталу підприємства.

З іншого боку, справедлива вартість, за висловлюванням С. Голова — «це експертна оцінка, що ґрунтується на ринковому підході» [6, с. 76] і потребує професійного судження обізнаної у цьому питанні особи. Таким чином, на бухгалтера покладаються обов'язки щодо правдивого відображення інформації про підприємство в умовах невизначеності зовнішнього середовища. Така ноша для більшості вітчизняних бухгалтерів виявляється непосильною, адже вони не володіють ані достатніми знаннями з цього приводу, ані альтернативною інформацією, що могла б пролити світло на вибір найобґрунтованішого варіанту дій.

На нашу думку, професійне судження при визначенні справедливої вартості окремих об'єктів бухгалтерського обліку повинне ґрунтуватися на знаннях і досвіді необлікових фахівців, які найточніше володіють відповідною інформацією. Такої ж думки дотримується Л. Шнейдман, який зазначає, що «професійне судження — це думка професіонала, що служить основою для прийняття рішення в умовах невизначеності» [7, с. 59].

В якості такого професіоналу може виступати аналітик з питань фінансово-економічної безпеки, який найповніше володіє альтернативними джерелами інформації, а тому може інтерпретувати майбутні факти господарської діяльності, виникнення яких є найімовірнішим з високим ступенем достовірності в умовах невизначеності зовнішнього середовища. В подальшому такі професійні судження повинні бути оформлені в Наказі про облікову політику.

Іншим, не менш важливим інструментом, що забезпечує підвищення достовірності облікової інформації, є резервування. При цьому резерви поділяють на оцінюючі та прогнозні.

За своєю економічною сутністю оцінюючі резерви виступають елементом оцінки, пов'язаною з наслідками ризику. Іншими словами, оцінюючі резерви є одним із варіантів формування справедливої (поточної) вартості активів (дебіторської заборгованості) на дату складання звітності. Яскравим представником таких резервів у вітчизняній обліковій практиці виступає резерв сумнівних боргів, який створюють при визначенні ризику непогашення дебіторської заборгованості з метою забезпечення економічної безпеки підприємства.

На відміну від оцінюючих, прогнозні резерви (забезпечення майбутніх витрат і платежів) не мають прямого зв'язку з вартісною оцінкою активів і зобов'язань. Однак, їх формування впли-

ває на фінансовий результат підприємства і відповідно на вартість його капіталу, що проявляється за кількома напрямками:

- зменшує фінансовий результат діяльності у звітному періоді на суму відрахувань у резерв;

- дозволяє урівноважити вплив витрат на фінансовий результат діяльності при існуванні значних коливань обсягів діяльності за періодами.

Резерви забезпечення майбутніх витрат і платежів являють собою своєрідну гарантію мінімізації ризику, пов'язаного з можливою втратою економічних вигод за певними напрямками діяльності підприємства. Відповідно до чинного Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств та організацій, облік зазначених резервів здійснюють на відповідних субрахунках до рахунку 47 «Резерви майбутніх витрат та платежів» за наступними напрямками: резерв на виплати працівникам, резерв на виконання гарантійних зобов'язань, резерв на забезпечення інших виплат і платежів, резерв на забезпечення відновлення земельних ділянок тощо. Разом з тим, у сучасній науковій літературі з'являється все більше досліджень, пов'язаних з розширенням напрямів резервування забезпечень майбутніх витрат і платежів. Зокрема, І. Вигівська зазначає необхідність виділення резерву для забезпечення зобов'язань за професійними ризиками [11, с. 11], а Т. Момот обґрунтовує необхідність створення резервів для покриття ризиків, пов'язаних з наслідками впливу зовнішнього середовища [12, с. 73]. З такими думками навряд чи можна погодитися. Безумовно, зазначені ризики будуть призводити до відтоку активів, але їх виникнення дуже важко передбачити, оскільки такі ситуації не носять регулярного характеру, а їх оцінка можлива лише постфактум.

На нашу думку, резерви для покриття наслідків впливу професійних ризиків або ризиків зовнішнього середовища слід відображати по аналогії з резервним капіталом за рахунок нерозподіленого прибутку, а їх розмір повинен визначатися аналітиком з питань фінансово-економічної безпеки на основі оцінювання ймовірності втрати економічних вигод. Для цього на рахунку 43 «Резервний капітал» доцільно відкрити окремий субрахунок 432 «Резерв покриття наслідків ризику».

Створення резервів спричиняє пряме визнання впливу ризику, робить інформацію про них наочнішою та зрозумілішою у використанні як внутрішніми, так і зовнішніми користувачами. Тому,

з позицій економічної безпеки підприємства найбільший інтерес представляють два аспекти резервування:

- 1) обґрунтованість розміру резервів;
- 2) фактичне забезпечення створених резервів відповідними активами.

Перший напрям досліджень пов'язаний із значними викривленнями облікової інформації викликаними «творчим» прочитанням окремих стандартів бухгалтерського обліку, що, зазвичай, призводить до суб'єктивного впливу на капітал підприємства, а отже і до зниження достовірності наданої інформації. Як засвідчують дослідження, проведені американськими вченими, 14,6 % виявлених маніпуляцій у системі бухгалтерського обліку пов'язані саме з помилками при формуванні резервів сумнівних боргів [13].

Не краща ситуація і в Україні. За даними, оприлюдненими Управлінням статистики, серед підприємств, які задекларували свої резерви сумнівних боргів у розмірах, що перевищували 40 % їх загальних витрат за період з 2007—2010 рр. були ДП НАЕК «Енергоатом», НАК «Нафтогаз України», ДК «Газ України» та багато крупних компаній. Викликає великий сумнів, що фінансовий персонал цих підприємств абсолютно не володіє методиками управління дебіторською заборгованістю, допустивши такий значний відсоток неповернень платежів. Таким чином, резервування з інструменту управління ризиками перетворилося на одну з суттєвих інформаційних загроз.

Подолання цієї проблеми вбачаємо у зміні внутрішньої політики до формування резервів сумнівних боргів. Бухгалтерський персонал при їх створенні мусить перейти від формального виконання норм П(С)БО 10 «Дебіторська заборгованість» до чіткої взаємодії з необліковими спеціалістами, які тим чи тим чином впливають на стан розрахунків з дебіторами (менеджерів фінансового відділу, відділу збуту, аналітиків з питань фінансово-економічної безпеки). Акцент при формуванні майбутніх резервів неповернення дебіторської заборгованості повинен робитися не на пошук методик визначення усередненого відсотка сумнівності, а на зниження з періоду в період бази (фактично неповерненої дебіторської заборгованості) розрахунку цього відсотка.

Інший напрям досліджень пов'язаний з питаннями фактичного забезпечення резервів, створених для покриття ідентифікованих підприємницьких ризиків, окремими видами активів. Ця проблема викликана, в першу чергу, довірою зовнішніх користу-

вачів інформації до діяльності підприємства. Відображення в обліку резервів майбутніх витрат і платежів це лише намір підприємства нести відповідальність за певні ризики, в разі їх фактичного прояву. Разом з тим намір так і залишиться на рівні бажання, якщо у підприємства не буде в наявності вільних засобів, здатних покрити наслідки ризику.

Відповідно до чинного бухгалтерського законодавства у балансі українських підприємств не передбачено виділення уособлених активів у грошовій формі, які характеризували б наповнення резервів, що за умови відсутності у підприємства наявних обігових коштів або високоліквідних активів на момент покриття наслідків ризику перетворює їх з реального інструменту управління лише в облікову категорію, що віртуально характеризує джерела утворення засобів підприємства.

З позицій економічної безпеки резерви повинні розглядатися двома: з одного боку, як сума зарезервованих грошових коштів в активі балансу, а з іншого як джерело покриття окремих ризиків. Для цього доцільно на поточному рахунку підприємства відкрити окремий субрахунок «Резервний фонд грошових коштів», використання якого могло б забезпечити виконання вимог перед окремими групами акціонерів і кредиторів. Зрозуміло, що створення такого фонду потребуватиме відволікання з обороту значної частки обігових коштів, тому при його формуванні потрібно дуже уважно підходити до періодизації наповнення та граничного розміру грошових коштів, використовуючи при цьому професійне судження аналітика з питань фінансово-економічної безпеки.

Вважаємо, що запропоновані облікові технології управління ризиками спричинять підвищення достовірності фінансової звітності підприємства та зроблять його діяльність привабливішою для різних груп контрагентів, оскільки дозволять захистити їх інтереси від несприятливого впливу ризиків в умовах невизначеності соціально-економічних процесів в Україні.

Література

1. Competing with Information. A. Managers Guide to Creating Value with Information Content. Edited by Donald A. Marchand. John Wiley & Sons, 2000.
2. Концепция развития бухгалтерского учета и отчетности в Российской Федерации на среднесрочную перспективу: Утверждена Приказом Министерства финансов РФ от 01.07.2004 года № 180.

3. Голов С.Ф. Теория многоцелевого бухгалтерского учета // Бухгалтерский учет и аудит. — 2011. — № 4. — С. 3—13.

4. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 19 «Об'єднання підприємств»: Затверджене наказом Міністерства фінансів України від 07.07.1999 р. № 163.

5. Соколов Я.В. Международные стандарты бухгалтерского учета и мы // проблемы учета и анализа / Сб. статей, посвященных 100-летию со дня рождения П.И. Савичева // Под. ред. А.Д. Ларионова. — СПб.: И-во СПб ГУЭФ, 2001. — С. 135—145.

6. Голов С.Ф. Бухгалтерський облік в Україні: аналіз стану та перспективи розвитку: Монографія. — К.: Центр учбової літератури, 2007. — 522 с.

7. Шнейдман Л.З. Как пользоваться МСФО. — М.: Бухгалтерский учет, 2003. — 95 с.

8. Вигівська І.М. Бухгалтерський облік діяльності підприємств в умовах ризику: організація та методика / Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук. — Житомир: ЖДТУ, 2010.

9. Момот Т., Шатенко А. Проблеми фінансового обліку публічних компаній у формуванні системи корпоративної безпеки // Облік як інформаційна система для економічної безпеки підприємств в конкурентному середовищі. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. — Тернопіль: ТНЕУ, 2010. — С. 70—73.

10. 2003 Annual Review of Financial Reporting Matters. — Huron Consulting Group LLC, 2004. — 18 с.

Стаття надійшла до редакції 15.01.2012 р.

УДК 657

В.Л. Дідик, здобувач кафедри обліку в кредитних і бюджетних установах та економічного аналізу, ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

ФОРМИ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ БЮДЖЕТНИХ УСТАНОВ УКРАЇНИ НА ЗЛАМІ ТИСЯЧОЛІТЬ

АННОТАЦІЯ. В статті розглянуті питання розвитку форм бухгалтерського учета в бюджетних установах України в 20-ом і в началі 21-го століття. На основі изложенных матеріалов дані рекомендації по розвитку меморіально-ордерної форми в контексті модернізації бюджетного учета.

КЛЮЧЕВІ СЛОВА: бухгалтерський учет, форма бухгалтерського учета, бюджетні установи.

ABSTRACT. *The questions of development of forms of cost accounting institutions of Ukraine in the 20th and early 21st century. Based on the materials presented by the author gives recommendations for the development of a memorial and an order form in the context of the modernization budget accounting.*

KEY WORDS: accounting, the form of accounting, budgetary institutions.

АНОТАЦІЯ. *У статті розглянуті питання розвитку форм бухгалтерського обліку бюджетних установ України в 20-му та на початку 21-го століття. На основі викладених матеріалів дано рекомендації з розвитку меморіально-ордерної форми в контексті модернізації бюджетного обліку.*

КЛЮЧОВІ СЛОВА: бухгалтерський облік, форма бухгалтерського обліку, бюджетні установи.

XX сторіччя було ознаменоване початком науково-технічної революції, яка сприяла динамічному розвитку усіх елементів бухгалтерського обліку і, перед усім, його форм, під якими сьогодні розуміють певну систему реєстрів обліку, порядку і способу реєстрації та узагальнення інформації в них [1]. Бухгалтерський облік у бюджетних установах України не є виключенням, оскільки вказана складова національної облікової системи за останнє сторіччя пройшла шлях від простої до подвійної бухгалтерії, від головної книги до меморіально-ордерної форми обліку.

Літературні джерела дають досить обмежену інформацію щодо першої чверті зазначеного періоду, однак відомо, що як реєстри аналітичного обліку використовуються картки, відомості і головна книга, яка одночасно виконує узагальнюючі функції на рівні синтетичного обліку [2—4].

Зміна кошторисної форми фінансового рахівництва бюджетною, розширення кола операцій, розробка їх класифікації та виділення відповідно до неї напрямків обліку, призводить до розширення кола реєстрів аналітичного та синтетичного обліку. Так, Інструкцією з рахівництва та звітності адміністративних установ від 24 серпня 1924 р. визначено склад і мінімальна кількість книг для рахівництва [5]. Як реєстри аналітичного виділено:

- книгу обліку кредитів;
- зведену картку обліку розасигнованих кредитів;
- касову книгу;
- книгу поточних рахунків;
- книгу іноземної валюти;
- книгу цінних паперів;

- ресконтролю підзвітних осіб;
- книгу доходів;
- книгу видатків;
- книгу особових рахунків співробітників установи;
- картку видаткового розпису;
- книгу депонентів;
- книгу депозитних цінностей.

Реєстром синтетичного обліку виступає головна книга (поки що це умовна назва і аж ніяк не власне ім'я). Цікавим моментом є розподіл джерел отримання даних для реєстрації на *первинні документи*, до яких відносяться ті, що підтверджують факт здійснення однієї будь-якої операції (рахунки, фактури, акти про прийняття чи виключення із стану майна, відомості на заробітну плату, авансові звіти і т.п.) та *документи другого порядку*, до яких відносяться прибуткові та видаткові касові ордери, а також меморіальні ордери, що об'єднують групу документів. Такий поділ визначався необхідністю утворення різних за ступенем узагальнення інформаційних потоків. Вочевидь, що в наведеній класифікації бухгалтерських документів проступає спроба пристосування понять аналітичного та синтетичного обліку до первинного етапу облікового процесу [2].

Отже, меморіальні ордери виступають лише як засіб накопичення інформації щодо кількох документів однієї категорії і не відіграють значної ролі — це підтверджує повна свобода щодо їх ведення і наявності. Відповідно до цього, головна книга виступає своєрідною підсумковою простою оборотно-сальдовою відомістю, що заповнюється три рази на місяць на підставі документу другого порядку — балансу оборотів.

Перегляд підходів до руху інформаційних потоків, спроба підвищення контролю за використанням коштів бюджетними організаціями, призводить до розширення складу облікових реєстрів [2, 6]. Натомість існуючим одинадцяти вводиться п'ятнадцять реєстрів аналітичного обліку, при цьому аналітичний облік операцій по бюджетним коштам і позабюджетним тепер здійснюється окремо.

Для досягнення більшої достовірності інформації та уникнення помилок при реєстрації, вводиться паралельна реєстрація даних первинних документів у трьох формах реєстрів: журналі операцій; контрольній книзі, що замінює головну книгу і виступає, таким чином, реєстром синтетичного обліку; книги та картки

— реєстри аналітичного обліку [6]. Змінюється і ступінь зв'язання даних. Отож, схема облікової реєстрації набуває більш складного вигляду.

Сорокові роки визначаються у вітчизняній обліковій практиці як початок розповсюдження меморіально-ордерної форми. Щодо обліку бюджетних установ, зазначений етап припадає на післявоєнне десятиріччя. Розширенням складу реєстрів аналітичного обліку накопичувальними відомостями вимагає перегляду існуючої групи аналітичних реєстрів. Отже, відбувається значне скорочення складу книг і карток: по-перше, через повернення до практики поєднання аналітичного обліку виконання кошторису бюджету та позабюджетних коштів у межах одного носія інформації; по-друге, завдяки утворенню багатофункціональних форм реєстрів [7]. Так, кількість книжок зменшується до семи, а потім до п'яти:

- касова книга;
- книга обліку поточних рахунків і розрахунків;
- книга обліку кредитів (асигнувань) та видатків;
- книга обліку матеріалів, продуктів харчування і основних засобів;
- книга обліку спеціальних коштів;

Основним реєстром синтетичного обліку виступає Головна книга, яка у доповненні з реєстраційним журналом реалізує принцип хронологічно-систематичної реєстрації. Оборотні відомості складаються як кінцеві перевірочні реєстри.

Спрощення ведення аналітичного обліку дало змогу невеликим бюджетним установам (дитячим садкам, яслам, школам, окремим медичним установам) перейти до спрощеної форми обліку: Журнал — Головної. При зазначеній формі реєстраційний журнал і Головну книгу поєднувала у собі Журнал — Головна, а оборотні відомості за синтетичними рахунками взагалі не складалися.

У кінці п'ятдесятих років, знов таки з деяким запізненням, бюджетні установи починають опановувати журнально-ордерну форму обліку. Вона вводиться в практику діяльності вищих навчальних закладів і науково-дослідних інститутів.

У той же час починається централізація облікового процесу, що призводить до поступової ліквідації самостійних бухгалтерій невеликих бюджетних організацій. Централізовані бухгалтерії беруть за основу меморіально — ордерну форму обліку, а отже і спрощена форма Журнал — Головна припиняє своє існування в площині облікового процесу бюджетних організацій.

Упродовж наступних тридцяти років випрацьовуються механізми по удосконаленню облікових реєстрів. Змінюється схеми меморіально-ордерної та журнально-ордерної форми обліку — вони набувають сучасного вигляду, поступово здійснюється перехід до механізованого способу обробки інформації, а потім і автоматизованого.

Наприкінці ХХ ст. було внесено зміни щодо форми реєстрації облікових операцій Наказом ГУДКУ від 06.10.2000 № 100 «Про затвердження форм карток і книг аналітичного обліку бюджетних установ та порядку їх складання» та Наказом Державного казначейства України від 27.07.2000 № 68 «Про затвердження Інструкції про форми меморіальних ордерів бюджетних установ та порядку їх складання».

Відповідно до зазначеного Наказу, натомість значного переліку реєстрів аналітичного обліку бюджетних установ (10 позицій) було введено шість форм документів бухгалтерського оформлення:

- Картка аналітичного обліку касових видатків;
- Картка аналітичного обліку фактичних видатків;
- Картка аналітичного обліку отриманих асигнувань;
- Книга аналітичного обліку асигнувань, перерахованих підвідомчим установам;
- Картка аналітичного обліку готівкових операцій;
- Книга обліку асигнувань та прийнятих зобов'язань.

Зазнав незначних змін склад меморіальних ордерів: їх кількість збільшилась до 16; Інструкція з їх застосування містить як ручні форми меморіальних ордерів, так і їх автоматизований варіант.

На зламі тисячоліть в Україні створились реальні передумови для кардинальних перетворень у сфері бюджетного обліку в цілому та бухгалтерського обліку в бюджетних установах зокрема. На реалізацію цих перетворень спрямовано Стратегію модернізації системи бухгалтерського обліку в державному секторі України на 2007—2015 рр, затверджену Постановою Кабінету Міністрів України від 16.01.07 № 34 [8]. Основними напрямками реалізації Стратегії є:

— удосконалення системи бухгалтерського обліку: розподіл між суб'єктами бухгалтерського обліку повноважень щодо ведення обліку активів, зобов'язань, доходів і витрат; розроблення та запровадження єдиних національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку та єдиного плану рахунків бухгалтерсь-

кого обліку в державному секторі, гармонізованого з бюджетною класифікацією;

— удосконалення системи фінансової звітності та звітності про виконання бюджетів шляхом: удосконалення методології складення форм звітності та їх удосконалення; розроблення та запровадження нових форм фінансової звітності та звітності про виконання бюджетів; удосконалення методів складення та консолідації фінансової звітності та звітності про виконання бюджетів з використанням сучасних інформаційних технологій;

— створення уніфікованої організаційної та інформаційної облікової системи, що передбачатиме: модернізацію фінансово-бухгалтерських служб; забезпечення казначейського обслуговування усіх суб'єктів державного сектору; адаптацію бюджетної системи, створеної на засадах програмно-цільового методу, до нових методологічних принципів системи бухгалтерського обліку; посилення контролю з боку органів Державного казначейства за дотриманням єдиних правил ведення бухгалтерського обліку і складення звітності; удосконалення системи підготовки та перепідготовки кадрів фінансово-бухгалтерських служб; уніфікацію програмного забезпечення, що використовується суб'єктами державного сектору, з метою забезпечення обміну інформацією між Мінфіном, органами Державного казначейства і суб'єктами державного сектору з використанням баз даних та інформаційних систем.

Вочевидь, реалізація намічених Стратегією модернізації завдань призведе до нової спроби рішення проблем облікової реєстрації бюджетних установ. Суцільна комп'ютеризація вимагає нових підходів. Наприклад, такий недолік паперової бухгалтерії, як трудомісткість, пов'язаний зі значною кількістю облікових реєстрів, не є проблемою при автоматизованій обробці інформації. Отож, при розробці форм слід зважати виключно на функціональні властивості майбутнього носіїв інформації, а тому принципами їх побудови повинні стати: послідовність (постійний, точний зв'язок аналітичного та синтетичного обліку); універсальність (можливість використання у різних підсистемах бухгалтерського обліку); аналітичність (можливість проведення експрес аналізу за даним реєстрів для прийняття певного рішення чи дій); суцільність (можливість реалізації всіх трьох етапів облікового процесу за усіма напрямками обліку у вигляді суцільної ланцюгової задачі).

Література

1. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні: Закон України від 16.07.99 № 996-XIV: Сайт у мережі Інтернет. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/996-14>.
2. Свірко С.В. Розвиток форм облікової реєстрації у практиці діяльності бюджетних установ України // Вісник. Економіка. Вип. 53. — К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2001. — С. 50—54.
3. Первое бухгалтерское совещание с участием представителей губернского и уездных земств и заведующих окладной частью Киевской губернии 4—8 апреля 1912 г. — 1912. — С. 18.
4. Грасс В. Материалы по организации однотипного счетоводства в уездных земствах. — 1913. — 116 с.
5. Галаган А.М. Государственное счетоводство. — 1928. — С. 33.
6. Дедков Е.П. Развитие бюджетного учёта. — 1962. — С. 72, 78.
7. Инструкция по бухгалтерскому учёту по двойной системе в учреждениях, состоящих на государственном и местном бюджетах. — 1939. — С. 68.
8. Про затвердження Стратегії модернізації системи бухгалтерського обліку в державному секторі України на 2007—2015 рр.: Постанова Кабінету Міністрів України від 16.01.07 № 34: Сайт у мережі Інтернет. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/34-2007-п>.

Стаття надійшла до редакції 15.01.2012 р.

УДК 657

М.В. Дунаєва, старший викладач кафедри обліку підприємницької діяльності, ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

ОСОБЛИВОСТІ ОЦІНЮВАННЯ ВИРОБНИЧИХ ЗАПАСІВ

АННОТАЦИЯ. В статье рассматривается порядок оценки производственных запасов. Главное внимание уделяется выбору правильной оценки запасов, так как точное формирование себестоимости их списания влияет на величину прибыли.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: запасы, оценка, классификация, активы, материалы, себестоимость, отчетность.

ABSTRACT. The order of estimation of production supplies is examined in the article. Main attention is spared the choice of correct estimation of supplies, because the exact forming of prime price of their writing influences on a size arrived.

KEY WORDS: supplies, estimation, classification, assets, materials, prime price, accounting.

АНОТАЦІЯ. У статті розглядається порядок оцінки виробничих запасів. Головна увага приділяється вибору правильної оцінки запасів, оскільки точне формування собівартості їх списання впливає на величину прибутку.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: запаси, оцінка, класифікація, активи, матеріали, собівартість, звітність.

Запаси є найважливішою частиною оборотних активів підприємства і займають особливе місце у складі майна та велику частку у структурі витрат підприємства та обов'язково враховується при визначенні результатів господарської діяльності підприємства та інформації про його фінансовий стан. Важливе значення для правильного обліку має порядок оцінки запасів. Вартісна оцінка активів господарюючого суб'єкта дозволяє нам отримати узагальнене уявлення про всі господарські процеси, явища і події в рамках одного підприємства. Вона служить базою для виявлення витрат, включення їх у ціну товарів, продукції, робіт, послуг, формуванню фінансових результатів і відіграє рішучу роль у процесі фінансування і кредитування виробничих запасів. Саме визначення «оцінка» — це процес формування інформації, яка включається у фінансову звітність у вартісному вираженні.

Коли об'єкт матеріальних запасів береться на облік, у першу чергу вирішується питання його оцінки.

У процесі оцінки виникає багато труднощів, так як вартість — абстрактний єдиний показник, на який впливає багато факторів (фінансовий, технічний, комерційний, культурний і соціальний). Виходячи з цього, для того, щоб обрати одиницю та метод виміру вартості потрібно вирішувати питання, якому із факторів віддати перевагу.

На сьогоднішній час порядок оцінки виробничих запасів регламентується національним положенням (стандартом) бухгалтерського обліку № 9 «Запаси». Згідно з цим Положенням придбані або вироблені запаси зараховуються на баланс підприємства за первинною вартістю, яка визначається залежно від джерел надходження запасів.

На підприємство запаси можуть надходити як такі, які придбані за плату, придбані в результаті обміну на інші активи, ви-

готовлені власними силами, внесення засновниками (учасниками) до статутного капіталу підприємства, безоплатного одержання, отримання у процесі ремонту, від забракованих виробів і зворотних відходів виробництва.

Правильна оцінка запасів є дуже важливою, оскільки точне формування собівартості їх списання впливає на величину прибутку. Оцінка виробничих запасів у першу чергу пов'язана з визначенням собівартості продукції. У бухгалтерському обліку оцінка виробничих запасів можлива: за первісною вартістю, за чистою реалізаційною вартістю, за справедливою вартістю та за фінансовою (обліковою) вартістю.

Вартісна оцінка активів господарюючого суб'єкта служить базою для визнання витрат, включення їх у ціну товарів, продукції, робіт, послуг і формування фінансових результатів.

Оцінка запасів займає провідне місце в системі нормативного регулювання їх бухгалтерського обліку. Згідно П(С)БО 9 «Запаси» оцінку запасів за їх окремим видати слід розглядати на наступних етапах їх руху:

- при надходженні запасів;
- при вибутті запасів;
- на дату балансу.

Порядок оцінки запасів залежить від багатьох факторів, основних з яких є обране підприємством система обліку запасів. Для відображення запасів та одержання інформації про їх наявність і рух підприємства можуть застосовувати системи постійного (яка характерна для базового підприємства) чи періодичного обліку, обумовивши своє рішення в наказі про облікову політику.

Сутність кожної із систем обліку відображається в назві: при системі постійного обліку надходження та витрачання запасів обліковуються постійно, щодня, при системі періодичного обліку при складанні звіту (раз на рік, квартал, місяць). При застосуванні періодичної системи обліку виробничих запасів оцінка вартості залишків запасів проводиться в кінці облікового періоду, що потребує проведення інвентаризації. При застосуванні постійної системи така оцінка ведеться протягом всього облікового періоду. Постійна система обліку запасів вимагає більших витрат.

Основою достовірності визначення вартості запасів є вартість їх придбання або їх собівартість. Первісна вартість запасів визначається залежно від способу їх надходження на підприємство.

При придбанні виробничих запасів у сторонніх підприємств (постачальників) вони зараховуються за первісною вартістю, яка включає в себе: суми, що сплачуються згідно з договором поставки, суми, що сплачуються за інформаційні, посередницькі та інші подібні послуги у зв'язку з пошуком і придбанням запасів, суми ввізного мита, суми непрямих податків у зв'язку з придбанням запасів, які не відшкодовуються підприємством та інші витрати, які безпосередньо пов'язані з придбанням запасів і доведенням їх до стану, в якому вони придатні до використання.

При виготовленні виробничих запасів вони зараховуються за первісною вартістю, яка визначається сумами прямих і непрямих витрат на їх виготовлення (прямі матеріальні витрати, прямі витрати на оплату праці, відрахування на соціальні заходи, амортизація, інші прямі витрати та загально виробничі витрати).

При внесенні (передачі) засновниками (учасниками) підприємства в якості внеску до статутного капіталу та при безоплатному одержанні вони зараховуються за первісною вартістю, яка визначається як справедлива вартість.

При придбанні виробничих запасів через обмін на подібний актив вони зараховуються за первісною вартістю, яка визначається як балансова вартість. Якщо вона перевищує їх справедливу вартість, то вартість запасів визначається їх справедлива вартість. Різниця між балансовою і справедливою вартістю переданих запасів включається до складу витрат звітного періоду.

При придбанні виробничих запасів через обмін на неподібний актив вони зараховуються за первісною вартістю, яка дорівнює справедливій вартості запасів, збільшення (зменшення) на суму грошових коштів чи їх еквівалентів, що була передана в процесі обміну.

Не включається до первісної вартості запасів, а належить до витрат того періоду, в якому вони були здійснені (встановлені):

- понаднормові витрати і нестачі запасів;
- проценти за користування позиками;
- витрати на збут;

— загальногосподарські та інші подібні витрати, які безпосередньо не пов'язані з придбанням і доставкою запасів і приведенням їх до стану, в якому вони придатні для використання у запланованих цілях.

Згідно П(С)БО 9 «Запаси» передбачені такі методи оцінки запасів при відпуску їх у виробництво, продаж та іншому вибутті:

- ідентифікованої собівартості;

- середньозваженої собівартості;
- собівартості перших за часом надходження запасів (ФІФО);
- нормативних затрат;
- ціни продажу.

Доцільність використання різних методів для визначення собівартості запасів визначається підприємством. Не може бути підставою для застосування різних методів визначення собівартості одного виду виробничих запасів, різниця в географічному місцезнаходженні запасів і в податкових правилах.

Конкретна ідентифікація означає, що облік витрат і розрахунок собівартості здійснюється за кожною відповідною одиницею запасів. За методом ідентифікованої собівартості відповідної одиниці запасів оцінюються виробничі запаси, які відпускаються та послуги, що виконуються для спеціальних замовлень і проектів, а також запаси, які не замінюють одне одного. Цей метод є найточнішим для визначення фінансових результатів, оскільки кожна партія запасів обліковується за ціною свого придбання.

Метод середньозваженої собівартості є більш простим у використанні.

Згідно з П(С)БО 9 «Запаси» оцінка за середньозваженою собівартістю проводиться по кожній одиниці матеріальних виробничих запасів. При використанні цього методу особливістю обліку є визначення середньої ціни. Так, середньозважена ціна може визначатися один раз за звітний період або при кожному надходженні матеріалів, тобто ціна змінюється з врахуванням ціни та обсягу останньої партії.

Метод собівартості перших за часом надходження запасів (ФІФО) базується на припущенні, що виробничі запаси використовуються в тій послідовності, в якій вони надходили на підприємство, тобто запаси, які першими відпускаються, оцінюються за собівартістю перших за часом надходження запасів. Метод ФІФО є досить об'єктивним, простим, перешкоджає завищенню чи заниженню ціни запасів відпущених у виробництво.

Нормативні затрати — це заплановані витрати на виробництво одиниці продукції (послуг), які базуються на нормах використання матеріалів, праці і нормальної виробничої потужності. Метод оцінки нормативних затрат використовується для наявності і руху готової продукції і незавершеного виробництва.

Оцінка за методом ціни продажу заснована на застосуванні підприємствами роздрібною торгівлі середнього проценту торго-

вельної націнки товарів. Цей метод застосовують підприємства, що мають значну і змінну номенклатуру товарів з приблизно однаковим рівнем торговельної націнки.

Вибір методу оцінки матеріальних виробничих запасів має значний вплив на суму оподаткованого прибутку. Використання різних методів приводить до різного розміру балансового прибутку. Вибір методу оцінки є елементом облікової політики підприємства і не підлягає змінам без вагомих підстав. При виборі методу оцінки виходить з інтересів користувачів. Неможливо сказати, що один із методів є кращим, необхідно враховувати до яких наслідків приводить використання того чи іншого методу, з точки зору оподаткування. Кращий метод — це той метод, що відповідає політиці ціноутворення. Обрані методи розкриваються у примітках до фінансової звітності.

Відповідно до П(С)БО 9, запаси відображаються в звітності за найменшою з двох оцінок: первісною вартістю або чистою вартістю реалізації.

Чиста вартість реалізації запасів — це очікувана ціна реалізації запасів в умовах звичайної діяльності за вирахуванням очікуваних витрат на завершення їх виробництва та реалізації. Чиста вартість реалізації визначається за кожною одиницею запасів шляхом вирахування з очікуваної ціни продажу очікуваних витрат завершення виробництва і збут.

Інформація, яка представляється в балансі підприємства, має недолік, який пов'язаний з оцінкою майна. Вартість, яка вказана в балансі для активів виробництва дуже часто не співпадає з справедливою вартістю активів. Вона не показує поточну вартість активів підприємства. У більшості країн у відповідності з загальноприйнятими принципами бухгалтерського обліку при складанні фінансової звітності притримуються правил первісної («історичної») вартості. Тобто активи «заносяться до книги» по фактично оплаченій за них ціні, незалежно від строку давності чи їх вартості на теперішній час.

Спеціалісти в галузі обліку наголошують про необхідність переоцінки активів за поточними цінами. Це значить, що оцінка в балансі повинна бути максимально наближена до реальної вартості майна на даний момент. Для цього потрібно: чи застосовувати поточну ринкову вартість чи враховувати ймовірні витрати й доходи від майбутніх операцій, відображати коливання цін і т.д. Але при вирі-

шення цього питання відсутня єдина думка у відношенні вибору бази і способів застосування поточних цін.

Первісна вартість цілком приємна для країн зі стабільним рівнем цін. Але застосування цього методу оцінки в умовах високої інфляції не дасть достовірної картини становища майна, капіталів і обов'язків підприємства. Облік інфляційного впливу на оцінку є однією із проблем міжнародного фінансового обліку. Дивлячись на застосування зусиль і розроблені міжнародні стандарти з обліку інфляції одного рішення по цій проблемі не досягнуто, а сама необхідність показувати інфляційні коливання цін у бухгалтерському обліку визнається далеко не всіма.

Деякі бухгалтери віддають перевагу чистій вартості реалізації (ліквідаційній вартості). Ця оцінка майна з точки зору його продавця за мінусом будь-яких витрат на реалізацію з обліком необхідного для цього часу. Але аргументом на користь первісної вартості є те, що при виборі методу оцінки вирішальне значення мають наступні обставини: підприємство, яке представляє звітність, буде працювати необмежено довгий час, достатній для виконання поточних планів і погашення своїх зобов'язань. Тому в бухгалтерському обліку при оцінці майна і заборгованості організації традиційно віддається перевага первісній вартості перед чистою реалізаційною вартістю.

Таким чином, питання про вибір оцінки як єдиного орієнтира в силу впливу багатьох факторів залишається відкритим.

На підставі викладеного можна зробити слідуючи висновки:

— у процесі діяльності суб'єктів господарювання фактична собівартість запасів підлягає суттєвим коливанням. Тому для їх оцінки на конкретну дату необхідно користуватися різними методами;

— вибір методу оцінки здійснюється господарюючим суб'єктом самостійно в рамках прийнятої облікової політики, що впливає не тільки на величину витрат виробництва, продажу чи собівартість, але й на прибуток і суму сплачуваних податків. У стандартах бухгалтерського обліку відображаються загальні принципи оцінки запасів і, відповідно, кожна галузь має свою специфіку, яку потрібно враховувати.

Література

1. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 9 «Запаси»: Затверджений наказом Міністерства фінансів України від 20 жовтня 1999 року № 246 зі змінами і доповненнями.

2. Під редакцією Добровського В.М. Бухгалтерський фінансовий облік в Україні: Навчальний посібник. — К.: А.С.К., 2009 — 976 с.

3. Голов С.Ф., Костюченко В.М. Бухгалтерський облік та фінансова звітність за міжнародними стандартами: Практичний посібник. — К.: Лібра, 2004. — 880 с.

Стаття надійшла до редакції 15.01.2012 р.

УДК 330.332

А.В. Івченко, канд. екон. наук, доц.,
доцент кафедри обліку
підприємницької діяльності,
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

ШЛЯХИ ЗАЛУЧЕННЯ ДОДАТКОВИХ КАПІТАЛЬНИХ ІНВЕСТИЦІЙ

АННОТАЦИЯ. В статье рассматриваются источники финансирования инвестиционных ресурсов и их структура.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: источники финансирования капитальных вложений, собственные, заемные и привлеченные источники, целевой государственный кредит, инвестиционный лизинг, эмиссия акций предприятия, эмиссия инвестиционных сертификатов.

ABSTRACT. The article review the sources of financing of investment resources and it's structure.

KEY WORDS: sources of funding for capital investments, own and borrowed sources, целевой государственный кредит, investment leasing, share issue of the company, issue of investment certificates.

АНОТАЦІЯ. У статті розглядаються джерела фінансування інвестиційних ресурсів та їх структура.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: джерела фінансування капітальних вкладень, власні, позикові та залучені джерела, цільовий державний кредит, інвестиційний лізинг, емісія акцій підприємства, емісія інвестиційних сертифікатів.

Для організації ефективного обліку інвестицій важливе значення має класифікація інвестицій, яку необхідно здійснювати, виходячи з різних критеріїв — об'єкту вкладення, суб'єкту інвестування, характеру участі в інвестуванні, форми власності інвестицій, терміну інвестування, ступеня ризику, регіональної ознаки, форми власності інвестиційних ресурсів, рівня прибутковості, організаційної форми інвестицій і галузевої спрямованості. Фінансування капітальних вкладень здійснюється за рахунок трьох основних груп коштів: власних, позикових і залучених (рис. 1).

Структура джерел фінансування капітальних вкладень підприємства залежить від багатьох факторів, зокрема: від оподаткування

доходів підприємства; темпів зростання реалізації товарної продукції та їхньої стабільності; структури активів підприємства; стану ринку капіталу; відсоткової політики комерційних банків; рівня управління фінансовими ресурсами підприємства; суті стратегічних цільових фінансових рішень підприємства тощо [1, с. 347].

Найприйнятнішим для підприємства є комплексний підхід до вибору джерел фінансування капітальних вкладень. Тоді основною передумовою визначення оптимальної структури таких джерел може бути детальний аналіз: по-перше, можливого обсягу внутрішніх джерел фінансування капітальних вкладень; по-друге, можливого обсягу залучення додаткових коштів, пов'язаного із подорожчанням капітальних витрат.

Джерела формування інвестиційних ресурсів підприємств	Власні	1. Частина чистого прибутку, що спрямовується на виробничий розвиток
		2. Амортизаційні відрахування
		3. Страхова сума відшкодування збитків, спричинених втратою майна
		4. Раніше здійснені довготермінові фінансові вкладення, термін яких минає в поточному періоді
		5. Реінвестовані шляхом продажу частина основних засобів
		6. Імобілізована в інвестиції частина надлишкових оборотних активів
	Позикові	1. Довготермінові кредити банків та інших кредитних інститутів (включно з форфейтингом та іноземними кредитами)
		2. Емісія облігацій підприємств
		3. Цільовий державний кредит, спрямований на конкретний вид інвестування
		4. Податковий інвестиційний кредит
		5. Інвестиційний лізинг
		6. Інвестиційний селенг
		7. Кошти фізичних осіб
	Залучені	1. Емісія привілейованих та простих акцій підприємств
		2. Емісія інвестиційних сертифікатів інвестиційних фондів і компаній
		3. Безоплатно надані державними органами та комерційними структурами кошти на цільове інвестування
		4. Внески сторонніх вітчизняних та зарубіжних інвесторів до статутного фонду підприємств неакціонерної організаційно-правової форми

Рис. 1. Джерела формування інвестиційних ресурсів

Не слід забувати, що порушення оптимального співвідношення між власними і залученими джерелами фінансування капітальних вкладень може призвести до погіршення фінансового стану підприємства.

Розглянемо їх детальніше.

1. До складу власних джерел належать такі:

1) частина чистого прибутку, що спрямовується на виробничий розвиток (фонд розвитку виробництва);

2) амортизаційні відрахування. Поряд з прибутком важливим джерелом фінансування інвестицій є амортизаційні відрахування, що належать до витрат виробництва та обігу і з яких формується амортизаційний фонд — складова фонду відшкодування. Можливості сформованого амортизаційного фонду як джерела реальних інвестицій на підприємстві залежать насамперед від стабільності рівня цін. Зростаюча інфляція знецінює власні кошти підприємств, накопичені за рахунок амортизаційних відрахувань, тому одним з найважливіших заходів, спрямованих на підвищення внутрішньої інвестиційної активності, є інфляційний захист амортизаційного фонду шляхом пропорційної індексації балансової вартості основних засобів.

Прискорена амортизація як економічний стимул інвестування може здійснюватися двома способами:

а) штучно скорочуються нормативні терміни експлуатації техніки та устаткування й відповідно збільшуються норми амортизації;

б) без скорочення встановлених державою нормативних термінів використання основного капіталу окремим підприємствам дозволяється протягом кількох років здійснювати амортизаційні відрахування у підвищених обсягах, але зі зниженням їх у подальші роки.

Суттєве значення для формування власних інвестиційних ресурсів мають й інші джерела коштів підприємства. Зокрема, до них належать такі:

1) Страхова сума відшкодування збитків, викликаних втратою майна.

2) Раніше здійснені термінові фінансові вкладення, термін погашення яких закінчується в поточному періоді.

3) Реінвестована шляхом продажу частина основних засобів.

4) Імобілізована в інвестиції частина надлишкових оборотних активів [2, с. 47—49].

2. Друга група можливих інвестиційних ресурсів підприємства — позикові джерела, які в сучасній світовій практиці використовують насамперед для фінансування інвестиційних проектів з низьким ступенем ризику та чітко визначеними шляхами успішної реалізації проекту [3, с. 126].

До складу позикових джерел входять:

1) Довготермінові кредити банків та інших кредитних інститутів. Довготермінові кредити в основні засоби підприємств звичайно називають інвестиційними. Перетворення довготермінових кредитів банків на реальне джерело інвестиційних ресурсів підприємства можливе лише за низької реальної відсоткової ставки за ними, при відстроченні виплат до закінчення освоєння виробничих потужностей.

Останнім часом поряд з традиційними банківськими технологіями — кредитами — з'явилася нова форма — форфейтинг, яку використовують для фінансування насамперед спільних інвестиційних проектів, і фактично вона трансформує комерційний кредит у банківський. Покупець (інвестор), який не має на момент укладання контракту необхідної суми фінансових засобів для оплати угоди з придбання певного об'єкта, виписує продавцю комплект векселів, загальна вартість яких дорівнює вартості об'єкта, що реалізується, з урахуванням відсотків за відстрочення платежу, тобто за наданий комерційний кредит. Терміни платежів за векселями рівномірно розподілені, зазвичай кожний вексель виписують на півроку (хоч за певних умов термін може бути збільшено і до року).

Отриманий комплект векселів покупець враховує у банку без права обороту на себе (тобто передбачається звільнення продавця від майнової відповідальності у випадку, якщо банк не зможе стягнути з векселедавця вказані у векселях суми) і одразу отримує гроші за реалізований товар. Таким чином, комерційний кредит надає не сам продавець, а банк, який погодився врахувати комплект векселів і тим самим узяти весь ризик на себе. Купівля оборотного зобов'язання відбувається, як правило, зі знижкою. Проте форфейтинг для інвестора є відносно дорогою формою кредитування, оскільки кредит він отримує в кінцевому підсумку через посередника (банки). Механізм форфейтингу переважно використовується у двох видах операцій: експортних — з метою сприяння надходження наявних грошей експортерів, що надав кредит іноземному покупцеві, а також фінансових — з метою швидкої реалізації довготермінових фінансових зобов'язань.

Використання фортфейтингу вигідне і доцільне, коли підприємству одноразово потрібна велика сума для здійснення інвестицій у придбання нового обладнання тощо з відстроченням платежу на термін від шести місяців до семи років. До того ж така операція вигідна експортерів, бо фортфейтер купує боргові зобов'язання за вирахуванням відсотків на весь термін.

Фінансування інвестицій підприємства може також здійснюватися шляхом отримання іноземних кредитів. Як правило, такі кредити надають так звані фонди допомоги — інвестиційні інститути, які підтримуються іноземними урядами. Ці фонди надають кредити переважно підприємствам, які виготовляють продукцію на експорт або можуть запропонувати ліквідні активи як заставу [4, с. 15].

2) Емісія облігацій підприємства. Облігація — цінний папір, що засвідчує внесення його власником певної суми грошових коштів і підтверджує зобов'язання емітента (облігації мають право випускати підприємства усіх форм власності) відшкодувати номінальну вартість у зазначений у цінному папері термін з виплатою фіксованих відсотків.

3) Цільовий державний кредит, спрямований на конкретний вид інвестування.

4) Податковий інвестиційний кредит — це відстрочення сплати податку на прибуток, що надається суб'єкту підприємницької діяльності на визначений термін з метою збільшення його фінансових ресурсів для здійснення інноваційно-інвестиційних програм, з наступною компенсацією відстрочених сум у вигляді додаткових надходжень податку через загальне зростання прибутку, що буде отриманий внаслідок реалізації таких програм.

5) Інвестиційний лізинг — довготермінова передача на платній основі майна підприємства, машин та обладнання — є однією з перспективних форм залучення позикових ресурсів. Його можна вважати різновидом довготермінового кредиту, що надається в натуральній формі, тобто як довготермінова оренда різноманітного устаткування і транспортних засобів.

6) Інвестиційний селенг — це порівняно нова форма залучення інвестиційних ресурсів, яка полягає у передачі власником (юридичною або фізичною особою) права користування і розпорядження своїм майном за певну плату. До такого майна можуть належати будівлі, споруди, сировина і матеріали, цінні папери, продукти інтелектуальної праці, кошти фізичних осіб [5, с. 32].

Крім зазначених позикових джерел формування інвестиційних ресурсів підприємства можна викремити ще такі короткотермінові позикові джерела: короткострокові кредити та позики банків і небанківських фінансових інститутів; товарні (комерційні) кредити, що надаються постачальниками сировини та матеріалів.

3. До складу залучених джерел належать такі:

1) Емісія акцій підприємства. Акція — цінний папір без визначеного терміну обігу, який засвідчує пайову участь у статутному фонді акціонерного товариства, підтверджує членство в ньому та право на участь в управлінні акціонерним товариством і одержання частини прибутку у вигляді дивідендів, а також на участь у розподілі майна в разі ліквідації акціонерного товариства.

2) Емісія інвестиційних сертифікатів розглядається як джерело інвестиційних ресурсів для інвестиційних фондів і компаній. Інвестиційний сертифікат — це цінний папір, який випускається виключно інвестиційним фондом або інвестиційною компанією і дає його власникові право на одержання доходу у вигляді дивідендів. Перевагою розміщення коштів у інвестиційному фонді є те, що всі його учасники отримують однакові дивіденди, незалежно від того, в які підприємства вкладені їхні кошти, а також те, що в інвестиційному фонді знижується до мінімуму ризик втрати майна та доходів навіть у випадку банкрутства одного або кількох підприємств, акціями яких володіє фонд.

3) Безоплатно надані державними органами та комерційними структурами кошти на цільове інвестування (або спонсорські кошти). Це джерело фінансування інвестицій досить широко застосовується на Заході, проте в Україні через дефіцит бюджетних коштів вітчизняним підприємцям на державне цільове інвестування розраховувати майже не доводиться.

4) Внески сторонніх вітчизняних та зарубіжних інвесторів до статутного фонду — має помітний потенціал в Україні. Однак, як недолік цього джерела треба зазначити, що в разі вступу до товариства нового учасника, воно підлягає перереєстрації, а це досить трудомісткий процес.

Високий рівень ефективності виробничих інвестицій значною мірою пояснюється прогресивністю елементно-технологічної та відтворювальної їхньої структури. Чим вища за величиною частка витрат на створення чи оновлення активної частини основних фондів підприємств, тим більшою є віддача капітальних вкладень. Це зумовлює необхідність ретельного економічного обґрунтування ча-

стки капітальних витрат на придбання виробничо-технологічного устаткування для кожного проекту (варіанта) інвестування діючого або споруджуваного підприємства. Особливо активними та цілеспрямованими мають бути дії для оптимізації відтворюваної структури капітальних вкладень [6, с. 28].

Практичне здійснення таких дій зв'язане з вирішенням двох головних завдань:

1) збільшення відносного обсягу інвестицій у відшкодування (просте відтворення) вартості машин та устаткування від усієї суми накопиченого амортизаційного фонду;

2) установлення раціональних пропорцій чистих капітальних вкладень у різні форми розширеного відтворення основних фондів і формування необхідних виробничих потужностей підприємств.

На сьогоднішній день існує досить широкий вибір можливих джерел фінансування інвестиційних ресурсів підприємства. Однак деякі з них мають багато вад. Обираючи шляхи залучення додаткових інвестицій підприємство має обирати найоптимальніші, причому не лише ті, що мають більше переваг в порівнянні з іншими джерелами, а також є найдоцільнішими саме для конкретного підприємства, з врахуванням його фінансового стану на сьогоднішній день і прогнозований рівень розвитку на майбутнє.

Література

1. Трикін В.М., Мамонтова Є.І., Литвинова О.Б. Методи розрахунку економічної ефективності інвестицій: Навч.-метод. посібник / Дніпропетровська обл. рада, обл. комунальний заклад ін-т підприємництва «Стратегія». — К. : Професіонал, 2009. — 345 с.

2. Федоренко В.Г. Інвестування: підручник для студ. вищих навчальних закладів. — К. : Алерта, 2006. — 420 с.

3. Черваньов В.П. Менеджмент інвестиційної діяльності // Управління формуванням джерел фінансових ресурсів інвестування діяльності підприємства — К. : МАУП, 2008. — 124 с.

4. Паливода К.В. Банківська справа // Капітальні інвестиції: фінансово-економічна сутність та форми прояву. — 2009. — № 3. — С. 10—17.

5. Пантелєєв В.П. Аудит капітальних вкладень та фінансових інвестицій // Аудит: навч. посібник; М-во освіти і науки України, Київський ін-т інвестиційного менеджменту. — К. : Професіонал, 2008. — 268 с.

6. *Огірчук М.Ф.* Облік капітальних інвестицій // Фінансовий та управлінський облік на сільськогосподарських підприємствах. — К. : Алеута, 2009. — 246 с.

Стаття надійшла до редакції 10.01.2012 р.

УДК 65.012.123

С.В. Калабухова, канд. екон. наук, доц.,
професор кафедри обліку в кредитних і бюджетних
установах та економічного аналізу,
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

ОБ'ЄКТИ АНАЛІТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ

АННОТАЦИЯ. В статье предложены новые объекты аналитических исследований в системе управления современным предприятием. Обоснована необходимость формирования аналитического обеспечения управления предприятием на эмпирическом (практическом) и теоретическом (принятие решений) уровнях познания экономических процессов.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: хозяйственные ресурсы, хозяйственные процессы, управленческие решения, информационный уровень, аналитический уровень

ABSTRACT. In the article the new objects of analytical researches are offered in management system by a modern enterprise. The necessity of forming of the analytical providing of management an enterprise is grounded on the empiric (practical) and theoretical (making decision) levels of cognition of economic processes.

KEY WORDS: economic resources, economic processes, management decisions, informative level, analytical level

АНОТАЦІЯ. У статті запропоновано нові об'єкти аналітичних досліджень у системі управління сучасним підприємством. Обґрунтовано необхідність формування аналітичного забезпечення управління підприємством на емпіричному (практичному) та теоретичному (прийняття рішень) рівнях пізнання економічних процесів.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: господарські засоби, господарські процеси, управлінські рішення, інформаційний рівень, аналітичний рівень

На початку ХХІ століття про суб'єкт підприємницької діяльності (підприємство) сформувалася уява як про складну соціокультурну систему, що саморозвивається та діє в невизначеному середовищі, основні підсистеми якої (об'єкт і суб'єкт) стають різ-

ними за своєю суттю, а саме: об'єкт здійснює господарську діяльність, а суб'єкт її організує.

У сфері управління окремим суб'єктом господарювання постійно нівелюються такі протиріччя: планова діяльність і в той же час невизначеність і ризики зовнішнього середовища; стабільність (стійкість) виробничих процесів і їх періодична зміна; науковий підхід, що базується на застосуванні формалізованих методів у підготовці та прийнятті рішень, і мистецтво прийняття управлінських рішень, що базується на аналогії поведінки, інтуїції управлінця, його досвіду, професійних якостей; ризик та обережність у прийнятті управлінських рішень; чітке виконання та потреба у творчості суб'єктів управління; централізація і децентралізація управлінням суб'єктом господарювання (диверсифікація діяльності, створення філій і дочірніх підприємств).

У сучасних умовах інформаційно-технологічні системи, що діють на більшості вітчизняних суб'єктів господарювання, орієнтовані на вирішення формалізованих завдань аналізу господарської діяльності. Отже, наявні інформаційні технології, не мають у своєму розпорядженні можливостей інтерактивного варіантного пошуку організаційних рішень. Вони не охоплюють засобів аналітико-синтетичної обробки відомостей, потрібних керівництву для ухвалення комплексних рішень.

Також інформаційні фонди систем управління вітчизняних підприємств не містять цілих сегментів даних, гостро необхідних керівникам для оцінки суб'єкта управління. В абсолютній більшості систем відсутня зовнішня кон'юнктура інформація, що задовольняє потреби в області аналітичних рішень.

Таким чином, функціонування економіки в умовах нового інформаційного середовища викликає потребу в становленні інформаційно-аналітичної діяльності підприємств, унаслідок якої формуватиметься нове якісно змістовне знання на базі інтелектуальної обробки інформаційних масивів щодо обраного економічного об'єкта, що зменшує невизначеність і ризики діяльності суб'єкта. Чим точнішою і повнішою є сформована таким чином інформаційна модель економічного об'єкта як на макро-, так і на мікрорівні, тим ширшими є можливості щодо формування рекомендацій і пропозицій з її удосконалення.

Огляд літературних джерел показує, що трактування об'єктів економічного аналізу носить неоднозначний характер і змінюється у часі. Це ускладнює процес вивчення теоретичних основ аналітичного забезпечення управління суб'єктами підприємницької діяльності, перешкоджає організації аналітичної діяльності на практиці.

Слід зауважити, що значна кількість вчених у якості об'єктів економічного аналізу виділяють елементи діяльності економічних одиниць за напрямками. Багато економістів узагальнено характеризує об'єкти економічного аналізу як всю господарську діяльність підприємств або окремі економічні явища, процеси, проблеми, питання, показники.

Окремі економісти до числа об'єктів економічного аналізу відносять народне господарство, регіон, підприємство, ринок, інвестиційний проект, собівартість, прибуток, ціну та ін. Тобто об'єкти економічного аналізу ототожнюють як з матеріальною, так і нематеріальною формою, вони можуть бути дискретними або тривалими в часі і просторі, що призводить до значного розмаїття трактувань економічного аналізу.

Узагальнення основних наукових підходів до визначення об'єктів економічного аналізу та їх зміни у часі наведено у табл. 1.

Таблиця 1

**ТРАКТУВАННЯ ПОНЯТТЯ ОБ'ЄКТІВ ЕКОНОМІЧНОГО
АНАЛІЗУ В НАУКОВІЙ ЛІТЕРАТУРІ**

Автори	Зміст поняття
Мних Є.В., Ференц І.Д. [1, с. 10]	а) виробнича, маркетингова, фінансова, комерційна та інша діяльність; б) ресурси всіх видів діяльності; в) організація виробництва і праці; г) виробничі та управлінські структури; д) форми господарювання та їх властивості
Яцків М.І. [2, с. 26]	а) виробнича, постачальницька і збутова діяльність; б) забезпеченість основними фондами, оборотними засобами й ефективність їх використання та ін.
Баканов М.І., Шеремет А.Д. [3, с. 23]	Господарські процеси підприємства і кінцеві результати їх діяльності у динаміці і статично
Попович П.Я. [4, с. 33]	Всі напрями діяльності підприємств, які відображаються за допомогою системи показників, що характеризують стан економіки й ефективності виробництва

Закінчення табл. 1

Автори	Зміст поняття
Савицька Г.В. [5, с. 18]	Результати господарської діяльності підприємства
Савчук В.К. [6, с. 12]	Явища суспільного життя, викликані реформуванням централізованої економіки у ринкові відносини; ресурси, без яких неможливе виробництво; процеси, які виникають унаслідок трансформації цих ресурсів у продукт і результати господарської діяльності
Мошенський С.З., Олійник О.В. [7, с. 21]	Забезпеченість трудовими, матеріальними та фінансовими ресурсами, ефективність їх використання, економічні результати діяльності суб'єкта господарювання, фінансовий стан, платоспроможність, ліквідність, фінансові результати, обсяг виробництва та продажу, собівартість тощо
Кіндрацька Г.І., Білик М.С., Загородній А.Г. [8, с.11]	Процеси й операції господарської діяльності підприємства, відображені в показниках планів і звітності та спрямовані на ефективне використання всіх ресурсів з метою поліпшення кінцевого результату діяльності підприємства
Івахненко В.М. [9, с. 33]	Окремі економічні явища, процеси, проблеми, питання, показники

Сучасні тенденції світового економічного розвитку формуються через системне дослідження явищ, процесів і проблем інтернаціоналізації та інтеграції з урахуванням їх природи та характеру. За таких умов, правильне визначення об'єктів аналізу та їх структуризація сприяє вичерпному і всебічному охопленню напрямів аналітичних досліджень на практиці. Однак, як показали дослідження фахової літератури, у наведених визначеннях не враховуються об'єктами економічного аналізу відносини соціально-економічного характеру стосовно ресурсів, витрат, продуктів і результатів господарської діяльності, що виникають на стадіях виробництва, обміну, розподілу та споживання, прийняття рішень, а також взаємодія між стратегією, структурою і середовищем, в якому функціонує організація.

Метою статті є уточнення переліку об'єктів аналітичного забезпечення управління сучасним вітчизняним підприємством на емпіричному та теоретичному рівнях пізнання господарсь-

кої дійсності з урахуванням таких властивостей організаційної системи суб'єкта господарювання, як емерджентність, що є проявом цілісності та складності системи, результатом єдності аналізу і синтезу, переходу від кількості до якості; синергії як прояву потенціалу організації та результату комунікацій у системі; а також із врахуванням динамічності економічних процесів та стохастичного характеру економічних явищ.

Для досягнення поставленої мети необхідно розглянути наукові основи економічного аналізу та теорію пізнання (гносеологію).

Об'єктом у гносеологічному розумінні є те, на що спрямована пізнавальна та інша діяльність суб'єкта [10, с. 441]. Також під поняттям об'єкту розуміється практика як чуттєво-предметна, матеріальна діяльність людини, що персоніфікує силу пізнання та складає основу людського суспільства [3, с. 9].

У вітчизняній теорії пізнання вважається, що пізнавальна діяльність проходить через три взаємопов'язані стадії: спостереження, наукову абстракцію, формування нових практичних пропозицій [11, с. 6].

У ході спостереження створюються знання про зовнішні сторони, властивості і ознаки об'єкту, що вивчається. Стосовно економічного аналізу, в ході спостереження виробляються знання про основні аспекти діяльності підприємства, що втілюються в таких показниках, як чисельність робітників, вартість засобів і предметів праці, обсягів продажів й ін. Підсумок спостереження — опис, фіксація фактів.

На стадії наукової абстракції відбувається перехід від чуттєвого сприйняття об'єктів (констатації фактів) до їх раціонального пізнання, іншими словами, перехід від практики до теорії (рис. 1).

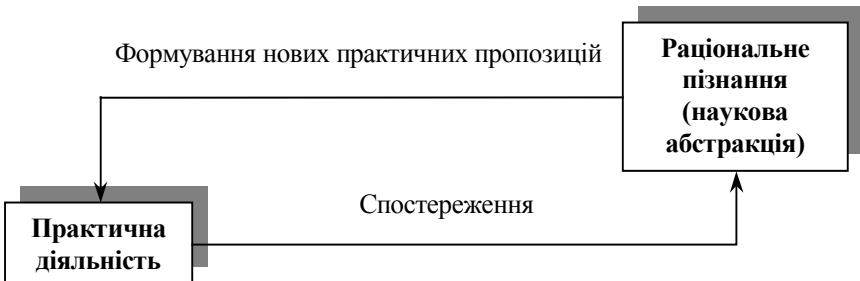

Рис. 1. Взаємозв'язок теорії і практики в аналітичній діяльності

Таким чином, практика дає вихідну інформацію, яка обробляється мисленням. При цьому на стадії абстрактних узагальнень можливою стає багатоваріантність теоретичних думок і висновків, тобто чим більше різних умовиводів, тим більша вірогідність вибору оптимального рішення. Абстрактне мислення, засноване на об'єктивних даних, що пройшли логічну обробку первинного матеріалу, розкриває глибинну суть досліджуваних явищ, виявляє певні закономірності в їх розвитку. Це дозволяє перейти до узагальнених висновків, до конструювання відповідних практичних пропозицій, спрямованих на подальше вдосконалення практики.

Необхідно підкреслити, що пізнання економічних процесів і явищ потребує застосування системного та комплексного підходів. Адже системний підхід в аналітичних дослідженнях господарської діяльності підприємств дозволяє розробити науково обґрунтовані варіанти підприємств задач, визначити ефективність цих варіантів, що дає основу для вибору найбільш доцільних управлінських рішень. Комплексний підхід забезпечує цілеспрямованість аналітичного дослідження, методично обґрунтовану схему пошуку резервів підвищення ефективності функціонування підприємства із врахуванням усіх сторін його діяльності.

Таким чином системний і комплексний підходи в аналітичному забезпеченні управління підприємством проявлятимуться в такому:

- 1) в органічній єдності економічного та політичного;
- 2) в єдності економічного та соціального;
- 3) в органічному сприйнятті об'єктів аналізу — політичних, економічних, соціальних і технологічних;
- 4) у діалектичному підході до цілого та його частин;
- 5) у розробці та використанні системи показників;
- 6) у комплексному використанні усіх видів економічної інформації.

Коло об'єктів аналітичного дослідження залежить від характеру діяльності суб'єкта господарювання, потреб зовнішніх і внутрішніх користувачів аналітичної інформації і може розширюватися і звужуватися.

Для чіткого окреслення об'єктів аналітичного забезпечення управління сучасним підприємством вважається логічним розглядати аналітичний процес як технологічну сукупність, подану трьома організаційними етапами аналітичної роботи: підготов-

чим (етап збору й систематизації інформації); дослідницьким (етап виконання аналітичних розрахунків); заключним (етап формування проектів управлінських рішень).

Варто зазначити, що аналітичне забезпечення відбувається на всіх рівнях управління підприємством і завжди зумовлюється потребами інформації. Тому результати технологічних операцій на першому і другому етапах аналітичної роботи пропонується об'єднати та виокремити в інформаційний рівень аналітичного забезпечення, на якому генерується і систематизується аналітична інформація про господарські ресурси та господарські процеси для потреб управління, проводиться семантична обробка даних і створюється інформаційна продукція у формі нових знань про практичні проблеми підприємства.

На заключному етапі аналітичної роботи формуються проекти управлінських рішень. Якщо виходити з того, що рішення — це організаційна реакція на проблему, то заключний етап аналітичного забезпечення управління підприємством буде спрямований на творчий процес, який вимагає аналізу в контексті інтелектуальних зусиль виконавців аналітичної роботи щодо розв'язання практичних проблем. Тому результати технологічних операцій на третьому етапі аналітичної роботи пропонується виокремити в аналітичний рівень інформаційного забезпечення управління підприємством, на якому експертами оцінюється інформаційна продукція, вироблена на першому і другому етапах аналітичної роботи та виробляються нові знання у формі варіантів управлінських рішень.

Принциповою передумовою, за якої виникає потреба у прийнятті рішення, є наявність кількох можливих варіантів вирішення проблеми, з яких треба обрати найприйнятніший. Отже, на заключному етапі аналітичної роботи виникають нові об'єкти аналітичного забезпечення управління підприємством, а саме варіанти управлінських рішень, які необхідно проаналізувати з тим, щоб обрати найоптимальніше з урахуванням всіх аспектів управління підприємством: економічного, соціального, психологічного, правового та організаційного.

Схематичне узагальнення запропонованого переліку об'єктів аналітичного забезпечення управління підприємством представлено на рис. 2.

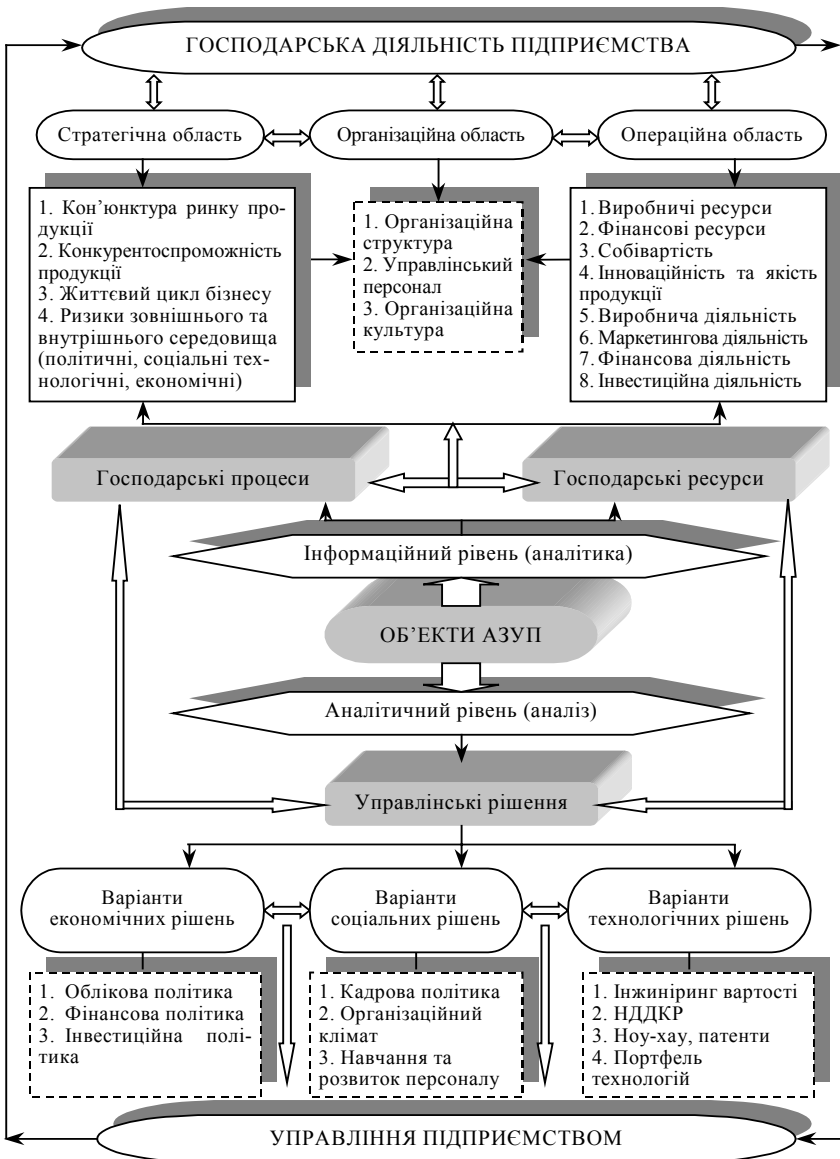

Рис.2. Об'єкти аналітичного забезпечення управління підприємством (АЗУП)

Підсумовуючи все сказане, можна дійти висновку про те, що у сучасних умовах процес аналітичного забезпечення управління підприємством можна розглядати з різних точок зору, таких як:

- пізнання економічних процесів і явищ;
- система відповідних знань;
- самостійна функція в системі управління організацій;
- процес збору та обробки економічної інформації в процесі прийняття управлінських рішень;
- мистецтво отримання нових знань про об'єкт аналізу.

Проте за будь-якого підходу аналітичний процес є проміжною ланкою між здобуттям економічної інформації і ухваленням управлінських рішень.

Тому об'єктами аналітичного забезпечення управління підприємствами пропонується вважати господарські ресурси, господарські процеси та управлінські рішення, які підлягають дослідженню через оцінні показники з метою визначення їх стану, виявлення факторів впливу та резервів підвищення ефективності для функціонування підприємства у зовнішньому та внутрішньому середовищі.

При цьому кожен об'єкт аналітичного забезпечення управління підприємством повинен відображатися системою показників, які мають числове значення та характеризують обсяг, рівень, економічну ефективність.

Варто зазначити, що об'єкти аналітичного забезпечення управління підприємством існують самі по собі, незалежно від наявності користувачів аналітичної інформації, їх бажань і можливостей. Це незалежна реальність ринкового механізму господарювання.

Література

1. Мних Є.В., Ференц І.Д. Економічний аналіз: Навч. посіб. — Львів: Армія України, 2000. — 144 с.
2. Яцків М.І. Теорія економічного аналізу. — Львів: Світ, 1993. — 216 с.
3. Баканов М.И., Шеремет А.Д. Теория экономического анализа: Учебник. — М.: Финансы и статистика, 2001. — 416 с.
4. Попович П.Я. Економічний аналіз діяльності суб'єктів господарювання: Підручник. — К.: Знання, 2008. — 630 с.
5. Савицька Г.В. Економічний аналіз діяльності підприємства: Навч. посіб. — К.: Знання, 2007. — 668 с.

6. Савчук В.К. Аналіз господарської діяльності сільськогосподарських підприємств [Текст] / В.К. Савчук. — К.: Урожай, 1995. — 328 с.
7. Мошенський С.З., Олійник О.В. Економічний аналіз: Підручник / За ред. Ф.Ф.Бутинця. — Житомир: ПП «Рута», 2007. — 704 с.
8. Кіндрацька Г.І., Білик М.С., Загородній А.Г. Економічний аналіз: Підручник / За заг. ред. А.Г. Загороднього. — К.: Знання, 2008. — 487 с.
9. Івахненко В.М. Теорія економічного аналізу: Навч. посіб. — К.: Видавничий дім «Слово», 2010. — 352 с.
10. Философский словарь [Текст] / Под ред. И.Т. Фролова. — 6-е изд., перераб. и доп. — М.: Политиздат, 1991. — 560 с.
11. Шадрина Г.В. Теория экономического анализа: учеб.-метод. комплекс / Г.В. Шадрина. — М.: ЕАОИ, 2010. — 219 с.
12. Горшкова Л.А. Анализ организации управления. Аналитический инструментарий: Монография / Л.А. Горшкова. — М.: Финансы и статистика, 2003. — 208 с.
13. Любушин Н.П. Комплексный экономический анализ хозяйственной деятельности: Учеб. пособие / Н.П. Любушин. — М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2006. — 448 с.
14. Новопашина Е.А. Экономический анализ: Учебное пособие. — СПб., 2011. — 192 с.
15. Экономический анализ: учебник для вузов / Под ред. Л.Т. Гиляровой. — 2-е изд., доп. — М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2004. — 616 с.

Стаття надійшла до редакції 15.01.2012 р.

УДК 657

І.Г. Корнієнко, канд. екон. наук,
ст. викладач кафедри обліку і аудиту,
Буковинський державний фінансовий
економічний університет, м. Чернівці

ОРГАНІЗАЦІЯ АНАЛІЗУ МАТЕРІАЛЬНИХ РЕСУРСІВ У СУЧАСНИХ СИСТЕМАХ УПРАВЛІННЯ

АННОТАЦИЯ. В статье представлены результаты исследований методики и технологии организации экономического анализа материальных ресурсов предприятий легкой промышленности. Даны основные этапы аналитической работы в современных системах управления.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: организация экономического анализа материальных ресурсов, программа анализа материальных ресурсов, аналитический процесс.

ABSTRACT. In the article presented researches of and technologies of organization of analysis of financial resources of enterprises of light industry. The basic stages are given analytical robots in modern control the system.

KEY WORDS: organization of economic analysis of material resources, material resources program analysis, the analytical process.

АНОТАЦІЯ. У статті представлені результати досліджень методики і технології організації економічного аналізу матеріальних ресурсів підприємств легкої промисловості. Подані основні етапи аналітичної роботи в сучасних системах управління.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: організація економічного аналізу матеріальних ресурсів, програма аналізу матеріальних ресурсів, аналітичний процес.

Створення за історично короткий проміжок часу нових систем управління зумовили значні зміни в організації економічного аналізу. Нині недостатньо узгодженими залишаються поточне та стратегічне управління, їх обліково-аналітичне забезпечення. Це пов'язано з недостатньою чіткістю у плануванні аналітичної роботи, відсутністю стратегічної орієнтованості в організації аналітичної роботи. Науково обгрунтована технологія аналітичного процесу зумовлює досягнення мети і завдань дослідження, дотримання принципів і функцій економічного аналізу, регулювання взаємовідносин у моделі «об'єкт — суб'єкт аналізу» на засадах корисності інформації. Економічна енциклопедія трактує організацію як «сукупність процесів або дій, що зумовлюють об'єднання елементів, частин у ціле, утворення життєздатної стійкої системи; внутрішня впорядкованість, взаємодія відносно незалежних частин цілого, зумовлена його побудовою» [4, с. 644].

Різні аспекти проблеми організації аналізу матеріальних ресурсів на підприємствах розглянуто у працях зарубіжних і вітчизняних учених: М.А. Болюха, В.З. Бурчевського, Ф.Ф. Бутинця, М.І. Горбатка, В.П. Завгороднього, В.М. Івахненка, Л.І. Кравченка, А.М. Кузьмінського, І.Д. Лазаришиної, В.С. Львовичкіна, Є.В. Мниха, В.В. Осмоловського, П.Я. Поповича, Н.А. Русака, Г.В. Савицької, М.І. Сапачова, В.В. Сопка, М.Г. Чумаченка, С.І. Шкарабана.

Метою даної статті є розгляд існуючих етапів організації економічного процесу, надання пропозицій щодо організації аналізу матеріальних ресурсів у сучасних системах управління на підприємствах легкої промисловості.

З розвитком науки і практики розвивається та диференціюється метод економічного аналізу, що приводить до поглиблення його організації як вчення про сукупність засобів, способів і методів ефективного функціонування та оптимізації системи еконо-

мічного аналізу задля ефективної реалізації покладених на цю систему функцій і завдань.

У поняття «організація економічного аналізу» вчені-економісти вкладають різний зміст. В.М. Івахненко, М.І. Горбаток, В.С. Львовчкін [5, с. 31] трактують організацію економічного аналізу як систему заходів з метою вивчення господарської діяльності. С.І. Шкарабан та М.І. Сапачов [3, с. 56] стверджують, що організація економічного аналізу — система прийомів і засобів, які забезпечують оптимальне її функціонування і подальший розвиток. У свою чергу, А.М. Кузьмінський, В.В. Сопко, В.П. Завгородній [6, с. 4], розкриваючи сутність організації бухгалтерського обліку, контролю та аналізу господарської діяльності, трактують як систему методів, способів і засобів, які забезпечують оптимальне функціонування їх і подальший розвиток. Це є більш ємне визначення поняття «організація економічного аналізу».

Плюралізм трактувань щодо розуміння проблеми організації економічного аналізу об'єктивно зумовлений тим, що організація тісно пов'язана із методикою проведення аналітичних досліджень, використанням в економічній роботі засобів обчислювальної техніки, організаційною структурою управління, системою контролю за впровадженням результатів аналізу. Кожний окремий випадок розкриває організацію з якогось одного боку, тому цілісна її характеристика можлива тільки шляхом всебічного вивчення багатоманітних її зв'язків із усіма дотичними. Вона потребує обґрунтування підходів, які б забезпечили раціональну організацію аналітичної роботи.

Перегляд і вдосконалення організації економічного аналізу як системи і процесу зумовлено необхідністю використання як традиційних, так і нових видів і форм економічного аналізу; появи положень (стандартів) бухгалтерського обліку та стандартів аудиту; зміни у мотивації управління, збільшенням числа зацікавлених у результатах аналізу сторін; зростання рівня програмного та комп'ютерного забезпечення суб'єктів господарювання.

Об'єктом організації економічного аналізу є дослідження технологічного процесу. Якщо розглядати організацію економічного аналізу як технологічний процес, то слід враховувати наявність кількох складових: підготовка до аналітичного процесу, його проектування шляхом розробки планів і програм економічного аналізу; аналітичні операції, які у сукупності забезпечують дотримання технологічних вимог щодо тривалості, обсягу та якості економічного аналізу; висновки та пропозиції по результатам аналізу.

Метою організації аналітичного процесу, як частини процесу прийняття й оцінки управлінських рішень, є підготовка аналітичної інформації (висновків) для перетворення існуючої ситуації в бажану за мінімально можливий проміжок часу, з найменшими втратами, при дотриманні обмежуючих умов (визнаних законів, заборон, загальноприйнятих морально-етичних правил і норм), то остання (мета) буде досягнута, якщо забезпечуватимуться можливості вибору із множини наявних одного оптимального варіанту рішень, спрямованих на досягнення поставленої генеральної цілі. Аналітичний процес як технологічна сукупність складається з кількох видів самостійних робіт, кожний з яких, у свою чергу, поділяють на самостійні операції.

Перелік аналітичних задач залежить від мети та системи управління. Для прийняття управлінських рішень в умовах визначеності він ґрунтується на системі показників, які характеризують господарські процеси, а в умовах невизначеності, коли умови розв'язання задач визначити наперед неможливо, параметри визначаються конкретними ситуаціями. Формування на такій основі функціонально-структурних схем аналізу є основою раціоналізації технології аналізу (процесу вироблення управлінських рішень).

Аналітична операція — це дія над економічними даними (або економічною інформацією) з метою одержання різних проміжних або кінцевих показників аналітичного характеру, які можуть бути використані для розробки та прийняття управлінського рішення.

Операції, що використовуються в аналітичному процесі, поділяють на три типи (категорії): механічні, переробні та творчі. [6, с. 152]. Аналітичні операції як складова аналітичного процесу наведено на рис. 1.

Організація аналізу на підприємствах легкої промисловості поділена на три етапи: підготовчий, основний і завершальний [1, с.164; 9, с. 40; 10, с. 69; 11, с. 72]. Така процедурно-організаційна побудова економічного аналізу має причинно-наслідкову направленість і чітку логічну послідовність і характеризує економічний аналіз як технологічний процес опрацювання інформації.

Завершуватись аналітичний процес повинен пошуком і формулюванням відповідей на питання про причини відхилень, їх наслідки та вплив на взаємопов'язані показники господарської діяльності підприємства, а також розробкою заходів щодо мінімізації або ліквідації небажаних відхилень відповідно до обраної облікової політики, тактики та стратегії менеджменту.

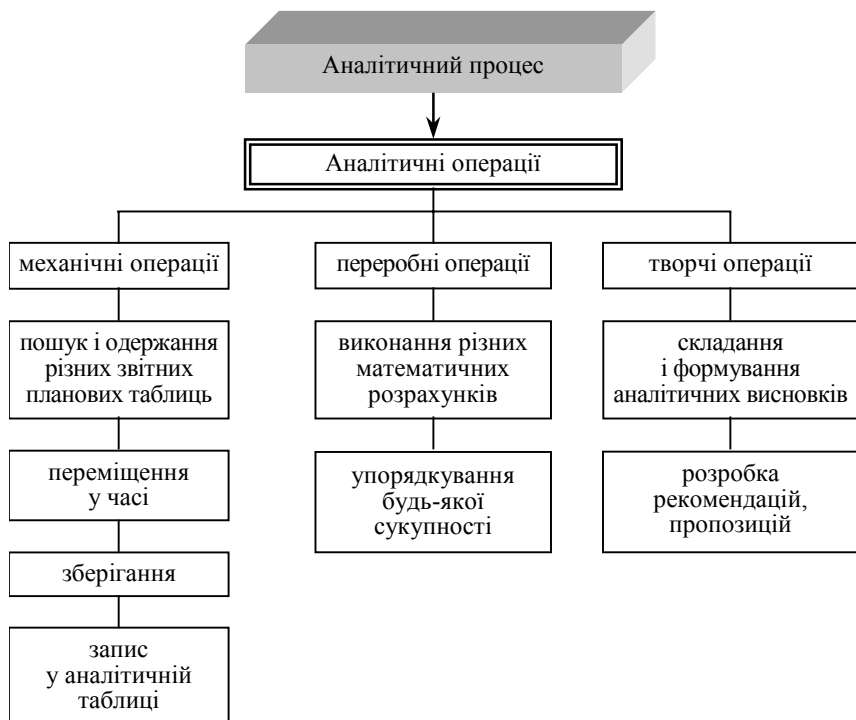

Рис. 1. Аналітичні операції як складова аналітичного процесу

А.М. Кузьмінський, В.В. Сопко, В.П. Завгородній вважають, що «організація аналізу господарської діяльності не має жорсткої регламентації системою нормативних актів, як, наприклад, у разі організації облікового процесу. Цієї упорядкованості досягають створенням внутрішнього документа — проекту організації. Для того щоб забезпечити організованість на належному рівні, слід враховувати його багатогранність, потребу постійного пошуку резервів виробництва на всіх дільницях господарювання» [6, с. 166].

Загальну програму аналізу матеріальних ресурсів господарської діяльності представлено у табл. 1.

Використовуючи принципи організації економічного аналізу здійснюється управління системою аналітичних робіт. Принципи організації економічного аналізу, за якими здійснюються окремі аналітичні етапи, процедури та операції, дещо відрізняються від

принципів економічного аналізу як наукової і практичної діяльності. Структура організації економічного аналізу передбачає виділення трьох основних складових: а) принципи організації аналітичного процесу; б) принципи організації праці виконавців економічного аналізу; в) принципи організації забезпечення економічного аналізу. До принципів організації аналітичного процесу доцільно віднести: всебічність, динамічність, конкретність.

Таблиця 1

ПРОГРАМА АНАЛІЗУ МАТЕРІАЛЬНИХ РЕСУРСІВ

Зміст програми робіт	Аналіз матеріальних ресурсів підприємства за місцем їх знаходження
	Аналіз роботи структурних підрозділів з використання матеріальних ресурсів
Вибір джерел аналізу матеріальних ресурсів	Перевірка даних і показників по суті
	Перевірка показників за ознаками порівнянності
	Перевірка арифметичної придатності показників
Логічна обробка джерел аналізу матеріальних ресурсів	Перевірка взаємоузгодженості показників
	Оцінка стану матеріальних ресурсів
Аналітична обробка даних	Розрахунок впливу факторів на величину матеріальних ресурсів
	Аналіз і розкриття резервів
Систематизація та узагальнення даних	Розробка висновків
	Розробка пропозицій
Оформлення результатів аналізу матеріальних ресурсів	Описувальна форма (доповідна записка, розпорядчі акти)
	Безтекстова форма (графіки, схеми, рисунки, діаграми)

Повнота аналізу залежить насамперед від використовуваних в аналітичному процесі показників, що передбачає окрему роботу на підготовчому етапі — їх вибір. Вибір аналітичної номенклатури визначається характером і метою аналізу. При виборі показників слід враховувати, що кожний показник, який використовується в аналітичному процесі, має відображувати співвідношення та характеризувати як екстенсивні, так і інтенсивні процеси [6, с. 156]. Вибір аналітичних номенклатур визначає-

ся змістом цільового завдання. Кожний господарський факт — явище або процес — формується під впливом різних факторів. Звідси першим елементом підготовчого етапу робіт є визначення та вибір факторів [6, с. 157]. Для визначення аналітичних номенклатур з аналізу використання матеріалів, наприклад бавовни, потрібно спочатку визначити фактори, які впливають на їх використання. До них належать: якість, асортимент, група, призначення, тип тощо. Результати аналізу оформлюють порізно, залежно від поставленої мети, масштабу об'єкта та інших характеристик, проте найчастіше у вигляді висновків, пояснювальних і аналітичних записок до різних форм звітності, доповідей тощо. Усі ці види носіїв містять аналітичні таблиці, діаграми, графіки. Отже, за місцем виникнення носії аналітичної інформації поділяють на зовнішні і внутрішні [6, с. 161].

Важливим елементом програми є визначення виконавців аналізу. Зауважимо, що технологія економічного аналізу — це функція не тільки економічних, а й технічних служб господарства, а також їх керівників. Технологія аналітичного процесу передбачає поділ праці, її кооперування, розподіл обов'язків між службами та виконавцями. Це все потребує визначення руху носіїв аналітичної інформації, строків передання їх від одного виконавця іншому. Це, у свою чергу, потребує розподілу робіт, визначення послідовності їх, взаємопомогодженості діяльності виконавців, служб і відділів [6, с. 168]. Розподіл робіт з економічного аналізу між службами на підприємстві з виробництва верхнього трикотажу наведено в табл. 2.

Таблиця 2

РОЗПОДІЛ РОБІТ МІЖ СЛУЖБАМИ З ВИКОНАННЯ АНАЛІЗУ ЗА ТЕМАМИ

№ з/п	Тема аналізу	Служба і відділ, які відповідають за координацію та виконання робіт
1	Комплексний огляд основних показників	Головний бухгалтер фінансово-економічний відділи
2	Обсяг, якість, номенклатура, асортимент, виробництво, реалізація	Фінансово-економічний відділ, заступник директора з виробництва та відділ збуту, бухгалтерія, технічні служби
3	Організаційно-технічний рівень виробництва	Заступник директора з виробництва та технічні служби

Закінчення табл. 2

№ з/п	Тема аналізу	Служба і відділ, які відповідають за координацію та виконання робіт
4	Організація матеріального та технічного забезпечення	Заступник директора з питань матеріального забезпечення, відділи постачання, комплектації, фінансово-економічний інструментальний
5	Використання основних засобів	Фінансово-економічний відділ, заступник директора з виробництва, механік і бухгалтерія
6	Використання матеріалів у виробництві	Фінансово-економічний відділ, заступник директора з виробництва технолог, бухгалтерія
7	Праця та її оплата	Фінансово-економічний відділ, бухгалтерія аналізу
8	Собівартість продукції	Фінансово-економічний відділ, бухгалтерія
9	Прибутки, доходи, рентабельність	Головний бухгалтер, фінансово-економічний відділ
10	Фінансовий стан і використання ресурсів	Головний бухгалтер, фінансово-економічний відділ, відділи збуту, юрист

Зростання функціональної якості економічного аналізу, забезпечення достатнього рівня корисності аналітичної інформації в процесі сучасних систем управління досягається шляхом науково-обґрунтованої організації аналітичної роботи. Ринкові умови господарювання зумовлюють необхідність удосконалення системи організації економічного аналізу з урахуванням стратегії розвитку підприємства.

Література

1. Економічний аналіз : Навч. посібник / М.А. Болюх, В.З. Бурчевський, М.І. Горбатов та ін.; За ред. акад. НАНУ, проф. М.Г. Чумаченка. — К. : КНЕУ, 2001. — 540 с.
2. Економічний аналіз: [навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів спеціальності 7.050106 «Облік і аудит»] / За ред. проф. Ф.Ф. Бутинця. — Житомир: ПП «Рута», 2003. — 680 с.
3. Економічний аналіз діяльності промислових підприємств / за ред. С.І. Шкарабана, М.І. Сапачова. — Тернопіль: ТАНГ, 1999. — 405 с.

4. Економічна енциклопедія : У трьох томах. Т.2. / С. В. Мочерний (відп. ред. та ін.). — К. : Академія, 2001. — 848 с.
5. Івахненко В.М. Економічний аналіз: [навч.-метод. посібник для самостійного вивчення дисципліни] / В.М. Івахненко, М.І. Горбаток, В.С. Львовичкін. — К. : КНЕУ, 1999. — 176 с.
6. Кузьмінський А.М. Організація бухгалтерського обліку, контролю і аналізу : [підручник] / А.М. Кузьмінський, В.В. Сопко, В.П. Завгородній. — К. : Вища шк., 1993. — 223 с.
7. Лазаришина І.Д. Методологія та організація економічного аналізу: [монографія] / І.Д. Лазаришина. — Рівне, УДУВГП, 2004. — 112 с.
8. Мних Є.В. Економічний аналіз діяльності підприємства: [підручник] / Є.В. Мних. — К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2008. — 514 с.
9. Попович П.Я. Економічний аналіз діяльності суб'єктів господарювання: [підручник] / П.Я. Попович. — Тернопіль: Економічна думка, 2001. — 454 с.
10. Савицкая Г. Анализ хозяйственной деятельности предприятия / Г. Савицкая. — Минск, 2003. — 400 с.
11. Теория анализа хозяйственной деятельности: [учебник]. / [В.В. Осмоловский, Л.І. Кравченко, Н.А. Русак и др.]; Под общ. ред. В.В. Осмоловского. — Мн. : Новое знание, 2001. — 318 с.

Стаття надійшла до редакції: 15.01.2012 р.

УДК: 657.6

Б.В. Кудрицький, канд. екон. наук,
доцент кафедри аудиту,
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

КІЛЬКІСНА ОЦІНКА РИЗИКУ НЕВИЯВЛЕННЯ ЯК СКЛADOVA КОНТРОЛЮ НАДІЙНОСТІ РЕЗУЛЬТАТІВ АУДИТУ ФІНАНСОВОЇ ЗВІТНОСТІ

АННОТАЦИЯ. В данной работе получил развитие подход к количественной оценке фактического уровня риска необнаружения по результатам проведенного аудита финансовой отчетности.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: аудиторские процедуры, надежность, риск необнаружения, риск аналитических обзоров, риск тестов оборотов, аудит финансовой отчетности, надежность, качество, оценка риска, вероятность.

ABSTRACT. In the present work was the development of an approach to quantify the actual level of detection risk for the results of the audit of financial statements.

KEY WORDS: audit procedures, reliability, risk of not detecting the risk of analytical reviews, the risk of test speed, audit financial statements, reliability, quality, risk assessment, probability.

АНОТАЦІЯ. У даній роботі набував розвитку підхід до кількісної оцінки фактичного рівня ризику невиявлення за результатами проведеного аудиту фінансової звітності.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: аудиторські процедури, надійність, ризик невиявлення, ризик аналітичних оглядів, ризик тестів оборотів, аудит фінансової звітності, надійність, якість, оцінка ризику, імовірність.

Ризико-орієнтований підхід до організації перевірки при проведенні фінансового аудиту забезпечує ефективний розподіл робочого часу аудитора між об'єктами перевірки (об'єктами бухгалтерського обліку, господарськими процесами, циклами) у поєднанні з достатнім рівнем надійності результатів аудиту. Необхідність застосування ризикоорієнтованого підходу сьогодні вже не викликає сумнівів, а без методики оцінки аудиторського ризику та його складових — властивого ризику, ризику контролю та ризику невиявлення не обходиться жоден аудитор практик. Цілком логічно, що основні аспекти ризико-орієнтованого підходу знайшли своє висвітлення в усіх без винятку ґрунтовних працях з аудиту. Разом з тим, аналіз наукових праць вітчизняних і зарубіжних учених, таких як Бичкова С.М., Дженик Г.Р., Дефліз Ф.Л., Газарян А.В., Гончарук Я.А., Кармайкл Д.Р., Макальська М.Л., Мельник М.В., Петренко С.Н., Петрик О.А., Растамханова Л.Н., Рудницький В.С., Савин А.А., Ярцева Н.М., дозволяє зробити висновок про те, що основну увагу автори досліджень зосереджують саме на методиках оцінки з метою планування перевірки. Втім, і досі відкритим залишається питання оцінки рівня ризику невиявлення на завершальному етапі аудиту. Така оцінка вбачається необхідним і логічним завершенням аудиту, що дозволило б, зокрема, оцінити надійність проведеної перевірки, та створило б умови для оцінки повноти і достатності аудиторських процедур.

У межах даної статті спробуємо запропонувати власне бачення оцінки величини фактичного рівня ризику невиявлення, як необхідного елементу контролю надійності результатів аудиту фінансової звітності.

Ризик невиявлення являє собою імовірність того, що аудиторські процедури, застосовані в процесі перевірки не дозволять аудитору виявити суттєві викривлення, що містяться в бухгалтерському обліку і фінансовій звітності підприємства. При цьому,

ризик невиявлення «...може бути результатом окремих ризиків, пов'язаних з двома типами аудиторських тестів, т.б.: ризик аналітичного огляду (РАО) та ризик тестів оборотів (РТО)» [2, с. 25].

Поділ ризику невиявлення на ризик аналітичного огляду та ризик тестів оборотів підтримують й інші автори, зокрема І.І. Єлисеєва, С.М. Бичкова, С.Н. Петренко й ін. [3; 4].

Слід відмітити і те, що Я.А. Гончарук і В.С. Рудницький не погоджуються з таким поділом, зазначаючи, що для вітчизняної практики такий підхід навряд чи доцільний у зв'язку з тим, що небагато вітчизняних аудиторів широко застосовують аналітичний огляд чи окремо виділяють його з інших дослідних процедур [5, с. 129]. Погоджуючись з висловленим авторами аргументом не можна не відмітити, що вітчизняні аудитори хоча і не виділяють окремо аналітичні процедури, проте мало яка перевірка обходиться без формування суджень аудитора на базі аналізу явищ і подій, побудови аналітичних моделей, оцінки фінансових показників.

Цілком очевидно, що рівень ризику аналітичного огляду збільшується через:

1) недоречне застосування аналітичних процедур, що не відповідають цілям перевірки;

2) хибні висновки, здійснені аудитором на підставі аналітичних процедур у наслідок порушення методики аналітичного дослідження (порівняння даних за різні періоди без врахування їх співставності, допущення помилок при розрахунку відносних величин і коефіцієнтів);

3) недостатню професійну компетентність аудитора, який формує висновки за результатами аналізу чи формування висновків за результатами аналізу недостовірної або не перевіреної інформації.

Гадаємо, що виходячи із змісту даного виду ризику більш доречно було б назвати його «ризиком аналітичних процедур та суджень».

Ризик тестів оборотів полягає у ймовірності неадекватного висновку за результатами здійснення процедур перевірки на суттєвість і залежить від:

1) ризику недоречного застосування суцільних процедур перевірки на суттєвість та невірної інтерпретації отриманих у ході перевірки результатів.

2) ризику, притаманного статистичному методу дослідження.

3) ризику, пов'язаного із порушеннями методики статистичного вибіркового дослідження, зокрема:

— порушення принципу репрезентативності при формуванні вибірки та організації вибіркового дослідження;

— невідповідність генеральної сукупності вимогам повноти та доречності;

— похибки при визначенні обсягу вибірки та розповсюдження отриманих результатів на всю генеральну сукупність тощо;

4) ризику недоречного застосування статистичних вибірових методів у процесі перевірки, тобто застосування вибіркової перевірки для досягнення цілей, щодо яких статистичне дослідження не застосовується.

Виходячи із змісту і факторів, що впливають на даний вид ризику, доречнішою видається його назва «ризик аудиторських процедур перевірки на суттєвість».

Виходячи із сказаного, ризик невиявлення залежить від надійності аудиторських процедур і правильності аналітичних суджень аудитора. Для оцінки фактичного рівня ризику невиявлення на завершальному етапі перевірки доречно представити його у вигляді моделі:

$$PH = RAP * RAOS, \quad (1)$$

де *RAP* — ризик аудиторських процедур перевірки на суттєвість;

RAOS — ризик аналітичних аудиторських процедур і суджень.

Розглянемо основні елементи даної моделі і методику їх фактичної оцінки.

Для кількісної оцінки ризику аудиторських процедур перевірки на суттєвість слід виходити із того, що надійність результатів аудиту фінансової звітності прямо залежить від надійності кожної із процедур, здійснених у процесі перевірки. У свою чергу, надійність кожної з процедур перевірки визначається характером процедури (вибіркова, суцільна), правильністю її здійснення та коректністю інтерпретації отриманих результатів. Очевидно, що надійність суцільних процедур за рахунок повного обстеження аудитором усієї множини доказів є найвищою. Втім, не можна говорити про абсолютну їх надійність, оскільки на них впливає компетентність виконавця та можливість неоднозначного трактування досліджуваних подій і явищ. Утім, цілком доречно припустити, що результати суцільної перевірки, виконані компетентним аудитором, мають надійність не нижче 99,99 %, а відповідно ризик становитиме не більше 0,01 %. Надійність результатів статистичного вибіркового аудиторського дослідження оцінюється математично і, як правило, колива-

ється в межах від 80 до 95 %, відповідно ризик за такими процедурами, як правило, може бути в межах від 20 % до 5 %.

Виходячи із сказаного, ризик аудиторських процедур перевірки на суттєвість може бути фактично оцінено шляхом підрахунку, виходячи із положень теореми множення ймовірностей щодо сукупності незалежних сумісних подій. При цьому слід виходити із ряду припущень:

1) **Висновок про відсутність суттєвих викривлень на рівні об'єкту перевірки може бути зроблено лише за усією сукупністю аудиторських процедур.** Тоді як висновок про наявність суттєвих викривлень може бути зроблено за результатами навіть однієї аудиторської процедури. Іншими словами, якщо хоча б одна процедура свідчить про існування суттєвого викривлення, весь об'єкт перевірки може вважатись таким, що суттєво викривлений.

2) **Результат кожної з аудиторських процедур не впливає на результати інших процедур.** Іншими словами, аудитор у процесі перевірки застосовує лише ті процедури, які розкривають різні сторони досліджуваного об'єкта, не дублюють одна одну, і можуть вважатись незалежними одна від одної за своїм результатом.

Правило множення ймовірностей стверджує: «ймовірність одночасної появи кількох подій, незалежних у сукупності, дорівнює добутку ймовірностей цих подій» [6, с. 26]. Аудитору, в його практичній діяльності, для оцінки рівня ризику невиявлення доцільно скористатись розрахунковою таблицею за формою табл. 1. Розглянемо порядок її використання.

Таблиця 1

**ОЦІНКА НАДІЙНОСТІ РЕЗУЛЬТАТІВ ПЕРЕВІРКИ ОБ'ЄКТУ
ОБЛІКУ ЧИ ГОСПОДАРСЬКОГО ПРОЦЕСУ (ЦИКЛУ)**

№ процедури (<i>i</i>)	Процедура перевірки	Характер (вибірковий/суцільний)	Оцінка отриманих результатів	
			Імовірність того, що суттєві викривлення відсутні (rd_i , %)	Імовірність того, що суттєві викривлення залишилися невиявленими (RP_i , %)
1	2	3	4	5
1.	Процедура 1		rd_1	$100\% - rd_1$

Закінчення табл. 1

№ процедури (<i>i</i>)	Процедура перевірки	Характер (вибірковий/суцільний)	Оцінка отриманих результатів	
			Імовірність того, що суттєві викривлення відсутні (rd_i , %)	Імовірність того, що суттєві викривлення залишилися невиявленими (RP_i , %)
...	...	...	...	...
<i>n</i>	Процедура <i>n</i>		rd_n	$100\% - rd_i$
Узагальнення результатів				
Імовірність того, що даний об'єкт не містить суттєвих викривлень (RD_j , %)			$RD = \left(\frac{rd_1}{100} \times \frac{rd_2}{100} \times \dots \times \frac{rd_n}{100} \right) \times 100\%$	
Імовірність того, що даний сегмент містить суттєві викривлення (RAP_j , %)			$RAP_i = 100\% - RD$	

Заповнюючи таблицю, у графі 2 аудитор наводить перелік аудиторських процедур перевірки на суттєвість, застосованих ним для збору доказів наявності суттєвих викривлень у досліджуваному об'єкті. У графі 3 вказується характер процедури (суцільний чи вибірковий). Відповідно до характеру процедури у колонці 4 наводиться рівень надійності результатів даної процедури. При цьому, для статистичних вибірових процедур вказується рівень надійності, оцінений математично. Для процедур суцільного характеру встановлюється величина закріплена у внутрішніх стандартах аудиту, наприклад 99,99 %. У графі 5 таблиці розраховується величина рівня ризику, притаманного аудиторським процедурам, приведеним у графі 2, як величина, обернена до рівня надійності, наведеного у графі 4. У рядку 1 узагальнюючої частини таблиці розраховується імовірність того, що всі процедури, застосовані аудитором, дали достовірний результат і перевірений об'єкт не містить суттєвих викривлень. У рядку 2 узагальнюючої частини таблиці розраховується імовірність того, що хоч одна із процедур дала невірний у результаті чого суттєве викривлення залишилось невиявленим. Розрахована величина і буде кількісною оцінкою рівня ризику аудиторських процедур за досліджуваним об'єктом перевірки.

Умовний приклад розрахунку ризику аудиторських процедур за циклом заготівлі приведено у табл. 2.

Таблиця 2

**ОЦІНКА НАДІЙНО РЕЗУЛЬТАТІВ ПЕРЕВІРКИ ТА РИЗИКУ
АУДИТОРСЬКИХ ПРОЦЕДУР ЗА ЦИКЛОМ ПРИДБАННЯ ТА ЗАГОТІВЛІ**

№ процедури	Процедура перевірки	Характер (вибірковий/суцільний*)	Оцінка отриманих результатів		Висновок, за результатами процедури
			Надійність результатів (rd_i , %)	Ризик невиявлення (RP , %)	
1.	Перевірка повноти відображення операцій з придбання запасів та інших матеріальних цінностей на рахунках обліку	вибірковий	95	5	Не містить суттєвих викривлень
2.	Перевірка оцінки придбаних запасів за належною вартістю	суцільний	99,99	0,01	Не містить суттєвих викривлень
3.	Перевірка точності відображення на рахунках обліку операцій з придбання	вибірковий	85	15	Не містить суттєвих викривлень
Узагальнення результатів					
Ймовірність того, що цикл не містить суттєвих викривлень (RD , %)			$RD = \left(\frac{95}{100} \times \frac{99,99}{100} \times \frac{85}{100} \right) \times 100\% = 80,74\%$		
Ризик аудиторських процедур перевірки на суттєвість за циклом (RAP , %)			$RAP_{\text{заготівля}} = 100 - 80,74 = 19,26\%$		

Визначивши рівень ризику за кожним із об'єктів можна оцінити і рівень ризику за фінансовою звітністю в цілому, використовуючи розрахункову табл. 3.

Таблиця 3

**ОЦІНКА РИЗИКУ АУДИТОРСЬКИХ ПРОЦЕДУР
ЗА ФІНАНСОВОЮ ЗВІТНІСТЮ В ЦІЛОМУ**

№ з/п (j)	Об'єкт аудиторської перевірки	Оцінка отриманих результатів	
		Імовірність того, що дані обліку не містять суттєвих викривлення (RD_j , %)	Імовірність того, що дані обліку містять суттєві викривлен- ня (RP_j , %)
1	2	3	4
1.	Об'єкт обліку чи госпо- дарський процес (цикл) 1	RD_1	RAP_1
2.	Об'єкт обліку чи госпо- дарський процес (цикл) ...	...	...
n.	Об'єкт обліку чи госпо- дарський процес (цикл) n	RD_n	RAP_n
Узагальнення результатів			
1. В обліку і звітності відсутні суттєві викривлення (P , %)		$P = \left(\frac{RD_1}{100} \times \dots \times \frac{RD_n}{100} \right) \times 100 \%$	
2. Ризик аудиторських процедур на рівні фінансової звітності (RAP , %)		$RAP_{звітність} = 100 - P$	

Дані для заповнення таблиці беруться з попередніх таблиць, складених за кожним об'єктом перевірки. Умовний приклад оцінки ризику аудиторських процедур на рівні фінансової звітності в цілому наведено у табл. 4.

Таблиця 4

**УЗАГАЛЬНЕННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ПЕРЕВІРКИ
НА РІВНІ ФІНАНСОВОЇ ЗВІТНІСТІ**

№ процедури	Сегмент перевірки	Оцінка отриманих результатів		Висновок, за результатами перевірки сегменту
		Надійність результатів (rd_i , %)	Ризик невиявлення (RN , %)	
1	2	3	4	5
1	Аудит циклу заготівлі	95	5	Не містить сут- тєвих викривлень

Закінчення табл. 1

№ процедури	Сегмент перевірки	Оцінка отриманих результатів		Висновок, за результатами перевірки сегменту
		Надійність результатів (rd_i , %)	Ризик невиявлення (RN , %)	
1	2	3	4	5
2	Аудит циклу виробництва	96	4	Не містить суттєвих викривлень
3	Аудит циклу капітального інвестування	85	15	Не містить суттєвих викривлень
4	Аудит циклу оплати	80	20	Не містить суттєвих викривлень
5	Аудит циклу реалізації	89	11	Не містить суттєвих викривлень
6	Аудит циклу формування капіталу та реалізації	99,99	0,01	Не містить суттєвих викривлень
Узагальнення результатів				
7. Імовірність того, що за усіма циклами отримані достовірні результати (P , %)		$RD = (0.95 \times 0.96 \times 0.85 \times 0.80 \times 0.89 \times 0.9999) \times 100\% \approx 55\%$		
8. Імовірність того, що за усіма циклами не виявлено суттєвих викривлень, які в дійсності присутні в обліку і звітності (N , %)		$N = (0.05 \times 0.04 \times 0.15 \times 0.2 \times 0.11 \times 0.00001) \times 100\% \approx 0\%$		
9. Імовірність того, що не менш як в одному в одному циклі залишились суттєві викривлення не виявлені аудитором (RAP , %)		$UP = 1 - (0.55 + 0) \times 100\% \approx 45\%$		

Таким чином, за даними умовного прикладу рівень ризику становить 45 % (тобто 45 % + 0 %).

Оцінивши таким чином рівень ризику аудиторських процедур перевірки на суттєвість для звітності в цілому аудитор має оцінити другу складову ризику невиявлення, а саме ризик аналітичних процедур і суджень.

Відповідно до МСА 520 «Аналітичні процедури» аналітичні процедури за своєю суттю, є оцінкою здійсненою за результатами вивчення ймовірних взаємозв'язків між фінансовими і не фінансовими даними. З даного пояснення можна зробити висновок, що аналітичні процедури фактично є оціночними судженнями аудитора і їх надійність залежить виключно від компетенції аудитора і його здатності виявляти взаємозв'язки між явищами, будувати моделі, оцінювати показники та інтерпретувати отриману інформацію. Прямо оцінити кількісно надійність аналітичних процедур не є можливим, але цілком доступною є оцінка даного виду ризику непрямым шляхом, через тестування рівня компетентності та досвідченості фахівців аудиторської групи, характеру, кількості і якості застосованих аналітичних процедур.

На жаль, обмежені обсяги даної роботи не дозволяють детальніше розглянути дану методику оцінки ризику аналітичних процедур і суджень. Для прикладу, припустимо, що аудитор за результатами тестування встановив, що рівень ризику аналітичних і суджень для аудиторської групи, що проводила перевірку, становить 10 %.

Таким чином, фактичний рівень ризику невиявлення має бути оцінено аудитором на рівні: $RH = 45 \% * 10 \% = 4,5 \%$.

У випадку, якщо за результатами оцінки ризику невиявлення аудитор встановив перевищення планового рівня ризику невиявлення, він має своєчасно вжити заходів, зокрема щодо:

- зміни характеру окремих аудиторських процедур з вибіркового на суцільний;
- проведення додаткових процедур перевірки на суттєвість чи аналітичних оглядів;
- проведення додаткових процедур контролю якості проведеного дослідження;
- посилення складу аудиторської групи, залучення зовнішніх експертів;
- тощо.

Вважаємо, що запропонований підхід вирішує питання щодо можливості кількісної оцінки фактичного рівня ризику невиявлення, надає аудитору необхідний інструментарій для оцінки надійності проведеної перевірки, як на рівні окремого об'єкту, так і на рівні фінансової звітності в цілому, дає можливість кількісно оцінити надійність аудиторської думки, висловленої в аудиторському звіті, та визначити достатність зібраних аудиторських доказів і застосованих аудиторських процедур.

Література

1. Арабян К.К. Организация и проведение аудиторской проверки: учеб. пособие. — М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2009. — 447 с.
2. Додж Р. Краткое руководство по стандартам и нормам аудита: Пер. с англ; предисловие С.А.Стукова. — М. : Финансы и статистика; ЮНИТИ, 1992. — 240 с. (Аудит: теория и практика).
3. Елисеева И.И., Бычкова С.М. Виды аудиторских рисков / Бухгалтерский учет. — 1999. — № 6. — С. 89—92.
4. Петренко С.Н. Риски аудиторской деятельности: Научно-практическое пособие. — К. : Эльга, Ника-Центр, 2003. — 84 с.
5. Гончарук Я.А., Рудницький В.С. Аудит: Навч. посіб. — Львів: Світ, 2002. — 296 с.
6. Гмурман В.Е. Теория вероятностей и математическая статистика: Изд. 4-е, доп. / Учеб. пособие для вузов. — М. : Высшая школа, 1972.

Стаття надійшла до редакції: 15.01.2012 р.

УДК 657.633

О.В. Кукоба, аспірант кафедри економіки підприємств, ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

НОВІТНІ ПІДХОДИ ДО АУДИТУ ВИТРАТ НА РЕОРГАНІЗАЦІЮ ПІДПРИЄМСТВА

АННОТАЦИЯ. В статье представлены новые методы учета и аудита затрат при реорганизации предприятия. Дано авторское толкование понятия «реорганизация» и основные направления аудита затрат при ее проведении. Определена целесообразность введения в практику учета новых счетов и субсчетов.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: реорганизация, аудит, учет затрат, поглощение предприятия, выделение предприятия.

ABSTRACT. In article new methods of the account and audit of expenses by enterprise reorganization are presented. Author's interpretation of concept «reorganization» and the basic directions of audit of expenses is given at its carrying out. Introduction in practice of the account of new accounts and subaccounts is defined expedient.

KEY WORDS: reorganization, audit, the account of expenses, enterprise absorption, enterprise allocation

АННОТАЦІЯ. У статті представлено нові методи обліку й аудиту витрат при реорганізації підприємства. Наведено авторське розуміння поняття «реорганізація» та основні напрями аудиту витрат при її проведенні. Визначено за доцільне введення у практику обліку нових рахунків і субрахунків.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: реорганізація, аудит, облік витрат, поглинання підприємства, виділення підприємства.

Ринкові відносини, що вже утверджуються в Україні, а також динамічне накопичення капіталів у підприємців найчастіше спонукає їх до утворення підприємницьких структур і їх реорганізацію. Факти зміни форм власності підприємств, їх організаційно-правової форми, масштабів діяльності або зміни структури характеризує різні боки реорганізаційних процесів, що відбуваються у суб'єктів господарювання. Ефективність управління реорганізаційними процесами значною мірою залежить від надійності інформаційного забезпечення, основу якого на рівні суб'єктів господарювання складають дані внутрішніх документів про здійснені господарські операції і правові дії. Встановити достовірність цих документів і оцінити ефективність прийнятих на їх основі управлінських рішень можливо у процесі аудиту діяльності підприємства.

З огляду на значущість для менеджменту підприємства достовірної і об'єктивної інформації в даний час виникла нагальна потреба у формуванні теоретичної та методичної основи обліку й аудиту операцій з реорганізації діяльності юридичних осіб. Стає важливим вивчення проблем аудиту дій посадових осіб у процесі реорганізації підприємства. Тому аспекти аудиту реорганізації діяльності юридичної особи на сьогоднішній день є досить актуальним.

В Україні діє значна кількість законодавчих актів, які регламентують процес створення підприємств різних форм власності, їх діяльність, реорганізацію та ліквідацію. З наукового боку проблемами обліку і аудиту витрат при реструктуризації та ліквідації підприємств займається значне число вітчизняних і зарубіжних учених. Вагомий внесок у їх розв'язання зробили науковці і практики, серед яких: М.Т. Білуха, Ф.Ф. Бутинець, О.М. Глушук, М.Я. Дем'яненко, С.Л. Коротаєва, Т.О. Кубасова, Дж. Робертсон, В.В. Сопко, О.О. Терещенко, М.І. Тітов, Г.С. Харрісон та ін. [1—13]. Однак, низка важливих проблем щодо аудиту зміни стану організації діяльності юридичної особи залишається не вирішеною і потребують подальших наукових досліджень та обґрунтування шляхів розв'язання.

Метою даної публікації є наукове обговорення для обґрунтування теоретичних і методичних положень щодо вдосконалення

аудиту витрат на реорганізацію діяльності підприємства в сучасних умовах господарювання. Для досягнення мети потрібно вирішити такі завдання: уточнити понятійний апарат процесів реорганізації діяльності підприємства; визначити сукупність етапів проведення реорганізації підприємства; дослідити сучасний стан теорії та методів обліку операцій, пов'язаних з реорганізацією підприємств; визначити структуровану сукупність дій при проведенні аудиту реорганізаційних процесів на підприємстві; обґрунтувати методику аудиторської перевірки проведення реорганізації підприємства. Об'єктом дослідження є процеси реорганізації діяльності підприємств незалежно від форм власності та підпорядкування. Предметом дослідження — теорія, методи, порядок здійснення аудиту витрат при реорганізації юридичної особи та її структурних підрозділів.

Ключовою проблемою у сфері теорії аудиту реорганізації підприємства є неузгодженість понятійного апарату. Так, більшість фахівців з даного напрямку вважає, що під реорганізацією слід розуміти сукупність організаційно-правових заходів, що спрямовані на повну або часткову передачу майнових прав і обов'язків підприємства-правопопередника підприємству- правонаступнику, які призводять до припинення діяльності юридичної особи-правопопередника, за винятком реорганізації у формі виділення [4]. Такий погляд значно звужує розуміння реорганізації та акцентує увагу лише на діях, які стосуються припинення існування однієї організаційно-правової форми суб'єкта господарювання і утворення на її основі нової. Однак, у процесі нашого дослідження встановлено, що є значно більше різновидів реорганізаційних змін. З огляду на це уточнено узагальнене тлумачення поняття «реорганізація» як сукупності цілеспрямованих змін способу, характеру та форм поєднання структурних підрозділів підприємства у процесі підвищення рівня упорядкованості і ефективності їх функціонування. Відповідним чином і процедури здійснення аудиту таких змін повинні мати адекватні особливості.

Використовувані у даний час методики ведення обліку господарських операцій при реорганізації підприємства, а відповідно і їх аудит достатньо спрощені і не прозорі. Це відбувається за відсутності єдиних підходів до порядку ведення обліку реорганізації, відсутності уніфікованих форм первинних документів, які могли б забезпечили повну та достовірну інформаційну

базу для обліку та аудиту процесів реорганізації суб'єкта господарювання. Тому доцільно удосконалити внутрішній документообіг підприємств, диференціювавши його для потреб обліку і аудиту ефективності їх реорганізаційних змін. Для цього слід розробити облікові документи із встановлення витрат структурних підрозділів при реорганізації підприємства. Також, у складі облікової документації утворити аналітичні рахунки синтетичних рахунків, які будуть використовуватись при реорганізації структурних підрозділів підприємства. Для забезпечення якісного контролю за витратами при реорганізації слід розробити і затвердити методику аудиту реорганізаційних процесів на підприємстві.

Нові форми документів слід розробляти залежно від характеру і масштабів діяльності підприємства. У процедурах обліку витрат при реорганізації на підприємстві слід передбачити: складання розподільчого балансу, який повинен включати баланси підрозділів або юридичних осіб, що реорганізується, а також баланси новостворених підрозділів і самостійних підприємств; уведення самостійного облікового рахунку «Реорганізація підприємства» із сукупністю спеціалізованих субрахунків для обліку змін складу та вартості майна, а також зобов'язань новостворених підрозділів або підприємств. Розроблювана методика аудиту при реорганізації повинна мати вказівки щодо оцінювання достовірності використання облікових документів і їх опосередкованого підтвердження через різні регістри обліку витрат підприємства.

Додатково слід звернути увагу на наявність і характер використання субрахунку 68.3 «Внутрішньогосподарські розрахунки», що акумулює транзитні операції з передавання майна та оборотних активів у періоди коли дата реорганізації не збігається з початком функціонування новоутворених господарських одиниць. Підставою для цього є те, що об'єднувані або роз'єднувані підрозділи підприємства стають суб'єктами однієї або різних груп, унаслідок чого між ними виникають внутрішньогосподарські розрахунки.

Також при реорганізації суб'єктів господарювання баланс стає не лише звітною формою з одномоментним відображенням майнового та фінансового стану, а й необхідним атрибутом при створенні, об'єднанні, поділі чи перетворенні, до якого зводяться усі результати обліку реорганізовуваних під-

приємств і на якому базується уся облікова система новоутворених суб'єктів. Баланс є важливим механізмом, що пов'язує суб'єкт до і після реорганізації. тому доцільно формувати, а при аудиті перевіряти, такі різновиди балансів: а) об'єднувальний (зведений, консолідований); б) розподільчий, що складаються при поділі чи виділі господарських суб'єктів; в) трансформаційний — формується при перетворенні, зміні організаційно-правового статусу підприємства; г) нульовий баланс — передбачає умовну реалізацію активів з метою задоволення усіх зобов'язань; д) ліквідаційний баланс — призначений для визначення і розподілу вартості майна між кредиторами та власниками.

Оскільки за сучасних умов господарювання найважливішим є забезпечення точності і достовірності даних про реорганізаційні процеси на підприємствах, доцільно зупинитись саме на методах і способах їх аудиту. Відповідно до цілей аудиту реорганізації на підприємстві можна виокремити такі основні напрями його проведення: аудит майна підприємства та його структурних підрозділів; аудит витрат на проведення реорганізації; аудит розрахунків із кредиторами в період реорганізації; аудит розрахунків із засновниками (учасниками) підприємства; аудит достовірності звітності підрозділів підприємства у період реорганізації. У процесі аудиту за обраним напрямом перевіряються документи, які є першоосновою для відображення витрат за кожною операцією, встановлюється їх реальність, визначається правомочність здійснення господарської операції, а також визначається її вартісна оцінка (обсяги витрат або доходів).

Організаційно процес аудиту витрат при реорганізації підприємства за будь-яким напрямом перевірки повинен складатися із таких основних етапів: установлення характеру та масштабів бізнесової діяльності підприємства; оцінювання систем обліку і внутрішнього контролю на підприємстві; встановлення відхилень у обліку та звітності підрозділів підприємства, а також їх обсягів і винних у цих відхиленнях; оцінювання впливу виявлених відхилень на результати діяльності підприємства; розроблення рекомендацій щодо ліквідації виявлених недоліків обліку і звітності на підприємстві і їх попередження у майбутньому. Для проведення аудиту витрат на реорганізацію складається і затверджується його план, що

дасть можливість аудитору одержати повну інформацію про діяльність підприємства та здійснювані господарські операції. Цей план повинен включати не тільки склад аудиторських дій і їх строки виконання, а також перелік документів, що необхідні для встановлення й опосередкованого (перехресного) контролю достовірності представленої інформації.

Запропоновані підходи та методи здійснення обліку й аудиту витрат при реорганізації підприємства дають змогу виважено підходити до визначення кількісного рівня витрат, їх напрямів і джерел відшкодування, а також обґрунтованості здійснення. Дані результати дослідження можна застосовувати при перевірці підприємств, що змінюють внутрішню організацію діяльності або організаційно-правову форму, або припиняють свою діяльність через ліквідацію.

Література

1. *Бонзинский Т.* Міжнародна фінансова інтеграція: теорія і практика / Пер. с польск. — Варшава: СИРЕНА, 1999. — 360 с.
2. *Бутинець Ф. Ф., Бородкін О. С., Герасимович А. М., Кірейцев Г. Г., Кужельний М. В.* Бухгалтерський фінансовий облік: Підруч. для студ. спец. «Облік і аудит» вищ. навч. закладів / Ф.Ф. Бутинець (ред.). — 4-те вид., доп. і перероб. — Житомир : ПП «Рута», 2002. — 687 с.
3. Бухгалтерський облік: Нормативна база / Я. Кавторєва (уклад.), Ф. Федорченко (уклад.). — 10. вид., перероб. і доп. — Х. : Видавничий будинок «Фактор», 2004. — 511 с.
4. *Етокова О.* Транскордонне злиття і поглинання в умовах нерозвиненості системи корпоративного управління на прикладі України // Конкуренція. Вісник Антимонопольного комітету України. — №2 (5). — 2003. — С. 29—32 (рос. мовою).
5. *Єфименко А.П.* Регулювання реорганізації акціонерних товариств у формі злиття та приєднання за законодавством України та Європейського Союзу // Вісник міжнародні відносини, Київський національний університет імені Тараса Шевченка. — 2001. — № 21—24. — С. 74—80.
6. *Завьялова Е.В., Этокова Е.В.* Международные слияния и поглощения: опыт Запада. — К. : Рант, 2002. — 344 с.
7. *Килимник О., Руденко Ю.* Злиття та поглинання компаній як домінуюча форма прямого іноземного інвестування // Збірник наукових праць. Вип. 30 / Відп. ред. В.Є. Новицький. — К. : ІСЕМВ НАН України, 2001. — С. 179—186.

8. *Крючков Л.В.* Процеси злиття та поглинання компаній як ефективні корпоративні стратегії розвитку // Матеріали VI Наукової конф. студентів та молодих учених «Управління розвитком соціально-економічних систем: глобалізація, підприємництво, стале економічне зростання». — Донецьк: ДонНУ, 2005. — С. 123—125.

9. *Кузьмінський А.М., Кузьмінський Ю.А.* Теорія бухгалтерського обліку: Підруч. для студ. вузів, що навч. за спец. «Облік і аудит». — К. : Редакція газети «Все про бухгалтерський облік», 1999. — 287 с.

10. *Ловінська Л.Г., Олійник Я.В., Галат Л.О.* Бухгалтерський облік для економістів та правознавців у схемах і таблицях: Навч. посібник / Київський національний економічний ун-т. — К. : КНЕУ, 2005. — 330 с.

11. *Пирогов А.* Слияния и поглощения: зарубежная и российская теория и практика // Менеджмент в России и за рубежом. — 2001. — №5. — С. 11—15.

12. *Румянцев С.* Шляхи реорганізації акціонерного товариства // Цінні папери України. — 2002 — № 39 (228). — С. 23.

13. *Терещенко О.О.* Фінансова діяльність суб'єктів господарювання: Навч. посібник. — К. : КНЕУ, 2003. — 554 с.

Стаття надійшла до редакції 15.12.2011 р.

УДК 657

Т.В. Ларікова, канд. екон. наук, старший викладач
кафедри обліку в кредитних і бюджетних
установах та економічного аналізу,
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

УПРАВЛІНСЬКА ІНФОРМАЦІЯ ТА ЇЇ КОРИСТУВАЧІ ЯК ВАЖЛИВІ КОМПОНЕНТИ СТРУКТУРИЗАЦІЇ БАНКІВСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

АННОТАЦІЯ. В статтє рассматривается значение управленческой информации, которая влияет на структуризацию банковского бизнеса.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: управленческая информация, пользователи, структуризация, банки.

ABSTRACT. The value of administrative information and its users is examined in the article, which influences on structure of bank business.

KEY WORDS: administrative information, users, structure, banks.

АННОТАЦІЯ. У статті розглянуто значення управлінської інформації, яка впливає на структуризацію банківського бізнесу.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: управлінська інформація, користувачі, структуризація, банки.

Однією із важливих задач управлінського обліку є формування інформаційного забезпечення процесу управління. Кожний цикл схеми управління пов'язаний із здійсненням комплексу інформаційних процедур як сукупності однорідних операцій. Сукупність усіх інформаційних процедур формує інформаційний процес.

За своїм змістом інформаційний процес управління виражається сукупністю управлінських дій, головним предметом яких є інформація [5, с. 47].

У роботах вітчизняних науковців наводиться різне тлумачення поняття «інформація». Спеціалісти з цього напрямку, зокрема Л. Чернелевський, визначають, що інформація — це корисний зміст речей про окремі суб'єкти та явища у формі знань [8, с.21].

Ф.І. Хміль визначає інформацію як сукупність відомостей про події, що відбуваються у навколишньому середовищі. Разом з тим, інформація відображає стан і зміни цілісної системи [7, с. 34]. Це визначення досить широко характеризує інформацію.

Дійсно, для комплексної картини стану будь-якого суб'єкта господарювання необхідно мати інформацію як про діяльність господарюючого суб'єкта, так і про суспільні явища і середовище, в якому він функціонує. У процесі прийняття управлінських рішень особливу роль відіграє внутрішня інформація про діяльність суб'єкта господарювання і таку інформацію продукує система бухгалтерського обліку. Саме цю інформацію називають обліковою інформацією.

З огляду на складові підсистеми управлінського обліку, облікову інформацію, можливо поділити на: фінансову, управлінську і податкову. Фінансова інформація формується у підсистемі фінансового обліку й узагальнюється показниками фінансової звітності. Управлінська інформація формується у підсистемі управлінського обліку. Її результатом є управлінська звітність. Податкова інформація формується за результатами податкових розрахунків і подається у формах податкових декларацій.

Необхідно підвищити значення управлінської інформації, оскільки вона містить сукупність відомостей про факти, об'єкти, предмети, події й ідеї, які в кожній управлінській ситуації мають конкретне значення. Управлінська інформація нерозривно пов'язана

із процесом управління і підсистемою управлінського обліку, їх змістом і технологією.

В інформаційному просторі збирається, зберігається, перетворюється і передається управлінська інформація відповідно до цілей управління, стану керованого процесу, управлінського впливу. В процесі збору, обробки і збереження, інформація перетворюється у комплексну інформаційну базу. Основа інформаційної бази — це сукупність інформації, що відповідає системі управління банком і підсистемі управлінського обліку [4, с. 63].

Формування управлінської інформації у підсистемі управлінського обліку здійснюється за такими напрямками: збирання та обробка інформації результатів діяльності центрів відповідальності банку; обробка та систематизація інформації; контроль, аналіз та регулювання даних; формування облікових регістрів та управлінської звітності.

Збір та обробку інформації здійснюють працівники банку, з них керівники центрів відповідальності, бухгалтери та аналітики банку. Вони спеціалізуються на прогнозах щодо груп клієнтів, видів банківських продуктів і послуг, видів фінансових інструментів. Така інформація формує інформаційно-аналітичне поле банку.

Сутність інформаційно-аналітичного поля банку вперше було розглянуто Р. Валєєвою [1], а згодом розвинуто Е.Б. Ширинською, Н.А. Пономарьовою, В.А. Купчинським [9], Л.М. Кіндрацькою [2], Л.О. Примосткою [6].

Під інформаційно-аналітичним полем розуміють суцільний інформаційний потік, що функціонує у діяльності кожного центра відповідальності, утворюючи єдиний інформаційно-аналітичний механізм. Механізм інформаційно-аналітичного поля банку діє через використання таких джерел інформації: законодавчо-правової, облікової, управлінської, звітної, аналітичної та ринкової.

Для запровадження управлінського обліку необхідно побудувати цілісну систему інформаційно-аналітичного поля банку. Технологію обробки управлінської інформації в інформаційно-аналітичному полі складають такі етапи: прийняття вхідної інформації; процес переробки інформації; надання вихідної інформації керівникам структурних підрозділів. На-

очно технологію обробки управлінської інформації ілюструє рис. 1.

Рис. 1. Технологія обробки управлінської інформації

Для здійснення оперативного управління банківськими ресурсами потрібна більш деталізована інформація. Заслугує на увагу розроблений російськими вченими механізм інформаційно-аналітичного поля банку (ІАПБ) [9, с. 58]. У запропонованому аналітичному процесі виділяють п'ять основних рівнів аналітики, через які формується інформація з максимальною деталізацією результатів діяльності центрів відповідальності.

Кожен рівень має свого користувача і реалізує поставлені для нього завдання. Інформація, проходячи послідовно кожний рі-

вень, систематизується, агрегується, переробляється в інформацію, яку можливо використовувати для аналізу та прийняття управлінських рішень.

У межах інформаційно-аналітичного поля банку реалізується низка завдань:

- аналіз і контроль діяльності структурних підрозділів для підвищення ефективності їх діяльності;
- аналіз прибутковості, доходності, ліквідності та фінансової стійкості банку на підставі інформації про діяльність структурних підрозділів;
- аналіз ефективності роботи структурних підрозділів;
- управління ризиками, притаманними банківській діяльності.

Комплексне виконання вимог і завдань до інформаційно-аналітичного поля банку забезпечує розуміння кожним підрозділом банку тих процесів, які відбуваються в інших підрозділах. Це досягається завдяки зворотному зв'язку, що є невід'ємною умовою управлінського обліку через надання всієї інформації підрозділам банку у вигляді періодичних звітів щодо стану справ в інших підрозділах.

Побудова інформаційно-аналітичного процесу передбачає проходження більше ніж трьох етапів, які водночас є ієрархічними рівнями, оскільки кожен рівень передбачає агрегування та узагальнення інформації, одержаного із попереднього (рис. 2).

На першому рівні збирається і систематизується первинна інформація в режимі реального часу. Інформаційними джерелами є всі документи підрозділів банку: первинні, проміжні, підсумкові, у яких фіксуються банківські операції. Параметри визначаються через зміст операцій банку відповідно до потреб управлінського процесу. Така інформація формується у системі бухгалтерського обліку, подається працівниками підрозділів у вигляді заяв, договорів, облікових номенклатур. Цю інформацію готують облікові працівники, закріплені за кожним структурним підрозділом банку. Фіксація даних відображається у таблицях, графіках, схемах за певними ознаками банківських операцій. Такими ознаками можуть бути: види фінансових інструментів, види валют, угоди за кредитами, угоди за депозитами, процентні ставки, угоди операцій з цінними паперами, договори лізингу, угоди з факторингу.

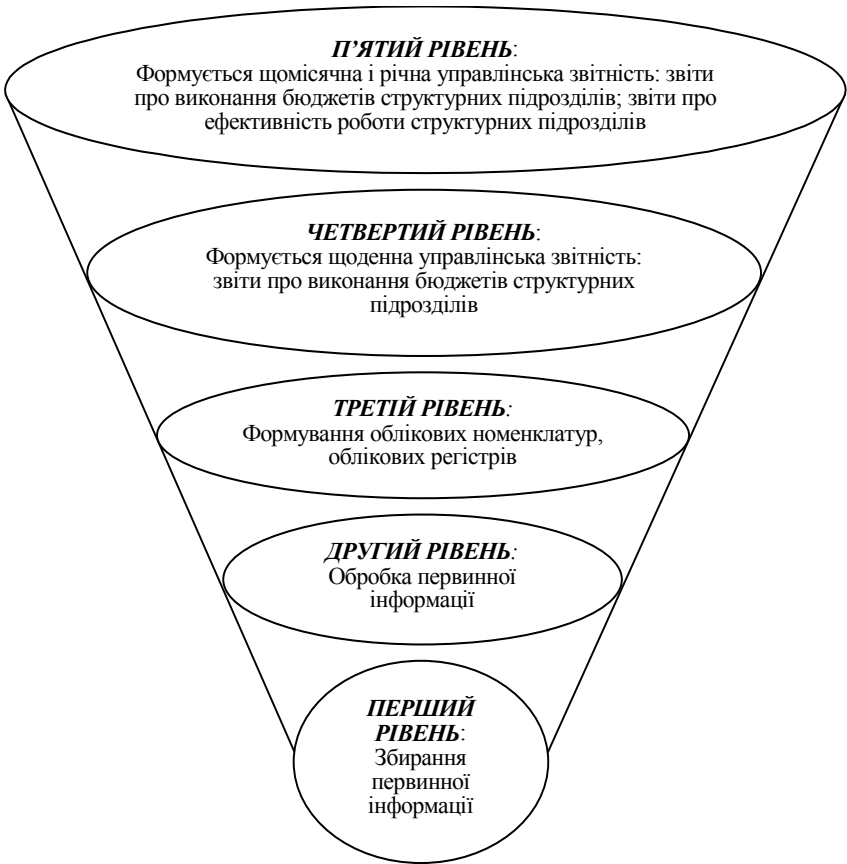

Рис. 2. Ієрархія отримання інформації у підсистемі управлінського обліку в банках [3, с. 552] (доповнено автором).

Другий рівень передбачає обробку отриманої інформації цими ж працівниками структурних підрозділів. Вони відображають рух грошових коштів за відповідними балансовими рахунками і виводять результати на кінець дня. Інформація цього рівня висвітлює результати діяльності структурних підрозділів банку за день й узагальнюється у вигляді облікових номенклатур, облікових регістрів та графіків документообігу. Далі вона передається керівникам структурних підрозділів банку, які розробляють тактику на кожний новий день з урахуванням отриманої інформації.

На третьому рівні керівники структурних підрозділів формують результативну інформацію у вигляді таблиць за окремими групами фінансових операцій наростаючим підсумком з початку звітного періоду. На цьому рівні формуються також бюджети доходів і витрат за кожним структурним підрозділом, які подаються керівнику бюджетного комітету на затвердження.

На четвертому рівні складається щоденна управлінська звітність про виконання бюджетів структурних підрозділів і управлінські звіти про: доходність банківських операцій; про ефективність роботи структурних підрозділів; про ефективність операцій з клієнтами; про ефективність роботи працівників підрозділів, яка подається до відділу управлінського обліку і звітності.

На п'ятому рівні складається річна управлінська звітність про виконання бюджетів доходів і витрат банку, активів і пасивів, руху грошових коштів і зведеного бюджету, яка подається працівникові — відповідальному за ведення управлінського обліку. Така звітність формується на підставі інформації третього і четвертого рівнів.

При належному виконанні зазначених рівнів формується необхідна інформація за кожним центром відповідальності для прийняття управлінських рішень вищим керівництвом банку.

Викладене свідчить, що на різних рівнях обробляється різна інформація. На першому рівні — первинна, а на другому, третьому, четвертому і п'ятому — результативна інформація. Механізм трансформації первинної інформації у результативну є інформаційним процесом управління, який передбачає розроблення і прийняття рішень, спрямованих на забезпечення функціонування системи управління.

Первинна управлінська інформація визначається сукупністю первинних документів, які формуються у результаті здійснення банківських операцій (заяви, договори, облікові номенклатури).

Результативна управлінська інформація — це проміжний чи остаточний результат трансформації інформації у різні форми: табличні, схематичні, графічні. Основними видами результативної інформації у підсистемі управлінського обліку є звіти про виконання бюджетів і управлінські звіти за структурними підрозділами [4, с. 66].

Види і форми подачі інформації визначаються її користувачами. Користувачі управлінської інформації зазвичай поділяються на дві категорії: внутрішні користувачі та зовнішні користувачі.

Серед зовнішніх користувачів управлінської інформації можуть бути акціонери і інвестори. Їм потрібна інформація для прийняття рішення щодо: придбання акцій банку; покупки (продажу) цінних паперів; вкладення коштів у банківський бізнес з метою отримання прибутку.

Внутрішніми користувачами є керівництво банку, керівники структурних підрозділів, працівники відділу управлінського обліку і звітності банку, тобто ті працівники, які беруть безпосередню участь у прийнятті управлінських рішень.

Основними користувачами управлінської інформації у підсистемі управлінського обліку є внутрішні користувачі, які приймають рішення з орієнтацією на підвищення ефективності діяльності структурних підрозділів.

Управлінську інформацію поділяють на два види: облікову і позаоблікову. До облікової інформації, передусім, відносяться облікові номенклатури, облікові реєстри, графіки документообігу, бюджети, управлінські звіти, що формуються на підставі даних діяльності за кожним структурним підрозділом.

Позаоблікова інформація поділяється на нормативну і планову. Нормативну інформацію у підсистемі управлінського обліку складають внутрішні документи, розроблені у відділі управлінського обліку і звітності, а саме: положення про організацію та методику бюджетування, положення про організацію управлінського обліку за центрами відповідальності, посадові інструкції, тобто нормативні документи, розроблені для організації і ведення управлінського обліку, що затверджені керівниками банківської установи.

Планова інформація у підсистемі управлінського обліку включає бюджети за кожними структурним підрозділом банку і стратегічні плани розвитку банку.

Для отримання облікової інформації необхідно: визначити види банківських продуктів і послуг, що закріплені за кожним структурним підрозділом; відобразити первинну інформацію про здійснені банківські операції за кожним структурним підрозділом в облікових номенклатурах, облікових реєстрах; сформувати результативну інформацію щодо виконання бюджетів в управлінських звітах про здійснені і заплановані банківські операції за кожним структурним підрозділом.

У підсистемі управлінського обліку усі види банківських продуктів і послуг розподіляються між підрозділами банку. Для фор-

мування первинної управлінської інформації використовуються первинні дані фінансового обліку або фінансова інформація. Для формування бюджетів і управлінських звітів використовується інформація про доходи і витрати діяльності підрозділів і фінансова звітність по банку.

Для отримання позаоблікової інформації необхідно розробити нормативні документи з регулювання процесу організації і ведення управлінського обліку в банках. Основні з них: положення про організацію управлінського обліку за центрами відповідальності, положення про методiku управлінського обліку за центрами відповідальності банку, положення про організацію та методiku бюджетування, посадові інструкції. Також необхідно забезпечити розробку і ув'язку стратегічних планів із бюджетними планами.

Процес формування і отримання облікової і позаоблікової інформації великою мірою залежить від правильної організації управлінського обліку, кваліфікації користувачів, що приймають управлінські рішення.

Отже, підсистема управлінського обліку в банках забезпечує обліковою і позаобліковою інформацією внутрішніх користувачів для планування майбутніх операцій, контролю і аналізу діяльності структурних підрозділів і банку, оцінки ефективності роботи структурних підрозділів і банку; визначення тенденцій розвитку підрозділів і банку; визначення негативних і позитивних моментів у їх діяльності та прийняття управлінських рішень.

Література

1. *Валеева Р.* Информационное поле банка: аспекты управления / Р.Валеева // Бизнес и банки. — 1996. — № 45—48. — С. 8—16.
2. *Кіндрацька Л. М.* Бухгалтерський облік у банках: методологія і практика : монографія / Л. М. Кіндрацька. — К. : КНЕУ, 2002. — 286 с.
3. *Кіндрацька Л. М.* Фінансовий та управлінський облік в банках : підручник / Л. М. Кіндрацька. — К. : КНЕУ, 2008. — 816 с.
4. *Новак В. О.* Інформаційне забезпечення менеджменту : навч. посібник / В. О. Новак, Л. Г. Макаренко, М. Г. Луцький. — К. : Кондор, 2006. — 462 с.
5. *Пономаренко О. І.* Системні методи в економіці, менеджменті, бізнесі : навч. посібник / О. І. Пономаренко, В. О. Пономаренко. — К. : Либідь, 1995. — 240 с.

6. *Примостка Л. О.* Аналіз банківської діяльності: сучасні концепції, методи та моделі : монографія / Л. О. Примостка. — К. : КНЕУ, 2002. — 316 с.

7. *Хміль Ф. І.* Менеджмент : підручник для студ. кооперат. вищ. навч. закладів / Ф. І. Хміль. — К. : Вища шк., 1995. — 351 с.

8. *Чернелевський Л.* Задоволення сучасних потреб управління в обліковій інформації / Л. Чернелевський // Бухгалтерський облік і аудит. — 2003. — № 3. — С. 21—22.

9. *Ширинская Е. Б.* Финансово-аналитическая служба в банке : практ. пособие / Е. Б. Ширинская, Н. А. Пономарева, В. А. Купчинский. — М. : ФБК-ПРЕСС, 1998. — 144 с.

Стаття надійшла до редакції 15.01.2012 р.

УДК 336.647

А. С. Ларіонова, ст. викладач кафедри
обліку підприємницької діяльності,
Д. Ю. Циплюк, ст. викладач кафедри фінансів,
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

ВИПЛАТА ДИВІДЕНДІВ ЗАСНОВНИКАМ-РЕЗИДЕНТАМ

АННОТАЦИЯ. В статье рассмотрены теоретические аспекты и бухгалтерский учет начисления, налогообложения и выплаты дивидендов учредителям-резидентам с вступлением в силу Налогового кодекса Украины.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: акционерное общество, дивиденды, прибыль, простые акции, привилегированные акции, налог на прибыль, налог на доходы физических лиц.

ABSTRACT. The paper considers theoretical aspects and accrual accounting, tax and dividend payments to residents of the founders, with the entry into force of the Tax Code of Ukraine.

KEY WORDS: Joint Stock Company, dividends, earnings, common shares, preferred shares, income tax, tax on personal income.

АННОТАЦИЯ. У статті розглянуто теоретичні аспекти та бухгалтерський облік нарахування, оподаткування та виплати дивідендів засновникам-резидентам з набуттям чинності Податкового кодексу України.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: акціонерне товариство, дивіденди, прибуток, прості акції, привілейовані акції, податок на прибуток, податок на доходи фізичних осіб.

Отримання прибутку — мета будь-якого господарюючого суб'єкта, отримання дивідендів — бажання кожного власника.

Із введенням у дію Податкового кодексу України [2] виплата дивідендів стає ще більш вигідною з точки зору оподаткування. Можна очікувати, що податкові органи будуть дуже ретельно контролювати виплату дивідендів з метою виявлення недоліків.

Виплату дивідендів супроводжує сплата авансового внеску з податку на прибуток. Підхід до його справлення в Податковому кодексі зберігся, але з'явилися особливості. Зміни, що відбулися в порядку оподаткування доходів фізичних осіб з набуттям чинності Податкового кодексу України, зачепили й дивіденди, які виплачуються підприємствами засновникам (власникам).

Для реалізації права на дивіденди необхідна одночасна наявність певних обов'язкових умов:

1. Наявність джерела для виплати дивідендів у вигляді прибутку. Для акціонерних товариств законодавство висуває вимогу про те, що акціонерне товариство не має права оголошувати та виплачувати дивіденди при зменшенні вартості чистих активів акціонерного товариства до розміру меншого ніж розмір статутного капіталу і резервного капіталу [3, ч. 3 ст. 158]. Для інших суб'єктів господарювання аналогічних обмежень немає. Джерелом виплати дивідендів в акціонерному товаристві може бути прибуток звітного року або нерозподілений прибуток попередніх років. Для власників привілейованих акцій передбачено додаткове джерело виплати дивідендів на випадок відсутності або недостатності чистого прибутку звітного року та/або нерозподіленого прибутку минулих років: резервний капітал АТ.

2. Прийняття загальними зборами учасників відповідного рішення про розподіл прибутку, визначення строків та порядку виплати дивідендів [5, ст. 15]. Зобов'язати товариство прийняти рішення про виплату дивідендів у примусовому порядку за наявності прибутку не можна, у тому числі й у судовому порядку. Суд має право прийняти рішення про стягнення дивідендів тільки за наявності рішення загальних зборів про спрямування прибутку на виплату дивідендів. Установчі документи господарського товариства, зокрема, повинні містити відомості про порядок розподілу прибутку [5, ст. 4]. Додаткові вимоги для АТ: статuti акціонерних товариств мають містити інформацію про розмір та черговість виплати дивідендів акціонерам — власникам привілейованих акцій [4, п. 1 ч. 2 ст. 26], і про порядок повідомлення акціонерів про виплату дивідендів [4, п. 9 ч. 2 ст. 13]. Крім того,

щоб уникнути виникнення спорів, у статуті також доцільно передбачити:

- строк виплати дивідендів після прийняття відповідного рішення загальними зборами про розподіл прибутку;
- періодичність виплати дивідендів;
- відповідальність виконавчого органу господарського товариства у разі неповної та несвоечасної виплати оголошених дивідендів.

3. Перебування у статусі учасника товариства на момент прийняття рішення про виплату дивідендів, а в приватних і публічних акціонерних товариствах — зазначення суб'єкта в переліку осіб, які мають право на отримання дивідендів, на дату його складання [4, ч. 3 ст. 30].

Усі власники простих акцій акціонерних товариств і всі учасники інших господарських товариств мають рівні права на отримання дивідендів пропорційно їх частці у статутному капіталі. Переважні права в отриманні дивідендів згідно з чинним законодавством мають тільки власники привілейованих акцій. Закон про акціонерні товариства допускає можливість визначення фіксованого розміру дивідендів, які акціонери — власники привілейованих акцій одержують незалежно від наявності чи відсутності чистого прибутку. В останньому випадку дивіденди виплачуються за рахунок резервного капіталу АТ. Порядок виплати дивідендів для акціонерних товариств врегульовано Законом про акціонерні товариства. Так, відповідно до ст. 30 указанного Закону, дивіденди виплачуються на акції, звіт про результати розміщення яких зареєстровано в установленому законодавством порядку. Виплата дивідендів за простими акціями здійснюється на підставі рішення загальних зборів АТ у строк, що не перевищує 6 місяців із дня прийняття загальними зборами рішення про виплату дивідендів. Для привілейованих акцій строк передбачено більш жорстко — шість місяців після закінчення звітного року. Акціонерні товариства можуть виплачувати дивіденди тільки за результатами року.

Якщо товариство не є акціонерним, то воно нічим не обмежено щодо можливості визначити періодичність виплати дивідендів. Обмеження може бути встановлено тільки статутом товариства. Чинне законодавство не встановлює для інших господарських товариств обов'язкового строку для виплати дивідендів. Такий строк може бути визначено у статуті товариств або шляхом прийняття рішення загальними зборами.

Обмеження на виплату дивідендів:

1) якщо активи суб'єкта господарювання перебувають у податковій заставі, то для виплати дивідендів необхідно погоджувати таку виплату з податковим органом;

2) дивіденди не нараховуються на частки в статутному капіталі (акції), викуплені самим товариством;

3) для АТ установлено заборону розподіляти прибуток до повної оплати всього статутного капіталу. Для інших господарських товариств таких обмежень немає;

4) акціонерні товариства можуть виплачувати дивіденди виключно грошовими коштами. Водночас не заборонена реінвестиція;

5) АТ не має права приймати рішення про виплату дивідендів та здійснювати таку виплату, якщо:

— звіт про результати розміщення акцій не зареєстровано в установленому законодавством порядку;

— власний капітал товариства менше, ніж сума його статутного капіталу, резервного капіталу та розміру перевищення ліквідаційної вартості привілейованих акцій над їх номінальною вартістю;

— у товариства є зобов'язання з викупу акцій;

— поточні дивіденди за привілейованими акціями не виплачено повністю.

Пункт 153.3 розділу III Податкового кодексу України (ПКУ) передбачає, що емітент корпоративних прав, який приймає рішення про виплату дивідендів, повинен нарахувати та сплатити авансовий внесок з податку на прибуток (за основною ставкою, встановленою п. 151.1 ПКУ) від суми дивідендів, що фактично виплачуються. Авансовий внесок сплачується до бюджету до або одночасно з виплатою дивідендів незалежно від:

— статусу емітента та одержувача дивідендів, тобто незалежно від того є вони платниками податку на прибуток, чи ні (виняток для страховиків, які підпадають під дію п. 156.1 ПКУ, а також для платників фіксованого сільськогосподарського податку — вони не зобов'язані нараховувати і сплачувати авансовий внесок) [2, абзац третій п.п. 153.3.2];

— наявності пільг зі сплати податку на прибуток;

— застосування іншої (ніж установлена в п. 151.1 ПКУ) ставки податку на прибуток.

Авансовий внесок з податку на прибуток не нараховується і не сплачується [2, п.п. 153.3.5]:

1) при виплаті дивідендів фізичним особам;

2) при реінвестиції дивідендів — виплаті дивідендів у вигляді акцій (паїв, часток), емітованих платником податку, за умовою незмінності пропорцій (часток) участі всіх акціонерів (власників) у статутному капіталі емітента;

3) у разі виплати дивідендів інститутами спільного інвестування [2, п.п. 14.1.86];

4) при виплаті дивідендів материнською компанією.

Платнику податків дозволяється здійснити залік — зменшити суму нарахованого податку на прибуток на суму авансового внеску, сплаченого при виплаті дивідендів [2, п.п. 153.3.3], або врахувати у зменшення податкових зобов'язань майбутніх періодів [2, п.п. 153.3.4] якщо сума авансового внеску перевищить суму нарахованого податку на прибуток і для збиткових платників податків.

Зарухувати суму сплаченого авансового внеску в рахунок єдиного податку, платники такого податку не зможуть. У періоді виплати дивідендів платники податку на прибуток за нульовою ставкою втрачають на неї право та сплачують податок на прибуток у загальноновстановленому порядку до кінця звітного року, а знову повернутися на нульову ставку (при дотриманні умов п. 154.6 ПКУ) зможуть тільки з I кварталу наступного року.

Дивіденди включаються до загального місячного (річного) оподатковуваного доходу платника податків [2, п.п. 164.2.8] за винятком випадків, визначених п.п. 165.1.18 ПКУ. Так, не підлягають оподаткуванню дивіденди, які нараховуються на користь платника податку у вигляді акцій (часток, паїв), емітованих юридичною особою — резидентом, яка нараховує такі дивіденди при виконанні таких умов:

1) це нарахування жодним чином не змінює пропорцій (часток) участі всіх акціонерів (власників) у статутному капіталі емітента;

2) у результаті нарахування збільшується статутний капітал емітента на сукупну номінальну вартість нарахованих дивідендів.

Порядок обкладання податком на доходи фізичних осіб (ПДФО) дивідендів визначено в п. 170.5 ПКУ. З 01.01.2011 р. Дивіденди, нараховані платнику податку емітентом корпоративних прав — резидентом, що є юридичною особою, обкладають ПДФО за ставкою 5 %.

Дивіденди, нараховані на користь фізичних осіб за акціями чи іншими корпоративними правами, що мають статус привілейованих або інший статус, що передбачає виплату фіксованого розмі-

ру дивідендів або суми більшої за суму виплат, розраховану на будь-яку іншу акцію, емітовану таким платником податку, для цілей обкладання ПДФО прирівнюються до заробітної плати [2, п.п. 153.3.7] з відповідним оподаткуванням. Ставки ПДФО, передбачені п. 167.1 ПКУ, застосовуються наступним чином:

— 15 % — до доходу, сума якого не перевищує десятикратного розміру мінімальної заробітної плати, установлені законом на 1 січня звітного податкового року;

— 17 % — до частини доходу, що перевищує зазначену суму.

Дохід фізичних осіб у вигляді дивідендів не обкладається єдиним соціальним внеском, оскільки вони не включаються до фонду оплати праці згідно з п. 3.35 Інструкції № 5 [6] і п.14 розділу II Переліку № 1170 [7] незалежно від того привілейовані вони чи ні.

Припустимо, підприємство у квітні 2011 року нараховувало дивіденди засновникам (резидентам) у сумі 100 000 грн, у тому числі:

— засновнику — юридичній особі — у сумі 80 000 грн;

— засновнику — фізичній особі — у сумі 20 000 грн.

Нарахування і виплату дивідендів засновникам-резидентам відображено в табл. 1.

Таблиця 1

НАРАХУВАННЯ ТА ВИПЛАТА ДИВІДЕНДІВ (ЗАСНОВНИКАМ-РЕЗИДЕНТАМ)

№ з/п	Зміст операції	Кореспонденція рахунків		Сума, грн
		Дебет	Кредит	
1	Використано частину прибутку на виплату дивідендів	441	443	100 000
2	Нараховані дивіденди засновникам-резидентам: — засновнику — юридичній особі — засновнику — фізичній особі	443 443	671/ю 671/ф	80 000 20 000
3	З дивідендів, належних засновнику-фізичній особі, утримано ПДФО (20 000 грн * 5 % = 1 000 грн)	671/ф	641/ПДФО	1 000
4	Перераховано ПДФО до бюджету	641/ПДФО	311	1 000
5	Сплачено авансовий внесок податку на прибуток з дивідендів, що виплачуються юридичній особі (80 000 грн * 23 % = 18 400 грн)	641/аванс. внесок	311	18 400

Закінчення табл. 1

№ з/п	Зміст операції	Кореспонденція рахунків		Сума, грн
		Дебет	Кредит	
6	Перераховано дивіденди: — засновнику — юридичній особі — засновнику — фізичній особі (20 000 грн — 1 000 грн = 19 000 грн)	671/ю 671/ф	311 311	80 000 19 000
7	Нарахований податок на прибуток	981	641/пода- ток на прибуток	25 000 (умо- вно)
8	Зараховано сплачений авансовий внесок у рахунок зобов'язань з податку на прибуток	641/пода- ток на прибуток	641/аванс. внесок	18 400
9	Перераховано до бюджету податок на прибуток (25 000 грн — 18 400 грн = 6 600 грн)	641/пода- ток на прибуток	311	6 600

Отримання дивідендів — безперечно важлива подія для будь-якого акціонера чи учасника господарського товариства. Адже це показник того, що вкладені ним кошти «працюють» у правильному напрямку та об'єкт інвестування приносить дохід. А оскільки дивіденди — це фактично частина прибутку, розподілена на користь інвестора, вони підлягають оподаткуванню при виплаті та не включаються до доходу інвестора. Водночас, у деяких випадках, податкове законодавство вимагає відображення сум дивідендів у доході одержувача. Підстава для виплати дивідендів — відповідне рішення загальних зборів товариства. Усі власники простих акцій і часток мають рівні права на одержання дивідендів пропорційно їх частці у статутному капіталі. ТОВ не обмежене щодо періодичності виплати дивідендів, на відміну від АТ, яке виплачує дивіденди тільки за результатами року. Акціонерні товариства можуть виплачувати дивіденди виключно грошовими коштами.

З 01.04.2011 р. із дивідендів, що виплачуються фізичним особам авансовий внесок податку на прибуток не сплачується, а з 01.01.2011 р. з дивідендів фізичних осіб утримується пода-

ток на доходи фізичних осіб за ставкою 5 %. Сума дивідендів, з метою визначення податку на прибуток, не включається до складу витрат.

Література

1. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. № 436-IV. — Сайт у мережі Інтернет / [Електронний ресурс] // Режим доступу до матеріалів: <http://zakon1.rada.gov.ua>
2. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. № 2575-VI / Сайт у мережі Інтернет. / [Електронний ресурс] // Режим доступу до матеріалів: <http://zakon1.rada.gov.ua>
3. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV / Сайт у мережі Інтернет / [Електронний ресурс] // Режим доступу до матеріалів: <http://zakon1.rada.gov.ua>
4. Закон України «Про акціонерні товариства» від 17.09.2008 р. № 514-VI / Сайт у мережі Інтернет / [Електронний ресурс] // Режим доступу до матеріалів: <http://zakon1.rada.gov.ua>
5. Закон України «Про господарські товариства» від 19.09.1991 р. № 1576-XII / Сайт у мережі Інтернет / [Електронний ресурс] // Режим доступу до матеріалів: <http://zakon1.rada.gov.ua>
6. Інструкція зі статистики заробітної плати: Затверджена наказом Держкомстату України від 13.01.2004 р. № 5 / Сайт у мережі Інтернет / [Електронний ресурс] // Режим доступу до матеріалів: <http://zakon1.rada.gov.ua>
7. Перелік видів виплат, що здійснюються за рахунок коштів роботодавців, на які не нараховується єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 22.12.2010 р. № 1170 / Сайт у мережі Інтернет. / [Електронний ресурс] // Режим доступу до матеріалів: <http://zakon1.rada.gov.ua>
8. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку «Фінансові інвестиції»: Затверджений наказом Міністерства фінансів України від 26.04.2000 р. № 91 / Сайт у мережі Інтернет / [Електронний ресурс] // Режим доступу до матеріалів: <http://zakon1.rada.gov.ua>
9. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку «Дохід»: Затверджений наказом Міністерства фінансів України від 29.11.1999 р. № 290 / Сайт у мережі Інтернет / [Електронний ресурс] // Режим доступу до матеріалів: <http://zakon1.rada.gov.ua>

Стаття надійшла до редакції: 15.01.2012 р.

УДК 657

О.О. Лондаренко, здобувач кафедри обліку
в кредитних і бюджетних установах
та економічного аналізу,
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

ТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ УПРАВЛІНСЬКОГО ОБЛІКУ У НАУКОВО-ДОСЛІДНИХ УСТАНОВАХ УКРАЇНИ

АННОТАЦИЯ. В статье исследованы теоретические основы управленческого учета, основные элементы его организации в научно-исследовательских учреждениях, обобщены его задачи, принципы и функции.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: управленческий учет, методы введения управленческого учета, функции управленческого учета;

ABSTRACT. The paper studied the theoretical foundations of management accounting and identified key elements of its management in research institutions, stated objectives, principles and functions of management accounting.

KEY WORDS: management accounting, methods of entering the management accounting, management accounting functions;

АНОТАЦІЯ. У статті представлено результати дослідження теоретичних основ управлінського обліку та визначено його основні елементи у науково-дослідних установах, окреслено завдання, принципи і функції.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: управлінський облік, методи введення управлінського обліку, функції управлінського обліку;

Науково-дослідні установи як юридичні особи державної форми власності, що утримуються за рахунок бюджету, у своїй діяльності керується чинним законодавством. Фінансову основу їх діяльності формують надходження з бюджету, у розрізі двох складових:

— загального фонду, що включає фінансове забезпечення науково-дослідних робіт, цільових наукових і науково-технічних програм, проектів, тем та ініціативних розробок;

— спеціального фонду, сформованого за рахунок коштів, отриманих за виконання госпдоговірних робіт, за проведення економічної, в тому числі зовнішньоекономічної діяльності за профілем установи.

Для запровадження управлінського обліку у практику науково-дослідних установах важливо адаптувати його загальні теоретичні і методичні положення до потреб управління бю-

джетними коштами. Слід зазначити, що у світовій обліковій практиці найважливіші інструменти управлінського обліку сформовані ще наприкінці XIX — початку XX ст. На це вплинуло зростання кількості великих підприємств, що призвело до необхідності опрацювання оновлених методик обліку та управління. Врешті на підприємствах обліку стали запроваджуватись виробничі бухгалтерії. Уже наприкінці 40-х і початку 50-х років XX ст. багато країн з ринковою економікою розпочали реформування власних систем бухгалтерського обліку. Певна річ в умовах концентрації капіталу, зовнішньої та внутрішньої конкуренції, інфляції, значного зростання обсягів виробничих витрат, створення та функціонування транснаціональних корпорацій традиційні методи обліку не відповідали новим вимогам управління. Поступово термін «виробничий облік» трансформувався в «управлінський облік». Проте це не було простою зміною термінології. Йдеться про грандіозну організаційну та методологічну перебудову системи бухгалтерського обліку. Облік як засіб обробки та групування економічної інформації, що міститься у первинних документах, набув ознак «учасника» та «виконавця» управлінської політики підприємства. Функція реєстрації й узагальнення інформації для групи осіб, які приймають управлінські рішення, набула нового звучання: формування та накопичено великого обсягу інформації різного призначення необхідної для планування, прогнозування, прийняття рішення, контролю. Бухгалтерський облік посилює свої ознаки оперативності й аналітичності. Значну увагу працівники бухгалтерії стали приділяти обліку витрат на виробництво, обліку фактичного обсягу виробництва, розрахунку заробітної плати, оцінці виконання науково-дослідних робіт не тільки всієї установи, а також її наукових підрозділів.

Визначення предмету управлінського обліку стало темою численних дискусій серед фахівців переважно на початковому етапі його становлення в Україні. У працях зарубіжних авторів предметна область дослідження управлінського обліку замикається на виробничій діяльності підприємства. З огляду на це зміст перших вітчизняних підручників з управлінського обліку відображав такий самий підхід.

Довгий час дослідження управлінського обліку базувався на зарубіжному, переважно американському досвіді. Російською мовою було видано роботи таких зарубіжних авторів, як: К. Дру-

рі, Е. Маєра, Б. Нідлза, Т. Скоуна, Ч. Т. Хорнгрена, Дж. Фостера, П. Фрідмана. На основі узагальнення зарубіжного досвіду, опубліковано перші монографії, підручники та посібники вітчизняних та російських учених-економістів із питань управлінського обліку, зокрема М. А. Вахрушиної, С. Ф. Голова, Т. П. Карпової, Л. В. Нападовської, О. Є. Ніколаєвої, С. О. Ніколаєвої, В. Ф. Палія, М. С. Пушкаря, В. В. Сопка, М. Г. Чумаченка, А. Д. Шеремета, а також статті у періодичних виданнях.

Теоретичні аспекти та термінологічний апарат управлінського обліку досліджували провідні вчені та науковці (рис. 1).

Управлінський облік як прикладна економічна наука має власну методологію, яку складають мета, принципи, завдання, предмет, об'єкт і методи дослідження.

Реалізацію поставлених завдань відповідно до вимог керівництва забезпечують функції управлінського обліку, пов'язанні з різними рівнями інформації, необхідної для планування, оцінки, аналізу, контролю та інших процесів управління в бюджетних установах:

- прогнозна;
- інформаційна;
- контрольна.

Прогнозна функція управлінського обліку пов'язана із розробкою планів і спрямована на позитивні результати діяльності установи.

У результаті реалізації інформаційної функції керівники відділів науково-дослідних установ отримують потрібну інформацію для прийняття ефективних управлінських рішень.

Сутність контрольної функції полягає у забезпеченні досягнення запланованих виробничих завдань і показників установи, структурних підрозділів.

До загальних фундаментальних принципів управлінського обліку віднесено: цілісність, об'єктну орієнтованість, адаптивність, результативність, повноту й аналітичність інформації. Серед специфічних виокремлені такі: безперервної діяльності, оцінювання результатів діяльності центрів відповідальності, бюджетного управління, стратегічної орієнтованості, багатоваріантності, методологічної незалежності.

Управлінський облік – це процес виявлення, вимірювання, накопичення, аналізу, підготовки, інтерпретації та передачі інформації, що використовується управлінською ланкою для планування, оцінки і контролю всередині організації та для забезпечення відповідного підзвітного використання ресурсів

Атамас П.Й.
(6. ст. 5)

Внутрішньогосподарський облік (так званий управлінський, виробничий контролінг) не є самостійним бухгалтерським обліком. Це продовження, а точніше, подальше поглиблення, деталізація даних бухгалтерського фінансового обліку в частині витрат та доходів діяльності, коли розкривається вся ефективність придбання ресурсів, їх переробки, технологічних рішень, мотивації тощо.

Чумаченко М.Г.
(8. ст. 3)

Економічна система, пов'язана з підготовкою та забезпеченням системи управління інформацією при здійсненні інвестиційної, операційної і фінансової діяльності, яка дозволяє розробляти та в комплексі приймати найбільш ефективні оперативні, тактичні і стратегічні рішення на різних рівнях управління підприємством, називається управлінським обліком.

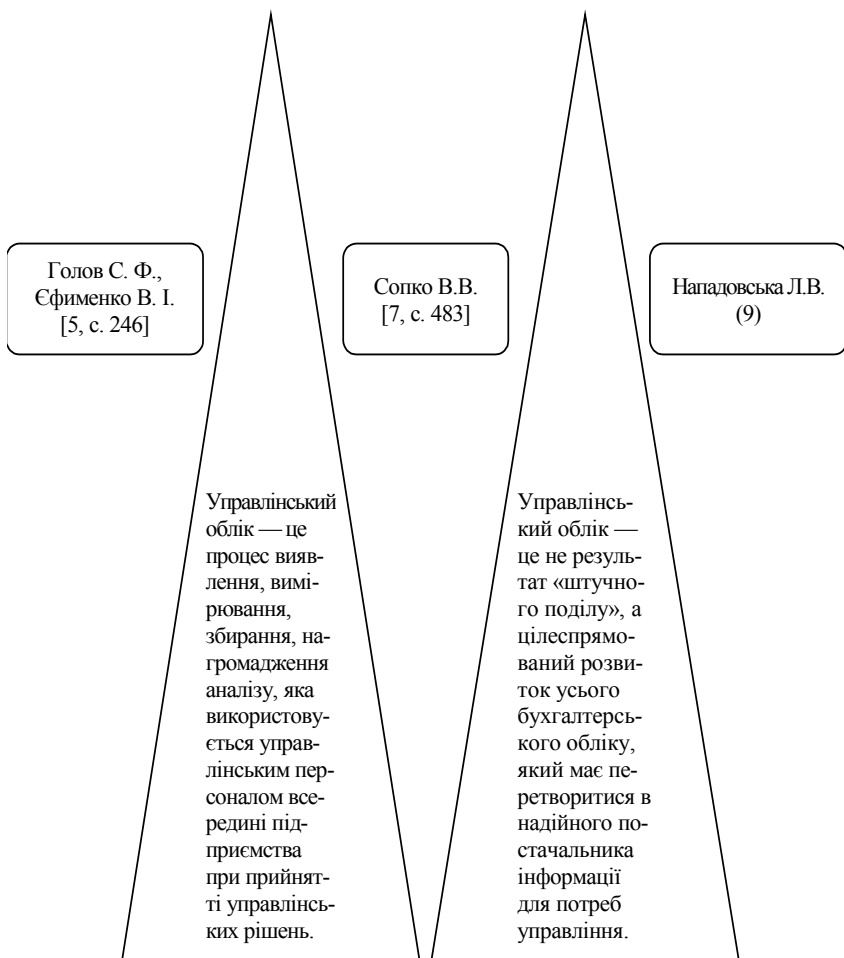

Рис. 1. Термінологічний апарат управлінського обліку

Об'єктами управлінського обліку в бюджетних установах є:

- активи та пасиви;
- витрати, доходи;
- центри відповідальності;
- місця виникнення витрат;
- науково-дослідні розробки.

Для діяльності бюджетних установ України на сучасному етапі характерні постійні зміни як методики бухгалтерського обліку, так і організації та вимог до управління їх діяльністю, що в свою чергу вимагає вдосконалення системи обліково-аналітичної інформації, яка використовується різними користувачами. Посилення інформаційно-аналітичної функції обліку і потреба удосконалення управлінських рішень у бюджетних установах можлива в процесі запровадження управлінського обліку, що призводить до низки проблем. Одна з них — не розуміння дії елементів методу управлінського обліку та особливостей застосування окремих з них. Загалом метод це сукупність конкретних прийомів і способів пізнання, перетворення або оцінки дійсності [1, с. 22].

Елементи методу складають систему способів і прийомів вирішення завдань управлінського обліку з отримання, обробки та передачі користувачам інформації, для використання в управлінській діяльності.

Питання елементів методу управлінського обліку в економічній літературі розглянуто з різних аспектів. Так, при викладі теоретичних основ управлінського обліку окремі автори уникають питання щодо визначення його методу, інші, вказують, що управлінський облік є частиною єдиного бухгалтерського обліку, а значить використовують метод бухгалтерського обліку.

Т.П. Карпова вважає, що сукупність різних прийомів і способів, за допомогою яких відображаються об'єкти управлінського обліку в інформаційній системі підприємства, називається методом управлінського обліку який включає такі елементи: документацію; інвентаризацію, оцінку, групування і узагальнення, контрольні рахунки; нормування, планування та лімітування; контроль; аналіз [2, с. 31]. Інші автори акцептують методологічні прийоми управлінського обліку до яких відносять [3, с. 14—15]:

1) прийоми бухгалтерського обліку:

— документообіг — здійснення господарських операцій на основі первинних документів:

- розрахунково-платіжних відомостей;
- прибуткових і видаткових касових ордерів;
- податкових накладних;
- платіжних доручень та ін.;

- інвентаризація — зіставлення даних бухгалтерського обліку з фактичною наявністю;
- подвійний запис — відображення операцій одночасно на двох рахунках;
- бухгалтерський баланс — формування господарських операцій за рахунками, джерелами та напрямками бухгалтерського обліку в бюджетних установах;
- звітність бюджетних установ характеризує фінансову діяльність;
- калькулювання витрат — групування та визначення собівартості продукції.

2) прийом аналізу:

- аналіз відхилень від стандартних затрат виробництва;
- аналіз коливань затрат під впливом різних чинників;
- прийом контролю;
- програма контролю затрат;
- кварталний, річний та поточний контроль.

3) прийом бюджетування:

- бюджет накладних затрат;
- бюджет центрів відповідальності;
- гнучкі виробничі процеси;
- змінні, напівзмінні та постійні затрати.

Система управлінського обліку дійсно включає такі елементи: документацію; інвентаризацію, оцінки, групування і узагальнення, контрольних рахунків; нормування, планування та лімітування; контроль; аналіз, які забезпечують інформаційні потреби користувачів.

Ведення управлінського обліку підсилює значущість управлінських рішень у бюджетних установах і відіграє значну роль у процесі управління. В підсистемі управлінського обліку науково-дослідних установ формується важлива інформація щодо обґрунтування стратегії та планування організації, контролювання поточної діяльності відділів та ефективності. На основі інформації управлінського обліку можливо визначати перспективи подальшого розвитку бюджетної установи, оцінювати проблеми та успішність її діяльності.

Сформульовані базові теоретичні основи управлінського обліку бюджетних установ дозволять здійснювати подальші дослідження, з метою удосконалення його введення у науково-дослідних установах.

Література

1. *Бутинець Ф.Ф. та ін.* Бухгалтерський управлінський облік: Підручник для студентів спеціальності «Облік і аудит» вищих навчальних закладів / Ф.Ф. Бутинець, Т.В. Давидюк, З.Ф. Канурна, Н.М. Малюга, Л.В. Чижевські; За ред. проф. Ф.Ф. Бутинця. / 3-тє вид., доп. і перероб. — Житомир: ПП. «Рута», 2005. — 408 с.
2. *Карпова Т.П.* Управленческий учет: Учет для вузов. — М.: Аудит, ЮНИТИ, 1998. — 350 с.
3. Управлінський облік: Навч. посіб. / Л.В. Нападовська, О.А. Бакурова, В.М. Горностаєва, О.І. Мазіна, О.А. Мошковська, О.П. Кузьменко, А.М. Рєхачева, О.М. Кияшко, Н.І. Бузак, О.В. Фоміна; За заг. ред. Л.В. Нападовської. — К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2006. — 346 с.
4. *Лишиленко О.В.* Бухгалтерський управлінський облік: Навчальний посібник. — К.: Вид-во «Центр навчальної літератури», 2006. — 254 с.
5. *Голов С.Ф., Єфіменко В.І.* Фінансовий та управлінський облік. — К.: ТОВ «Автоінтерсервіс», 1996. — 544 с.
6. *Атамас П.П.* Управлінський облік: Навчальний посібник. — Д.; К.: Центр навчальної літератури, 2006. — 440 с.
7. *Сопко В.В.* Бухгалтерський облік: Навч. посіб. — К.: КНЕУ, 2000. — 578 с.
8. *Чумаченко М.Г.* Управлінський облік потребує підтримки / М.Г. Чумаченко // Бухгалтерський облік і аудит. — 2003. — № 5. — С. 3—7.
9. *Нападовська Л.В.* Управлінський облік: Монографія. — Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2000. — 450 с.
10. *Писаренко Т.М., Букало Н.А.* Управлінський облік: сутність, зміст та принципи ведення // Вісник Хмельницького національного університету. — 2010. — № 1. — Т.2. — С. 136—140.

Стаття надійшла до редакції 15.01.2012 р.

УДК 657.1:004

Л.А. Ніколенко, канд. екон. наук, доцент
кафедри бухгалтерського обліку,
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

НАПРЯМКИ УДОСКОНАЛЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОБЛІКОВОГО ПРОЦЕСУ

АННОТАЦІЯ. В статті проаналізовані проблеми розвитку учетних інформаційних систем і створення єдиного інформаційного пространства на основі учетної інформації господарюючих об'єктів.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: информация, системы, учет, управление.

ABSTRACT. In the article is analyzed the problems of the development of the accounting information systems and the creation of a common information space based on accounting information of business subjects.

KEY WORDS: information, systems, accounting, management.

АНОТАЦІЯ. У статті проаналізовано проблеми розвитку облікових інформаційних систем та створення єдиного інформаційного простору на основі облікової інформації господарюючих суб'єктів.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: інформація, системи, облік, управління.

Загальносвітові процеси глобалізації і інформатизації, побудова інформаційного суспільства і створення єдиного інформаційного простору трансформують багато понять, пов'язаних з інформацією та інформаційними процесами, у тому числі і традиційне уявлення про бухгалтерський облік. У сучасних умовах глобального інформаційного середовища він виступає у вигляді певної сукупності інформаційних ресурсів, створених на базі наукових знань, загальноприйнятих і корпоративних стандартів, нормативно-методичних документів, облікової інформації господарюючих суб'єктів і стає економічним сегментом і частиною єдиного інформаційного простору. У зв'язку з цим актуальними і своєчасними стають теоретико-методологічні питання, пов'язані з формуванням інформаційно-економічного простору обліку і його функціонуванням.

Просторово-інформаційна модель бухгалтерського обліку і структуризація інформаційних ресурсів припускає наявність інформаційних джерел, серед яких особливе місце займає поле облікової звітної інформації про діяльність господарюючих суб'єктів. У цьому контексті важливого значення набуває вивчення механізму його формування, внаслідок того, що багатоцільовий характер інформації обліку та загальний економічний простір створюють умови для функціонування різноманітних інформаційних систем управління обліком. Гетерогенність інформаційних систем обліку і їх одночасне існування розширює (але не усуває) традиційне системне уявлення про управління. Ці та інші питання, що вимагають концептуального осмислення, актуалізують необхідність розробки спектру інформаційних систем управління обліком, яка забезпечується контрольно-інформаційними системами, в яких формується нормативно-фактична інформація

з метою оцінки досягнутого рівня запланованих показників і досягнення поставленої управлінської мети. Контрольно-інформаційні системи створюють інформаційну базу для оцінки діяльності підприємства в цілому, окремих його структурних підрозділів, сегментів діяльності, дій менеджерів; інформаційно забезпечують виявлення відхилень від запланованих показників по використуванню матеріальних, трудових і фінансових ресурсів як у цілому по продукції, що випускається, так і в розрізі окремих її видів, груп, найменувань і т.д. У цьому відношенні дослідження даних систем в історичній ретроспективі і в світлі сучасних ринкових реалій представляє безперечний науковий інтерес, оскільки розглядається основними користувачами контрольно-облікової інформації — керівниками всіх ієрархічних рівнів — як одне з інформаційних джерел вироблення управлінських рішень по забезпеченню конкурентоспроможності організації в довгостроковій перспективі.

Ретроспективний аналіз застосування контрольно-інформаційних систем показує залежність їх функціонального використання від характеру зовнішнього середовища, що вимагає глибшого вивчення даного взаємозв'язку. Сучасний стан вітчизняної практики господарювання, що характеризується зміною парадигми управління (від лінійно-функціональної до процесної) і впровадженням стандартів якості актуалізував проблему створення процесно-орієнтованої системи управління обліком. У зв'язку з цим набуває великого значення вивчення інформаційних систем, створених на основі методу обліку витрат по видах діяльності, які найадекватніше відображають особливості обліку, контролю і аналізу витрат при попроцесному підході до управління. Не дивлячись на те, що є чимала кількість публікацій, що розкривають сутність методу обліку витрат по видах діяльності, власне облікові і контрольно-аналітичні можливості даного методу, стосовно вітчизняної практики обліку, пропрацьовано недостатньо. Слід зазначити також, що у вітчизняній теорії і практиці не знайшли належного рішення питання, пов'язані з контрольними системами стратегічного обліку. У сучасних умовах особливої актуальності набуває вивчення механізму використання даних систем, отримання інформації в яких забезпечує компанії конкурентні позиції у довгостроковій перспективі. Так, найвідоміша система контрольного типу — система збалансованих показників — дослідниками розглядається, в основному, як інструмент фор-

мування і реалізації стратегії через взаємозв'язані показники чотирьох напрямів діяльності, не зачіпаючи способи ідентифікації інформації по виділенню оцінних критеріїв, зокрема обліковими методами. Проте, праць, присвячених сучасним аспектам по дослідженню питань методології і організації обліковий-аналітичного забезпечення господарюючих суб'єктів в умовах жорсткої конкурентною бізнес-середовища і вибудовування стратегічних позицій організації у довгостроковій перспективі, явно недостатньо. Слід відмітити праці вчених, які першими почали вивчати проблеми формування обліково-інформаційного простору: О.В. Голосова та Е.А. Сиротенко.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішення наступних задач: проведення системного аналізу наочної області, побудова концептуальної моделі інформаційної системи, розробка моделі даних для системи, розробка математичної моделі для представлення облікової мережі, розробка методів рішення просторових задач по плануванню з використанням технологій геоінформаційних систем.

У даний час реальністю стало утворення світової облікової інформаційної системи. Цьому сприяло широке розповсюдження міжнародних стандартів обліку і звітності завдяки активній роботі Комітету з міжнародних стандартів, Міжнародної федерації бухгалтерів, створення Міжнародного форуму розвитку бухгалтерського обліку, а також розширення можливостей інформаційного спілкування, зв'язане з використанням глобальних мереж і сучасних інформаційних технологій, розширенням міжнародної співпраці в області комунікацій.

Останніми роками в нашій країні проведено ряд заходів по створенню єдиної національної облікової інформаційної системи, що знайшло віддзеркалення в ухваленні відповідних документів. Така активна політика реформування традиційної облікової системи пов'язана, перш за все, з необхідністю інтеграції облікової інформаційної системи країни в єдину світову інформаційну систему. Єдина облікова інформаційна система покликана:

- забезпечити інформаційну підтримку користувачам у процесі ухвалення рішень;
- підвищити ефективність управління підприємствами, державного управління соціально-економічним розвитком суспільства;
- створити умови для ефективного функціонування ринкових механізмів.

Звичайно, бухгалтерський облік не єдине джерело інформації, необхідної для ухвалення управлінських рішень. Проте суть бухгалтерської роботи і її історичний досвід показують, що вона з найбільшою повнотою і точністю відображає всі аспекти діяльності організацій з урахуванням економічних законів, юридичних норм і правил. Бухгалтерський облік у будь-якій організації — істотна ланка формування економічної політики, інструмент бізнесу, один з головних механізмів управління.

Досліджуючи головні проблеми розвитку, стратегію і основні напрямки створення облікової інформаційної інфраструктури визначено наступні шляхи її розробки:

1. Виявлення простору вимог до бухгалтерського обліку і звітності на основі аналізу стану і змісту їх реформування з позицій автоматизації (аналіз і систематизація законодавчо вимог, що регламентуються, до ведення бухгалтерського обліку і звітності; виявлення закономірностей взаємозв'язку бухгалтерського обліку і податковій звітності; систематизація дій, що надають вплив на трансформацію компонентів облікової системи; виявлення істотних властивостей простору вимог навколишнього середовища).

2. Розробка концепції гнучкої автоматизації бухгалтерського обліку і звітності (аналіз підходів і засобів забезпечення гнучкості систем автоматизації бухгалтерського обліку і тенденцій їх розвитку; виявлення і структуризація проблемної області дослідження; мета та опис концепції гнучкої автоматизації бухгалтерського обліку і звітності).

3. Розробка теоретичного апарату моделювання гнучких інформаційних комплексів і системи моделей комплексу (розробка методики моделювання комплексів і інформаційних технологій, що реалізуються в них; побудова структурно-функціональної моделі гнучкого автоматизованого комплексу бухгалтерської інформації; побудова структурних моделей виробництва бухгалтерської інформації в комплексах; розробка структурно-функціональної моделі автоматизованого перенастроювання гнучкої комп'ютерної системи бухгалтерської інформації).

4. Формування банку моделей гнучкої автоматизації бухгалтерської звітності (розробка інформаційних і алгоритмічних моделей для формування показників активів і зобов'язань; побудова інформаційних моделей доходів і витрат, що формують кінцевий фінансовий результат діяльності ор-

ганізації; розробка моделей для автоматизованого формування інформації про рух грошових коштів).

5. Розробка інформаційних моделей бухгалтерського обліку і форм організаційно-методичного забезпечення гнучкої автоматизації бухгалтерського обліку (побудова моделей аналітичного обліку вкладень у необоротні активи, виробничих витрат, доходів і витрат майбутніх періодів; розробка методик бухгалтерського обліку податкових зобов'язань; вироблення ефективних форм організаційно-методичної підтримки гнучкої автоматизації).

6. Впровадження реформованої моделі бухгалтерського обліку пов'язане з необхідністю розробки організаційно-технічного механізму, що дозволяє адаптувати її в реальні умови швидкозмінного навколишнього середовища з переглядом концепцій проектування і розробки систем автоматизації бухгалтерського обліку.

Література

1. Гельфанд Е., Савич А., Циперман Г., Ципес Г. Бизнес-процессы: будни оптимизации. —

<http://www.osp.ru/cio/2003/04/046.htm>

2. Разроев Элдар. Инфокоммуникационный бизнес: управление, технологи, маркетинг. — СПб. : Профессия, 2003. — 351 с.

Стаття надійшла до редакції 15.12.2011 р.

УДК 657.1

А.В. Озеран, канд. екон. наук, доц., докторант
кафедри обліку підприємницької діяльності,

А.С. Літвинчук, здобувач кафедри
обліку підприємницької діяльності,
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

СУТТЄВІСТЬ ІНДЕКСУ ІНФЛЯЦІЇ В УМОВАХ КОРИГУВАННЯ ПОКАЗНИКІВ ФІНАНСОВОЇ ЗВІТНОСТІ

АННОТАЦІЯ. Обсуждение такого фактора влияния на показатели финансовой отчетности, как инфляция становится наиболее актуальной темой среди ученых и практиков в период экономического кризиса. В статье исследованы проблемы определения существенности индекса инфляции и предложен оптимальный метод корректировки показателей финансовой отчетности под влиянием инфляции.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: индекс инфляции, немонетарные активы, корректирование финансовой отчетности, монетарные активы.

ABSTRACT. Discussion of such factors influence the performance of financial statements, as inflation is becoming a hot topic among most scholars and practitioners during the economic crisis. In this paper the problem of determining the limits of materiality and the inflation index suggested that the election of the optimal adjustment method the financial statements under the influence of inflation.

KEY WORDS: inflation index, non-monetary assets, adjustment of financial statements, monetary assets.

АНОТАЦІЯ. Обговорення такого фактора впливу на показники фінансової звітності, як інфляція, стає найактуальнішою темою серед учених і практиків у період економічної кризи. У статті досліджено проблеми визначення межі суттєвості індексу інфляції та запропоновано оптимальний метод коригування показників фінансової звітності під впливом інфляції.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: індекс інфляції, немонетарні активи, коригування фінансової звітності, монетарні активів.

У період нестійкого економічного становища країни проблемам якості фінансової звітності на підприємстві приділяється все більша увага. Інфляція — явище, яке може мати негативний вплив на структуру фінансування підприємства. Тому скориговані показники фінансової звітності на індекс інфляції надають більш правдоподібну картину рентабельності підприємства та його розвитку.

В умовах економічного розвитку все більше підприємств намагаються залучити зовнішній інвестиційний капітал, що, у свою чергу, вимагає формування інформації про фінансовий стан підприємства із врахуванням всіх чинників. Серед таких чинників слід приділити увагу постійним ціновим змінам не лише на окремі товари споживання, а й на роботи та послуги, оскільки саме їх реалізація забезпечує рентабельність підприємства.

Слід зауважити, що згідно з принципами бухгалтерського обліку і фінансової звітності в Україні при оцінці активів підприємства у фінансовій звітності перевага надається історичній (фактичній) собівартості [1]. Такий же пріоритет визначений Міжнародними стандартами фінансової звітності. Проте, така оцінка активів не передбачає врахування індексу цінових змін. Відповідно, щоб отримати достовірні результати діяльності підприємства, необхідно показники фінансової звітності скоригувати на індекс інфляції. Тут постає досі невирішена проблема вибору методу коригування даних показників і визначення межі, за якої необхідно здійснювати це коригування.

Дослідженням проблем інфляції у бухгалтерському обліку в цілому та фінансовій звітності зокрема займалися Коршикова Р.С., Остап'юк Н.А., Лучко Р.М., Мисак Г.В., Головка В.І., а також закордонні вчені: Д. Уїтінгтон, В. Сапорт, А. Сінгх та ін. Однак, ще й досі не визначено однозначної думки щодо вибору методу коригування показників фінансової звітності в умовах інфляції, що зумовило вибір теми для написання статті.

Метою статті є дослідження можливих методів коригування показників фінансової звітності під впливом інфляції.

Вплив інфляції на показники фінансової звітності на національному рівні регулюється П(С)БО 22 «Вплив інфляції», а на міжнародному рівні — МСФЗ 29 «Фінансова звітність в умовах гіперінфляції». Згідно П(С)БО 22 «Вплив інфляції» коригування показників річної фінансової звітності здійснюється за умови перевищення значення кумулятивного приросту 90 % із застосуванням коефіцієнта коригування. При цьому, згідно МСФЗ 29 «Фінансова звітність в умовах гіперінфляції» значення даного кумулятивного темпу інфляції за трирічний період наближається до 100 % або ж перевищує цей рівень. Дослідниками В.І. Головка і Г.В. Мисак було визначено, що «темперосту інфляції за ці роки повинен дорівнювати 20 %, тобто щомісячний темп росту цін за такої умови повинен бути 101,94 %, а середньорічні темпи росту протягом трьох років не повинні перевищувати 25 % (за умовами П(С)БО 22—22,5 %)». Як свідчать дані рис. 1, в Україні, згідно даних Державного комітету статистики України, протягом будь-яких трьох років середньорічний темп зростання споживчих цін у цілому не перевищував розрахованої межі, однак окремо по роках розрахованої межі було досягнуто у 2000 році (125,8 %) та, майже, досягнуто у 2008 році (122,3 %). Також відносно високі темпи інфляції можна спостерігати з 2004 року по 2009 рік. Відповідно до стандартів бухгалтерського обліку, коригування показників фінансової звітності здійснювати було не потрібно, оскільки інфляції коливається в межах норм. Проте, якщо користувачам фінансової звітності необхідно буде порівняти результати діяльності підприємства, наприклад, за 2002 рік та за 2010 рік, то тут виникне проблема у дотриманні вимоги якісних характеристик фінансової звітності, які визначені П(С)БО 1, зокрема, порівнянності.

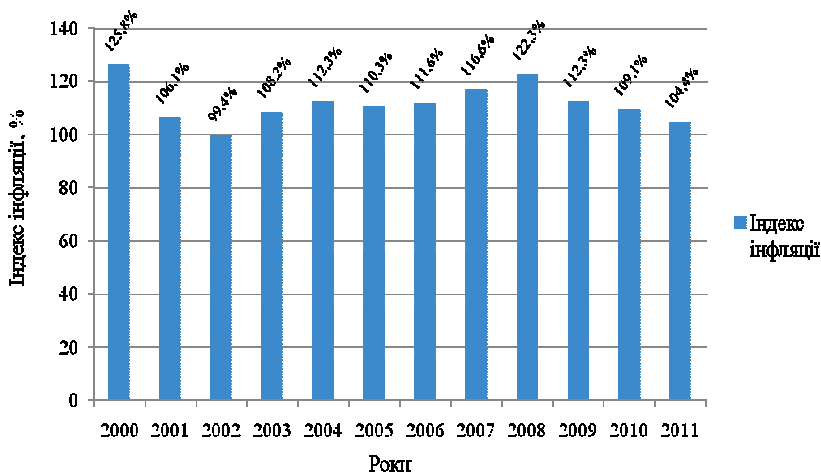

Рис. Річний індекс інфляції України за 2000—2011 роки

Оскільки, порівнювати інформацію за різні період, при цьому не скоригувавши показники 2002 року, які на 12,9 % (під впливом інфляції) відрізняються від показників 2009 року, неможливо. Тому, на нашу думку, у будь-якому випадку на підприємстві за підсумками року необхідно обов'язково здійснювати коригування показників фінансової звітності на оприлюднений державними органами статистики індекс інфляції у країні та подавати здійснені розрахунки у вигляді додатку до річних фінансових звітів.

На сьогодні, у практичній діяльності підприємств явищем інфляції, на жаль, у багатьох випадках нехтують. Така тенденція спостерігається не тому, що це настільки неважливий фактор, а тому, що існують проблеми вибору методу поправки показників звітності на інфляцію, оскільки саме від цього залежить якість отриманої фінансової інформації. Тому у статті ми розглянемо особливості існуючих методів здійснення такої фінансової операції (рис. 2).

Метод подання статей звітності з поправкою на інфляцію ґрунтується на розподілі статей звітності на монетарні і немонетарні. До монетарних статей відносяться статті грошових коштів, а також заборгованість і зобов'язання, які повинні бути отримані або сплачені грошима: грошові кошти та грошові еквіваленти; вкладення в цінні папери, які значаться за ринковою вартістю;

заборгованість за відвантажені товари, надані послуги та інші рахунки до одержання; інша дебіторська заборгованість; зобов'язання перед постачальниками і підрядчиками та інші рахунки до оплати; процентні зобов'язання за кредитами і позиками; зобов'язання перед іншими кредиторами; податкові зобов'язання.

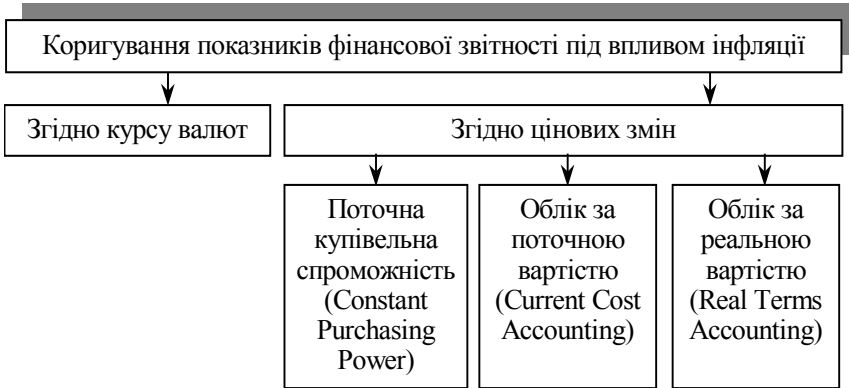

Рис. 2. Методи коригування показників фінансової звітності в умовах інфляції

Немонетарними є всі інші статті балансу, в тому числі: необоротні (довгострокові) активи, запаси, передплачені витрати (витрати майбутніх періодів), статті, що представляють власний капітал компанії, а також статті звіту про прибутки та збитки.

Як свідчать дані рис. 2, до одного із методів коригування відносять коригування згідно курсу валют. Суть даного методу полягає в тому, що здійснюється перерахунок показників кожної господарської операції у «твердій валюті», відповідно до поточного курсу валют. Але, законодавством України встановлено, що підприємства зобов'язані вести бухгалтерський облік у національній валюті. Як результат, виникає необхідність здійснення паралельного бухгалтерського обліку за двома оцінками: у національній валюті, тобто у гривнях та у обраній іноземній твердій валюті, проте це спричинить зростання витрат на ведення бухгалтерського обліку на підприємстві. Даний метод є актуальним для підприємств із залученими іноземними інвестиціями, оскільки тоді інвестори мають можливість порівняти рентабельність різних підприємств у окремих країнах.

Наступний метод, який є найбільш загальновживаним — це метод коригування на підставі поточної купівельної спроможності (Constant Purchasing Power — CPP). Цей метод пропонується до використання як національними положеннями (стандартами) бухгалтерського обліку України, так і Міжнародними стандартами фінансової звітності. Розглянемо особливості методу коригування на підставі поточної купівельної спроможності:

- 1) метод ґрунтується на основі фактично понесених витрат;
- 2) статті звітності коригуються на загальний індекс інфляції, який вимірюється індексом загальної купівельної спроможності. Індекс загальної купівельної спроможності/індекс споживчих цін визначається у рамках всіх господарських одиниць та оприлюднюється лише централізовано Державним комітетом статистики України. При цьому недоліком є те, що розрахунок індексу інфляції здійснюється несвоєчасно;
- 3) коригування на показник інфляції у бухгалтерському обліку застосовується лише до немонетарних статей, тобто до тих статей, чий розмір не фіксується номінальними грошовими одиницями;
- 4) прибуток і збиток підприємства також коригується на загальних індекс інфляції. Не коригуються лише нерозподілений прибуток і будь-які суми дооцінки.

Недоліком вище представленого методу є те, що він не дозволяє врахувати неоднаково знецінені окремі види власності підприємства, які використовуються безпосередньо у його діяльності.

Облік витрат за поточною вартістю (Current Cost Accounting — CCA) — метод, який не коригує статті звітності на загальний індекс інфляції. Суть даного методу полягає в тому, що за умови його використання, на підприємстві слід коригувати вартість активів згідно поточного рівня цін, який склався на ринку із врахуванням вартості активів протягом звітного періоду. Визначимо особливості методу здійснення обліку за поточною вартістю:

- 1) переоцінка активів у бухгалтерському обліку здійснюється відносно рівня поточної (ринкової) вартості. Для цього визначається поточна ринкова вартість активів на кінець звітного періоду. Сума переоцінки включається до доходів підприємства;

2) у результаті перерахунку змінюється первісна вартість активів;

3) рівень часткових індексів може бути вищим від рівня загального рівня цін;

4) метод може застосовуватися до будь-яких активів, які мають ринкову вартість;

5) первісною базою оцінки активів є їх відновлювальна вартість;

6) для окремих позицій в активах і пасивах визначається окремий індекс цін.

Серед методів коригування показників фінансової звітності під впливом інфляції на практиці окремо виділяють метод періодичної переоцінки активів за встановленими індексами або поточною ринковою вартістю, який використовується при здійсненні переоцінки окремих статей балансу, оцінка яких суттєво занижена в результаті загального зростання цін. Перш за все до таких активів відносяться основні засоби. Це активи, які навіть у країнах із річним рівнем інфляції 2—4 % дозволяється переоцінювати за ринковою вартістю один раз у три роки. Враховуючи суть даного методу, на нашу думку, метод періодичної переоцінки активів слід виділити як складову частину методу обліку витрат за поточною вартістю.

Наступним методом є метод обліку за реальною вартістю (Real Terms Accounting). Даний метод поєднує особливості методу обліку витрат за поточною вартістю (ССА) та методу поточної купівельної спроможності (СРР). Суть поєднання ССА та СРР полягає у тому, щоб так, як при ССА, немонетарні активи коригувалися на окремо визначені ціни. Проте, показники власного капіталу має бути скоригований на загальний індекс споживчих цін. При використанні даного методу та методу обліку витрат за поточною вартістю (ССА) виникає проблема доступності ринкової вартості або питомих показників активів, що ускладнює практичне їх застосування та виділяє пріоритетним у застосуванні метод поточної купівельної спроможності (СРР).

Також слід зазначити, що, наприклад, у таких європейських країнах, як Франція та Великобританія, на випадок високих темпів інфляції застосовують нестандартний метод коригування показників фінансової звітності, суть якого полягає у створенні «Резерву на випадок зростання цін», який використовується для коригування інформації у звітності. А також

застосовують резервні фонди, які дозволяють коригувати показники матеріальних запасів.

Отже, з вище викладеного матеріалу можна зробити висновки, що за будь-яких темпів інфляції показники фінансової звітності слід коригувати на індекс інфляції. А оскільки наслідки інфляції є відчутними у всіх країнах, то і облік інфляційного фактору має охоплювати фінансову звітність всіх підприємств і не лише в Україні, оскільки в умовах економічної інтеграції підприємства різних країн пов'язані між собою, що вимагає певної уніфікації форм фінансової звітності.

Незважаючи на значні переваги методу поточної купівельної спроможності (СРР), на нашу думку, найточнішу інформацію про фінансовий стан підприємства можна буде отримати при використанні методу обліку витрат за поточною вартістю (ССА). Саме цей метод враховує особливості окремої галузі та окремого виду продукції. Однак, за підсумками року Державним комітетом статистики України оприлюднюються показники індексів інфляції за окремими регіонами, які можуть суттєво відрізнятися, тому, на нашу думку, даний фактор також слід врахувати при коригуванні показників фінансової звітності.

Література

1. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності»: від 31.03.99 р. № 87 / Міністерства фінансів України // Все про бухгалтерський облік. — 2009. — № 10. — С. 8—11.

2. Державний комітет статистики України. Індекси споживчих цін (індекси інфляції) по Україні за 1991—2010 роки [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?code=n0002832-11>

3. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 22 «Вплив інфляції»: від 28.02.02 р. № 147 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>

4. Головка В.І. Теоретико-методологічні засади складання фінансової звітності за умов інфляції / В. Головка В, Г. Мисак // Вісник. Економіка. Проблеми економічного становлення. — 2011. — № 2. — С. 41—51.

5. Міжнародний стандарт фінансової звітності 29 «Фінансова звітність в умовах гіперінфляції» [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.adesolutions.com>

Стаття надійшла до редакції 15.01.2012 р.

УДК 657.1

О.В. Самборський, канд. екон. наук, доц.,
Г.М. Кіт, здобувач, кафедра бухгалтерського обліку,
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадим Гетьмана»

ПРИНЦИПИ ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІЇ В ОБЛІКУ ПРО ФОНДИ ЦІЛЬОВОГО ФІНАНСУВАННЯ

АННОТАЦИЯ. Анализ понятия «целевое финансирование» убеждает нас в том, что экономическая наука не выработала универсального подхода, который отвечал бы потребностям теории и практики его предоставления и отражения в учете. Построения классификационной модели аналитического учета позволит контролировать эффективность формирования и использования ресурсов целевого назначения из бюджетных и внебюджетных фондов.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: целевое финансирование, целевые фонды, ассигнования, бюджетные трансферты.

ABSTRACT. Analysis of the concept of targeted funding convinces us that economics is not produced universal approach, which would correspond to the needs of theory and practice of its provision and recording. Building a classification model of analytical accounting will control the effectiveness of development and use of resources purpose of budgetary and extra budgetary funds.

KEY WORDS: funding, allocations, budget transfers, budget funds.

АНОТАЦІЯ. Аналіз поняття «цільове фінансування» переконує нас у тому, що економічна наука не виробила універсального підходу, який відповідав би потребам теорії і практики його надання та відображення в обліку. Побудова класифікаційної моделі аналітичного обліку дозволить контролювати ефективність формування та використання ресурсів цільового призначення із бюджетних і позабюджетних фондів.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: цільове фінансування, цільові фонди, асигнування, бюджетні трансфери.

Цільове фінансування та ефективне управління коштами цільового призначення відіграють важливу роль у забезпеченні економічного зростання суб'єкта господарювання. Головним завданням цільового фінансування і цільових надходжень є поліпшення функціонування та сприяння розвитку певних галузей, показників певної сфери діяльності загалом або окремого підприємства. Напрями цільового фінансування — це капітальні інвестиції, науково-дослідні роботи, соціальний захист, державне регулювання цін на продовольчі товари, медикаменти, послуги житлово-комунального господарства і пасажирсь-

кого транспорту. Окрім того, кошти цільового фінансування і цільових надходжень можуть надходити як субсидії, асигнування з бюджету та позабюджетних фондів, цільові внески фізичних та юридичних осіб.

Питання відображення в діяльності підприємств фондів цільового фінансування і цільового призначення та їх роль, теоретичні й практичні аспекти їх формування, використання і класифікації досліджувались ученими економістами, такими як Т.М. Шевченко, Л.І. Василенко, Т.О. Масленикова, Г.О. Волощук, Ю.В. Пасічника, В.В. Ковальва, О.Б. Зайчук та ін. [1].

Проте досі не вирішеними в єдиній системі обліку залишаються питання організації обліку такого фінансування. Зокрема, одним із проблемних аспектів щодо нього є необхідність побудови класифікаційної моделі аналітичного обліку, котра дозволить контролювати ефективність формування та використання коштів цільового фінансування бюджетних і позабюджетних фондів. Зокрема, одним із головних чинників формування правильної класифікації формування та використання коштів цільового призначення на підприємстві є відсутність усталеного розуміння поняття цільового фінансування.

Метою статті є аналіз дефініцій різних науковців, які висвітлюють різні аспекти теоретичних досліджень. Перш за все це пов'язано з різноплановістю підходів до формування поняття, яке лежить в площині фінансів, як особливої сфери економічних відносин, і бухгалтерського обліку, що обумовлено товарно-грошовими відносинами, суспільним розподілом праці, наявністю різних форм власності.

Слід зазначити, що окремі питання методики та організації обліку й контролю були і є предметом наукових досліджень Ф. Бутинця, І. Бланка, А. Поддєрьогіна, О. Терещенка та ін.

Розглядаючи історію виникнення цільового фінансування в економічній науці, бачимо, що прослідковується тісний взаємозв'язок цільового фінансування із поняттям «фінанси». Термін «фінанси» походить від латинського, що означає грошовий платіж. У подальшому термін поширився в усьому світі і почав застосовуватися як поняття, пов'язане з системою грошових відносин, утворення грошових ресурсів, що мобілізуються державою для виконання своїх політичних та економічних функцій.

Фінанси — це вартісна категорія, яка органічна пов'язана з рухом вартості в її грошовій формі, з утворенням і використанням різних грошових фондів, з грошовими відносинами, що існують між державою та приватним господарством. Необхідність державних фінансів зумовлена тим, що за будь-якого типу економічних відносин основним призначенням держави є забезпечення фінансовими ресурсами тих потреб, які не можна реалізувати через ринковий механізм, тобто через попит і пропозицію. До них слід віднести структурну перебудову економіки, боротьбу з монополізмом, захист навколишнього середовища, захист малозабезпечених, інвалідів і дітей, а також проведення фундаментальних наукових досліджень, загальну освіту, підготовку кадрів, соціальне забезпечення, страхування та охорона здоров'я. Необхідність перерозподілу державних фінансів для забезпечення раціонального формування та використання фінансових ресурсів призводить до створення централізованих фондів, що являють собою ресурси з чітко визначеною ціллю та напрямом використання, що використовуються в понятті «цільове фінансування» [2, с. 314].

Деякими українськими економістами цільове фінансування розглядається як виділення коштів на фінансування окремих об'єктів і суб'єктів, витрат, програм і проектів [3]. Разом з тим, чинне законодавство не наводить чіткого визначення терміну. Детальний аналіз цього поняття переконує нас у тому, що економічна наука не виробила універсального поняття, яке відповідало б потребам теорії і практики його надання та відображення в обліку. Варто зазначити, що перерозподільні процеси, які здійснюються державою і мають цільовий характер за способом мобілізації ресурсів являють собою децентралізовані фонди (створюються у межах окремих суб'єктів господарської діяльності та певних галузей економіки) і централізованих (створюються державою як суб'єкта публічної влади та органів місцевої влади й місцевого самоврядування). Разом з тим, розподіл фінансових ресурсів відбувається за видами до яких слід віднести:

- субсидії;
- капітальні трансфери;
- субвенції;
- дотації
- гранти;
- гуманітарну допомогу.

Згідно міжнародно визнаної термінології бюджетні, дотації, субсидії та субвенції — це три види прямих бюджетних трансферів, які відповідно до наказу Держказначейства України є невідплатними односторонніми платежами органів управління, які не ведуть до виникнення або погашення фінансових вимог. У даному документі також зазначено, що під субсидіями розуміють невідплатні поточні виплати підприємствам, які не передбачають компенсації у вигляді спеціально обумовлених виплат, або товарів і послуг в обмін на проведені платежі, а також видатки пов'язані з відшкодуванням завданих збитків державних підприємств. Визначення дотації трактується як асигнування з державного бюджету на покриття збитків, доплати на безповоротній основі. А субвенція визначена як певна сума коштів, що видається з бюджету нижчого рівня з чітко обумовленим цільовим призначенням, як допомога на програми і заходи соціального розвитку.

Отже, дотація являє собою певну суму грошових коштів, яка виділяється з бюджету вищого рівня для покриття його дефіциту, має загальний характер і не підлягає поверненню до бюджету вищого рівня. На відміну від дотації, субвенції і субсидії мають цільовий характер і це передбачає у випадку їх невикористання або використання не за цільовим призначенням вони мають бути повернені до бюджету з якого були надані. Гранти, як один з видів цільових асигнувань, — це грошові кошти, надані донором реципієнту на безповоротній основі для виконання цілей, зазначених у проекті або програмі. Гранти можуть надаватися у формі майна, інтелектуальної власності та грошових коштів у національній та іноземній валюті. Бюджет проекту — це фінансовий документ, що дозволяє планувати використання грошових коштів відповідно до затвердженої донором програми та є основою для оцінки проекту. Гуманітарна допомога — це цільова адресна безоплатна допомога в грошовій і натуральній формі, у вигляді безповоротної фінансової допомоги, добровільних пожертвувань або допомога у вигляді виконання робіт надання послуг, що надається іноземними та вітчизняними донорами з гуманітарних мотивів утримувачам гуманітарної допомоги в Україні або за кордоном, які її потребують у зв'язку із соціальною незахищеністю, матеріальною незабезпеченістю, важким фінансовим становищем, виникненням надзвичайного стану.

Відповідно до видів асигнувань цільового призначення можна виділити форми, у вигляді яких можуть бути надані відповідні ресурси:

- грошові кошти;
- фінансові активи;
- матеріальні активи;
- нематеріальні активи;
- цінні папери.

На сьогоднішній день питання створення і перспективи розвитку та функціонування централізованих і децентралізованих фондів регулюється відповідними законами та нормативно правовими актами й утворюють самостійну ланку фінансової системи. Ресурси таких цільових асигнувань мають своє призначення та визначену законодавством самостійність. Характерною рисою централізованих фондів є чітко визначені джерела формування і напрями використання коштів. Створення таких фондів визначається конкретними потребами, що стоять перед державою, тому їх склад і включення до бюджетів є різним. Основним призначенням цільових асигнувань є гарантоване фінансове забезпечення, яке знеособлюють і реалізують функції держави по гарантуванню фінансування певних потреб з інфраструктурного розвитку, природоохоронних заходів, сприяння розвитку національного виробника шляхом розміщення ресурсів у національну економіку.

Сучасні тенденції розвитку та вдосконалення механізму формування та використання ресурсів цільового призначення створюють необхідність існування та розвитку позабюджетних фондів як достатньо динамічного елементу фінансової системи. Аналізуючи стан і перспективи розвитку цільових фондів, в Україні виникає необхідність формування нових фінансово-правових інститутів, котрі забезпечували вирішення завдань соціального й економічного розвитку підприємств та економіки в цілому. Разом з тим, ефективність управління коштами цільового призначення потребує вирішення питання організації обліку таких асигнування та необхідність побудови системи класифікації і визнання цих ресурсів та їх використання на підприємстві [4].

Вирішення цього питання передбачає аналіз даного поняття в призмі тих ресурсів і їх формі, які можуть бути класифіковані як асигнування з цільовим характером призначення та їх розпорядників, що можуть надати данні ресурси. Це дозволяє стверджувати, що фінансові та інші ресурси, які виділяються із різноманітних джерел, мають цільових характер призначення,

здійснювані на підставі затвердженого фінансового плану або кошторису та спрямовані за напрямками використання та його видами визначається як цільове асигнування. Це поняття найбільш характеризує можливість представлення даних ресурсів різними фінансовими інституціями та відображення ресурсів за цільовим характером їх надання та здійснення контролю за їх використанням.

Література

1. Волощук Г.О., Пасічник Ю.В., Пряхухіна Н.В. Фінансові фонди соціального спрямування в Україні: бюджетні, страхові, пенсійні : Навч. посібник. — К.: Центр навчальної літератури, 2004. — 184 с.
2. Опарін В.М., Малько В.І., Кондратюк С.Я., Коломієць Г.Б. Бюджетна система : Навч.-метод. посіб., 2-ге видання, перероб. і доп. — К. : КНЕУ, 2002. — 336 с.
3. Зайчук О.Б. Правові питання розвитку небанківського фінансового сектору в Україні // Проблеми законності: Республіканський міжвідомчий науковий збірник, вип. 64. — Харків: Національна юридична академія України. — 2003. — С. 103—109.
4. Кірієнко Н. Загальнообов'язкові державні соціальні фонди // Вісник податкової служби України. — 2007. — № 1/2. — С. 31—36.

Стаття надійшла до редакції 15.01.2012 р.

УДК 657

С.В. Свірко, д-р екон. наук, проф.,
професор кафедри обліку в кредитних
і бюджетних установах та економічного аналізу,
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

ПРИНЦИПИ ТА МЕТОДИ ВІТЧИЗНЯНОГО БУХГАЛТЕРСЬКОГО БЮДЖЕТНОГО ОБЛІКУ В УМОВАХ ЙОГО МОДЕРНІЗАЦІЇ

АННОТАЦІЯ. В статті розглянуто питання оновлення принципів і методів державного бухгалтерського бюджетного обліку в умовах реалізації стратегії модернізації системи бухгалтерського обліку в державному секторі України на 2007—2015 роки.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: бухгалтерский бюджетный учет, принципы бухгалтерского учета, метод начисления, кассовый метод.

ABSTRACT. The paper considers the question of principles and methods of updating the national budgetary accounting in the implementation Strategy for modernizing the system of accounting in the public sector in Ukraine.

KEY WORDS: budgetary accounting, accounting principles, accrual method, cash method.

АНОТАЦІЯ. У статті розглянуто питання оновлення принципів і методів вітчизняного бухгалтерського бюджетного обліку в умовах реалізації Стратегії модернізації системи бухгалтерського обліку в державному секторі України.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: бухгалтерський бюджетний облік, принципи бухгалтерського обліку, метод нарахування, касовий метод.

Сучасний етап розвитку вітчизняного бюджетного обліку, до складу якого традиційно входять бухгалтерський облік виконання кошторисів і бухгалтерський облік виконання бюджетів, має специфічну ознаку, яка полягає у чіткому визначенні напрямів і завдань розвитку вказаної складової національної системи бухгалтерського обліку через нормативний документ Кабінету міністрів України — Наказ №34 від 16.01.07 «Про затвердження Стратегії модернізації системи бухгалтерського обліку в державному секторі України на 2007—2015 рр.». Вказаним нормативним документом закріплено три основні напрями модернізації бухгалтерського бюджетного обліку — удосконалення власне бухгалтерського обліку, фінансового звітності та організації бухгалтерського обліку. За логікою побудови технології облікового процесу, першоджерельним напрямом виступає удосконалення бухгалтерського обліку, серед головний завдань якого вирізняється положення з гармонізації вітчизняної методології бюджетного обліку до міжнародних підходів, закріплених у Міжнародних стандартах бухгалтерського обліку для державного сектору (МСБОДС). Зауважимо, що передусім йдеться про оновлення принципів бухгалтерського бюджетного обліку та перехід від касового методу до методу нарахування, на якому і базуються МСБОДС.

Нагадаймо, що ст. 4 Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» встановлено основні принципи бухгалтерського обліку та фінансової звітності, зокрема: обачність, повне висвітлення, автономність, послідов-

ність, безперервність, нарахування та відповідності доходів і витрат, превалювання сутності над формою, історичної (фактичної) собівартості, єдиного грошового вимірника, періодичності. На забезпечення єдності складових національної системи бухгалтерського обліку Національним положенням (стандарт) бухгалтерського обліку в державному секторі 101 «Подання фінансової звітності» закріплено поняття принципу бухгалтерського обліку, а також склад принципів бухгалтерського обліку та фінансової звітності в державному секторі (табл. 1) [2].

Розгляд дії наведених у табл. 1 принципів у межах оновленої системи бюджетного обліку, шляхом їх співставлення з методологічними підходами прийнятих НС(П)БОДС, вказує на реальну їх дієвість, яка раніше за певними позиціями мала суто декларативний характер; йдеться про принципи автономності та нарахування відповідності доходів і витрат [3, с. 115—123]. Варто зазначити, що існуюче бюджетне законодавство знижує повноту реалізації принципу автономності, оскільки положення ст. 116—120 Бюджетного кодексу України, а також положення ст. 1 Порядку зупинення операцій з бюджетними коштами чітко вказують на можливість впливу головних розпорядників коштів на порядок фінансового забезпечення розпорядників бюджетних коштів, у разі порушення останніми певних положень бюджетного законодавства [4; 5].

Таблиця 1

**ПРИНЦИПИ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ ТА ФІНАНСОВОЇ ЗВІТНОСТІ
В ДЕРЖАВНОМУ СЕКТОРІ ВІДПОВІДНО ДО НС(П)БОДС 101**

Назва принципу	Характеристика принципу
автономності суб'єкта державного сектору	за яким кожний суб'єкт державного сектору, наділений відповідними повноваженнями щодо використання бюджетних коштів, розглядається відокремленим від суб'єкта державного сектору, який його утворив
безперервності діяльності	передбачає оцінку активів і зобов'язань суб'єкта державного сектору виходячи з припущення, що його діяльність триватиме далі
періодичності	передбачає розподіл діяльності на певні періоди з метою складання фінансової звітності

Закінчення табл. 1

Назва принципу	Характеристика принципу
історичної (фактичної) собівартості	за яким пріоритетною є оцінка активів виходячи з витрат на їх виробництво та придбання
нарахування та відповідності доходів і витрат	за яким для визначення фінансового результату звітного періоду слід зіставити доходи звітного періоду з витратами, які були здійснені для отримання цих доходів; при цьому доходи і витрати відображаються в обліку і звітності у момент їх виникнення незалежно від часу надходження і сплати грошей
повного висвітлення	згідно з яким фінансова звітність повинна містити всю інформацію про фактичні та потенційні наслідки операцій та подій, яка може вплинути на рішення, що приймаються на її основі
послідовності,	який передбачає постійне (із року в рік) застосування обраної облікової політики; зміна облікової політики повинна бути обґрунтована і розкрита у фінансовій звітності
обачності	згідно з яким методи оцінки, що застосовуються в бухгалтерському обліку, повинні запобігати заниженню оцінки зобов'язань і витрат і завищенню оцінки активів і доходів суб'єкта державного сектору
превалювання змісту над формою	за яким операції повинні обліковуватись відповідно до їх сутності, а не лише виходячи з юридичної форми
єдиного грошового вимірника	передбачає вимірювання та узагальнення всіх операцій у фінансовій звітності в єдиній грошовій одиниці

Застосування в бухгалтерському бюджетному обліку відповідними його суб'єктами принципу нарахування та відповідності доходів і витрат передбачає поступовий перехід від касового принципу до принципу нарахування. Принцип нарахування є основоположним в МСБОДС і обов'язковість його запровадження у національну практику ведення бюджетного обліку закріплено нормативними документами світового рівня [6; 7]. Отже, формування національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку в секторі загального державного управління

на основі МСБОДС без прийняття за їх основу принципу нарахування є неможливим. Звернімося до характеристики цього принципу та альтернативного підходу — касового принципу (відповідні похідні (інколи в спеціалізованій літературі подаються як аналоги) — метод нарахування та касовий метод).

Світова облікова теорія та методологія визначає вказані методи (принципи) як альтернативні [8]: касовий метод обліку передбачає відображення доходів у момент їх отримання, а витрати — у момент їх здійснення; згідно методу нарахування доходи і витрати визнаються в момент їх виникнення. Оскільки касовий метод передбачає реєстрацію всіх подій в обліку відповідно до руху грошових коштів, а метод нарахування — визнання всіх операцій у момент їх виникнення (у момент виникнення або зміни вартості активів або зобов'язань), така протилежність підходів спричиняє різницю при визначенні фінансового результату. Так, за умов застосування касового методу доходи ототожнюються з грошами, що надійшли до суб'єкту, витрати — витраченими грошовими коштами, а тому фінансовий результат прирівнюється до зміни суми грошових коштів у наслідок їх руху. За методом нарахування фінансовий результат визначається різницею нарахованих попередньо пов'язаних в обліку причинно-наслідковим зв'язком доходів і витрат за певними періодами, при цьому:

$$Д = ГКн - ПСгкод + КСгкод; \quad (1)$$

де Д — доходи;

ГКн — грошові кошти, що надійшли впродовж фінансового року;

ПСгкод — початкове сальдо грошових коштів до отримання (від дебіторів);

КСгкод — кінцеве сальдо грошових коштів до отримання (від дебіторів);

$$В = ГКс - ПСгкск + КСгкск, \quad (2)$$

де В — витрати;

ГКс — грошові кошти, сплачені впродовж фінансового року;

ПСгкск — початкове сальдо грошових коштів до сплати (кредиторам);

КСгкск — кінцеве сальдо грошових коштів до сплати (кредиторам).

Отже, застосування касового методу нівелює економічну сутність не тільки доходів і витрат, але й фінансових результатів; у той же час застосування в обліку методу нарахування сприяє відтворенню реальної характеристики доходів як джерел збільшення чистої вартості активів, витрат як фактору зменшення чистої вартості активів, а отже і фінансових результатів як похідної від двох вказаних показників.

У цілому, альтернативність вказаних методів проявляється в сукупності таких ознак (табл. 2) [9; 10].

Таблиця 2

**ОСНОВНІ ВІДМІННОСТІ МЕТОДУ НАРАХУВАННЯ
ТА КАСОВОГО МЕТОДУ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ**

Метод нарахування	Касовий метод
Доходи визнаються в момент їх виникнення, яке може відбуватись до і після їх отримання	Доходи визнаються в момент їх отримання, яке може відбуватись до і після виникнення доходів
Витрати визнаються в момент їх фактичного здійснення, яке може передувати або слідувати витрачання грошових коштів	Витрати визнаються в момент витрачання грошових коштів, якому може передувати фактичне їх здійснення або слідувати за ним
Фінансова звітність зіставляє доходи з понесеними за рахунок цих доходів витратами, а отже більш точно відображає результати їх діяльності	Фінансова звітність відображає доходи та витрати за угодами, що були остаточно реалізовані, а не коли реально виникли доходи та здійснено витрати
Активи й зобов'язання, крім грошових коштів, у бухгалтерському обліку не відображаються	Активи й зобов'язання в обліку відображаються; списання активів на видатки здійснюється пропорційно протягом усього терміну корисної служби, шляхом нарахування зносу
Дебіторська заборгованість фіксується в обліку, якщо оплата не отримана по факту реалізації	Дебіторська заборгованість не фіксується

Закінчення табл. 1

Метод нарахування	Касовий метод
Кредиторська заборгованість фіксується в обліку, якщо оплата не здійснена по факту закупівлі	Кредиторська заборгованість не фіксується
Доходи і витрати фіксуються повністю, при одночасному обліку часткових надходжень і виплат, що здійснюються протягом тривалого часу	Відсутній механізм відстеження часткових виплат

Таким чином, як видно з табл. 2, головною відмінністю касового методу обліку й обліку за методом нарахування виступає момент визнання операції або момент її реєстрації.

Зауважимо, що в процесі створення МСБОДС було опрацьовано не тільки касовий метод і метод нарахування, а також їх модифіковані версії, які застосовувались у практиці вітчизняного бюджетного обліку [11].

Загальна характеристика модифікованих методів обліку полягає у наступному:

— модифікований касовий метод надає можливість реєстрації не тільки операцій з надходження та вибуття грошових коштів суб'єктів обліку, але й інших активів і зобов'язань, для реєстрації яких уводяться додаткові рахунки (прикладом виступає метода існуючого бухгалтерського обліку виконання Державного та місцевих бюджетів України);

— модифікований метод нарахувань передбачає реєстрацію операцій при здійсненні, тобто доходи й видатки нараховуються, а активи й зобов'язання визнаються при здійсненні операції. Особливість цього методу полягає в тому, що при ньому не нараховується амортизація, нефінансові активи відразу після придбання списуються на видатки (прикладом виступає метода існуючого бухгалтерського обліку виконання кошторисів в Україні).

Світова облікова практика свідчить про адаптаційну роль модифікованих методів обліку в процесі переходу від касового методу до методу нарахувань. Узагальнення її положень надали змогу сформувати такі недоліки та переваги вказаних останніх методів обліку (табл. 3) [9—11; 12, р. 15—38; 13].

ПЕРЕВАГИ І НЕДОЛІКИ КАСОВОГО МЕТОДУ ТА МЕТОДУ НАРАХУВАННЯ

	Касовий метод	Метод нарахування
П	— простота в застосуванні сприяє простоті формування звітності, що дозволяє забезпечити своєчасність її складання, вірогідність і порівнянність;	— реєстрація або визнання витратків у момент їх здійснення;
Е	— дозволяє оцінювати відповідність витратків бюджетним асигнуванням;	— облік усіх ресурсних потоків, у тому числі й тих, які не приводять до виникнення касових потоків, але впливають на вартість послуг (амортизації);
Р	— не вимагає високої кваліфікації фахівців, що здійснюють ведення бухгалтерського обліку	— можливість одержання інформації про стан активів і пасивів;
Е		— можливість роздільного обліку руху грошових коштів і юридичних зобов'язань, пов'язаних з ним, але незгоджених у тимчасовому періоді (одержання коштів і право на одержання коштів; виплата коштів і юридичне зобов'язання виплатити кошти);
В		— можливість обліку некасових операцій, таких як взаємозаліки, створення й погашення кредиторської заборгованості
А		
Г		
И		
Н	— суб'єктивність при визначенні моменту реєстрації або визнання операції;	— складність процесу бухгалтерського обліку;
Е	— обмеженість охоплення операцій касовими потоками поточного звітного періоду;	— за умов відсутності чіткої регламентації, існує можливість виникнення ускладнень з визначенням терміну визнання доходів, витрат, діапазону активів і зобов'язань, переліку довгострокових фінансових ресурсів
Д	— обмеженість обліку й звітності використаним коштів, не-прийняття необхідності обліку й звітності в сфері керування фінансами;	
О	— нездатність задовольнити потреба в інформації з активів, зобов'язань і щодо впливу поточного споживання на запаси активів;	
Л	— проблема ідентифікації боргових зобов'язань при наявності кредиторської й дебіторської заборгованості на кінець звіт-ного періоду;	
І	— можливість використання тільки з метою короткостроко-вого бюджетного контролю;	
К	— невідповідність шлях моніторингу якості й ефективності діяльності органів державної влади й оцінки результативності реалізованих програм	
И		

Досвід міжнародної облікової практики свідчить на користь застосування в обліку касового методу суб'єктами малого бізнесу та методу нарахування іншими підприємствами та організаціями [14—16]. Варто зазначити, що усе більше країн, що раніше використовували при складанні звітності державного сектору касовий метод або різні модифіковані методи обліку, стали визнавати перевага методу нарахування й переходити на його застосування [10].

Зважаючи на визначені недоліки методу нарахування, запровадження вказаного принципу в облікову практику суб'єктів бухгалтерського бюджетного обліку потребує вирішення таких завдань: автоматизації системи бухгалтерського обліку; чіткої регламентації порядку обліку доходів, витрат і видатків, а також інших об'єктів обліку.

Література

1. Про затвердження Стратегії модернізації системи бухгалтерського обліку в державному секторі на 2007—2015 роки: Постанова Кабінету Міністрів України від 16.01.07 р. № 34 / Сайт у мережі Інтернет. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=888-2007-%F0>.
2. Про затвердження Національного положення (стандарту) бухгалтерського обліку в державному секторі 101 «Подання фінансової звітності»: Наказ Міністерства фінансів України від 28.12.09 № 1541 / Сайт у мережі Інтернет [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>.
3. *Свірко С.В.* Бухгалтерський облік в бюджетних установах України: методологія і організація: дис. д-ра екон. наук: 08.06.04 / Київський національний економічний ун-т імені Вадима Гетьмана. — К., 2006. — 520 с.
4. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 № 2456-VI / Сайт у мережі Інтернет [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>
5. Comparison of Cash Method and Accrual Method of accounting / Сайт у мережі Інтернет. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://en.wikipedia.org/wiki/Comparison_of_Cash_Method_and_Accrual_Method_of_accounting.
6. Про ратифікацію Угоди про позику (Проект модернізації державних фінансів) між Україною та Міжнародним банком реконструкції та розвитку: Закон Верховної Ради України від 24.09.08 № 591-VI / Сайт у мережі Інтернет [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?code=591-17>.
7. Стандарти бухгалтерського обліку для державного сектору / Сайт у мережі Інтернет [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.minfin.gov.ua/document/81046/B4.pdf>.
8. Comparison of Cash Method and Accrual Method of accounting / Сайт у мережі Інтернет [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://en.wikipedia.org/wiki/Comparison_of_Cash_Method_and_Accrual_Method_of_accounting.

9. StanSnyder. Understandingcashandaccrualbasisaccounting / Сайт у мережі Інтернет [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://office.microsoft.com/en-us/support/understanding-cash-and-accrual-basis-accounting-NA010164612.aspx>.

10. Руководство по управлениюрегиональными и муниципальными финансами. Т. 1. Гл. 6: Бюджетный учет и отчетность / Сайт у мережі Інтернет [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.fer.ru/rftap/files/RFTAP_QCBS_3.6_Final_report_7.pdf.

11. Методы учета / Сайт у мережі Інтернет. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://geoims.com/osnovy-byudzhethnogo-ucheta/metody-ucheta; AccountingMethods> [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://taxguide.completetax.com/text/Q11_2205.asp.

12. John J. Glynn. Publicsectorfinancialcontrolandaccounting. — Blackwell: Oxford, NewYork, N.Y., USA, 1993. — 278 p.

13. Реорганизация системы бухгалтерского учета в бюджетной сфере / Сайт у мережі Інтернет [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://udik.com.ua/books/book-1356/>.

14. AccrualMethodAccounting / Сайт у мережі Інтернет [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://taxguide.completetax.com/text/Q11_2208.asp.

15. CashMethodAccounting / Сайт у мережі Інтернет. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://taxguide.completetax.com/text/Q11_2206.asp.

16. Cashvs. AccrualAccounting / Сайт у мережі Інтернет [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.nolo.com/legal-encyclopedia/cash-vs-accrual-accounting-29513.html>.

Стаття надійшла до редакції 15.01.2012 р.

УДК 657

Н.М. Старченко, асистент кафедри обліку
в кредитних і бюджетних установах
та економічного аналізу,
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

ВИПЛАТИ ПРАЦІВНИКАМ У БЮДЖЕТНИХ УСТАНОВАХ: ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ

АННОТАЦИЯ. *Статья посвящена определению содержания, составляющих, классификационных признаков выплат работникам учреждений сектора общего государственного управления Украины, выделению их в отдельный учетный объект.*

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: труд, выплаты работникам, заработная плата, краткосрочные выплаты, прочие долгосрочные выплаты работникам, выплаты при увольнении, фонд оплаты труда.

ABSTRACT. *This article is devoted to content, components, classification features employee benefits institutions to general government of Ukraine, distinguishing them in a separate account object.*

KEY WORDS: labor, employee benefits, wages, short-term benefits, other long-term benefits, termination benefits, payroll.

АНОТАЦІЯ. Статтю присвячено визначенню змісту, складових, класифікаційних ознак виплат працівникам установ сектору загального державного управління України, виокремленню їх в окремий обліковий об'єкт.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: праця, виплати працівникам, заробітна плата, короткострокові виплати, інші довгострокові виплати працівникам, виплати при звільненні, фонд оплати праці.

У даний час питання класифікації та обліку виплат працівникам в установах сектору загального державного управління України зазнає суттєвих коригувань у напрямі забезпечення їх відповідності Міжнародним стандартам бухгалтерського обліку державного сектору.

Виплати працівникам як економічну категорію зараховують до найскладніших. Втім, у нормативно-правовій базі України, що регулює теоретичні та методичні аспекти бухгалтерського обліку бюджетних установ, не розкрито зміст і складові виплат працівникам. Це дає підстави вести мову про відсутність комплексного підходу до проблем виплат.

Дана проблематика знайшла висвітлення на сторінках наукових фахових видань та у працях вітчизняних учених: Ф. Бутинця [1; 2], С. Голова, Р. Джоги, С. Івахненкова, Є. Мниха, С. Свірко [6], Н. Сушко, І. Фаріона, В. Щвеця. Їх дослідження стосується розробки теоретичних і методичних питань з обліку виплат працівникам і напрямів адаптації положень міжнародних стандартів до вітчизняної бухгалтерської практики. Потребує удосконалення визначення змісту, складових, класифікаційних ознак виплат працівникам установ сектору загального державного управління України, виокремлення їх в окремий обліковий об'єкт.

Діяльність працівників сектору загального державного управління, на відміну від матеріального виробництва, має певні особливості:

- переважно ця праця розумова, хоча не позбавлена витрат і фізичних ресурсів;
- рівень висококваліфікованих спеціалістів у бюджетній сфері досить високий (50—80 % загальної чисельності працівників);
- видатки на заробітну плату становлять 70—80 % від загальних видатків за кошторисом.

Законом України «Про оплату праці» та ст. 94 КзПП визначено, що заробітна плата — це винагорода (у грошовій і не грошовій формах), яку за трудовою угодою власник або уповноважений ним орган виплачує працівникові за виконану ним роботу [4; 5]. З огляду

на це, працівник знаходиться у прямій залежності від роботодавця, а витрати фізичної та розумової праці не враховується. Саме тому працівникові не гарантується адекватна виплата за його зусилля при виконанні роботи.

Облік виплат працівникам державного сектору на міжнародному рівні регулюється МСБОДС 25 «Виплати працівникам», дія якого поширюється на всі види винагород і компенсацій, що виплачуються працевластачем своєму співробітнику в обмін на послуги, що ним надаються. Значна кількість питань по заробітній платі, особливо стосовно пенсійного забезпечення в Україні вирішуються дещо по-іншому. Втім дотримуватися вимог МСБОДС необхідно, оскільки це є важливою передумовою ефективної організації та визнання бухгалтерського обліку важливою функцією управління у державному секторі на міжнародному рівні.

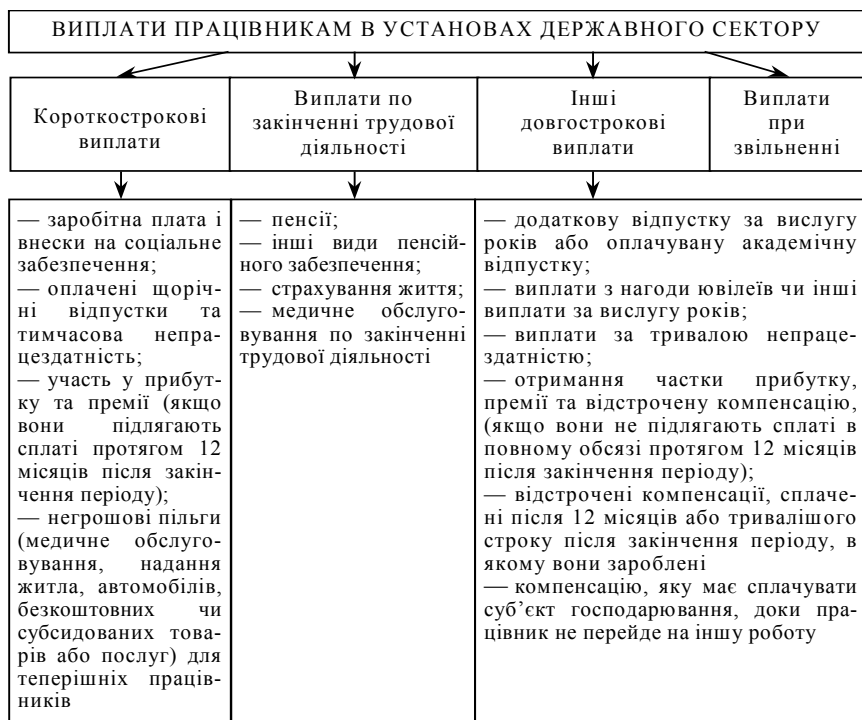

Рис. 1. Категорії виплат працівникам відповідно до МСБОДС 25

Згідно МСБОДС 25 виплати працівників поділяються на чотири основних категорії (рис. 1).

Дослідження перелічених на рис.1 виплат працівникам логічно починати з короткострокових виплат, оскільки вони складають найбільшу питому вагу усіх виплат працівникам.

Короткостроковими вважаються виплати працівнику (крім виплат при звільненні), які підлягають сплаті в повному обсязі протягом дванадцяти місяців після закінчення періоду, в якому працівник надавав відповідну послугу [7].

Із цих виплат виділяємо такі статті виплат працівникам, які можна застосовувати в бюджетних установах України:

- заробітна плата і внески на соціальне забезпечення;
- короткострокові компенсації за відсутність або іншими словами — виплати за невідпрацьований час (щорічна відпустка та інший оплачуваний невідпрацьований час);
- премії та інші заохочувальні виплати, що підлягають сплаті протягом дванадцяти місяців після закінчення періоду, в якому працівники надають відповідні послуги

По суті до цієї групи належать будь-які виплати працівникам, які бюджетна установа плануватиме здійснити в найближчі дванадцять місяців.

Виплати по закінченні трудової діяльності стосуються виплат працівникам (окрім виплат при звільненні та компенсаційних виплат інструментами власного капіталу), які підлягають сплаті після закінчення трудової діяльності. Різновиди програм виплат по закінченні трудової діяльності наведено на рис. 2.

Ці види виплат неможливо застосовувати в установах державного сектору, тому що вони здійснюються через позабюджетні цільові фонди держави, зокрема Пенсійний фонд України, відтак для установ державного сектору вони неприйнятні.

До *інших довгострокових виплат працівникам* належать виплати (окрім виплат по закінченні трудової діяльності та виплат при звільненні), які не підлягають сплаті у повному обсязі протягом дванадцяти місяців після закінчення періоду, в якому працівники надають відповідні послуги. Стосовно бюджетних установ України, до таких виплат, зокрема належать:

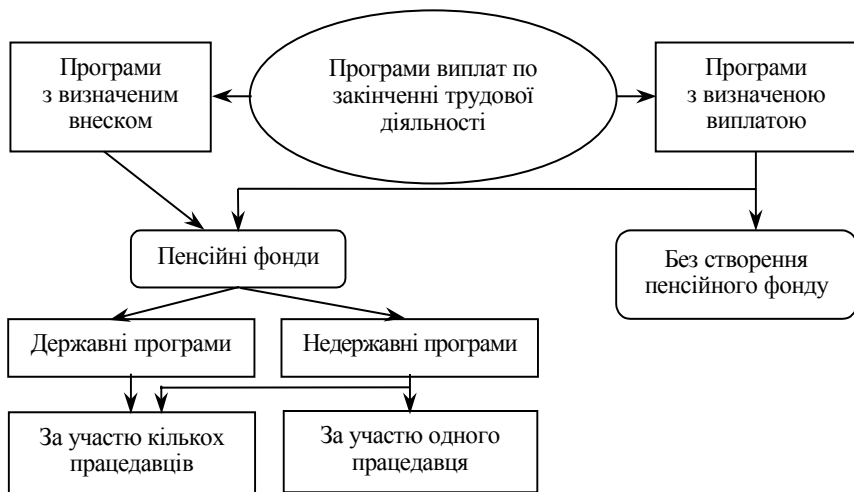

Рис. 2. Класифікація виплат по закінченні трудової діяльності

- компенсація за періоди відсутності (додаткова відпустка за вислугу років, оплачувана академічна відпустка тощо);
- виплати з нагоди ювілеїв або інші виплати за вислугу років;
- виплати у зв'язку з тривалою непрацездатністю;
- виплати премії, які підлягають сплаті після дванадцяти місяців з дати закінчення періоду, в якому працівники надають відповідні послуги;
- відстрочені компенсації, сплачені після дванадцяти місяців з дати закінчення періоду, в якому вони зроблені.

Виплати при звільненні — це виплати працівникам, які підлягають сплаті в результаті:

- рішення суб'єкта господарювання звільнити працівника до встановленої дати виходу на пенсію;
- рішення працівника погодитися на звільнення за власним бажанням в обмін на такі виплати.

У даний час, нормативно-правова база, що регулює теоретичні та методичні аспекти бухгалтерського обліку бюджетних установ не містить розкриття змісту та складових виплат працівникам, а чинні класифікаційні ознаки, що застосовуються для оцінки розміру виплат працівникам, суттєво відрізняються від класифікаційних ознак МСБОДС. Так, згідно Інструкції зі статистики зарплати

бітної плати № 5, розмір виплат працівникам визначається як фонд оплати праці, що класифікується у розрізі:

- фонд основної заробітної плати;
- фонд додаткової заробітної плати;
- інші заохочувальні та компенсаційні виплати [1—3].

Основна заробітна плата є винагородою за виконану роботу відповідно до установлених норм праці (норми часу, виробітку, обслуговування, посадові обов'язки). Вона встановлюється у вигляді тарифних ставок (окладів) і підрядних розцінок для робітників і посадових окладів для службовців.

Відповідно додаткова заробітна плата є винагородою за працю понад установлені норми, за трудові успіхи та винахідливість і за особливі умови праці. Вона включає доплати (за сумісництво професій, роботу в понаднормовий час, роботу в святкові і неробочі дні, роботу в нічний час), надбавки, гарантійні і компенсаційні виплати, передбачені чинним законодавством, премії, пов'язані з виконанням виробничих завдань і функцій.

До інших заохочувальних і компенсаційних виплат належать виплати у формі винагород за підсумками роботи за весь рік, премії за спеціальними системами і положеннями, компенсації та інші грошові і матеріальні виплати, які не передбачені чинним законодавством, або які провадяться понад встановлені зазначеними актами норми.

При цьому, окремі складові, що включаються до виплат працівників згідно МСБОДС 25, до фонду оплати праці не належать.

Нормативно-правове забезпечення теоретичних і методичних аспектів обліку виплат працівникам в Україні характеризується значною чисельністю та розпорошеністю законодавчих і підзаконних актів, норми яких щодо формування теоретичного базису обліку виплат працівникам є відмінними від вимог МСБОДС 25. Це свідчить, що виплати працівникам не виокремлено як цілісну категорію та самостійний об'єкт фінансового обліку суб'єктів сектору загального державного управління.

Для розв'язання окреслених проблем потребує розробки Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку державного сектору «Виплати працівникам», впровадження якого у практику дозволить визначити зміст, складові, класифікаційні ознаки виплат працівникам установ сектору загального державного управління України та виокремити їх у самостійний обліковий об'єкт, що є заходом гармонізації обліку з міжнародною практикою.

Література

1. *Бутинець Ф. Ф.* Історія бухгалтерського обліку: в 2-х ч. Ч. I [Текст]: навч. посіб. / Ф. Ф. Бутинець. — Житомир : ПП «Рута», 2001. — 512 с.
2. Бухгалтерський фінансовий облік [Текст] : підруч. / ред. проф. Ф.Ф. Бутинця. — 5-е вид., доп. і перероб. — Житомир : ПП «Рута», 2003. — 726 с.
3. Інструкція зі статистики заробітної плати : наказ Державного комітету статистики України від 13.01.2004 р. № 5 / Сайт у мережі Інтернет / [Електронний ресурс] // Режим доступу до матеріалів: <http://zakon.nau.ua/doc/?code=z0114-04>.
4. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 р. № 322 — VIII / Сайт у мережі Інтернет / [Електронний ресурс] // Режим доступу до матеріалів: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=322-08>.
5. Про оплату праці: Закон України від 24.03.1995р. №108/95-ВР / Сайт у мережі Інтернет / [Електронний ресурс] // Режим доступу до матеріалів: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=108%2F95-%E2%F0>.
6. *Свірко С.В.* Облікова характеристика виплат працівникам у міжнародному бухгалтерському обліку державного сектору / С.В. Свірко // Науковий вісник ВНУ ім. Л. Українки. — 2010. — № 5. — С. 135—145.
7. IPSAS 25 «Employee Benefits» / Сайт у мережі Інтернет / [Електронний ресурс] // Режим доступу до матеріалів: http://www.ipsas.org/en/ipsas_standards.htm.

Стаття надійшла до редакції 15.01.2012 р.

УДК 657

В.В. Ходзицька, канд. екон. наук, доц., доцент
кафедри обліку підприємницької діяльності,
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ОБЛІКУ ЗАБЕЗПЕЧЕНЬ, НЕПЕРЕДБАЧЕНИХ АКТИВІВ І ЗОБОВ'ЯЗАНЬ ВІДПОВІДНО ДО МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ

АННОТАЦІЯ. В статтє описанє методическє аспектє признанє, оцєнки, учєта и отражєнє в финансової отчетностє обеспєчєний, непєредвидєнных активов и обязатєльств в соотвєтствии с мєждународными стандартами.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: прошєдшєє событє, текущая стоимость, предыдущая оцєнка, дисконтированная стоимость, контракт с негативными последствиями, реструктуризация, вероятное событє.

ABSTRACT. *The article describes the methodological aspects of the recognition, measurement, accounting and displaying in the financial reporting provisions, contingency assets and obligations in accordance with international standards.*

KEY WORDS: past event, the present value, preliminary estimate, discounted cost, burdensome contract, restructuring, possible event.

АНОТАЦІЯ. *У статті описано методичні аспекти визнання, оцінки, обліку і відображення у фінансовій звітності забезпечень, непередбачуваних активів і зобов'язань відповідно до міжнародних стандартів.*

КЛЮЧОВІ СЛОВА: минула подія, поточна вартість, попередня оцінка, дисконтова на вартість, контракт з негативними наслідками, реструктуризація, ймовірна подія.

Розвиток економічних відносин у країні залежить від прозорості та відкритості інформації, що надають підприємства для приваблення іноземних інвестицій і покращення інноваційного клімату. Зрозумілу та інтегровану інформацію надають міжнародні стандарти бухгалтерського обліку та фінансової звітності. Облік залучених коштів завжди викликав зацікавленість як внутрішніх, так і зовнішніх користувачів фінансової звітності.

Метою МСБО 37 «Забезпечення, непередбачені забезпечення та непередбачені активи» є забезпечення застосування відповідних критеріїв визнання і методів оцінки забезпечень, непередбачених зобов'язань і непередбачених активів, а також розкриття інформації в примітках до фінансових звітів, достатньої для надання користувачам можливості зрозуміти їх природу та аспекти обліку.

Забезпечення слід визнавати, якщо:

- суб'єкт господарювання має теперішню заборгованість (юридичну чи конструктивну) внаслідок минулої події;
- ймовірно, що вибуття ресурсів, які втілюють у собі економічні вигоди, буде необхідним для погашення заборгованості;
- можна достовірно оцінити суму заборгованості.

Минула подія, яка спричиняє теперішню заборгованість, називається подією, яка створює зобов'язання. Щоб подія була такою, що створює зобов'язання, треба, щоб суб'єкт господарювання не мав реальної альтернативи погашенню заборгованості, створеної подією. Це відбувається лише:

- якщо погашення заборгованості може бути примусово забезпечене в судовому порядку;
- у випадку конструктивного зобов'язання, у якому подія (яка може бути дією суб'єкта господарювання) створює обгрун-

товане очікування в інших сторін, що суб'єкт господарювання погасить заборгованість.

Визнання об'єкта обліку (минула подія).

1. Єдиними зобов'язаннями, визнаними в балансі суб'єкта господарювання, є ті, що існують на дату балансу. Отже, ніяке забезпечення витрат, необхідних для продовження діяльності в майбутньому, не визнається.

2. Лише ті зобов'язання, які виникають унаслідок минулих подій, незалежних від майбутніх дій суб'єкта господарювання (тобто, майбутньої діяльності), визнаються як забезпечення. Прикладами таких зобов'язань є штрафи або витрати на очищення протиправно забрудненого довкілля — обидва (після погашення) спричинять вибуття ресурсів, котрі втілюють у собі економічні вигоди, незалежно від майбутніх дій суб'єкта господарювання.

3. Зобов'язання завжди пов'язане з іншою стороною, щодо якої воно існує. Проте необов'язково знати особу, щодо якої існує зобов'язання, — насправді зобов'язання може стосуватися громадськості в широкому сенсі. Оскільки зобов'язання завжди є зобов'язанням іншій стороні, з цього випливає, що рішення керівників не спричиняє виникненню конструктивного зобов'язання на дату балансу, якщо до дати балансу таке рішення не повідомили тим, на кого воно впливає, і в них не виникло справедливе очікування того, що суб'єкт господарювання виконає свої зобов'язання.

4. Подія, яка негайно не спричиняє виникнення зобов'язання, може спричинити його пізніше, наприклад, зміни в законодавстві (чи достатньо конкретна публічна заява суб'єкта господарювання) можуть спричинити конструктивніше зобов'язання.

5. Якщо деталі запропонованого нового закону ще остаточно не визначені, заборгованість виникає лише тоді, коли закон буде фактично прийнятий і якщо він буде такий самий, як і проект. Стандарт розглядає таке зобов'язання як юридичне зобов'язання. Відмінності в обставинах, які стосуються набрання законом чинності, унеможливають визначення однієї конкретної події, яка впливає на набрання законом чинності. У багатьох випадках фактична впевненість у набранні законом чинності буде неможливою, доки закон не набере чинності.

Інформація про непередбачене зобов'язання розкривається, якщо можливість вибуття ресурсів, які втілюють у собі економічні вигоди, не є віддаленою.

У випадках, коли суб'єкт господарювання є солідарно й окремо відповідальним за зобов'язання, та частина зобов'язання, яка, за очікуванням, буде погашена іншими сторонами, розглядається як непередбачене зобов'язання. Суб'єкт господарювання визнає забезпечення на ту частину зобов'язання, для якої ймовірним є вибуття ресурсів, які втілюють у собі економічні вигоди, за винятком надзвичайно рідкісних обставин, коли не можна зробити достовірної оцінки.

Непередбачені зобов'язання можуть змінюватися не так, як очікувалося на початку. Якщо стає ймовірним, що вибуття майбутніх економічних вигід буде потрібним для статті, яка раніше розглядалася як непередбачене зобов'язання, забезпечення визнається у фінансових звітах за тієї період, у якому відбувається зміна ймовірності (за винятком надзвичайно рідкісних обставин, за яких не можна зробити достовірної попередньої оцінки).

Суб'єкту господарювання не слід визнавати непередбачений актив.

Непередбачені активи виникають, як правило, внаслідок незапланованих або інших неочікуваних подій, які уможливають надходження економічних вигід до суб'єкта господарювання.

Непередбачені активи не визнаються у фінансових звітах, оскільки це може спричинити визнання доходу, який ніколи не може бути реалізованим. Проте, коли реалізація доходу є фактично визначеною, тоді пов'язаний з ним актив не є непередбаченим активом і його визнання є належним.

Непередбачені активи оцінюються безперервно для забезпечення відповідного відображення їхніх змін у фінансових звітах. Якщо стало фактично визначеним, що відбудеться надходження економічних вигід, актив і пов'язаний з ім дохід визнаються у фінансових звітах того періоду, у якому відбувається зміна. Якщо надходження економічних вигід стало ймовірним, суб'єкт господарювання розкриває інформацію про непередбачений актив.

Застосування попередніх оцінок є суттєвою складовою підготовки фінансових звітів, яка не зменшує їхньої достовірності. Це особливо справедливо у випадку забезпечень, які своїм

характером є більш невизначеними, ніж більшість інших статей балансові. За винятком надзвичайно рідкісних випадків, суб'єкт господарювання буде спроможний визначити діапазон можливих результатів і таким чином зробити попередню оцінку зобов'язання; така оцінка є достатньо достовірною для визнання забезпечення.

У виключно рідкісних випадках, коли не можна зробити достовірної попередньої оцінки, існує зобов'язання, яке не може бути визнаним. Таке зобов'язання розкривається як непередбачене зобов'язання.

Сума, визнана як забезпечення, має бути найкращою оцінкою видатків, необхідних для погашення теперішньої заборгованості на дату балансу. Найкраща оцінка видатків, необхідних для погашення теперішньої заборгованості, — це сума, яку на ту годину суб'єкт господарювання обґрунтовано сплатив б для погашення зобов'язання на дату балансу або передавши б його третій стороні. Часто неможливо або не виправдано дорого погасити зобов'язання або передати його на дату балансу. Проте оцінка суми, яку суб'єкт господарювання обґрунтовано сплатив б, щоб погасити зобов'язання або передати його, дає найкращу оцінку видатків, потрібних для погашення теперішньої заборгованості на дату балансу.

Оцінки результатів і фінансового стану визначаються на основі судження керівників суб'єкта господарювання та доповнюються досвідом подібних операцій, а в деяких випадках — і висновками незалежних експертів. Розглянуті свідчення включають будь-яке додаткове свідчення, надане внаслідок подій після дати балансу.

Невизначеності, пов'язані із сумою, яку слід визнати як забезпечення, розглядаються різними способами залежно від обставин. У випадках, коли оцінене забезпечення включає велику кількість статей, зобов'язання оцінюються зважуванням усіх можливих результатів за пов'язаними з ними ймовірностями. Назва цього статистичного методу оцінки — «очікувана вартість». Отже, забезпечення відрізнятиметься залежно від того, наприклад, чи сягає ймовірність втрати цієї суми 60 або 90 %. У випадках, коли існує постійний діапазон можливих результатів і кожне значення в цьому діапазоні є так саме ймовірним, як будь-яке інше, застосовують середнє значення діапазону.

Якщо оцінюють одне зобов'язання, окремим найімовірнішим результатом може бути найкраща оцінка зобов'язання. Однак, навіть у такому випадку суб'єкт господарювання розглядає інші можливі результати. У випадках, коли інші можливі результати є здебільшого вищими, або здебільшого нижчими, ніж найімовірніший результат, найкращою оцінкою буде вища або нижча сума.

Забезпечення оцінюється до сплати податків, оскільки податкові наслідки забезпечення та його змін розглядаються згідно з МСБО 12 «Податки на прибуток».

Для отримання найкращої оцінки забезпечення слід враховувати ризики та невизначеності, які неминуче пов'язані з багатьма подіями та обставинами.

У випадках, коли вплив вартості грошів у часі суттєвий, сума забезпечення має бути теперішньою вартістю видатків, які, як очікується, будуть потрібні для погашення зобов'язання.

Забезпечення дисконтуються в тих випадках, коли вплив є суттєвим. Унаслідок вартості грошів у часі забезпечення, пов'язане з вибуттям грошових коштів, яке виникає невдовзі після дати балансу, обтяжливніше, ніж забезпечення з пізнішим вибуттям грошових коштів такої самої суми.

Ставка (або ставки) дисконту мають бути ставкою (ставками) до оподаткування, яка відображає (які відображають) поточні ринкові оцінки вартості грошів у часі та ризиків, характерних для зобов'язання. Ставка (або ставки) дисконтові не має (не мають) відображати ризики, на які були скориговані оцінки майбутніх грошових потоків.

Майбутні події, які можуть впливати на суму, потрібну для погашення заборгованості, слід відображати в сумі забезпечення, коли є достатні об'єктивні свідчення того, що такі події відбудуться.

Очікувані майбутні події можуть бути особливо важливими при оцінюванні забезпечень.

Оцінюючи існуючу заборгованість, треба брати до уваги вплив можливого нового законодавства, коли є достатньо об'єктивне свідчення, що законодавство набере чинності. Через різноманітні обставини, які виникають на практиці, неможливо визначити одну подію, яка забезпечить достатньо об'єктивне свідчення для всіх випадків. Потрібні свідчення й того, що вимагатиме нове законодавство, і того, чи справді законодавство буде прийнятим і впровадженим належ-

ним чином. У багатьох випадках не буде достатньо об'єктивного свідчення, доки нове законодавство не приймуть.

Не слід визнавати забезпечення для майбутніх операційних збитків.

Очікування майбутніх операційних витрат є ознакою того, що корисність певних активів господарської одиниці може зменшитися.

Обтяжливий контракт як контракт, у якому неминучі витрати на погашення заборгованості за контрактом перевищують економічні вигоди, які очікується отримати за ним. Неминучі витрати за контрактом відображають найменші чисті втрати внаслідок відмови від контрактів, які є меншою з двох оцінок: собівартості його виконання або будь-якої компенсації чи стягнень унаслідок неможливості виконати його.

Якщо суб'єкт господарювання має обтяжливий контракт, теперішню заборгованість за цим контрактом слід визнавати та оцінювати як забезпечення.

Багато контрактів (наприклад, деякі звичайні замовлення на постачання) можуть бути скасовані без сплати компенсації іншій стороні, а отже, зобов'язання немає. Сфера застосування Стандарту не поширюється на контракти, що підлягають виконанню і не є обтяжливими.

До створення окремого забезпечення на обтяжливий контракт суб'єкт господарювання визнає будь-який збиток від зменшення корисності, яке відбулося з активами за цим контрактом (див.: МСБО 36 «Зменшення корисності активів»).

Нижче наведено приклади подій, які можуть відповідати визначенню реструктуризації:

- продажів або припинення певного виду діяльності;
- акриття відділень у країні (чи регіоні) або переміщення видів діяльності з однієї країни (чи регіону) до іншої;
- зміни в структурі управління, наприклад, ліквідація якоїсь ланки управління;
- основні реорганізації, які мають суттєвий вплив на характер і напрямки діяльності суб'єкта господарювання.

Забезпечення витрат на реструктуризацію визнається тільки тоді, коли задовольняються загальні критерії визнання забезпечення.

Конструктивна заборгованість щодо реструктуризації виникає тільки тоді, коли суб'єкта господарювання:

1. Має докладний офіційний план реструктуризації, у якому визначено щонайменше:

- відповідний вид діяльності або частину виду діяльності;
- головні місця розташування, на які вона вплине;
- місце розташування, функції і приблизну кількість працівників, яким будуть сплачені компенсації за припинення надання ними послуг;
- видатки, які будуть здійснені;

Оприлюднення доповідного плану реструктуризації створює конструктивну заборгованість щодо реструктуризації, тільки якщо докладно наводиться, як план здійснюватиметься (а саме, наводяться основні особливості плану); тобто, подається достатньо відомостей, щоб викликати обґрунтоване очікування в інших сторін (наприклад, клієнтів, постачальників і службовців чи їхніх представників), що суб'єкт господарювання проведе реструктуризацію.

Для того, щоб план спричинив конструктивну заборгованість (коли його повідомляють тим, на кого він вплине), упровадження реструктуризації треба спланувати так, щоб почати і завершити її якомога швидше, що зробило б малоймовірним внесення значних змін до плану реструктуризації.

Рішення керівників або правління здійснити реструктуризацію, прийняте до дати балансу, не спричиняє конструктивної заборгованості на дату балансу, якщо суб'єкт господарювання до дати балансу не почав здійснювати план реструктуризації; або не оголосив достатньо конкретно основні особливості плану реструктуризації тим, на кого він вплине, щоб викликати обґрунтоване очікування в них, що суб'єкт господарювання проведе реструктуризацію.

Забезпечення реструктуризації не включає такі витрати, як витрати на:

- перепідготовку чи переміщення персоналу, що продовжує працювати;
- маркетинг;
- інвестиції в нові системи і мережі збуту.

Ці видатки пов'язані з майбутньою діяльністю і не являють собою зобов'язання щодо реструктуризації на дату балансу. Такі видатки визнають такими, що виникли незалежно від реструктуризації.

Стандарт розглядає вибуття ресурсів чи іншу подію як імовірну, якщо ймовірніше, що подія відбудеться, ніж не відбудеться, тобто ймовірність того, що подія відбудеться, перевищує ймовір-

ність того, що подія не відбудеться. Суб'єкт господарювання розкриває інформацію про непередбачене зобов'язання, якщо існування теперішньої заборгованості не є ймовірним і якщо можливість вибуття ресурсів, що втілюють у собі економічні вигоди, не є віддаленою.

Оцінюючи забезпечення, не слід ураховувати прибутки від очікуваного вибуття активів.

Оцінюючи забезпечення, не враховують прибутки від очікуваного вибуття активів, навіть якщо очікуване вибуття тісно пов'язане з подією, яка спричиняє забезпечення. Навпаки, суб'єкт господарювання визнає прибутки від очікуваного вибуття активів тоді, коли це визначає стандарт, який розглядає відповідні активи.

Література

1. МСБО 37 «Забезпечення, непередбачені зобов'язання та непередбачені активи».
2. *Голов С.Ф.* Бухгалтерський облік за міжнародними стандартами. — К.: Лібра, 2004.
3. *Соловйова О.В.* Зарубежные стандарты учета и отчетности. — М.: Аналитик-прес, 1998.
4. *Палій В.Ф.* Коментарі до міжнародних стандартів бухгалтерського обліку. — М. : Аскері — Аса, 2006.

Стаття надійшла до редакції 15.01.2012 р.

УДК 657

А.М. Шевелюхіна, бухгалтер відділу
бухгалтерського обліку, звітності та контролю,
ПАТ «Ощадбанк», м. Київ

МОЖЛИВОСТІ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ У ПРОТИДІЇ ФІНАНСОВОМУ ШАХРАЙСТВУ

АНОТАЦІЯ. В статті рассмотрены возможности бухгалтерского учета для предупреждения финансового мошенничества.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: фінансова звітність, помилки, шахрайство, система внутрішнього контролю.

ABSTRACT. In article possibilities of accounting for anticipation of financial swindle are considered.

KEY WORDS: The financial reporting, errors, swindle, system of internal control.

АННОТАЦИЯ. У статті розглянуто можливості бухгалтерського обліку у запобіганні фінансовому шахрайству.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: финансовая отчетность, ошибки, мошенничество, система внутреннего контроля.

У період економічної кризи, яка супроводжується зростання фінансових правопорушень, збільшуються і факти шахрайства та маніпулювання обліковими записами. Одним з факторів протидії фактам шахрайства є належним чином організована система бухгалтерського обліку на підприємстві.

За ринкових умов господарювання дуже важливого (якщо не вирішального) значення набуває економічна безпека всіх суб'єктів підприємницької та інших видів діяльності.

Необхідність постійного дотримання економічно безпеки зумовлюється об'єктивно наявним для кожного суб'єкта господарювання завданням забезпечення стабільності функціонування та досягнення головних цілей своєї діяльності. Рівень економічної безпеки фірми залежить від того, наскільки ефективно керівництво і спеціалісти (менеджери) будуть спроможні уникнути можливих загроз і ліквідувати шкідливі наслідки окремих негативних складових зовнішнього і внутрішнього середовища.

Питанням забезпечення економічної безпеки приділяють значну увагу українські та зарубіжні науковці В. Гейц, В.І. Мунтіян, Г.В. Козаченко, В.П. Пономарьов, О.М. Ляшенко, А. Сухоруков, С.Ф. Покропивний, Г. Пастернак-Таранушенко, Д. Болдуїн, О. Судакова, Я. Жаліла та ін.

Проте проблемам можливостей бухгалтерського обліку у протидії фінансовому шахрайству приділяється в економічній літературі недостатньо уваги.

Усе згадане свідчить про актуальність і своєчасність даної теми, а також про необхідність подальших досліджень і розвитку даної тематики.

Складовою економічної безпеки є фінансова безпека.

Фінансова безпека підприємства — це захищеність його діяльності від негативних впливів зовнішнього середовища, а також спроможність швидко усунути різноманітні загрози або пристосуватися до існуючих умов, що не позначаються негативно на його діяльності.

Фінансова безпека підприємства — це такий фінансовий стан, що характеризується, по-перше, збалансованістю та якістю сукупності фінансових інструментів, технологій і послуг, які використовуються підприємством, по-друге, стійкістю до зовнішніх та внутрішніх загроз, по-третє, здатністю фінансової системи підприємства забезпечити реалізацію його фінансових інтересів, цілей і задач достатніми обсягами фінансових ресурсів.

Однією із основних функцій управління фінансовою безпекою є контроль у складі обліку, аналізу і аудиту.

Необхідною передумовою фінансової безпеки господарюючого суб'єкта є відсутність помилок і шахрайства в процесі ведення бухгалтерського обліку.

Як відомо, бухгалтерський облік — процес виявлення, вимірювання, реєстрації, накопичення, узагальнення, зберігання та передачі інформації про діяльність підприємства зовнішнім і внутрішнім користувачам для прийняття рішень [1].

Кінцевим етапом ведення бухгалтерського обліку є узагальнення та систематизація інформації про діяльність підприємства в звітності.

Фінансова звітність — це звітність, яка формується за даними фінансового обліку, метою якого є оброблення та перетворення первинних облікових даних в інформацію, потрібну всім зацікавленим особам для прийняття рішень у процесі управління. Тобто, звітність — це не лише важливий елемент облікового циклу, а й цільова спрямованість, мета ведення обліку.

Фінансова звітність — це бухгалтерська звітність, що містить інформацію про фінансовий стан, результати діяльності та рух грошових коштів за звітний період. Вона складається виключно на підставі даних фінансового обліку і для надання інформації як для внутрішніх, так і для зовнішніх користувачів.

Від того, наскільки показники звітності відображають реальні процеси, що відбуваються на підприємстві, залежить ефективність економічних рішень. Достовірна, неупереджена, правдива інформація, що відображена у звітності є запорукою фінансової безпеки підприємства а, відповідно, й ефективності ведення бізнесу.

Перед тим, як перейти безпосередньо до розгляду впливу помилок і шахрайства на фінансову звітність підприємства, а, відповідно, й на фінансову безпеку підприємства, відзначимо, що метою складання звітності є надання користувачам для прийняття рішень повної, правдивої та неупередженої інформації про фінансовий стан і результати діяльності підприємства.

Користувачами звітності є фізичні та юридичні особи, що потребують інформації про діяльність підприємства для прийняття рішень.

Користувачі фінансової звітності поділяються на внутрішніх і зовнішніх.

До внутрішніх користувачів належать: власники підприємства, управлінський персонал, менеджери, керівники підрозділів, працівники підприємства.

Коло зовнішніх користувачів ширше. Воно охоплює користувачів, які мають непрямий фінансовий інтерес і користувачів, які не мають фінансового інтересу.

Користувачі, які мають прямий фінансовий інтерес, — це дійсні та потенційні партнери підприємства, а саме: банки, кредитні установи, майбутні акціонери, постачальники, замовники, покупці, клієнти.

До користувачів, які мають непрямий фінансовий інтерес, належать, по-перше, органи державного регулювання та контролю: податкова служба, органи державної статистики, загальнообов'язкові державні цільові фонди, органи державних комітетів і комісій; по-друге, учасники фондового і товарних ринків: брокери, дилери, депозитарії.

Відповідно до чинного законодавства фінансова звітність передбачає використання її інформації внутрішніми і зовнішніми користувачами, щоб прийняти управлінські рішення стосовно: придбання, продажу та володіння цінними паперами; участі у капіталі підприємства; оцінки якості управління; оцінки здатності підприємства вчасно виконувати свої зобов'язання; забезпеченості зобов'язань підприємства; визначення суми дивідендів, що підлягають розподілу; регулювання діяльності підприємства; інших рішень [1].

Усе це зайвий раз підкреслює, що помилки та шахрайство, які можуть мати місце у процесі ведення обліку можуть викривляти інформацію у фінансовій звітності, що буде мати негативний вплив на фінансову безпеку підприємства.

Отже, помилка — це ненавмисне перекручення фінансової інформації в результаті арифметичних або логічних помилок в облікових записах і розрахунках, недогляду в дотриманні повноти обліку, неправильного подання в обліку фактів господарської діяльності, наявності майна, вимог і зобов'язань, невідповідність відображення записів в обліку [2]. Тобто, помилки в обліку мають суб'єктивний характер, адже майже кожен обліковий працівник у силу певних обставин може її допустити.

А от шахрайство — це навмисно неправильне відображення і подання даних обліку і звітності службовими особами і керівництвом підприємства. Шахрайство полягає в маніпуляціях обліковими записами і фальсифікації первинних документів, реєстрів обліку і звітності, навмисних змінах записів в обліку, які перекручують суть фінансових і господарських операцій з метою порушення українського законодавства або прийнятої на підприємстві облікової політики, в навмисно неправильній оцінці активів і методів їх списання, навмисному пропуску або приховуванні результатів записів або документів, навмисному невисвітленні змісту відображених операцій, незаконному отриманні в особисту власність грошово-матеріальних цінностей, невідповідному відображенні записів в обліку.

Під шахраюванням з фінансовими ресурсами чинний кримінальний закон розуміє надання особами завідомо неправдивої інформації державним органам, банкам, іншим кредиторам з метою одержання субсидій, субвенцій, дотацій, кредитів чи пільг по податкам (за відсутності ознак розкрадання).

Прикладами шахрайства можуть служити: нестача ТМЦ і коштів, навмисне нарощування обсягів реалізації продукції, особливо в період, близький до дати складання балансу, з метою збільшення сум прибутку; навмисні пропуски облікових записів про господарські операції, перекручення підсумкових даних тощо.

Що ж таке маніпуляція? Маніпуляція обліковими записами — зумисне використання неправильних (некоректних) бухгалтерських проводок або сторнуючих записів з метою перекручення даних обліку і звітності.

Фальсифікація бухгалтерських документів і записів — оформлення наперед неправильних або фальсифікованих документів бухгалтерського обліку і записів у реєстрах бухгалтерського обліку.

Невідповідне відображення записів у реєстрах обліку — ненавмисне або навмисне відображення фінансової інформації у системі рахунків у неповному обсязі, в оцінці, яка відрізняється від прийнятих норм, та ін.

Аналіз вітчизняних літературних джерел, проведений при опрацюванні відхилень у бухгалтерській звітності свідчить, що вони можуть бути суттєвими і несуттєвими.

Під суттєвістю розуміють міру пропущеної або неточно розкритої облікової інформації, яка за обставин, що склались,

спричинює ймовірність того, що думка кваліфікованого фахівця, який покладається на цю інформацію, може змінитися від такого пропуску або неправильного відображення даних, яким він надає велике значення. Суттєві відхилення — це відхилення, які можуть вплинути на рішення користувача фінансової звітності.

Наприклад, інвестор, який потенційно може інвестувати кошти у підприємство, внаслідок факту помилки або шахрайства, приймає рішення не на користь підприємства. Це означає те, що підприємство недоотримує певну суму коштів. А це негативно позначається на його фінансовому стані, а відповідно й на фінансовій безпеці підприємства.

Цікаво, що у міжнародній практиці часто використовують термін некоректність, який охоплює усі види порушень чинного законодавства (включаючи шахрайство), незаконні дії та помилки, так як кваліфікація вчинків, виходячи із принципу презумпції невинності, може бути визнана тільки судом.

Отже, принципова відмінність між шахрайством і помилкою з точки зору права — це наявність або відсутність наміру.

Основними причинами перекручень фінансової звітності є свідомі й несвідомі дії посадових осіб. Свідомі дії призводять до обману держави чи власників підприємств. Несвідомі дії можуть бути наслідком недобросовісного ставлення до виконання службових обов'язків під час підготовки інформації, що може призвести до виникнення перекручень, які можна назвати помилками. Помилки виникають з причин припущення арифметичної чи граматичної помилки в записах облікових даних або випадкового пропуску записів господарських операцій або документів, або відображення операцій без розкриття їхнього змісту.

Відповідальність за фінансову звітність підприємства, включно з відповідальністю за попередження та виявлення фактів шахрайства та помилок, покладається на керівництво підприємства, котре постійно підтримує відповідність і ефективність систем обліку і внутрішнього контролю.

Не випадково, для запобігання помилкам і фактам шахрайства, які через показники фінансової звітності можуть негативно впливати на фінансову безпеку підприємства, рекомендується створювати служби внутрішнього контролю.

Система внутрішнього контролю — це політика і процедури внутрішнього контролю, прийняті управлінським персоналом суб'єкта господарювання з метою забезпечення (наскільки це можливо) правильного й ефективного ведення господарської діяльності (в тому числі дотримання політики управлінського персоналу), збереження активів, запобігання шахрайству та помилкам, а також виявлення їх, забезпечення точності і повноти облікових записів, своєчасної підготовки достовірної фінансової інформації.

Система внутрішнього контролю підприємства визначається та впроваджується його власником та (або) управлінським персоналом. Саме це і є перша (основна) відмінність внутрішнього контролю від усіх інших видів контролю.

Внутрішній контроль — це система заходів, визначених управлінським персоналом підприємства та здійснюваних на підприємстві з метою найефективнішого виконання усіма працівниками своїх обов'язків по забезпеченню та здійсненню господарських операцій. Внутрішній контроль визначає законність цих операцій і їх економічну доцільність для даного підприємства.

До цілей організації системи внутрішнього контролю на підприємстві відносяться:

- 1) здійснення упорядкованої та ефективної діяльності підприємства;
- 2) забезпечення дотримання політики керівництва кожним працівником підприємства;
- 3) забезпечення збереження майна підприємства.

Для досягнення цілей організації системи внутрішнього контролю необхідне рішення окремих задач. Керівництво підприємства зобов'язане забезпечити організацію та підтримку на належному рівні такої системи внутрішнього контролю, яка була б достатньою для досягнення того, щоб:

1) у фінансову звітність було включено усе, що повинно бути в неї включене, і не включене нічого з того, що не повинно бути в неї включене, а те, що включене в звітність, було б правильно визнане, класифіковано, оцінене і зареєстроване;

2) фінансова звітність давала достовірну та об'єктивну інформацію для представлення характеристики підприємства в цілому;

3) засоби підприємства не могли б бути незаконно привласнені або неефективно використані;

4) звітність для прийняття управлінських рішень оперативно надавалася особам, уповноваженим приймати управлінські рішення, для її подальшого використання.

Мета внутрішнього контролю в часі безперервна, перманентна і досягається лише на короткий проміжок часу.

Таким чином, у сучасних умовах, які характеризуються поглибленням економічної кризи та збільшення питомої ваги тіньової економіки, питання економічної безпеки підприємства набувають особливої гостроти.

Однією із складових економічної безпеки є фінансова безпека, яка базується на правдивості, неупередженості та об'єктивності звітності підприємства.

Основними видами перекручень у фінансовій звітності є помилки та шахрайство.

Проведений у роботі аналіз свідчить про те, що найдієвішим засобом упередження помилок і шахрайства є належним чином організована та впроваджена у практику система внутрішнього контролю, основи якої були розглянуті у роботі.

Література

1. Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» від 16.07.1999 № 996-XIV.

2. Закон України про аудиторську діяльність від 22.04.1993 № 3125-XII.

3. Міжнародний стандарт аудиту 240 «Помилки та шахрайство».

Стаття надійшла до редакції 15.01.2012 р.

Фінанси, облік і аудит: зб. наук. праць / [відп. ред. А. М. Мороз].
— К. : КНЕУ, 2012. Вип. 19. — 392 с.

Для нотаток